

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SOLYMOSSY SÁNDOR

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTE

MADARASSY LÁSZLÓ

XLV. ÉVFOLYAM

1934

BUDAPEST, 1934

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

TARTALOM.

Cikkek.

	Oldal
<i>Bartha Dénes</i> : Az összehasonlító zenetudomány új célkitűzései.....	127
<i>Bartucz Lajos</i> : A magyarországi avarok faji összetétele és ethnikai jelentősége	101
<i>Beke Ödön</i> : Arany János néprajzi forrásaihoz	42
<i>Berze Nagy János</i> : A Szent László fűvéről szóló monda a népmeseci kutatás megvilágításában	35
<i>D. S.</i> : Solymosy Sándor (Születésének 70-ik évfordulójára).....	97
<i>Dömötör Sándor</i> : Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok?	156
<i>Holló Domokos</i> : A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban....	19, 110
<i>Kniezsa István</i> : A tót és lengyel költőzködő pásztorkodás magyar kapcsolatai..	62
<i>M. L.</i> : Sebestyén Gyula (Születésének 70-ik évfordulójára)	1
<i>Moór Elemér</i> : A gyermekneveléssel járó szokások és babonák Rábagyarmaton	178
<i>Richler M. István</i> : A mesterek a céhvilágban	46
<i>Szabolcsi Bence</i> : Népvándorláskori elemek a magyar népzeneben	138
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Népszokásaink lélektani alapjai	3

Kisebb közlemények.

<i>N. Bartha Károly</i> : Még egy bábtáncoltató betlehem Szatmár megyéből	78
<i>Beke Ödön</i> : Pótló adatok a Királyfia Kis Miklós meséjéhez	183
<i>Domokos Pál Péter</i> : A „tekenyőgordon“	184
<i>Dömötör Sándor</i> : A gyermekét szoptató befalazott nő mondájának újabb magyar változata	80
<i>Gönyey (Ébner) Sándor</i> : Az erdőbényei bodnártánc	74
— —: Tréfás lakodalmi játékok Csurgónagymartonban	182
<i>László Gyula</i> : Az „agos“ (szőrösen született) gyermek megfőzése.....	186
<i>Madarassy László</i> : Porrátört férfikoponya mint orvosság	81
— —: A bugylibicska castratiója	185
<i>Marót Károly</i> : A vallás és mágja viszonyáról	81
<i>Szabó Kálmán</i> : A halotti tor emléke Kecskemét város tanácsí jegyzőkönyveiben	81
<i>Triebnigg-Pirkherl Ella</i> : A faragószék nótájához	77
<i>Zoltai Lajos</i> : A „májusfa“ megünneplésének legrégebb magyar följegyzése	185

Népi szövegek.

<i>Balogh Ödön</i> : A pásztor és a kégyó	180
--	-----

Könyvszemle.

<i>Bátty Zsigmond</i> : Észtország tárgyi néprajza (<i>J. Manninen</i> könyve)	85
<i>Gunda Béla</i> : A bécsi Képes Krónika, mint viselettörténeti forrásmunka (<i>Gróf Zichy István</i> tanulmánya)	188
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyarság néprajza. (I. kötet: A magyarság tárgyi néprajza. (I. felc.) Írta: <i>Bátty Zsigmond, Györffy István, Viski Károly.</i>)....	83
<i>Madarassy László</i> : Bágfog és Rábaszovát néprajza (<i>Nagy Gyula</i> tanulmánya) ..	85

<i>Marót Károly: Testi e documenti per la Storia delle Religioni. (5. sz. Val. Papesso, 6. sz. Guiseppe Furlani.)</i>	187
<i>Szendrey Ákos: A tetoválás szokása az obi-ugor népeknél. (Artturi Kannisto könyve.)</i>	85
--: <i>Nyelvi adalékok az obi-ugor népek gazdasági viszonyaihoz. (Artturi Kannisto könyve.)</i>	86
--: <i>A finn-ugor társaság könyvkiadási tervszövege. (Artturi Kannisto közleménye.)</i>	188
--: <i>Arany János ritmustana. (Lányi Ernő tanulmánya.)</i>	188
--: <i>A csökmői sárkány története. (Dömötör Sándor tanulmánya.)</i>	189
--: <i>Balog István egykorú Karagyorgye drámája. (Waldapfel József tanulmánya.)</i>	189

Néprajzi hírek.

† Huszka József. 86. o. — † Móra Ferenc. 87. o. — † Szentgyörgyi Lajos. 87. o. — A néprajz a magyar egyetemeken. 87, 190. o. — Néprajzi tanszék a budapesti egyetemen. 189. o. — A néprajz új egyetemi magántanára. 189. o. — A néprajz a pécsi egyetemen. 189. o. — A szegedi néprajzi tanszék és néprajzi intézet sorsa. 190. o. — Változások a Néprajzi Múzeumban. 190. o. — Néprajzi társulat alakult Hódmezővásárhelyen. 190. o. — „Magyar Bokréta Szövetség.” 191. o.

Társasági ügyek.

A Magyar Néprajzi Társaság 1934. évi április hó 25-én tartott XLVI. évi rendes közgyűlése.	
I. Dr. Czákó Elemér megnyitóbeszéde	88
II. Dr. Madarassy László főtitkári jelentése	91
III. A számvizsgálóbizottság jelentése	93
IV. Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1933. évi bevételeiről és kiadásairól	93
V. Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1933. évi december hó 31-én	94
VI. A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1934. évre	94
Az évi rendes közgyűlés jegyzőkönyve	94
Nyilvános felolvasóülések	95 191
Tagfelvétel	96 192
Adományok (segély, felülfizetés)	96 192

ETHNOGRAPHIA
N É P É L E T
A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

Solymossy Sándor

közreműködésével szerkeszti

Madarassy László

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának

É R T E S Í T Ő J E

Szerkeszti

Bátky Zsigmond

XLV. és XXVI. évf.

1–2. száma

Budapest, 1934.

*A Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum kiadása
Megjelenik március, június, szeptember és december hó végén*

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Solymossy Sándor közreműködésével szerkeszti Madarassy László

A XLV. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

M. L.: Sebestyén Gyula. (Születésének 70-ik évfordulójára)	1—3
Szendrey Zsigmond: Népszokásaink lélektani alapjai	3—19
Holló Domokos: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban. (Első közlemény.)	19—34
Berze Nagy János: A Szent László fűvéről szóló monda a népmeséi kutatás megvilágításában	35—42
Beke Ödön: Arany János néprajzi forrásaihoz	42—46
Richter M. István: A mesterek a céhvilágban	46—61
Knieszsa István: A tót és lengyel költőzködő pásztorkodás magyar kapcsolatai	62—73
KISEBB KÖZLEMÉNYEK	74—83
Gönyey (Ebner) Sándor: Az erdőbényei bodnártánc. 74. o. — Triebnig-Pirkhert Ella: A faragószék nótájához. 77. o. — N. Bartha Károly: Még egy bábtáncoltató betlehem Szatmár megyéből. 78. o. — Dömötör Sándor: A gyermekét szoptató befalazott nő mondájának újabb magyar változata. 80. o. — Szabó Kálmán: A halotti tor emléke Keeskemét város tanácsi jegyzőkönyveiben. 81. o. — Madarassy László: Porrátört férfikoponya mint orvosság. 81. o. — Marót Károly: A vallás és mágia viszonyáról. 81. o.	
KÖNYVSZEMLE	83—86
NÉPRAJZI HÍREK	86—88
TÁRSASÁGI ÜGYEK	88—96

TUDNIVALÓK. Az „Ethnographia—Népélet” elsősorban a Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tanulmányait közli. (A tanulmányok tiszta papíros egyik oldalára, lehetőleg géppel irandók!) Írói tiszteletdíjban csakis a megrendelt cikkek részesülnek. A kéziratok és ismertetésre szánt könyvek a szerkesztő, Madarassy László dr. nemzeti múzeumi osztályigazgató (Budapest, X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum) küldendők. A szerkesztő a közlésre el nem fogadott kéziratok megőrzésére nem vállalkozik és azokat csakis a postaköltség teljes összegének megtérítése ellenében küldi vissza.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti BÁTKY ZSIGMOND

A XXVI. ÉVFOLYAM 1–2. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

Gunda Béla: Tárgyi néprajzi adatok Felső-Borsodból	1—16
Bátky Zsigmond: Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet-Közép-Európában	17—26
Seemayer Vilmos: Szemestermények eltartása a Mura mentén	27—35
Gyutay István: Cséplés Magyarszerdahelyen (Zala megye)	35—40
Gönyey (Ebner) Sándor: Ősi fonalvető eszköz a somogymegyei Szennán	40—43
Gönyey (Ebner) Sándor: Nagybjajomi kapcsók ősi gyapjúkallója ..	43—45
Bátky Zsigmond: Tiszaháti tőkéskapu	45—47
Lükő Gábor: Régimódi méhészet Moldvában	47—48
Györfly István: Juhtartás és tejgazdaság Kalotaszegen	48—50
Madarassy László: A szárazmalom „keringő”-je	51—53
Bátky Zsigmond: A „kucik” és „pócik” eredetéhez	53—56
Gunda Béla: Teknővájó cigány és munkája	57—60
Viski Károly: Szentesi fazár	60—61
Seemayer Vilmos: A régi zalai pásztorok dohányzókészsége	61—62
Gunda Béla: Kaparó- és merítőháló	62—63
Anzeiger (Deutscher Auszug)	64

Az „Értesítő”-t illető kéziratok stb. Bátky Zsigmond dr. nyug. nemzeti múzeumi főigazgató címére, Budapest, X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum küldendők.

Tagtársainkat, előfizetőinket, olvasóinkat tisztelettel értesítjük, hogy az „Ethnographia—Népélet” 1934. (XLV.) évf. szeptemberi és decemberi (3. és 4.) számát egy füzetben 1934. december közepén fogjuk szétküldeni. Tagtársaink, előfizetőink közül azokat, akik tag-, illetve előfizetési díjukat a f. évre még be nem küldötték, kérjük, hogy a részükre idecsatolt befizetőlap útján ezt most már beküldeni szíveskedjenek. (Tagdíj 4 pengő, előfizetési díj 8 pengő.)

Wir benachrichtigen höflichst die Mitglieder der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft, sowie die Abonnenten und Leser unserer Zeitschrift, dass die Nummern vom September und Dezember (3. und 4.) des Jahrganges 1934 (XLV.) der „Ethnographia—Népélet” in einem Hefte gebunden Ende Dezember 1934 zum Versand gelangen.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLV. ÉVF.

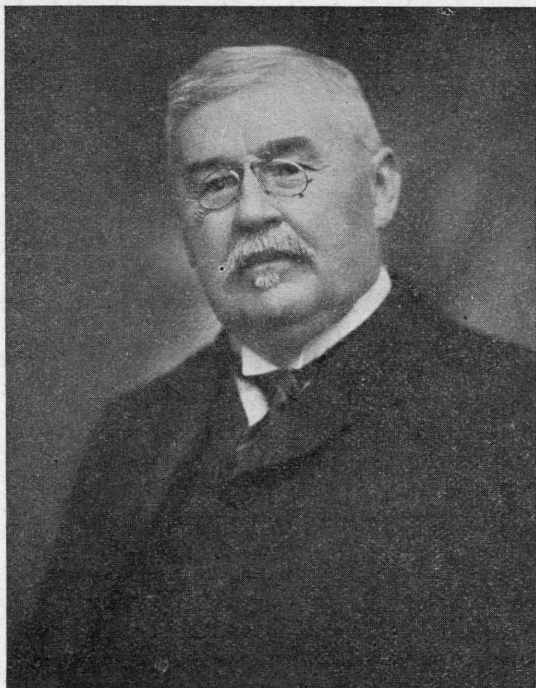
1934.

1-2. SZÁMA

SEBESTYÉN GYULA.

(Születésének 70-ik évfordulójára.)

Mikor a Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben megalakult, egy tanárjelölt is kérte a tagok sorába való fölvételét. Ez a tanárjelölt, mint *Gyulai Pál* tanítványa, már akkor olyan tanulmányokkal foglalkozott, melyek képessé tették arra, hogy később a magyar néphagyományok gyűjtésének és tudományos földolgozásának ügyét kezébe vegye. A sors egyúttal őt jelölte ki, hogy a Társaságnak és folyóiratának, az „Ethnographiá”-nak egy negyedszázadon át, 1896—1920 között irányt szabjon. A tanárjelölt *Sebestyén Gyula* volt. A Balaton felföldjének egyik kis faluja küldte, hogy Veszprém, Pozsony, Debrecen középiskoláiban

ban testben, lélekben megizmosodva, a budapesti tudományegyetemen a bölcséleti tudományokkal meggyarapodva, dunántúli népe lelki világának tudós magyarázója legyen. Köves falujának kőből rakott házai között dalokban, mondókákban, babonákban, játékokban, alakoskodásokban az ő gyermekkorában még egész őserdő tenyészett. Nem véletlen volt hát, hogy doktori értekezését éppen azokról a középkori magyar énekmondókról írta meg, akiknek egyenes utódai a kifordított sapkában, rongyos ködmönben, nyírfakéreg-bocskorban értelmetlenné kopott rigmusaikat éneklő zala- megyei regösök.

1889 végén már a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának kötelékében van. Itt munkatere kiszélesül,

tudományos feladatai megsokasodnak. A Könyvtárban, mint az akkori Magyarország legnagyobb szellemi műhelyében több irányú érdeklődése kéretlenül, keresetlenül is súlyos tudományos csomók felé sodorja, amelyeknek kibogozása elől nem tud, mert nem is akar kitérni. Így jutott el a székely-kérdéshez, az Anonymus-kérdéshez, a Halotti beszédnek, a rovásírásnak, valamint a nagyszentmiklósi kincs föliratainak bonyolult kérdéseire. Nagy tudományos fölkészültsége, elméleteinek tetszetős volta sok elismerést szereztek számára, ám a tudományos eredmények legtöbbször belevesztek a jó és rosszhiszemű tudományos ellenfelekkel vívott meddő és kíméletlen toliharcokba.

Az ő számára nem is a Könyvtár és annak bebalzsamozott föliánsai jelentették az érvényesülés útját, hanem az élő néphagyomány. Még mint egyetemi hallgató, tanárának és atyai barátjának, *Gyulai Pálnak* ösztönzésére kezdte el szülővármegyéje, Zala népdalainak és egyéb népi szellemi megnyilatkozásainak rendszeres gyűjtését. Ennek a gyűjtésnek, mely húsz esztendeig folyt, a Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyűjteményében kiadott, tanulmányokkal és jegyzetekkel bőven ellátott három nevezetes kötet — Regös énekek; A regösök; Dunántúli gyűjtés — az eredménye. Ebben a három kötetben eladdig teljesen ismeretlen, vagy csak félig-meddig sejtett világ bontakozott ki a kultúrrétegek hamuja alól. Ez a kiásott világ bepillantást enged a magyar multba egészen addig a korig, amelyben Szent István térítő munkája az utolsó áldozati tüzeket oltogatja a pogányság oltárain. Ez a három kötet és a Kisfaludy-Társaság pályázatának hatása alatt megírt és annak millenniumi díjával jutalmazott pályamű — A magyar honfoglalás mondái, két kötetben — hozta meg számára a Magyar Tudományos Akadémia levelező és a Kisfaludy-Társaság rendes tagságát. De ezek nyitották meg az utat arra is, hogy később, *Vargha Gyula* halála után a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztését átvehesse. Viszont, a szerkesztés körül fölmerült tapasztalatok és gondok érlelték meg benne az elhatározást, hogy az északi népek, dánok, svédek, finnek, észtek példájára nálunk is megszervezze az intézményes néphagyománygyűjtést, mint a népköltési kiadványok kiemeríthetetlen tartályát. Így született meg 1911-ben, a Magyar Néprajzi Társaság szárnyai alatt a Folklore Fellows (nemzetközi néphagyománygyűjtő szövetség) Magyar Osztálya, melynek nemcsak gondolatát, hanem szervezetét is ő teremtette meg. Ő szervezte meg az egyes vidéki gyűjtőszövetségeket és a szervezet tökéletesítése érdekében nagy utazást tett az említett északi államokban. Útjának tapasztalatairól „Északi tanulmányút“ c. füzetében számolt be, az út nyomán támadt gondolatokat pedig „Négy emlékirat a hazai néphagyomány gyűjtése tárgyában“ c. dolgozatában fektette le. Mikorra azonban az emlékiratok megjelentek, már javában dúlt a világháború, mely a szép terveket lassan-lassan elhervasztotta és végül el is temette...

Hogy magunkról is szóljunk, a kezdet nehézségeivel sokáig küzdő Magyar Néprajzi Társaság *Sebestyén Gyula* rendes tagot 1896-ban, a Társaság újjászervezésekor hívta meg választmányába,

melynek csakhamar irányító egyénisége lett. 1898-ban titkárrá, 1899-ben főtitkárrá, 1911-ben alelnökké, 1917-ben pedig, báró Szalay Imre halála után elnökévé választja. 1920 óta tiszteleti tag. A Társaság folyóiratának 1898 óta társ-, 1911-től 1917-ig önálló szerkesztője. Az a közel huszonöt esztendő, amelyet a Társaságnak és folyóiratának szentelt, elmondhatni: a Magyar Néprajzi Társaság és az „Ethnographia” fénykora volt.

Ma, születésének hetvenedik évfordulóján hálás megemlékezés-sel fordulunk feléje és kívánjuk neki, hogy életének hátralevő részét jó egészségben, boldog nyugalomban töltse el!

M. L.

NÉPSZOKÁSAINK LÉLEKTANI ALAPJAI.*

A népszokások lélektani alapjainak eddigi vizsgálói az anyagot négy csoportba osztják: a homöopátikus, párciális, kontágiózus és az antiopátikus szokások csoportjaiba,¹ de részletekbemenően, rendszeresen és módszeresen egyik csoport alapelveit, fejezeteit sem állapítják meg; ott mutatnak rá egyre-egyre, ahol valamely szokás önálló tárgyalásánál éppen szükségük van rájuk. Ez a dolgozat tehát első kísérlet a népszokások lélektani alapjainak rend- és módszeres vizsgálatára. A megszabott terjedelmen kívül is ez a főoka annak, hogy ez a dolgozat sem ölelheti magába népszokásaink, néphitünk, babonáink és népies hiedelmeink valamennyijét;² mert ha fel is használok minden rendelkezésemre álló adatot,³ még a külföldi irodalmakban is hiányoznak e téma rendszeres előmunkálatai és igen sok a még átvizsgálatlan, hovátartozásában ismeretlen adat is.

* A Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadás.

¹ Az idetartozó forrásmunkákat l. „A magyar népszokások osztályozása” című értekezésemben, Ethn., 44:21. A négy csoport közül azonban a nép „integrális gondolkodásán” alapuló párciális, azaz részleges cselekvéseket csak az jellemzi, hogy nem az egészen, hanem ennek csak egy részén végeztek; ennél fogva a párciális cselekvések önálló csoportot csak abból a szempontból alkotnak, hogy minden egésznek mi a szimbólikus „pars”-a (például a háznak a küszöb, a tűzhely, a négy sarok, — az embernek a lábnyom, a vér, köröm, haj, szőr stb.), egyébként valamennyien a többi csoport valamelyikébe tartoznak.

² A könnyebb elbánás miatt népies hiedelemnek veszek minden természeti megfigyelésből levont helyes vagy helytelen következtetést, mint például a fecskék alacsony repüléséhez kötött esőjósást. Babona a véletlen események következményének általánosítása, mint például a 13-as számnak az utolsó vacsorából levont jelentősége. Néphitnek veszem a természet- és emberfeletti életre vonatkozó adatokat és minden más, amihez a legcsekélyebb előkészület, cselekmény és szertartás is fűződik, az szokás, ha hosszú, ha rövid, ha mágikus, ha nem.

³ Az Ethnographián kívül kódexünk, leközölt okleveleink, XVI—XIX. századi csizióink és naptáraink, valamint teológiai és tudományos irodalmunk, aztán a XIX—XX. század pesti és vidéki napi és heti lapjainak, iskolai programtervezéseinek, szépirodalmunk komoly hitelt érdemlő néprajzi anyagának, végül a Folklore Fellows gyűjtésének, a Néprajzi Múzeum folklór-letéteinek, a mások és a magam kézirati adatainak egyelőre még az én saját kezelésében levő körülbelül 25 ezer cédulányi magyar népszokás- és néphitgyűjteményét, amelynek anyaga világosan bizonyítja, hogy a régiség és az újabb feljegyzések minél teljesebb ismerete nemcsak a földrajzi elterjedés, de az anyag teljessége, a helyes történeti megítélés és az eredet szempontjából is nélkülözhetetlen.

S mivel ezek átvizsgálása és hovátartozásuk megállapítása igen messzire vezetne, itt csak a legáltalánosabb és minden hosszadalmasabb vizsgálatot nélkülöző lélektani elgondolásokat vettem fel és próbáltam rendszerbe osztani. Így is eléggé megnőtt az anyag és ez az oka az egy-egy alapra felhozott példákkal való takarékoskodásnak is.

Népszokásaink lélektani alapjainak keresésében azonban nem szabad túlságosan komplikált lelki működéseket feltételeznünk; ez egyenes ellentétben állana a néplélek egyszerűségével és még ember- és természetfeletti vonatkozásaiban is reális felfogásával. A nép egocentrikus, komplex gondolkodású: mindent magából kiindulva ítél meg s a külső világot is csak annyiban értékeli, amennyiben őt érinti; így aztán szokásainak s az azoknál alkalmazott eljárásoknak is a rajta kívül álló világ önmagából kiinduló megfigyelése, a szubjektív-insztiktív alkalmazott pszichotechnika lesz az alapja.

Népszokásaink legnagyobb része tehát a nép mimetikus és imitatív hajlandóságán alapuló analógiás alakulás. S itt aztán azt tapasztaljuk, hogy a nép asszociációs képessége minden gátat átlép és így az analógia határai szinte a végtelenségig elnyúlnak. S ezeknek az analógiás alakulásoknak egy része aztán tényleg csak az elgondolás hasonlóságán alapuló puszta analógiás eljárás, más részükben azonban az analógia szimbolizálódott és állandósult.

És ennek a „*similia similibus*” elgondolásnak legprimitívebb foka, hogy amiként a bajt okozták, az ugyanúgy távoltartható és el is űzhető. S ez az oka bizonyos növények, ásványok, állati és emberi testrészek gonoszűző és szerencsevarázsló felhasználásának, mert a néptudat valami — itt most nem vizsgált okból — az ember- és természetfeletti lényekhez köti őket.⁴ Ennek a „*similia similibus*” elgondoláson alapuló analógiának legkezdetlegesebb szimbólikus lefejlődése például a vér helyett valami veresszínű tárgy használata vagy a nyál helyett a megköpődés. Második csoportjába pedig azok az eszközök tartoznak, amelyek csak bizonyos növényekből és ásványokból készítenők; ez adja meg a nyírfából készült seprő gonoszűző és távoltartó erejét, aztán hántatlan halyagmogyoróból csinálják az ostor- és vadrózsafából a köpülőnyelet, vas helyett kést tesznek a fejlődésába és réznyelű kést használnak a varázslatok megtörésére irányuló cselekvésekben. Mindkétfajta lefejlődés oka a kultúra finomodása; a lefejlődés ideje azonban természetesen nem határozható meg, mert hiszen a teljes és legyengült forma helyenkint ma is egy-más mellett él.

Ez az identikus gondolkodásmód magyarázza meg aztán a baj előidézőjével való elűzés adatait is, mert az ok elűzi az okozatot: a csömörösnek ugyanabból az ételből kell jóllaknia, amelytől beteg lett, — a veszett kutyát elégetik s a megmart állatot füstjén áthajtják; és ugyanez a motívum él párciálisan a szőr, haj, gatyá- vagy pendely-

⁴ L. Erre vonatkozólag Solymosy Sándor: A vas babonás ereje. Ethn., 44:97. S ezeknek a gonosz hatalmi körébe tartozó tárgyaknak ereje aztán később a kereszténység hatása alatt a szent cselekményekre, sacraliakra és a templomi tárgyakra szállott, majd keresztvetéssé, a szentek nevének puszta említésévé, letérdepléssé, kalaplevételé stb. csökevényesedett.

kötődarab, kapca vagy ruhafoszlány fürdővízbe vagy füstölőtűzbe tevésekor is.

Ennek az alapelvnek kisarjadzása, hogy ugyanazon kötőcselekvés elkövetése oldóerővel is bír: amit a kincs elásásakor csináltak (csirkét vagy kutyát öltek, a kincsre ganajoztak, felette koitáltak), ugyanazt kell csinálnia a felásónak is.

Az analógia azonban igen sok esetben már csak a bajzó szernek szín szerint való megválasztására irányul: a vérhasban szenvedő téglaporról issza a pálinkát, — a sárgaságosnak sok sárgarépat, sáfrányt, tojássárgáját, aranyhalat kell ennie, és sárga fűzfagally levét kell sárgarépából készített pohárból innia, aranygyűrűt s fülbevalót, nyakában sárga szalagon aranypénzt hord, ruháját sárga zsinórral szegi és templomkehelybe nézetik.

Ugyanilyen jellegű a beteghez hasonló nevű egyén szerepeltetése is: a sárgasággal hasonló nevű ember fejéből szedett kilenc tetűt kell tudtán kívül megetetni, a szénöntéshez hasonló nevű gyermekes háztól lopnak kútvizet, a füstöléshez hasonló nevű halott fejfájáról vágnak forgácsot, az ágybavizelőnek hasonló nevű kiásott halott sírgödrébe kell vizelnie. Ez a névhasonlóság a cselekvés végzőjére is kiterjed: a fájós fület a beteghez hasonló nevű embernek kell körtefa új hajtásával megpiszkálnia, — a dörzsöléssel készült tűznek csak akkor van meg a varázsereje, ha két egyforma nevű egyén készíti. S végül a szentekről elnevezett vagy külön védőszenttel bíró betegségek gyógyításában is csak hasonló nevű egyének közreműködése lesz eredményes: a szentantaltűzére hasonló nevű embernek kell rácsiholnia, s kolera idején hét Borbála nevű szűz leánytól hét éjjel font, szótt és varrt ruhás bábút kell a falu négy végére kiállítani.

Igen sok növényünk arról a betegségről vagy bajról vette nevét, amelynek űzésére felhasználják: a kehfű, tüdőfű, sömörfű, fűlfű, méregvonófű, innýújtófű, köszvényfű, méhfű, gyujtoványfű betegségyógyítók, — a mennykövirág, vajfű, bolhafű, egértövis, serkefű, zárnyitófű bajzőzők, — a libadöglesztőfű, tyúkszemvirág, nyomvesztőfű bajt okozók, — a köbölke, határvéka termésjóslók, — ugorgabagzófűvel veregetik meg az indákat, hogy jól szaporítsanak, — csépléskor szaporítófüvet tesznek az első kévébe, hogy a búza jól eressen, — a papmonyafű növeli a férfierőt s a bergőburján az állatok párzó készségét. Ide tartoznak aztán a külön védőszenttel bíró betegségek hasonló nevű gyógyító füvei is: borbálafű, szentantalfű, szentlászlófű.

Ilyen egyezés az is, amely a beteg és a gyógyításában felhasznált állat neme vagy a varázsló cselekvéseknél felhasznált ruhadarabnak kiválasztásában mutatkozik: a szemmel vert gyerek fürdőjébe neme szerint előbb gunárt vagy tojót fürösztének s a fürdővizet hím vagy nőstény kutyára öntik, a fogzó gyerek nyakába hím vagy nőstény kutyafogat kötnek, a pállott száját hím vagy nőstény macska farkával simítják végig, — a tojásokat kalapba válogatják, ha sok kakast és köténybe, ha jércéket akarnak.

Végül idetartoznak azok az esetek is, amikor a beteg testrészt hasonló állati testrésszel akarják gyógyítani: a szívfájást teknősbéka megszáritott és porrátört szívével itatják, a fájós szemet pávafark

szemével füstölik s a nehezen beszélő kisgyerekekkel fecskenyelvet etetnek.

Az analógiás cselekvések második nagy csoportját azok a szokások alkotják, amelyekkel valamilyen külső forma, nagyság vagy tulajdonság bekövetkezését akarják elérni. Tehát azért tesznek valamit vagy valamivel valamit, hogy az ahhoz hasonlót előidézzék, mintegy abból az alapelvből kiindulva, hogy a hasonló előhívja a hasonlót. Ezek az analógiás cselekvések tehát valamennyien szimbólikus jellegűek: a malacot hazavivő folyton eszik, hogy a malac is étkes legyen, — a gyümölcsfa első termését sokgyermekes asszonynak kell megennie, — a kakas tökét megevő lány hamar férjhez megy, — a fiút akaró házaspár nyeles fejszét tart az ágy alatt s a lányt akaró asszony koituskor tátva tartja a száját, — szülés előtt a bába folyton nyitogatja az ajtót és kulccsal nyomkodja az asszony ágyékát, — a répát és petrezselymet férfinak kell vetnie, hogy vastag és egyágú legyen. Az analógiás cselekvéseknek ebben a szinte végeérhetetlen csoportjában aztán nagy szerepet játszik a felhasznált tárgynak minden külső és belső tulajdonsága: alakja, símasága, puhasága, keménysége, színe, íze, ereje, nagysága, kicsinysége, hosszúsága, szokása, stb.: az újszülöttet bundára fektetik, hogy göndörhajú legyen, — a taposó vásra lép ki a hordóból, hogy olyan kemény legyen a káposzta, — a kendervető rántottát reggelizik, hogy olyan sárga legyen a virágosa, — a vetnivaló kukoricát édes tejjel öntik le, — a méhet farkasgégén eresztik ki,⁵ — a fiúgyerek fürdővizébe két kis diót tesznek, hogy csak akkora legyen heréje, — nagypénteken a lányok szomorúfűz alatt fészkelődnek, hogy olyan hosszú legyen a hajuk, mint amilyenek a fűzfa lehajló ágai, — a kocsmáros récegégén folytatja át borát, hogy vendégei is annyit igyanak, mint a réce.

Az efajta szimbólikus-analógiás cselekvéseknél azonban sokkal jelentősebbek azok, amelyekben a szimbólikus analógia állandósult.

Ebbe a csoportba kell soroznunk a holddal való együttműködést vagy fogyást célzó szokásokat is. Ha a növekedés vagy a szaporodás a kíváncsi, a munkát vagy a varázsló cselekvést növe, ellenkező esetben pedig fogyó holddal végzik. Növe holddal vetik tehát a föld felett termő növényeket⁶, aztán növe holddal trágyáznak, oltanak, nyesnek, metszenek, ültetnek tyúkot, vágják a leány haját és a ló farkát, hajtják először legelőre a marhát, fogják hízóba a disznót, üzekedtetnek, tartanak lakodalmat, választják el az állatokkat és a leánygyereket s kezdenek a szerelmi varázslatokhoz; aztán ezért mutatnak neki pénzt s tartják szerencsés emberi és állati születésnapul. Ellenben fogyó holddal vágják a fiú haját, fosztanak tollat, üznek férget, takarítják a házat, vágnak tyúkszemet, kezdenek a betegségek gyógyításához, törik meg a rontást. Ugyanezen elgondolás alapján hiszik, hogy a nyáron választott gyerek telt lesz, mint a csűr és az ősszel választott korán megöszül vagy hamar elhal, mint a hulló falevél, a páratlan hónapban elválasztott sohasem párosodik meg, s a szűz jegyében vetett és ültetett növény nem hoz termést.

⁵ Györffy István: Farkasgégén eresztett. Ethn., 43 : 82.

⁶ A föld alatt termőket azonban fogyó, azaz a föld alá hajló holddal.

Nagy szerepet játszik itt a szuggesztióba vetett hit is, mert a szuggesztió mindig a kívánsággal analóg cselekvéshez kapcsolódik. A kívánságra gondolással kapcsolatos szembenézés pl. az igézés és szemverés szokásos eljárás módja, de ezért néz az éjfélimise kommuniójakor a leány is a kiválasztott legény szemébe. Máskor pedig a mellélülésre, együttevésre célzó megidézéssel társul: a gazda az ellopott tárgy helyére ül s állandóan a tolvajra gondol; ugyanígy tesz a karácsony-éjféli harangszókor almát vagy tojást evő lány is. A pusztá rá gondolás még erősebbé válik a ráimádkozással, ráénekéléssel, átkozódással vagy bőjtöléssel.

Szintén ez a szuggesztió az alapja a varázsló szók, mondások és felírások használatának is. A gonosz távoltartásának, a baj megelőzésének, a rontástörésnek, betegséggyógyításnak és természetvarázslásnak gyakori eszközei. Céljuk tehát egy, de külső alakjuk szerint különböző fajtájúak. A varázsszó csak egy szó, mint pl. amikor a kis csikó kiemelésekor csak ennyit mondanak: „rög”. Máskor azonban egész mondatnyi terjedelműek, mint pl. „kőhöz legyen mérve, — újság hasamba, betegség pokolba”, vagy a féregűző, fonalszapuló, vajköpülő, kukoricapattogtató, máléédeskesütő formulák. A harmadik fajtába tartoznak a ráolvasások: rendesen bibliai eredetű analóg történetet beszélnek el azzal a kívánsággal, hogy Jézus vagy szűz Mária épp úgy segítsen a beteg baján. A varázsszót vagy varázsmondást néha szentelt krétával az ajtóra vagy kerítésre írják (nátha- és hideglelés-űző varázsmondások), vagy cédu-lára s ezt a beteg nyakába akasztják vagy a tehen szarvába fűrt lyukba gyömöszölik; ez utóbbiak közé tartoznak a már XVI. században használt lukácscédulák is. Ezek közt a varázsszók és varázsmondások között ma már igen sok a latinos hangzású értelmetlen alakulás.

Ezek a varázsfelírások tehát amulet- vagy fetisszerű erővel bírnak. Ilyen bajűző amulet volt már a Zrínyi Miklós kolonca, ilyenek a különböző drágakövek, érmek, áldozati bábuk és szobrocskák, meg az akasztott ember kötele is.⁷ Ezek a szimbólikus analógiás cselekvések és valamivel való cselekvések olykor negatív alakban, azaz mint tiltások jelentkeznek s különösen gyakoriak e formában a várandós asszonyra, költésre, vetésre, tehát a minden irányú természetességre s a bizonyos napok és alkalmak étkezési szokásaira⁸ vonatkozó adatok. E tiltott cselekvések köre igen tág s a külső analógia szerint nagyon szétfolyó. Idetartoznak például a teljes és részleges dologtiltó, tehát a szerencsés és szerencsétlen napok; egy másik nagy fejezet a szimbólum-állatok bántalmazásának tilalma, mint pl. a boszorkányt jelképező fekete macskáé, a veresfejű harkályé, a szamáré, kígyóé, békáé, katicabogaré, stb. Igen sok adat szerint tilos a szerencse elkiabálása is, mint amilyen pl. a szerencsekívánás, az orvosság vagy az ajándék megköszönése, a reménylett kívánság teljesülnék vétele.

De igen fontos tiltó fejezet a tisztátalanság kerülése is. Bizonyos

⁷ L. összeállításukat képekkel, Vasárnapi Ujság, 1881, 24. sz.

⁸ Szendrey Zsigmond: Tiltott és előírt ételek a magyar népszokásokban. Ethn., 43: 15.

varázsló cselekedetekhez elengedhetetlen feltétel a cselekvést végző legények és leányok szüzessége: az újtűz csak szűz fiúktól dörzsölve lesz varázshatású, a korelaűző borbálabábut csak szűz lányok készíthetik s a falut körülszántó ekét, meg esővarázsláskor a patakot megszántó ekét is csak szűz lányok húzhatják és a betegségek gyógyítására felhasznált vizelet is csak szűz leányé lehet. A termésvarázsló cselekvések napján: trágyahordáskor, szántáskor, vetéskor, disznóöléskor tilos a koitus. Havibajos nőnek nem szabad úrvacsorához járulni, gyermekágyast látogatni, méhesbe menni, búzát gyomlálni, gyümölcsöt szedni, zsírt olvasztani, kenyeret sütni, ecethez nyulni. Épp ily tisztátalan az asszony a szülést követő hat héten át is egész az avatásig, a kúthoz példáulul még csak közel sem szabad mennie. Ugyanez a tisztaság követeli meg azt is, hogy a termő cselekvéseket, mint a búzavetést, csak tiszta ruhában, mosott lábbal s új abroszból kell végezniök.

A szótlanság jelképes célja, hogy éppen úgy csukva legyen a gonosz szája is, mint a cselekvést végző emberé, azaz hogy a gonosz szájával vagy szavával meg ne ronthassa a munkát vagy a varázslatot, s hogy a ragadozók el ne vihessék a növényi és állati termést. Szótlanul hozzák a gyermek első fürösztő vizét, a szénöntéshez és gyógyításokhoz, varázslásokhoz szükséges kútvizet, — szótlanul mennek a nagypéntek-hajnali fürdésre, csinálják az újtűzet és rakják a betegséggyógyító füstöléshez szükséges tüzet is, — szótlanul morzsolják húshagyó hajnalán a vetnivaló kukoricát, vetik a búzát, kenderet, kölest és mákot, készítik a tyúkfészket, rakják kotló alá a tojásokat és eresztik udvarra először az apróságot.

Ugyanilyen jelképes célja van a behúnyt szemnek is. Így dobják el a fájó testrészhez érintett tárgyat s a keresztúti öntést, imádkoznak szántás és vetés kezdetén és végén, bontják ki és kötik be a vetőzsákokat, kezdenek a kertásáshoz. A szem behúnyásának továbbfejlődése a szem lesütése, azaz a fej lehajtása: az első fürdővízért, a szénöntéshez és gyógyításokhoz szükséges kútvizért, aztán a mezőre és temetőbe gyógyítófüvekért, meg a harmatszedésre és varázslásokhoz menetelkor, a gonosz, féreg- és tűzűző körüljáráskor.

A háttaljárás tilos ugyan, mert halált jelentene valamelyik hozzátartozóra, de azért a gonoszúzásban, varázslatban és gyógyításban mégis szokásos: az apróságot az első kieresztéskor háttal viszik ki az ajtón, hogy a ragadozók is hátat fordítsanak nekik, — vetéskor az első marékot a földnek hátat fordítva szorják a meggyére, — a megrontott tehén gyógyítására is háttal mennek be az istálló ajtaján. De az analógia még tovább megy: karácsony éjjelén a sütökemence végétől háton fekvé tolja ki magát a leány, hogy oda feküdve, ahova a feje ért, megálmodja jövődöbelijét, — sőt hátra-tett kézzel ejtik el az úton a krajcárt vagy a diót, amellyel a kelést körülkerítették, s ugyanígy dobják a folyóba az előbb nyakukon hordott hideglelésűző cédulát is. Aztán szintén idetartozó adatok a hátra- és visszanezmzés, meg az észrevétlenül, titokban végzett cselekvések példái is.

* U. a.: Egyházkelő. Ethn., 43 : 85.

Aztán a néphit szerint minden olyan mozdulat vagy cselekvés, amely a rendes szokással ellentétes, bizonyos varázsló jelentéssel kapcsolatos. A legegyszerűbb ilyen visszás mozdulat a jobbkezes ember szemében a balkéz használata, s ezért pl. balkézrel ütnek a boszorkány felé. Természetes azonban, hogy ez a hiedelem idővel bizonyos kontaminálódással már a kéznél is a kis- vagy nevetlen-ujjra specializálódott: a balkéz kisujjával kaszálnak az árpás szem előtt, s a betvárok kezében az anyja méhéből kivágott gyerek kis-ujja mécesként világitott, de őket láthatatlannak tette. Sőt ez a specializálódás a kézről lassan más testrésze, az ezen viselt ruhadarabokra s minden baloldalra is átment: ballábbal lépi át a férj nehezen vajudó feleségét, kolerás időben a bal csizmát hagyják kint az ajtó előtt betegségriasztónak és az ajtónak is a balsarkát kell bekenni s leönteni a gonoszűző szerekkel. Mindezek után természetes, hogy mindennek, ami jó és hasznos, a jóslásban is balról kell történnie, míg a jobb a rossz oldala: a balszem viszketezése örömet s a jobbé bánatot jelent.

Egyes adatokból úgy látszik, hogy a rontás, gonoszűzés, gyógyítás és varázslás bizonyos lehetséges eseteiben a balkéz erejét a visszakéz használatával is növelni igyekeznek: balkezes visszakézrel ütnek pl. a boszorkány felé, mossák le szenesvízzel a szemmel vert gyerek arcát és vágnak port a vásárra induló gazda után.

A „vissza” válfajaihoz tartozik azután bizonyos gonoszűző s gyógyító cselekvéseknek visszafelé, azaz hátulról előre, jobbról balra, felülről lefelé végzése is: az először kihajtott tehén gerincét farkától szarváig végigkenik fokhagymával, az ótvart jobbról balra törölt reggeli ablakharmattal simítják le, s a vajköpülő mosóvizét folyás ellenére, alulról felfelé merítik a patakából.

Ezek a szokással ellentétes és a fonákkal analógiás cselekvések vezették a néplelket a visszafelé beszédhez és íráshoz is. Visszafelé mondják el pl. az ól előtt bizonyos jelesnapokon a Miatyánkot, hogy a ragadozókat a jószágtól távoltartsák, a patkányokat elűzzék, s a megígézt gyermek felett is úgy, hogy még az egyes szókat is fordítva mondják.¹⁰ Visszafelé írják cédulára a patkányűző ígéket, s végül idetartozó szokás még a feregűzéskor és gyógyításkor a számoknak kilenctől egyig való visszamondása is.

De lenne ennek a szokatlanságon és feltűnőségen alapuló analógiának még más, több igen érdekes fejezete is: az első és új, a páros és páratlan jelentőségének, a mezítelenül végzett¹¹ s ellenkező (kontra-) cselekvéseknek (pl. az akasztott ember kötele), stb. vizsgálata is.

Idetartoznak azután azok a szimbólikus-analógiás állandósulások is, amelyeknek célja az ártó hatalmak félrevezetése, és pedig rendszeren az ingnek vagy pendelynek, de lefejlődésben bármely más ruhadarabnak fonákul viselésével: az asszonyok bizonyos jelesnapokon, meg állapotos korukban s a gyermekágyban fonákul viselik

¹⁰ Ez a boszorkányos beszédmód az eredete a Jókai „Aru kankaru netsi sőre za”-féle diák titkosbeszédének is.

¹¹ Szendrey Ákos: A mezítelenség a magyar néphitben. Népünk és Nyelvünk, 2: 129.

pendelyüket, — az utcára vitt bölcsősre fonákul adják valamelyik ruhadarabját, — a vásárra menő gazda az első keresztútnál leveti s fonákul veszi fel gatyáját, — a már választottal bíró lány fonákul hordja ingét. S ez a kifordítás azután nemcsak a viselt ruhára vonatkozik, hanem azokra a ruhaneműekre is átmegy, amelyeket gonosz-űző szokásaikban felhasználni szoktak: a vajkőpülő edényt a kötény visszafelé fordított aljával kell tartani, a szenesvizet az öntő kifordított inge aljával törli le a gyerek arcáról, a vérestejű tehén hátát a gazdasszony inge fonákjával dörzsöli végig. A továbbfejlődés harmadik fokaként kifelé fordított gyeplőszárral és hámmal hajtják a beteget vivő lovakat a tudóssasszonyhoz, fonákra fordított zsákból vetnek, a megszáritott és porrá tört gyógyszert a szita visszáján eresztik keresztül. S a fonáknak végső lefejlődéséül aztán a gyermek két utoljára szoptató anyja ingét hátával fordítja mellére.

A kifordítás azonban bizonyos tárgyaknál természetesen az azok felfordításával, felborogatásával jár; a félrevezetés e módjával mintegy ismeretlenné akarják tenni a gonosz előtt megszokott helyét: a temetés után felborogatják a székeket, zivatarkor lapjára fektetik az asztalt s összeveissza cserélik a bútorokat.

Ez a megfordítás jelentkezik bizonyos tárgyak felfelé való állításában is, s a cél is ugyanaz: a gonosz távoltartása, a termésvarázslás és gyógyítás. Országgszerte felfelé állítják a seprűt az ajtó előtt a boszorkányok ellen, felfordított tányérokka idézik fonóba a legényeket, szájukkal felfelé tartják az edényeket kotlóülés idején.

Idetartozik aztán a betegséget elvitető tárgy fejen keresztül hátradobása is.

A külső alak megváltoztatásának is többféle módja van: az utcára vitt pólyás gyerek fületövét bekormozzák, a beteget korának meg nem felelő színű ruhába öltöztetik, a csecsemőt pl. feketébe, s idetartozik sok szokásunkban a maskarás öltözet is.

A külső megváltoztatásának egy másik irányú fejlődése aztán az óvónevek használata és főleg a névváltoztatás; a becsmérő, letagadó és holtnak nyilvánító nevek használata bajelőző szokás, mint pl. a kutyának folyóról való elnevezése, vagy az, hogy meghalt gyerek nevére ugyanabban a családban nem szabad testvért keresztelni, — míg a névváltoztatás a már bekövetkezett baj esetén használatos: a beteg gyermek, s főképp a nyavalyatörős nevét megváltoztatják, hogy a betegségszellem újból rá ne találhasson. De idetartoznak még azok az adatok is, amelyek szerint bizonyos neveknek vagy szóknak kimondása veszedelmet hozhat ránk vagy az éppen jelenlevőkre; ilyen tilalom pl. a Kolossy-családnév kiejtése, vagy az efélék: boszorkányról nem jó beszélni, mert megjelenik, — kis gyerek előtt nem szabad szellemekről, békáról beszélni, s a kis gyermeket nem szabad öregnek nevezni, mert aznap nem nő.¹²

Félrevezető célja van aztán az újrászületést jelképező abroncon vagy más hasonló tárgyon való átbúvásnak, átbujtatásnak is. És ez nemcsak a csordásfarkassá válás szokásos módja, de hordón bujtatják át a legénnyé avatott suhancot, s abroncon, ijjon, a volt szülő-

¹² A névmágia névadó fajtáira l. Lovass Róza: Név-lélek. Magyar Nyelv, 30 : 12.

ingen, vagy azon a nyíláson, amelyet egy lehajtott és a törzsén vágott lyukba erősített faágból alkotnak, a beteg gyereket. Ezt az átbúvást azonban néha már a fejen való átbukfencezés, a földön való meghengergőzés és az újrakeresztelés helyettesíti. Idetartozó analógiás szokás aztán a vetőmagnak a taligakeréken s női ingen való átöntése és a vett aprómarhának a gazdasszony lába közt való átvétele is.

A félrevezetéssel teljesen rokon szokás az elzárás: róráté alatt, villámláskor, halottasmenet előtt bezárják az ajtókat, naplemente után beteszik a kis gyerekes ház ablakát s a koporsó kivitele után bevágják az ajtót. Szimbólikus azonban az elzárás, amikor csak a négy sarok s bizonyos növények, ásványok, állati és emberi testrészek szerepelnek benne: villámiós időben egy kenyeret négyfelé vágunk s a darabokat a ház négy sarkára helyezik, — sőt tesznek a fürdőteknő négy szögére s a gyermekágy négy lába mellé, kolera idején egy-egy kitömött bábút állítanak a falu négy végébe, négy részre tört abroncsdarabot szúrnak a vetés négy szögébe, az asszony a vetés négy sarkába ássa menstruációját. A négy sarok helyett azonban a küszöb, az ajtó és ablakfél, a kulcslyuk, stb. szimbólikus elzárása is elegendő, mint amilyenek a gonoszűző szerek (vas, só, bors, fokhagyma, nyírfaalag, vadrózsa, istenfű, sarló, fejsze, stb.) a küszöb és tűzhely alá ássása, — a küszöbre, az asztal vagy ágy alá, az ágyba vagy bölcsőbe, a pólýába vagy zsebbe, az eladott tejbe és kútba, az ajtó és ablakfélre helyezése, — vagy emezekre szegezése, — emezeknek megkenése is. Aztán a vas gonoszűző ereje fejlesztette ki a kés, sarló, villa beszúrását, s a ráhelyezésből fejlett ki a napnak, csillagnak, fecskének, stb. és végül a szentképeknek a ház elejére festése, vésése is. Aztán idetartozó rendkívül bő alkalmazású szokás bizonyos jelesnapokon a ház, kapu és ajtófél, a kerítés és az állatok felzöldágazása is nyírfával, vadrózsaággal, gilicetűskével, vagy ma már bármilyenfajta zöld ággal.¹³ És végül a letakarás is: mint a keresztleetlen gyerekek és halottnak, a naplemente után kiadott házi haszonnak (tej, tojás, kovász) és szítának kendővel való letakarása, napfogytakozáskor a kútnak s az este kiásott sírnek deszkával való lefedése, a vetésnek pozdorjával való behintése, s idetartozó szimbólikus analógia a palócok boldogasszonyágya is.

De még erősebb szimbólikus állandósulások a körülzárásnak különböző módjai. Ilyen elsősorban a körülkötés, pl. a vetésnek lószőrrel, a kelésnek és fájó testrésznek bizonyos gonoszűző szerekkel megvarázsolt ronggyal való körülkötése; de ugyanez az elgon-dolás jelentkezik a föld négy sarkán levő búzaszálak összekötésében s az arató is körülkötötte az első vágás-búzával derekát, hogy a fájást távoltartsa tőle.

Aztán a körüljárás. A halott visszajárásának megakadályozása miatt kerülnek meg a sírt, tűz esetén a házat, szülés után avatáskor az oltárt, búcsúkor és néhol még ma is újhord vasárnapján a templomot, vagy a határ legvénebb hársfáját, — vetés után veréb és bolha ellen a földet, békák ellen bizonyos jelesnapokon a házat, a férj

¹³ Szendrey Zs.: A májfa. Debreceni Szemle, 1932 : 473.

nehezen vajudó feleségét és ez a vályut, a kocsis nyúl átfutásakor a szekeret, a gazda bizonyos jelesnapok estéjén az istállót és a marhatató kútat. Néha valami gonoszúzó eszközt is tartanak kezükben, pl. tűz esetén szitát, rostát vagy a legelsőnek kiszült újkenyeret, — vetéskerüléskor temetőből hozott földet, nyírfából készült felezőt, patkányüzéskor nyírfaseprűt vagy csengetyűfélét, aztán leeresztett karikással járja körül a ménest a csikós és istenfával a gazdaasszony a házba belépő idegent.

A körüljárásnak azonban még régiebb és teljesebb emlékei is élnek a körülítáncolásban és körüllovaglásban: tűz esetén három vénasszony pipiskodva s maga körül forogva körülítáncolja a házat és seprűn ülve lovagolva körül az ólat a gazdasszony, kocsmáját a nem látogatott kocsmáros is.

Ritkább, de még ma is élő elzáró szokás a körülszántás is, mint pl. kolerás időben a falunak két ikertestvértől két egyhasi ökörről, szárazság idején a határnak tizenkét meztelen szűz leánnyal való körülszántása és ugyanilyen elzárás a célja annak is, hogy a legény püskösd éjszakáján körülszántja választottja házat. A szántás helyett kisebb területen néha a körülásás, a földnek késsel való felhasználása szerepel, mint pl. a ragadozók ellen a tyúkol körülásása, vagy a beteg lábnyoma körül a földnek késsel való felpiszkálása.

A körülseprés főleg tejrontáskor, egész és békaüzésben, meg a szerelmi varázslatokban szokásos: amott a tehenet, ólat, házat, vetést, a kerti ágyat, gyümölcsfát sepri körül a gazdasszony, emitt pedig a legény lábát a leány, természetesen észrevétlenül, vagy a leány lábát az, aki férjhezmenetelét megakadályozni óhajtja.

Bő alkalmazású ilyen szokás a körülkerítés is, mindig valami gonoszúzó eszközzel, pl. nevetlenujjal a pokolvart, szárított békával vagy mennykövel a tehén tőgyét, nyírfából készült orsóval menyét ellen a tyúkolat, halyagmogyoróból készült ostornyéllal indulás előtt a lovat és szekeret, késsel vagy keresetlen (talált) krajcárral a kelést és „similia similibus”: árpával az árpás szemet. Idetartozik aztán a keresztúton kincskeresők maguk körül való körhúzása, s bizonyos jelesnapokon az aprómarháknak a bronzból való etetése, a tyúkólnak menyét ellen orsóval való körülűzdelése és szárazság idején a templom körüllocsolása, a földön ülő betegnek bizonyos növénylevelekkel s a szerelmes lánynak frissen vett patakkövekkel való körülrakása is.

Körülzárás a kölesszórás is: kölessel szórják körül pl. az istállót és az ólat a tehén- és tyúkhaszon elvitele ellen, bizonyos jelesnapokon a méhest, ellés előtt az ólat, szüléskor a házat, és e szokás lefejlődése a borjú kölessel vagy mákkal való behintése, valamint betegség esetén a háznak főtt paszullyal és apró rongybábukkal való körülszórása is.

A körülfüstölés főleg az emberi és állati gyógyítás állandósult elzáró ritusa, és pedig nem mindig csak pusztán parázzsal, hanem rendszeren valami boszorkányos növényvel, vagy a betegség okozó hajával, szőrével, ruhadarabjával, stb., de villámlós időben, gyermekágyban, koporsókivitel útján szokásos szentelt barkával, úrnapi ággal, tömjénnel is.

Már az eddigi szokások közt is sok olyannal találkoztunk, amelyekben bizonyos elriasztó cél lappang. Egészen egyedüli azonban pl. ez a tűzrakásnál: bizonyos jelesnapok estéjén a gazda tüzet rak a ház és istálló ajtaja elé, s első kihajtáskor a csordás a legelőre vezető út szélén, botcsereléskor a pásztor botját háromszor meghúzza a tűzön. S ezekben a szokásokban főleg a nyár- és nyírfából rakott, sőt némelyikben pedig egyenesen csak az újtűznek van meg elriasztó ereje.¹⁴ A tűzrakás azonban ma már néhol csak gyertya-, lámpa- vagy mécsesgyújtássá csökevényesedett: égő gyertyát állít a csordás a legelőre vezető út szélére, keresztelésig méceset égetnek a szobában, — sőt még további szokáshomályosodással szent tesznek kisgyermekesház küszöbére.

Gyakori riasztó szokásmotívum aztán az oly különböző formájú zajcsapás is. Belelőnek a sírba, fellőnek a közeledő viharfelhőre, utána lőnek a vásárra induló vagy a menyasszonyt vivő kocsinak, — nehéz szüléskor meghúztatják a harangokat, s elébe harangoznak az idegen községből hozott halottnak, meg a viharfelhőnek, — idetartozik aztán az újévi és farsangfarki kongózás¹⁵ és több jelesnap ostorpattogatása is, meg a rajzó méheket óvó kaszapengetés és láncsörgetés, a féregűző kulcsrázás és bográcsverés, az ajtó becsapása a koporsó kivitele után, s végül a bakfazékdobás¹⁶ is kereszteléskor, névnapon, a meginduló gyászkocsi, a vásárra induló, meg a menyasszonyt vivő szekér után.

Az elriasztásnak egy harmadik formája az ijesztgetés, még pedig káromkodással, fenyegetéssel vagy veréssel. Káromkodással üzik el pl. a gonoszt s káromkodni szoktak minden olvannak eltevésakor, aminek szaporodását kívánják, pl. tojásültetéskor, bab vagy mák vetésakor. Fenyegetni szokták a pokolvart s a földre hajlított és betakart bodzágot, a váltotttnak tartott gyereket, meg a nem termő gyümölcsfát. Aztán fejszével veregetik a diófát,¹⁷ kémény alatt liszteszsákkal a hideglelőst és a teje vesztett tehenet, s ezzel kapcsolatos a gyümölcsfáknak bizonyos jelesnapokon való meg-rázása is.

S a szimbólikus analógiának számtalan állandósult formája van kopulatív, azaz összekötő és odaidéző szokásainkban is. A legegyszerűbb lelki alapú ezek között az összekötés: a tavaszi első kibocsátáskor az állatokat láncsal összekötve hajtják ki az istállóból, első kiengedéskor a csikót az anyja farkához kötik, s idetartozik a kéz-fogó, a barátságkötés kézfogása és esküvőkor az újpár egymásba tett kezének stólával való körülvétele is.

Már szimbólikusabb kopulatív szokás az együttevés: bizonyos jelesnapokon az aprómarha és a malacok eledelét abroncs közé öntik, a kotló első tojását megfőzve és apróra vágva a csirkék közé szórják, a születésükkor egymásnak szánt gyerekeket ugyanegy asszonnyal szoptatják, vagy két egytestvér-szoptatósasszonytól fejt

¹⁴ Szendrey A.: Az újtűz. Ethn., 42 : 153.

¹⁵ Szendrey Zs.: A kongózás. Ethn., 42 : 21.

¹⁶ U. a.: Bakfazék. Ethn., 42 : 92.

¹⁷ L. a Csefkó Gyula: Szállóigék, szőlásmódok, tanulmányok szókészletünk köréből című művéhez közölt pótlásaimat, Ethn., 42 : 98.

tejjel s összenéző kemencében¹⁸ süített pogácsát etetnek meg velük, a szerelmesek egymás poharából isznak, és idetartozó szokás a jegyespár többszöri egy tálból evése is a csak nekik készített ételekből.¹⁹

A szimbólikus odakötés gyakoribb állandósulásai közé tartozik még az odamosás, pl. a vett aprómarha és galamb, a kapott vagy lopott kutya és macska lábának a küszöbön való lemosása, amely szokás a gazdasági állatoknál az istállóban vagy ólban való leöntéssé változott, s ugyanezért öntik le a lányok észrevétlenül a kiválasztott legény lábát a pitvar küszöbén. Párciális lélektani alappal társul a lábnak a küszöbhez seprése, mint pl. a kiválasztott legény, a vásáron vett aprómarha, első kihajtáskor a jószág lábának a pitvar, az ól vagy a kapu küszöbéhez seprése. Aztán ugyanilyen párciális társulású a másának a telken való elásása, hogy az ember oda mindig visszavágyják, — a legény lábanyomának vagy valamilyen ruhafoszlányának, a leány hajának, a vett aprómarha farkatollának, a lábasjószág farkaszőrének, első kihajtáskor az állatok összekevert szőrcsipeteinek a küszöb vagy tűzhely alá ásása, a kémény vagy a tűzhely s ól falához való tapasztása, de végelfejlődésben a kapott vagy lopott macska alfelének a tűzhely falához dörzsölése is. Kopulatív állandósulások a megidézés különböző módjai is, mint pl. boszorkánypercinkben a boszorkánynak sóra-vasra hívása, vagy a megrontott tehén tejének, a megigézett gyerek s a beteg valamely ruhadarabjának, a tehén és a beteg csizmába fogott vizeletének s ürülékének, a megromlott kenyér darabjának a kéménybe akasztása, a véres tej tüzes patkóra fejése, a tehén láncának s a beteg ruhájának a küszöbön baltával verése, mert mindezt a fájdalmat a rontó érzi s odajön, hogy a rontást s ezzel a fájdalmat is megszüntesse; a gyanakvó asszony is azért veri férje ingét a küszöbön, hogy ennek szeretőjét kitudja. De ilyen megidéző állandósulások a legény ellopott kapcájának, a beteg valamely ruhadarabjának, a megrontott állat szőrének főzése és végül a beteg s a betegség, meg az elvesztett állat nevének a kéménybe való bekiáltása is.

Ezekhez a kopulatív állandósulásokhoz tartoznak a szerencse és haszon megtartásának különböző módjai is. Egyik ilyen igen gyakori kopulatív állandósulás az utánadobás; az ember vagy állat után dobott tárgy a kívánság párciális szimbóluma. Így kenyeret dobznak a keresztelni vitt gyerek után, s a maga lábnyomát dobja utána a leány a kiválasztott legénynek; a jó kívánság sokaságát jelző marék port dobznak a menyasszonyt vivő szekér vagy első kihajtáskor a tehén után is, de ugyanezt a sok jó kívánságot szimbólizálja a bakfazékba tett marék por is.

A haszon megóvásának és megtartásának egyik legállandósultabb formája a visszaadás. A természet adományainak felhasználásakor valamit vissza kell adnunk, vagy valaminket vissza kell hagynunk. Ezért öntenek vissza a vederből a kútba, — loccsantanak a

¹⁸ Az első és hátulsó házban is van kemence s a közös konyhára nyílik a kemence szája.

¹⁹ Szendrey Á.: Az újpár együttevésének jelentősége a házasságban. Ethn., 43:31. és 85.

korsóból, ellés után az első tejből, meg az orvosságból a földre, — ez az oka a tüzetetésnek, mint amilyen az újkenyér első vágáskájának, az elsőül kisütött fánknak, a toros lakomák minden egyes ételéből egy-egy falatkának a tűzbe dobása, — ezért dobják az erdei farkasnyomba az állatok lecsipett farkaszőrét, s végül ez magyarázza az áldomások, torok, szüretfélék és kóstolók különböző fajtáit, még az építőáldozatokat, sőt a források körüli bokrokra aggatott rongyokat²⁰ is.

Ugyanilyen haszonkötő formula a haszonlopás is. Egyike a legtagabbkörű motívumoknak. Ezért lopnak az élesztőből, vakaróból, a tehén kérejből, a kotlófészekből vagy a tojásból, trágyából, vetőmagból, — ezért lopják el az ugorkaültető fakanalat, — lopják és nem veszik a méhet, vadászkutyát, macskát, — szedik a más földjéről a harmatot; a hasznat akarják ellopni a szomszéd faluba ellátogató hétfalusi kukák és végül a haszon elkötése az oka a talált (kerezetlen) tárgyak varázserejének is.

Az ezekkel ellentétes szegregatív állandósulások között igen gyakori a szétválasztás: az úton keresztülfutó nyúl vagy tarka macska és átmenő vénasszony elvágja az utas szerencséjét; de ezért nem szabad a szembejövőt kettőnk közt áteresztetni, a tejet két férfi közt átvinni, s olyan botot szúrnak az együtt beszélgető jóbarátok, szeretők közé, amellyel egymással verekedő kígyót és békát választottak széjjel.

Érdekes elgondolású állandósulás itt a cselekvések el- és kifelé való végzése: a baj magunktól való eltávolztatásának szimbólumául; ilyenek a talált tárgynak magunktól való elrúgása, az öntéstől vagy más rút tárgytól való elköpés, kezünknek a fájós rész megérintése után testünkől való eltávolítása, az elhullott aprómarhának és malacnak fejével a szomszéd felé ásása, halott után és féregüzéskor a ház kifelé való seprése, — de viszont ezért nem szabad a szemetet a küszöbön átseperni s ezért kell a seprést mindig a szoba közepe felé végezni, a küszöbre szegezett patkót száraival befelé fordítani, a pólyást az ajtótól el lábával befelé hordozni s a halottat is lábával kifelé fordítva vinni ki az ajtón.

Sokféle módja van aztán a baj áthárításának is; a legáltalánosabb ezek közt a betegséget parciálisan szimbolizáló ruhadarab, kenő- és lemosószerek (krajcár, rongy, fürdővíz, öntés) eldobása, hogy a rá- vagy átlépő, a felvevő magára vegye a bajt; aztán ezért öntik kutyára vagy macskára a lemosó vizet, nyomatják kutyával a sebet s etetik a hidegleleost együtt a disznókkal.

Rokon elgondolás ezekkel a már említett haszonlopás és a haszonkiadás is. Ez az utóbbi azonban mindig bizonyos jelesnapokhoz, napszakokhoz és alkalmakhoz fűződik, mint például Lucához, szentestéhez, újévhez, naplementéhez, gyermekágyhoz, az ellés napjához, vagy pedig a házihaszon védelmére vonatkozik. Ezért tilos e napokon s naplemente után a házból bármit is kiadni, kivinni, — kotlóültetés előtt bármi ehhez szükségeset és bármit, ami a kenyérsütéshez kell, kölcsönadni.

²⁰ Szendrey Zs.: A fára aggatott rongyok. Ethn., 42 : 198.

A szegregatív cselekvések közt a legérdekesebb ösmotívum azonban mégis az elvitetés: a bajt elviheti a tűz, a föld, a szél és a víz is. Ezért dobják tűzbe a beteg haját, ruhadarabját, lemosó- és kenőszereit, de ennek az elgondolásnak elfejlődése az ember- és állatgyógyításban oly sűrű használatú füstölés, és pedig a körülfüstölés éppúgy, mint a kéménybe akasztás, — s végül a gyógyítószereknek a naplemente felé hajítása is. A földbeásást némely esetben szórólszóra kell értenünk: nyakig földbeássák a váltott gyereket, a kígyómarta embert, a nyavalyatörőst és pedig az utóbbi kettőt a baj történte helyén; más esetekben azonban az ereszt az elásás helye: ide ássák el például a lemosó- és kenőszereket, a beteget megmérő cérnát, a hulló haját, a nyüves állat szőrét; de idetartozik féregűzéskor a bodzafa lehajlított ágának földdel való letakarása s a beteg ruhájának fadarabbal a földhöz szegezése is. Mint a föld, éppúgy elviszi a bajt a szél is; ez az oka, hogy a hideglelés ingét, a nyavalyatörő ruháját, a sárgaságos haját, a nyüves állat szőrét, a tüdőbeteg nyálát, a lemosó- és kenőszereket, az elsőnek eldöglött aprómarhát a tető széljárta oldalára, az ereszre, kerítésre, karótetőre dobják, de ez az oka a beteg és betegség kéménybe vagy dombon való szélbe kiáltásának is. A vízbedobás rendszeren hajnalban, szótlanul, hátrafordulva, balkézzel, a víz folyása irányában és hazafelé más úton jövet történik; így dobják vízbe a körülkerítésnél használt tárgyakat, a lemosó- és fürdővizet, az érvágáskor kifolyt vért, a beteg felvett lábnyomporát s a kezébe adott földet, a hideglelőscédulát, az úton talált fekete tyúktollat, de ezért köpnek újév hajnalán vízbe, kerültetik meg a beteggel a kutat s ez a magyarázata a tél eltemetését jelző bábú vízbedobásának és még annak a hitnek is, hogy a víz elveszi a rajta keresztülvitt tejnek vagy orvosszernek hasznát.

A kontagiózus cselekvések egy vagy más kívánságnak érintéssel való átvitele. Ilyenek például vetés idején az összes erőtikus és fallikus cselekvések: káposztaültetéskor, hagyma-, tök-, dinnye-, krumpli-dugáskor az asszony földre ülése, — a betegséget megelőző vagy megszüntető földön való meghengergőzés, — kenyérdagasztáskor az asszony mellének megfogdosása és alfelének megtapogatása, aztán a szerelmi varázslatokban szokásos lesimításoknak, hozzáérésnek különböző nemei. És végül ez magyarázza az életvessző varázserejét, tehát a tyúkok Luca-napi megpiszkálását, az aprószentek-napi korbácsolást, a pásztorok vesszeit, aztán hogy a lopott trágyát megvesszőzik s a halászok bizonyos jelesnapokon szappallyal ütögetik a vizet.

Az antiopátikus cselekvések nagyrésze kopulatív jellegű s alapjuk az az elgondolás, hogy aki a maga valamilyen testrészét mással megeteti, vagy ennek valami testrészét, tulajdonát magával hordja, ezt magához kötötte. Az első a szerelmi varázslatokban megetetésnek nevezik s értik alatta az olyan pogácsát vagy italt, amelybe elégetett haj-, vaginaszőr- vagy körömhamut, vért, különösen menstruációs vért, izzadságot, mélet vagy vaginát lemosó vizet tettek. A második csoportban jelzett adatok a legény lopva levágott hajának, valamely elloptott ruhadarabjának, felvett lábnyomának keblükben viselésére vonatkoznak. De testén hordott kenyérdarabkát

ad enni a gazdasszony az először vízrehajtott libának és kacának s első kihajtáskor a tehénnek is. Hasonló az eredete a szükséges nedvesség megszerzését célzó varázsló cselekvéseknek is. A vetőmagra szoptatás asszonnyal tejet fejetnek, vetés közben búzát tartanak nyelvük alatt s az első marék búzát csupasz testükhöz dörzsölik, — de idetartozik a ganézásban segédkező nők, az aratókoszorút vivő legény s a gulásztatoron résztvevők vízzel való locsolása is. Ez az életvize azonban nemcsak termésbiztosító, hanem szépséget, egészséget is ad, mint az újév éjfelén elsőnek merített aranyvíz, aztán a vízkereszt-esti s nagypéntekhajnali fürdés, a Szent György-napi s pünkösdi harmatban való meghengergőzés és a harmatnak az állatok ivóvizébe facsarása, meg a húsvéti locsolás is. Gonoszűző s így betegséggyógyító és szerencsehozó még végül a nyállal (főleg az első, azaz éhnyállal) való bekenés és ebből lefejlődve a megköpdösés is. Az antiopátikus cselekvések egy másik nagy csoportját az enantiopátikus cselekvések alkotják: távoltartó jellegű védekező eljárások a rontás, betegségek és természeti csapások ellen. Ilyen a piros fejtő, szalag, posztódarab alkalmazása, azzal az elgondolással, hogy a piros elűzi a pirosat: a tüzet, a gonoszt. Az állapotos asszony vörös zsinórt hord derekán, vagy legalább vörös szalagot fon hajába, — a gyermekágy szűnyoghálójába vörös szalagot s a kisgyerek karjára, a kiscsikó és bárány nyakára, a kövér disznó szőrére, a jól tejelő tehén szarvára, a ló kötőfékére piros fejtőt kötnek éppúgy, mint a szép virágra, a jól termő gyümölcsfára is, — piros posztót szegeznek a ház és az ól küszöbére, — vörös kukoricaszemmel füstölik meg a fájós fejet és kenyérbélbe gyúrt piros posztódarabkát etetnek a megmart kutyaival, — vihar közeledtekor a molnár piros posztóval takarja le a malomkövet s piros posztót vagy paprikacsövet kötnek a ház hegyesfájára.

Mindezekkel persze nincs kimerítve szokásaink és néphitünk lélektani alapjainak vizsgálata, de — amint már megelőzőleg mondtam —, csak a legáltalánosabb s a csak önmagukat magyarázó adatokat vettem fel rövid rendszer-magyarázó és tájékoztató ismertetésembe.

*

(*Deutscher Auszug.*) Der Artikel ist ein Versuch, auf Grund eines Materials von 25.000 Zetteln die psychologischen Grundlagen der ungarischen Volksbräuche und Volksglauben festzustellen. Dieses Material steht jedem ausländischen Gelehrten, welcher sich durch das Generalsekretariat der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft an den Autor wendet, zur Verfügung. — I. Analogie-Vorgänge, oder nur auf der Ähnlichkeit des Gedankenganges fussende identische Handlungen, oder schon stabilisierte Symbolisierungen. 1. Blosser „*similia-similibus*“-Vorgänge: so, wie das Übel verursacht wurde, so kann es ebenso ferngehalten und verjagt werden, die Ursache vertreibt die Wirkung, also der Erreger des Übels das Übel selbst, das Begehen derselben Bindehandlung ist von auflösender Kraft, man tut etwas, oder etwas mit etwas, um das damit Ähnliche herbeizurufen, denn das Ähnliche ruft das Ähnliche herbei. 2. Stabilisierte symbolische Analogien: a) zum Hervorrufen des Wunsches: Handlungen, welche das mit dem Monde gleichzeitige Anwachsen und Abnehmen bezwecken, — das auf Suggestion basierende In-die-Augen-Schauen, an Jemanden-Denken, Gesundbeten, Besingen, Fasten, Fluchen, der Gebrauch von Zauberworten, Sprüchen, Auf-

schriften, Amuletten, die verbotenen Handlungen, das Meiden der Unreinheit, also Erforderung der Jungfräulichkeit und der coitalen Enthaltsamkeit, das Tabu der menstruierenden Frau, — die wortlos, mit geschlossenen Augen, rückwärts schreitend, nicht umblickend, unbemerkt, im Geheimen, mit linker Hand, von linker Seite, mit verkehrter Hand, nach Hinten vollzogene Handlungen, die Bedeutung des Ersten und Neuen, von Paar und Unpaar, die nackt vollzogenen und Kontrahandlungen. *b*) zur Irreführung der bösen Mächte: das Tragen gewisser Kleidungsstücke auf der Rückseite, oder das Umkehren auf die Rückseite der bei Zauberhandlungen gebrauchten Kleidungsstücke, Zügel, die Verkehrtheit des Samensackes, das Umstürzen der Möbel und Gefässe, das Aufstellen des Besens mit dem Kopf nach oben, das Einschmieren eines kleinen Gesichtsteiles mit Russ, die dem Alter und dem Geschlecht nicht entsprechende Bekleidung, der Gebrauch von Schutznamen, und die Namensänderung, das die Wiedergeburt bezeichnende Hindurchschlüpfenlassen durch Reifen, Fässer, Frauenhemden, das Purzelbaumschlagen, *c*) zum Ausschliessen des Bösen: Einbinden der Türe, das symbolische Verschiessen der vier Ecken der Stube, des Badetoges, des Dorfes und des Saatfeldes, der Schwelle, des Tür- und Fensterstockes, des Schlüsseloches durch Einschmieren, Untergraben, Übernageln, Bedecken mit Laub, das Zudecken, Bedecken, Verhängen, — Umbinden, Umschreiten, Umtanzen, auf dem Besenstiel Umreiten, Umfurchen, Umgraben, um etwas herumkehren, Umräumen, Hirsenstreuen, Umräuchern, *d*) zur Verscheuchung der bösen Geister: Feuermachen, Kerzen- oder Lichtbrennen, Lärmschlagen, Schiessen, Glockenleuten, kongózás (das Leuten mit den Viehlocken), Peitschenknallen, Schlüsselbeuteln, bakfázékdobás (Bewerfen mit Eisentöpfen), Erschrecken mit Fluchen, Drohen, Schlagen mit der Axt. II. Stabilisierte Formen unserer kopulativen, das heisst, verbindenden und hinbeschwörenden Gebräuche: *a*) das Anbinden, als dessen verschiedene Formen: das Aneinanderbinden, der Händedruck, das Antragen der Speise durch den Reif, die mannigfaltigen Arten des Beisammencssens, das zur Schwelle waschen oder Kehren der Füße, das Begraben gewisser menschlicher oder tierischer Körperteile auf dem Grundstück oder unter der Schwelle, das Ankleben derselben an die Wand des Kamins, des Herdes oder des Stalles, das Herbeirufen der Hexen mittels Salz und Eisen, das Aufhängen gewisser Körperteile oder Kleidungsstücke des verhexten Menschen oder Tieres in den Kamin oder dessen Schlagen mit der Axt auf der Schwelle, oder dessen Auskochen. *b*) die verschiedenen Mittel zum Behalten des Glückes und des Nutzens, wie das Nachwerfen des partialen Symbols des Gewünschten, das Zurückgeben oder Zurücklassen eines kleinen Teiles bei Verwendung der Naturgaben, also die Gelage, Bauopfer, auf die Bäume gehängte Fetzen und schliesslich das Wegstehlen des Nutzens. III. Die segregativen, also trennenden Bräuche: *a*) scheidende, wie das Über-den-Weg-Laufen vor dem In-die-Arbeit-Gehenden, das Hindurchtragen des häuslichen Nutzens zwischen zwei Menschen, *b*) von sich fort und nach Aussen vollzogene: das von sich Fortstossen, Verspucken, das Hinaustragen des Toten mit den Füßen nach Aussen, dagegen das Kehren nach Innen, das Nageln des Hufeisens nach Innen, das Tragen des Säuglings mit den Füßen nach Innen, *c*) unglückübertragende: das Wegwerfen der Abwaschmittel, das Giessen des Abwaschwassers auf einen Hund, das Be leckenlassen einer Wunde durch einen Hund, *d*) den Nutzen ausgebende Bräuche: an lauter besondere Tage geknüpft verbotene Handlungen, *e*) forttragenlassende: das Insfeuerwerfen, das Schleudern der Abwaschmittel gegen Sonnenuntergang, das In-die-Erdegraben, das unter die Traufe-Graben, dem Winde Aussetzen, in den Wind Schreien, ins Wasserwerfen. IV. Die kontagiösen Handlungen, die Übertragungen des Wunsches durch unmittelbare Berührung, so das Säen und Verpflanzen, Brotkneten, erotische und phallische Handlungen des

Liebenszaubers, hierher gehört die Anwendung der Lebensrute, das Stochern der Hühner, supralás (Rutenschlagen). V. Ein grosser Teil der antiopatischen Handlungen ist kopulativen Charakters und hat die Vorstellung zur Grundlage, dass wenn man eines seiner Körperteile von Jemanden anfassen lässt, oder Eigentum desselben mit sich trägt, hat man diesen Menschen an sich gebunden. Die enantiopatischen Handlungen sind fernhaltende Vorgänge, die allgemeinste Form derselben ist: die rote Farbe verdrängt das Feuer, die bösen Mächte. Die partialen Handlungen sind dadurch charakterisiert, dass sie nicht an dem Ganzen, sondern nur an einem Teil desselben vollzogen werden, demzufolge bilden die partialen Handlungen nur aus jenem Gesichtspunkt eine besondere Gruppe, was die symbolische „pars“ eines jeden Ganzen ist. Ansonsten gehören sie alle einer der fünf übrigen Gruppen an.

Szendrey Zsigmond.

A GARABONCIÁS DIÁK ALAKJA A MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYBAN.

A Magyarság 1924. évi július 1-ai száma a következőket közli:

„A múlt hetekben Bián látták a garabonciás diákokat és hogy igazi garabonciás diákok volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy el tudott menekülni az elkeseredett falusi nép dühe elől.

Az első nagy vihar után, amely a templom tornyát is ledöntötte, az egyik biai atyafi hazafelé igyekezett. Künn érte a vihar a határban és hogy hamarabb hazaérjen, a legelőn vágott keresztül. Egyszerre csak, pár lépésre maga előtt, egy meztelen embert pillantott meg a még mindig szemetelő esőben. A meztelen ember egy borjút őrzött. A biai atyafi nem ijedt meg, kérdőre vonta a fiatalembert, aki kijelentette, hogy a ruhája a kocsmában van, a faluban, szeretné, ha minél előbb kihoznák neki, mert fázik. A biai atyafi vállalkozott rá, hogy beszoal a kocsmába és kiküldi a ruhát, de — csodák csodája — a meztelen ember ruhája nem volt a kocsmában. Gyanús volt a dolog és többen érdeklődni kezdtek a meztelen ember után, keresni kezdték, ez azonban a borjúval együtt nyomtalanul eltűnt, mintha a föld nyelte volna el.

Ekkor derült ki, hogy nem lehetett más, mint a garabonciás diák.

Ki az a garabonciás diák, aki oly jelentős szerepet tölt be a nép képzeletében és sok írónak fantáziáját is megihlette?

Az egyszerű nép, mint az ember általában, mindenütt és mindenkor a számára rendkívülinek keresi a magyarázatát. Amit természetesen alapon nem tud megmagyarázni, azt szellemek, illetve olyan emberek beavatkozásának tekinti, kiknek a természetfeletti lények és erők fölött hatalmuk van.

Ilyenek a varázslók, vagy ősi magyar néven táltosok. A táltos fogalma alá tartozik a garabonciás diák is, az időjárásnak ez a korlátlan hatalmú ura.

I.

a) *A garabonciás a népies hit megvilágításában.*

Rendesen hosszú, rongyos, fekete köpennyel a vállán, könyvvel a kezében, mint ágrólszakadt szegény deák kopog be a garabon-

ciás diák a házba. Tejet, kenyeret, vagy tojást kér. Sok nem kell neki, de nem szabad kimérni, hanem egész köcsög tejet, egész darab kenyeret kell eléje tenni. Ahol szívesen látják, ott mitől sem kell tartani. De ahol megtagadják kérelmét, ott — sárkányán lovalgólva — rettentő viharral, jégveréssel bosszulja meg a rajta esett sérelmet. Ipolyi írja Magyar Mithológiájában (214. l.), hogy átkukra szélvész kerekedik, jégeső, zápor veri el a terményeket és szőlőket. Ők gerjesztik a villámot és a mennydörgést. Ilyenkor a nép sötét felhőkben látja alakjukat, nyitott könyvből olvasva köpenyükön ülnek, vagy sárkányon száguldanak.

Csokonai a „Dorottya”-hoz írt jegyzeteiben a garabonciásról így ír: „A' Garabontzás deák felől az a mese van Népünknel, hogy sárkányon jár és a' forgószelet ő támasztja, kivált ha, ahol rongyos köpenyegjében kéreget, tejet és kását nem adnak néki.” (1813. évi Bécsi kiadás, 28. jegyzet.).

Ipolyi hivatkozik Karcsayra (214. l.), aki azt írja, hogy a garabonciások többnyire tejet és kenyeret kérnek. Jaj annak, aki azt nem adja meg nekik, amit kérnek. Ahol kapnak, ott a kezdetlen köcsögből maguk veszik ki részüket s az egész darab kenyérből maguk vágnak egy darabkát (Ipolyi szerint kivágják a kenyér belét), s áldást mondanak a házra: „Adtál, adól is, volt is, van is, lesz is”. Ha elutasítják őket, így fenyegetőznek: „Asszony, vagy gazda! Megbánod tettetted, majd adnál örömet egy fertály óra múlva, de késő lesz!” (Karcsay: a Csepel-sziget babonái, Új M. Múzeum, 1851—52. évf., 499. l.). A Szalonta-környéki néphit szerint: „Maj annál még, te gazdasszon egy óra múlva, de mán akko kisé lessz!” — s bosszújában tűzzel emészt el a falut, jéggel teszi tönkre a határt, néha halált is küld megsértőjére. (Ethn., 1914, 317. l.). Ipolyi szerint: „Ha nincs, ne is legyen!” — s a következő pillanatban hatalmas szél támad, mely a ház tetejét leveszi, falait bedönti. Lázár Béla írja az Ethnographia első évfolyamában (277. l.), hogy forgószelet, jégesőt, ragyát küldenek az emberekre, megfejik a kútágast, véres tejet adatnak a tehénnel, kifecamítják a gyerekek lábát, megigézik a gyereket; stb.

Egyszer Nemespannon megjelent a garabonciás diák s fekete tehéntől tejet és fekete tyúkoktól való tojást kért. De az egész faluban nem volt egyetlen fekete tehén és fekete tyúk sem. Emiatt a diák szörnyen felbőszülve megfenyegette a bírót, hogy másnap minden ház tetejét leszedegeti a sárkánnyal. A következő napon tényleg szörnyű vihart csinált a garabonciás diák, a házak tetejét mind lesöpörte, a fákat pedig tövestül kicsavarta. Az emberek látták a kétfejű, szörnyen hosszú farkú sárkányon ülő diákot a felhők között lovagolni. (Ethn. 1927, 124. l.)

Asbóth is említi (Archiv für Slavische Philologie IV. köt. 623. l.), hogy Budapesttől nem messze egy kis helységbe egy vándorlegény jött este, nagy kalapban, szürke köpenyben és éjjeli szállást, valamint ennivalót kért. De kijelentette, hogy csak a fekete tehén tejét s a fekete tyúkok tojását eszi s ha mást hoznának, hatalmas viharral szétveri az egész házat és jégesővel árasztja el a vetést.

A kalotaszegi néphit szerint a jégghordozó gorboncás, vagy gor-

goncás hordja a jeget, aki marhaszarvnyelű nagy bottal jár, tojás az egyetlen eledele „s ha valaki a kérését megtagadja, úgy ászkából a botjával, hogy jégesőt hoz magával az ellenkező ember földjére“. (Ethn., II. évf., 267. l.)

Csokonai a „Dorottyá“-ban így írta le a garabonciás diák által keltett vihart:

„Felkeveredvén a vidi pusztáról,
Vagy a Szent-Gellértnek borstermő szirtjáról,
Zablás sárkányán a garabonciás deák;
Már a forgószéltől csikorognak a fák,
Ropog a pásztornak kunyhója fedele,
Kavarog a vetés, a víz habbal tele,
Egyébütt csendesség látszik völgyön-hegyen,
Csak ott van fergeteg, ahol ő átmegyén,
Toll, kóró, falevél ringy-rongy egyet-mással,
Zúg a poroszlopban forgó karingással,
A megrémült banya teheneket fejet,
Háza oltalmáért készíti a tejet.“

A Feketekörös völgyében történt, hogy egy helyen munkások szalonnát sütöttek. Odament hozzájuk a garabonciás és enni kért, de az emberek elkergették, hogy menjen először dolgozni, szolgálja meg, amit kap. Erre a diák eltávozott, de fél óra múlva hatalmas felhő kerekedett s tönkretette az egész határt. (Ethn. 1916, 82. l.)

Ha a matyók találkoznak a garabonciással, tudják, hogy „lesz itt haónap olyan ítélet, a minnyeő még nem vaót ebbe ja határba“ s hogy az eljövendő viharban az „istennyila“ be ne üssön a házba, azt a „háromkirályok vizivel“ körülszentelik, az ajtót, ablakot bezárják, szentelt gyertyát gyújtanak, a virágvasárnap szentelt barkát az eresznek az ajtó fölötti részébe dugják s ha a villámlás és mennyedörgés nem akar szünni, a kürtőben elégetik. (Ethn. 7. évf., 365. l.)

A szőregiek a vihart s a garabonciás diáknak a viharban való szerepét így beszélik el: „A tátosok csőjjé vijaskonnak egymással. A tátosoknak van lovuk, a sárkányokon járnak, mikor gyün a vihar, zöng az ég. Mikor szemkösz villog az ég, a törökországi, mög a magyarországi tátos vijaskonni készül. Mikor a tátosok a kargyukat összeütik, akko zöng az ég, ijenkő irdajják egymást. Akinék jó szöme van, nézzön oda, ha mögnyílik az ég, mögláthattya mijen irdas a tátos keze a kardvágásoktól, mög hogy hogy gyün a tátos a sárkányon. Az istennyila se ögyéb, mint a kard szikrája.“ (Ethn. 1917. évf., 264. l., 6. jzet.)

Asbóth írja (id. h. 622. l.), hogy a mult század közepetáján a nép egy erős jégverés után egy, a mezőn áthaladó vándorlegényt, garabonciásnak nézett és agyonütött.

A garabonciás diák ellen csak harangozással lehet védekezni, mert a harangsót nem szereti. „Olyan az neki, mintha kutya harapdálná“ — tartják a baranyaiak. Ha harangoznak, kitisztul az idő. A baranyamegyei Püspökbogádról való Bodor Jánosné Kis Éva elmondta Madarassy Lászlónak, hogy a szépapja egyszer szántogatás közben találkozott egy garabonciással, akit megvendégtelt ott a mezőn. Ez a diák elpanaszolta, hogy a falu kutyái (értsd: harangjai) igen harapósak, különösen a kisebbik. Még be sem megy a faluba,

máris harapdál. — De, ha a haranggal már egyszer öngyilkosnak harangoztak, nincs foganatja. (Madarassy: i. h., 7. l.).

De a garabonciás diák nemcsak előidézi, hanem el is tudja hárítani a jégverést.

Egyszer tejet kért egy gyantai embertől s az nemcsak, hogy jó szívvel adott neki, hanem ott is marasztalta éjszakára. Este beszélgettek, majd lefekvés előtt így szólt a garabonciás: „Hajnalban nézz ki az ablakon napkelet felé!” A gazda így tett s látta, hogy az égen egy sárkány és egy bika rettenetes viaskodást visznek véghez. Végül is a bika győzött. (Ethn. 1916, 82. l.)

A kalotaszegiek azt tartják, hogy a jeget összeszedi egy kupába s arra önti ki, amerre akarja, hogy a vihar vonuljon. (Jankó János: i. m. 190. l.)

Lássuk most, mit tart a néphit a garabonciás diák *eredetéről*?

Ipolyi a Magyar Mithológiában (215. l.) említi, hogy azokat a gyermeket, akik foggal születnek a világra, hétéves korukban elviszik a gonoszok s garabonciás diákokká nevelik.

Szalonta vidékén úgy tudják, hogy a garabonciás diákok a keresztleletlenül elhalt kisdedekből lesznek, akiknek tetemét a föld nem fogadja be. Ezért pár nappal eltemettetésük után felkelnek sírjukból s a felhőkbe repülnek, ott lesz a tartózkodási helyük. De a földre is jogukban van visszajönni. Ha a keresztleletlenül elhalt kislányok bal névtelen ujját levágják, azzal világítani tudnak maguknak. (Ethn. 1914, 316. l.)

A fogakkal született fiú, hacsak a bába a fogát észre nem veszi s ki nem szedi, garabonciás diák lesz. Bárhogy is ügyelnek rá, hatéves korában a garabonciások ellopják, zsákba teszik, malomkövel lepréselik s elviszik. Mikor mindenféle mesterségre kitanították, lovat adnak alája s útjára bocsátják, hogy folytassa garabonciás mesterségét. Ha koldulás közben valahonnan elkergetik, felül sárkánnyá átváltozott lovára s rettentő jégvihart küld a vidékre. (Kiskunfélegyházi néphit. Ethn. 1906, 230. l.)

A baranyamegyei hit szerint váltott gyerek, aki két fogsorral születik s hétéves korában — bárhogy vigyáznak is rá — magától elmegy. (Madarassy: i. m. 6. l.)

A borsodi matyók garabonciás diákja foggal születik. Az ilyen gyermek „tátos“, de csak hétéves koráig. Akkor érte jönnek az erősebb tátosok, akik „füstös bikává“ változnak át s birokra hívják a gyermeket. Ha erősebb náluk, garabonciás diák lesz belőle; de ha gyengébb s a küzdelemben fogait elszedték, fogak nélkül, mint közönséges ember tér vissza a „próbából“. (Ethn. VII. 364. l.)

A göcsejiek garabonciása fogakkal, mégpedig 3—4 rend foggal születik. Az ilyennek „Isten különösleg aszt rendűtő, hogy gabroncás diák légyen“. Már gyermekkorában oly erős, hogy félkézzel embereket dob a levegőbe. Nem is csoda, hisz „hét esztendűt átiszopik“, azután odaszökik, ahol kincsek vannak. Ezeket garabonciás korában ő őrzi s jutalom fejében egyeseknek megmutatja. Hogy „gabroncás“ lehessen belőle, 13 iskolát kell elvégeznie. Mivoltát messziről meg lehet ismerni: elfelén nagy tarisznya, kezében könyv s karján zsinóros kantár van. A könyvekből érthetetlen szavakat

mormol. Mikor valahová beállít, így mutatkozik be, aludttejét kérve: „Gabroncás dijak vaok!” Csak ott kér, ahol tudja, hogy van is és ha nem akarnak adni, megmondja, hogy hol tartják a tejet és hány fazékkal. Mást is elfogad a tejen kívül. Ahonnan elutasítják, vagy megpirongatják, oda vihart küld. (Gönczi: i. m. 174—175. l.)

Egy másik verzió szerint, mint alább látni fogjuk, a fog kihúzása mitsem használ. A foggal született gyermek predesztinálva van arra, hogy garabonciás diák legyen belőle.

Asbóth írja, hogy az általa ismert néphit szerint az olyan gyermekek, akiknek a rendes fogsoruk mögött is van foguk, garabonciások lesznek. Az ilyen fogat ugyan ki lehet húzni, de ezzel a bajt egyáltalán nem lehet elhárítani. Amikor a gyermek hétéves lesz, megjelennek a garabonciások, magukkal viszik s a saját mesterségükre nevelik. (Arch. f. Sl. Phil. IV. k. 622. l.)

Sok helyen a boszorkány fiainak tartják s ilyenkor legtöbbször az ördög az apjuk. De legyenek bárki fiai is, egy a fontos, hogy végezzék el a 13. iskolát. Ennek az iskolának az elvégzése az általánosan uralkodó néphit szerint feltétlen kelléke annak, hogy valaki garabonciás diákká lehessen. Amikor azt láttuk, hogy az egyes vidékek hite szerint az elrabolt gyermekeket a garabonciások felnevelik, a felnevelés alatt mindenütt a 13. iskola elvégzését kell értenünk.

Karcsay (Ipolyi: i. m. 214. l.) szerint a garabonciások oly diákokból lesznek, akik a 13. iskolát elvégezték s a szerencse kerekén nem pusztultak el. Az a diák, aki 12 iskolát már elvégzett, elmegy messze-messze országokba, hegyen, vizen és tengereken át, míg végül egy barlangba jut, ahol már több társát ott találja. Amikor mind a tizenketten együtt vannak, felülnek a szerencse kerekére, mely szélsébesen elkezd velük forogni. A sebes forgás következtében egy okvetlenül lebukik, ezért félve ülnek rá, mert nem tudhatják előre, hogy ki fog közülük elveszni; de a halálra mindannyian elszántak. Akik azután kiállották a nehéz vizsgát, garabonciás diákokká válnak s szétszóródnak a nagyvilágban rongyos köpenyben, megtépett gunyáiban, széles karimájú kalapban, garabonciás mesterséget folytatni.

A 13. iskola elvégzésének szükségességéről tesz említést Lázár Béla is az *Ethnographia* első évfolyamában (277. l.). A garabonciás diák fogakkal jön a világra. Az ilyen gyermek 13 iskolát végez, mely után az ördög fogja lecke alá őt is és társait is. Tizenhárman, más verzió szerint tizenketten vannak. Majd felülnek a szerencse kerekére, melyről egynek okvetlenül le kell bukni. A többi garabonciás diák lesz s mint ilyennek hatalmában áll az időjárást korlátozni, bűvészkedni, jósolni. Gömör megyében, Hangony községben, 1895 nyarán megjelent egy ismeretlen ember s mindenkinek meg tudta mondani, hogy mennyi pénz van a ládafiában s akárhogyan is volt elzárva, ki tudta onnan venni. Nem nehéz kitalálni, hogy garabonciás diák volt. Egy parasztnak a házába is elment, de mert az nem akart neki enni adni, úgy megigézte, hogy nem tudott helyéből megmozdulni. Majd ezt mondva: „Ott legyek, ahol akarom!” — egyet fordult s a másik percben már repült. (Ethn. VII. k. 382. l.).

Jagić (id. h. I. r. 11 pont) a délszláv garabonciás-hit ismertetésében közli azt a felfogást, hogy a 13., vagy másképp fekete iskolá-

ban csak 12 diák van egyszerre. Az iskolaév végén a tanító 11 könyvet hoz s azt a diákok közé dobja. Egynek nem jut a könyvekből. Ez az egy külön-könyvet kap, melyből meg kell tanulnia, hogy hogyan kell a sárkányt megfékezni s uralma alá kényszeríteni, ami ezentúl az ő külön mestersége lesz.

Ugyanitt írja, hogy a garabonciás diák a 13. iskolát Bolognában látogatja. Az ilyen diákoknak egy hatalmas, tizenhárom küllővel ellátott kerekük van. Mindegyik küllőre felül egy-egy diák s azt elkezdik gyorsan forgatni. Aki a leghamarább elrepül, az az igazi garabonciás diák s az megy a faluba koldulni.

A szalontaiak azt hiszik, hogy a garabonciások igen tanult emberek s 13 iskolát járnak (Ethn. 1914, 316—317. l.). („Hát Csokonajirul nem hallott még? hisz az is ien garboncás diák vót!”) Ismertetőjelük a kettős alsó fogsor, rongyos ruha, kezükben hosszú, hántott füttykös, a zsebükben paszuly szemek vannak. Többsnyire akkor járnak, amikor a szél dudál s útjukat elhullatott paszuly szemek jelzik. Faluról-falura járnak, de hogy honnan jönnek s hová mennek, azt senki sem tudja. Szereplésük mindössze 7—22 éves korukig tart, azután éppoly rendes emberek lesznek, mint a többiek. De ezen pár év alatt állandó összeköttetésben vannak a táltosokkal és lidércekkel. Ha hétéves korukban lefekszenek a sírdombra, megálmodják a füvek titkát. Kezüket botjukon le s föl huzigálva meg tudják fejni a tehenet, jósolnak, varázsolnak, hatalmukban áll korlátozni az időjárást, fehér s fekete bikává változtatnak át. Miután gyűlölik egymást, ha találkoznak, tüstént egymásnak mennek s ilyenkor mindenütt esik az eső, csak ott nem, ahol ők szélvihar alakjában veszekednek.

Ennek ellentmond a nógrádi néphit, mely szerint összesen tizenkét garabonciás diák van, testvérek s együtt élnek a rozmaringerdőben. Itt igen jó dolguk van, de egész évben nem esznek semmit, hanem csak egy követ nyalnak, amit Amerikából hoznak. Az évnek bizonyos napján azonban lejönnek a földre, összefogdossák a sárkányokat s azokon nyargalnak. Egyedüli eledelük ilyenkor is az édes tej. (Kandra K.: Magyar Myth. 181. l.).

Jagić közli még (az Arch. f. Sl. Phil. II. k.-ében, VII. p.) Vuk Karadzics leírását a garabonciás diákról. A 12. iskola elvégzése után — mint a szerbek és horvátok tartják — bizonyos diákok Vrszino Kólóra mennek, hogy befejezzék tanulmányaikat s fogadalmat tegyenek. Hogy mi az a Vrszinó Kóló s hol található, azt senki sem tudja. Mialatt egy könyvből olvasnak, a 12 közül 1 eltűnik. (Elvitték az ördögök, vagy a vilák.) Horvátországi lakosok elbeszélték Vuknak, hogy a Velebit-hegység alatt egy falunak kell lennie, névleg Vrziči, afölött a hegy csúcsának egy helyét Vrszinó Kólónak nevezik, ahol a vilák táncolnak. Sajnos, Vuk nem említi sehol, hogy hol s hová való horvátok vagy szerbek adták neki a fentebbi adatokat a Vrszinó Kólóról s a garabonciásról, így jelentősebb értéket nem lehet neki tulajdonítani. Az ismertetett adatokkal összehasonlítva ugyanis, mindaz, amit a garabonciásról mond, nem új előttünk, de a Vrszinó Kólóról egyetlen mondaniban sem lehet hallani. Jagić azt tartja, hogy ez a név nyilván megfelel ama

küllős keréknek, melyről már annyit hallottunk — de átvitt értelemben — s jelenti azt a helyet, ahol a vilák táncolnak. Állításának igazolásául a nyelvi kifejezés figyelembevételére hivatkozik. A horvát és szerb nyelvben ugyanis ez a szó: „kóló“, nagyon sok értelmű. Így jelenti mindenekelőtt a kereket, azután a kört, körtáncot, sőt azt a helyet is, ahol ezt a táncot járják. Vuk „A szerb nép élete és szokásai“ című művében iparkodik a Vrszinó Kóló jelentőségét kutatni, sok író és költő sorol fel, akik ezt a szót használták, de pozitívumhoz nem tud jutni, csupán feltevésekre alapít. A vilino kóló elnevezés általános, de a másik nem.

A lengyelek egy népmondája szerint a garabonciás a Lysei Gora-hegységben nyeri kiképeztetését.

Éppen csak megemlítem még, hogy az oláhok garabonciás diákját is az ördög tanítja ki mesterségére, de nem 13, hanem csak 7 évig jár iskolába s mikor onnan kikerül, olyanokat hazudik, hogy a hallgatónak a hajaszála is égnek mered tőle. (Ethn. I. k. 282. l.).

A 13. iskola elvégzése után tehát a garabonciás diák megkezdí a már részben ismertetett működését s ha közeledik egy sötét felhő, a nép rettegve mondja: „Jön a garabonciás diák!“ Ha záporosó volt valahol, akkor az emberek „látták a garabonciás diákot a földig leereszkedni“. Ha a forgószél tölcseért csinál, rámutatnak: „Ott szalad a garabonciás diák“. (Asbóth, id. h., IV. k., 622. l.).

b) A garabonciás diák bűvös könyve.

Jelen értekezés elején említés történt arról, hogy amikor a garabonciás diák a faluban megjelenik, könyv van a kezében. A későbbiek során láttuk, hogy a 13. iskola elvégzése után ez iskolának diákjai közt tanítómesterük könyveket oszt szét s akinek nem jut, az külön kap egy, a sárkányra vonatkozó könyvet. Ezeket a könyveket hívja a nép *fekete* vagy *bűvös könyveknek* s a garabonciás diák hatalma főképen a kiolvasásban áll, amit ezen bűvös könyvből, Ipolyi szerint a bölcsesség könyvéből szokott végezni. Több helyen hallottam, hogy ebből a könyvből senki más nem tud olvasni, csak a garabonciás diák (ezért „bűvös könyv“), de ezzel ellenkező esetről is hallunk, melyek egyszersmind azt is bizonyítják, hogy mekkora erő rejlik egy-egy ilyen könyvben. Így például Ipolyi beszéli fentemlített művében (216. lap), hogy egyszer egy paraszt befogott ökreit hajtotta az úton, midőn egy züllött embert talált, akinek a vállán batyu függött. Kérésére a paraszt felvette őt a szekerre. Ez batyuját a lőcsre akasztotta s mert fáradt volt, elaludt. A paraszt igen kíváncsi volt, hogy mi lehet a batyuban, kinyitotta s egy könyvet talált benne. Amint a könyvből olvasni kezdett, szeme megakadt ezen a szón: „felmegyünk“ s az út — csodákcsoadása — egyszerre emelkedni kezdett. Mind feljebb és feljebb haladtak, végül oly magasan jártak, hogy a nap már pörkölte az ökrök bőrét. De a paraszt szeme mereven rászégeződött erre a szóra s nem tudta levenni róla. Ekkor a nagy hőségtől felébredt a vándorlegény, kikapta a paraszt kezéből a könyvet s ezt olvasta belőle: „lemegyünk“, mire a szekér nemsokára a földre ért. „Szerencséd — mondta most a könyv gazdája —, hogy a könyvet be nem

csuktad mielőtt a „lemegyünk“et olvastam, mert lezuhanva izzépporrá zúzódtunk volna!“ A paraszt azonnal látta, hogy garabonciással van dolga s ezért megfogadta, hogy holmi ringy-rongy embert többé nem vesz fel a kocsijára.

Ugyancsak a bűvös könyv nagy erejét példázza a következő történet is:

Volt egyszer egy pásztorfiú, aki munkáját igen hűségesen teljesítette. Ezért gazdájától, aki maga az Úristen volt, egy könyvet kapott ajándékkul, azzal a meghagyással, hogy azt otthon, atyja udvarán nyissa fel. A szegény fiú úgy tett, amint gazdája meghagyta neki, hazament, atyja udvarán felnyitotta a könyvet s abból marhacsordák, juhnyájak stb. jöttek elő, úgy, hogy igen gazdag ember lett belőle. (Ipolyi: i. m. 218. l.).

Bűvös könyvek létezéséről népünk igen sokat tud. Így például tudja, hogy Mátyás királynak is volt egy ilyen könyve. Mikor egyszer áluhában Konstantinápolyban járt, a törökök ráismertek, elfogták s a csonkatoronyba zárták. Ő — mikor össze akarták kötni — csak annyit kért, hogy jobb kezét hagyják szabadon. Kérését teljesítették, mire — miután az ajtót már rázárták — elővette bűvös könyvét, kinyitotta s azonnal három ördög jelent meg. Ezek visszavitték a nagy királyt Budára, a csonkatornyot szétrombolták s a török szultánt is feleségével együtt Budára vitték. (Ipolyi: I. m. 218. l.).

Bűvös könyvének köszönhette nagy erejét *Hatvani István* debreceni professzor is. Egy nagypéntek éjszakáján — viharos, sötét éjszaka volt — Hatvani Debrecenben a Ceglédutcai temetőnek keresztútján egy fekete köpenybe burkolózva bűbajos imádságát végezte. Majd hétszer megdobbantotta lábával a földet, mire az ugyanannyiszor megrendült. A hetedik rendülés után megnyílt s lángoktól körülvéve egy nagy kígyó bújt elő belőle, szájában könyvvel. Hatvani balkezével kikapta a kígyó szájából a könyvet s hazasietett. Tudta, hogy a földi lelkektől egymásután három lehetetlen dolgot kell kívánnia, ha kinyitja a könyvet s akkor azok rabszolgái lesznek. Rövid gondolkodás után kinyitotta a könyvet s erre megjelentek a rab lelkek, kiknek érkezését a nyárfalevél suttogásához lehetett hasonlítani. Hatvani a következőket követelte tőlük: 1. Hozzák el neki idei bagoly tavalyi tojását. 2. Szerezzenek egy szólni tudó néma gyereket, vagy a világon található összes szőrszálakat vágják négyfelé s minden egyes részt fúrjanak ki pipaszárrá. 3. Gyűjtsék össze Cicerónak a halála után írt műveit. Mivel a lelkek ezeket a kéréseket nem tudták teljesíteni, rabjai lettek. (Tóth B.: Magyar ritkaságok. A Magyar Faust. 39—40. l.).

De Hatvani bűvös könyve csak az ő számára jelentett hatalmat, mert aki nem tudott vele bánni, azt a rablelkek nem szolgálták, hanem megölték. Így például volt egy Füzesi nevű diákja, aki elhatározta, hogy valami megbántás miatt megbosszúlja magát Hatvanin azáltal, hogy könyvét megszerzi. Ez sikerült is neki. Tudta, hogy most három lehetetlen dolgot kell kívánnia, ha megjelennek a rab lelkek. Első kívánsága sikerült, nem tudták teljesíteni: hogy tudniillik a világ összes lószőreit szedjék össze és haso-

gassák pipaszárnak. De amikor másodszor — megijedve a külső zajtól s azt hivatkozva, hogy Hatvani jött haza — azt kérte a lelkektől, hogy a professzor házát rombolják össze, ennek megtörténte után, mivel nem volt kérésében lehetetlen, Füzesit darabokra tépték. A professzor hazatérve, látta a szörnyűséget. Füzesi testét összevarrta, de mivel fel nem támaszthatta, belékényszerített két rab lelket, hogy a diák a közeledő egzámeneken ne hiányozzék. A vizsgán a pseudo-Füzesi fényesen felelt, de midőn a mögötte ülő barátja hozzá sűgva az Isten nevében kért tőle valamit, egyszerre két sárkányvérrel pettyegetett, viperaszínű bagoly repült ki rémes sikoltással az ál-Füzesi száján s mintha csak puskaporral vetették volna szét, elszóródott minden egyes tagja. A halálbaglyok egy szempillantásig a szobában repkedtek, majd megnyilván a kőfalak, azon kirepültek. A professzor tartván a következményektől, öklével a katedrára ütött, mire Füzesi széteszlott tetemei eltűntek s a feledékenységgé fátyola borult a haligatóságra. A tetemet a kollégium fundamentumának legalsóbb részeibe rakták le. (Tóth B. i. h. 50—53. l.).

Talán nem érdektelen, ha megnézzük, hogy mi is volt Hatvani bűvös könyvében. Nagy Lőrinc volt az a szerencsés halandó, aki ebbe a bűvös könyvbe betekintést nyert s ott egy pár utasítást talált. Egyiket-másikat ideiktatom:

— A varjútojást főzd meg tiszta vízben, akkor tedd vissza a fészkéhez. A varjú eljövén, a főtt tojást megismeri és elmegy a veres-tengerhez; onnét hoz három kövecskét, melyekkel, ha megilleti a tojást, az menten nyers lesz. Lopd el akkor a fészkeből a három követ, melyek közül az egyik fehér, a másik fekete, a harmadik pedig veres. A fehérnek ez lesz a haszna: tedd a szádba, nem szomjazol; a feketének: tedd a zsebedbe, nem fog el a pénz belőle; a veresé ez: tedd a gyűrűdbe, mindenki, akit akarsz, szeretni fog.

— Szent György-napján, ha egy fehér kígyót meglátsz: annak fejét vedd el egy poltával és tedd belé egy gyűszűbe. Akkor egy borsószemet ültess a szájába. Harmadnap mulva ki fog kelni. Annak virágát szedd össze gondosan. Olyan orvosság lesz, hogy minden rossz nyavalyát meggyógyít.

— Minden péntek-napon tégy a zsebedbe egy krajcárt: azzal indulj a vásárra; add egy keresetlen koldusnak, de kérj vissza fél-krajcárt. Siess vele a boltba, hátra ne tekint. Végy azon egy kerek fokú tüt. Haszna az, hogy akárkinek is a haját behúzza, szeretni fog.

— Ha meg akarod tudni a távollevő felől: él-e vagy halt? Végy egy rigótojást; kösd keresztül fekete selyemmel; akkor tedd a tűzbe és mondd háromszor: Pater noster. Ha elég a selyemszál: úgy él, ha pedig nem, meghalt.

— Ha farkast akarsz fogni: fogj előbb egy nyulat hétfőn; vedd ki az epéjét kedden; szárazd meg szerdán; a porával hintsd meg a húsát csütörtökön; vidd ki oda, ahol farkast akarsz fogni, pénteken; a farkas megeszi szombaton; el nem mehet és te megfogod vasárnap.

Hát ilyen utasítást tudott elolvasni és megjegyezni Nagy Lőrinc, de csak hetet, mert amikor a nyolcadikat akarta elolvasni, megjelent a tudós, kikapta kezéből a könyvet s így annak további tartalma titok maradt. (Tóth B. i. h. 47—48. l.).

Lakatos Ferenc homorodkeményfalvai napszámos tud arról, hogy Kolumbán József keményfalvi papnak is volt egy bűvös könyve, melynek segítségével egy pünkösdi délután befagyasztotta, majd újra felolvasztotta a kút vizét. A kolozsvári püspököt is megtérfálta, amikor ez ebéd közben arra kérte a papot, hogy tegyen valami praktikát — melyről oly sokat hallott —, ha tud. Kolumbán elővett egy könyvet, abból olvasni kezdett, mire hamarosan fél méteres szőlőtő nőtt ki a tányérokból és gyümölcsöt is hozott. Most utasította az asztaltársaságot, hogy mindenki vegye a kést jobbkezébe, a balkezével fogja meg a szőlő tövét, illessze rá a kést, de csak akkor szabad vágni, amikor ő ezt mondja: „Vágják — le!” Tüstént vezényelte is: „Vágják!” — de itt megállott. A vendégek pedig várták, hogy mikor jön a „le”; de ez nem jött, hanem eltűnt a szőlő s helyette valamennyien az orrukát fogták s azon tartották a kést. (Ethn. 1929, 194—197. l.).

A világ meseirodalmában mindenütt megtaláljuk a bűvös könyveket. Az Ezeregyéj meséi tele vannak ilyen könyvekkel és Salamonnak is volt egy könyve, mellyel szellemeket tudott előidézni. Sőt az újszövetségi Szentírásban, Szent János Apokalipszisében is szerepel a hét pecséttel lezárt titkos könyv, melyet csak a Bárány tud felnyitni. (Jel. 5. 1—9.) Kálmány Lajos szegedvidéki mesegyűjtésében (165. l.) „Bandi” cím alatt megtaláljuk a bűvös könyvet, melyből a fiatal legény egyedül tud olvasni s olvasás útján felkelti álmából az elaltatott királykisasszonyt.

A XVIII. század végén Banovac József dalmata franciskánus szerkesztett „szláv lelkészek részére” horvát nyelven egy terjedelmes könyvet, amely a gonosz időjárás elleni átkokat és könyörgéseket tartalmazta s útmutatást adott arra nézve is, hogy mikor hogyan kell eljárni. 1767-ben Anconában jelent meg a könyv, címe: „Mezei áldásért és rossz időjárás ellen való könyörgések” s a babonákat nagy mértékben előtérbe helyezte. Így például a vihar közeledtére való harangozást nemcsak helyeselte, hanem mint kipróbált szert, a vihar elűzésére a legalkalmasabbnak tartotta.

A nép úgy tudja, hogy ez a könyv latinul van írva (talán azért olvashatatlan a nép számára?). Egy ilyen latinul írt könyvet — mint Tilbury-i Gervasius említi — Nápolyban is találtak, Vergilius sírjában s varázsművészetet tartalmazott. (Félix Liebrecht: Zur Volkskunde, 1876. 280. l.)

Ilyen bűvös könyvet kap a garabonciás diák is, ha elvégezte a 13. iskolát és ez egészen természetes is, mert az minden könyörgésnél vagy kívánságnál jelentékeny szerepet játszik s anélkül egy táltos semmit sem kezdhet.

Így a garabonciás diák a könyvből való kiimádkozás által űzi el a sárkányt. Leül a víz partjára, melyben — mint később látni fogjuk — a sárkány rendszeren tartózkodni szokott. Felnyitja fekete betűkkel, többnyire érthetetlen szavakkal teleírt könyvét, abból

olvas valamit, mire a sárkány kijön az olvasás erejére a vízből s azt a garabonciás elfogja. (L. Jagiő: i. m. I. 6.)

Putnok vidékén volt a mult században egy hatalmas sárkány, mely nagy pusztítást vitt végbe a környék állatállományában. Egyszer csak megjelent egy ősszakállú, toprongyos ember, nagy szürke köpenyben s vállalkozott rá, hogy a sárkányt elűzi. Miután tejet és kenyeret evett, kiment a tóhoz és leült a partjára. Batyujából elővette nagy feketetáblás könyvét s olvasni kezdett belőle. Nemsokára fodrozni kezdett a tó színe, majd egy hatalmas sárkány bukkant elő belőle. Az idegen ekkor rádobta az előre elkészített kantárt, ráült a szörnyetegre s nemsokára eltűnt a felhők között. Azóta sincs sárkány Putnok vidékén. (Saját gyűjtés.)

Jagiő említi idézett tanulmányában (I. 7.), hogy egyszer egy fiatal pap jött a kálniki plébánoshoz és latin nyelven élénk beszélgetésbe merült vele. (Mint később látni fogjuk, a horvátok papféle embernek képzelik a garabonciás diákot.) Éppen templomszentelés volt és rengeteg pap s hívő jött össze a szomszéd községekből. Az említett fiatal pap délfelé arra kérte az embereket, hogy mutassák meg neki azt a helyet, ahol a sárkány tartózkodik, ő majd elűzi. Mikor a tó elé vezették, elővett egy könyvet s abból olvasni kezdett. Nemsokára összesűrűsödtek a felhők, morajlani kezdett a tó, majd a vízből felütötte a fejét egy roppant nagy sárkány. Oly hatalmas volt, hogy amikor felbukkant, az egész környék rezgésbe jött. Most a fiatal idegen rátette a zablát, ráült s elrepült vele. Garabonciás diák volt.

Ugyancsak Jagiő mondja el (I. r. 6.), hogy a garabonciás, ha el akarja űzni a sárkányt, jelentkezik a papnál, s az meghatározza, hogy száraz vagy zivataros úton űzze-e el? Első esetben borzasztó szélvihar áll be, mely mindent letarol. A második esetben hatalmas záporosó, jégverés támad, mely évekre elpusztítja a vidéket. Amint látjuk, két rossz között lehet választani, hogy a harmadik rossztól, a sárkánytól megszabaduljanak. Így jött egyszer egy garabonciás, kinek a nevét is tudjuk: Sveti Péter, Orehovecra a plébánoshoz s jelentette, hogy a sárkányt el akarja űzni, utasítást kér, hogy milyen módon tegye. A plébános az első módot jelölte meg. A selenczi emberek nem sokkal ezután látták, amint a garabonciás a Krčanjek-tóhoz ment, egy könyvet vett elő a zsebéből és olvasni kezdett. Amint egyre jobban elmerült az olvasásba, sötét felhők kezdtek gyülekezni minden irányból s egyszerre elsötétedett az egész környék. Majd egy zöldszínű szörny tűnt elő a tóból, melyre a garabonciás felült s a levegőbe emelkedett vele. Már jó magasan járt a sárkány, amikor farka még mindig a tóban volt. De amikor ezt is kiemelte, egyszerre rettenetes, hatalmas szélvihar támadt, minő még sohasem volt azon a vidéken s mindent letarolt. A vihar a repülő sárkány irányában haladt.

De nemcsak a sárkányt, hanem magát a garabonciás diákot is elő lehet hívni a bűvös könyv segítségével.

A szegény ember fia szolgálatba állt, de a gazdájától rábízott terhes munkát nem tudta elvégezni. Bújában elővett egy talált könyvet s elkezdett belőle olvasni. Azonnal megjelentek a gara-

bonciások s a szegény legényt megsegítették. De a segítség nem a munka elvégzésében, hanem abban állott, hogy a szolgálát nyomor-
gató gazda házát lebontották, az asztagból a búzát kiszedték stb.
(Ipolyi: i. m. 216. l.).

Az említett pár esetből láthatjuk, hogy mekkora hatalma van a bűvös könyvnek. Nem csoda, hogy népünk nem is tudja nélküle elképzelni a garabonciás diákot. Ezzel a bűvös könyvvel keríti hatalmába a diák a sárkányt. Hogy mi ez a sokat emlegetett rettenetes szörny, azt meglátjuk a következő fejezetben.

c) *A sárkány.*

Az előző fejezetben többször történt említés az esővel és ki-
olvasással kapcsolatban a sárkányról, lássuk most a nép fantáziá-
ján keresztül, hogy mi ez a rendesen hét-, kilenc- vagy tizenkétfejű
hatalmas szörny?

Eredetére nézve eltérő a néphit, az azonban általánosan el van
terjedve, hogy a sárkány segítségével csinálja az esőt a garabonciás
diák. Mondják, hogy az ördög tud átváltozni sárkánnyá. Erdélyben
hatalmas szárnyas lónak képzelik, mely a levegőben repül. A Mura-
közben azt tartják, hogy halból képződik; miközben ez az iszap-
ban mind mélyebbre ássa magát, mind nagyobb és nagyobbra nő,
míg végül eléri egy óriási gyík nagyságát. Hatalmas méreteiről
fogalmat szerezhethünk, ha tudjuk, hogy a föld alatti mozgásától az
egész környék rengésbe jön. Farka az egyik városban — ahol azt
egy kútba eldugta —, feje a másikban fekszik. Öreg békák és kígyók
is átváltozhatnak sárkánnyá haláluk pillanatában, vagyis metamor-
fózison mennek át. A göcsejiek hite szerint oly kígyó, gyík, rák,
béka, vadruca vagy kakas, sőt bármely állat sárkánnyá változhatik,
melyet hét évig ember nem látott. A sárhidai néphit azt tartja, hogy
a gyermekből is lehet sárkány, ha az arra születik. Az említett hely-
ségben egy leány két foggal született s ha fogát ki nem húzták
volna, sárkány lett volna belőle. A kifejlődött sárkánynak a fején
taréja van, teste vörös pikkelyes. (Gönczi: i. m. 173. l.)

A baranyamegyeiek szerint a hétévig nem látott kígyó és béka
változik át sárkánnyá. (Madarassy: i. m. 6. l.)

Igen érdekes a sárkány eredetére nézve a Jagićtól közölt leírás.
(Arch. f. Sl. Phil. II. k., I. r., 4. p.)

Amidőn az emberek már nagyon elszaporodtak, az Isten vilá-
kat küldött a földre, hogy rájuk felügyeljenek s a gonosztól őket
visszatartsák. Ezek apró gyermekeket gyűjtöttek maguk köré s
minden jóra oktatták őket. Egyszer egy erkölcstelen anya gyer-
meke jutott hozzájuk, azonban nevelésükkal mit sem értek el, mert
a leányka felserdülve, maga is erkölcstelen lett s gyermeke is szüle-
tett, amiért a tisztességes asszonyok azután megvetették. A vilá-
nak nagyon fájt, hogy egy náluk nevelkedett gyermek ilyen útra
tévedt, ezért maguk közül háromat elküldtek a Jóistenhez, hogy
engedje meg a leányka megbüntetését s maguknak elégtételt vhes-
senek. Az Isten meghallgatta kérésüket s megengedte a leányka
megbüntetését, úgy, amint ők akarják. Erre a világ azt határozta,

hogyan változzék át egy rettenetes szörnyé, olyanná, aminőt a világ még nem látott, lakjék mocsárban s ivadékai is legyenek hasonlóak. Ennek a szörnyűségnek legyen ökör-feje, szamár-füle, sertés-orra, macska-talpa, denevér-szárnya, ló-törzse, kígyó-farka, vadkan-agyara, szájából lángokat okádjon, az orrából füstöt fújjon. Sívárogozjon úgy ő, mint ivadékai állandóan emberhús után. Ezen szörnyűség fölött tiszta ifjaknak teljes hatalmuk legyen. A szörnyűség s összes ivadékainak neve legyen sárkány s húsukat — melynek az a sajátsága van, hogy aki abból egy darabot a nyelve alatt tart, nem érez hőséget — az említett ifjak az emberek lehűtése céljából adják el. Ha azonban az ifjak rajtuk lovagolva a levegőn keresztülhaladnak, akkor örök emlékezetül az említett leány nagy vétkére, hatalmas vihar kíséretében jégeső támadjon, hogy az emberek szitkozódása reászálljon.

A büntetés teljesen ezen a módon ment teljesezésbe, a leány és gyermeke sárkánnyá változott át és így keletkezett a sárkányok neve. Még napjainkban is, ha az Isten meg akar büntetni egy országot, hatalmat ad a sárkánynak, hogy megmozduljon, melytől megrázkódik a föld, az emberek állandó félelemben élnek és addig kell gyermekeiket áldozatul a sárkánynak adni, míg egy tiszta ifjú őt meg nem öli.

Ebben a történetben összefoglalva megismertük mindazokat a tulajdonságait a sárkánynak, melyeket a nép általában neki tulajdonít. Tartózkodási helye ódon kastélyok alatt, mocsarak vagy tavak fenekén, ledől vagy kivágott fák alatt, partoldalokban, kútban van, mégpedig olyan helyeken, ahol a víz sohasem szárad ki. Népmeséinkben gyakran a kacsalábon forgó kastélyban, vagy az égig érő fa egyik levelén épített palotában van a lakása. (Solymossy: Ethn. 1929. Klny. 2. l., 4. pont. — U. ő: Ethn. 1923, 38—43.) Ha pocsolyában lakik, azt onnan lehet megtudni, hogy minden reggel napkelte előtt azon a helyen pára száll föl. A Babosdöbréte határában fekvő Sárkányrét (dicitur!) az ott tartózkodó sárkányok után nyerte nevét. (Gönczi: I. m. 174. l.)

Az emberek rettegnek tőle, mert többnyire emberhússal táplálkozik és állataikat is elrabolja. De tehetetlenek vele szemben, mert csak a garabonciás diáknak van fölötte hatalma. Volt egy országban egy sárkány, mely mindent el akart pusztítani, ha nem esik neki áldozatul minden ötödik évben egy leány. Egyszer egy cigányleányra került a sor, hogy a sárkány áldozatául essék. Azonban ez egy garabonciás diáknak volt a szeretője s ezért a diák elhatározta, hogy minden körülmények között megmenti kedvesét. Levágta egy halott asszony haját, szurkot, mézet, retket és fokhagymát kevert össze s ezt a masszát a közeledő sárkány szájába dobta. Miközben az azzal volt elfoglalva, hogy ezt lenyelje, a diák egy nyársat szúrt a sárkány középső fejébe, mely valamennyi közül egyedül volt halálosan sebezhető és így megszabadította kedvesét. (Jagić: i. m. I. 14.).

A göcsejiek hite szerint az embert nem bántja, az állatokat azonban elragadja. (Gönczi: I. m. 174. l.)

Ha megérzi a sárkány, hogy a közelében valami élő állat tartózkodik, akkor kiemeli a fejét a vízből, lélekzetével magához vonja és elnyeli. A múlt században a Krcanjek-tó mellett legeltették pásztorok teheneiket. Egyszer csak elbőgte magát egy tehén és nyomban rá eltűnt az említett tóban. A pásztorok biztosak voltak benne, hogy egy sárkány vitte el s azóta nem engedik állataikat a tó közepébe. Staragrábában két kisleányt, sok tehenet és más jószágot nyelt el, míg végül a garabonciás diák elkergette. (Jagić: i. m. I. 5.).

Karcsay szerint a sárkány akkor jön elő, amikor a garabonciás diák a már ismertetett módon bűvös könyvéből kiimádkozza. Ilyenkor megnyergeli s a fürgetegben villámsebességgel Szerecsenországba lovagol, ahol a sárkányt levágja, húsát igen drágán eladja a szerecseneknek, akik a szörnyű forróságot csak úgy tudják kiállani, hogy a nyelvük alatt egy darab sárkányhúst tartanak, mert ez hűsíti őket.

Ipolyi meséli el Magyar Mithológiájában (215. l.), hogy egyszer egy tanyai számadó juhász észrevette, hogy juhait naponta fogyanak. Erdei fenevadakra gyanakodott, midőn egyszer észrevette, hogy a posványból egy hatalmas sárkány mászott elő két fiával s elragadott pár juhot. Az emberek — mikor ezt megtudták a juhásztól — nagyon megijedtek, attól tartva, hogy a juhok után rájuk kerül a sor. Egyszerre csak a juhászgazda házába belépett egy rongyos ruhájú, szálnalmas külsejű férfi, nagy fekete könyvvel a kezében, aki mindjárt tudta, hogy mi a baj s ajánlkozott, hogy ő majd elűzi a sárkányt, de előbb adjanak neki tejet és kenyeret. Azután a juhással kiment a víz partjára, kikészített három kötőféket, majd elővette bűvös könyvét és olvasni kezdett. Nemsokára kijött a sárkány, azt a garabonciás a kötőfékekkel megkantározta, majd kiolvasta a két fiát is, kiket a juhásznak kellett segíteni megfékezni. Most ajánlatot tett, hogy szálljon vele Szerecsenországba a sárkányon. Egyszerre három sötét felhő támadt és villámsebességgel felszálltak. Repülés közben a szél lekapta a juhász kalapját, mire az kiabálni kezdett, állnának meg egy kevéssé, hogy felvehesse. De a garabonciás ezt válaszolta: „Hó, hó, hol van az már, száz mérföldre tőlünk.“ Utközben majd rettentő vihar közt, majd meg szélcsendben repültek, amit így magyarázott a juhásznak a garabonciás: „Most olyan emberek felett megyünk, kik megsértettek.“ — Majd: „Most meg jószívűek között, akiket meg kell kímélni.“ Végre, amikor már olyan meleg lett, hogy a nap pörkölő sugarait alig tudták kiállni, egy oly népfaj közt szálltak le, mely — hogy a nap olvasztó hőségének ellenállhasson — sárkányhúst hord a nyelve vagy a hóna alatt. A sárkányhús ugyanis jéghideg és hűsíti viselőjét. A garabonciás diák itt megölte a sárkányokat, húsukat darabonként egy fontért eladta s annyi aranyat szedett össze, hogy a juhász a maga részét haza sem tudta vinni. Jagić egy hasonló történet elbeszélésében hozzáteszi, hogy a juhásznak — mint később elmondta — egy évre volt szüksége, hogy hazatérjen. (Jagić: i. m. I. 8.).

A palócok azt tartják, hogy a sárkány, melyen a garabonciás (náluk barbonciás) diák lovagol, csinálja a vihart és a zivatart, de csak a diák akaratára. (Ethn. I. 277—285. l.) A horvátok szerint

a repülő sárkányt vihar és villám ostromolják. Ők úgy tudják, hogy a diák nem Szerecsenországba, hanem Arábiába lovagol s húsát ott adja el. A szerbek szerint a diák napkeletre lovagol a sárkányon s ott nem a sárkány húsát, hanem a bőrét adja el, melyből minden embernek a nagy hőség miatt egy darabkát a nyelve alatt kell tartania. (Jagić: I. m. I. 10.)

A mult században az egyik év augusztus 29. napján egy földet szántó paraszt látta, amint a garabonciás diák, kezében hatalmas könyvvel, a halozini mocsarakból előcsalta a sárkányt s azon Varazsd felé lovagolt. Valahányszor a sárkányt sarkantyújával megérintette, jégeső hullott. Amidőn Varazsd fölé értek, a sárkányt erősebben hajtotta, nehogy az odavaló boszorkánymesterek őt észrevegyék. Ezen sietségben elvesztette a diák a kalapját, melyet később az emberek megtaláltak és elégettek. (Jagić: i. m. I. 12.)

A sárkánynak a zivatart és égiháborút hozó ereje a farkában összpontosul a horvátok hite szerint. (Jagić: I. m. VI.)

Szörnyen hosszú farkával a felhőket és a dörgést irányítja. Amerre a farkát lendíti, vagy ahová üt, oda becsap a villám, vagy hatalmas felhőszakadás keletkezik, mely mindent elmos. (Jagić: I. m. VI.) Göcsejben a felhő cleibe való harangozás a sárkányt erősen szorítja, gyorsabb repülésre készíti s ilyenkor erősebben esik a jég. Azt mondják, hogyha a gabroncás békából és kígyóból lett sárkányon lovagol: eső, ha pedig rákból lett sárkányon lovagol: jég esik. (Gönczi: I. m. 175. l.)

A kalotaszegiek szerint a mennydörgés a sárkány kotlása, a jégeső a tojása. Ha a villám lecsap, akkor két sárkány harcol egymással. (Ethn. 1912. évf. 160. l.)

Aki a sárkány szívét megeszi, az megéri az állatok nyelvét s aki testét a vérével bekeni, az mindenféle megsebzés ellen megvédi a bőrét. Ezt másutt is megtaláljuk. (Sigfried-monda.)

A garabonciás magával vitt egy fiút keletre s ott leölte a sárkányt. Máját és szívét megsüttette, de a fiúnak szigorúan megtiltotta, hogy a szívből egyék. Ennek ellenére evett belőle s igen ízlett neki. Amikor azután kiment az udvarra és nézte, hogy hogyan pörlekednek a tyúkok, azok beszédéből mindent megértett. Ezen nevetett a fiú. Amikor a diák megkérdezte tőle, hogy min nevet, elmondta, hogy mit beszéltek egymás közt az állatok. A garabonciás tüstént tisztában volt azzal, hogy a fiú tilalma ellenére evett a sárkány szívéből. Ezért valamit beadott neki, amitől a sárkány szívet kihányta s többé nem értett az állatok nyelvén. (Asbóth: I. m. 624. l.)

A sárkány húsa nemcsak a forró égövi emberek hűtésére szolgál, hanem az erdélyiek szerint a garabonciás diák is állandóan a nyelve alatt hord belőle egy darabkát, mert fenn a magasban, a nap közelében, szörnyű hőség van. Ha egyszer felszállt a sárkányra — mondják Kolozsvárott —, két évig nem jöhet le. (Ethn. XII. 219. l.)

Kenesén, ha a sárkány felszáll a felhőbe, onnan hét évig nem jön le. A szegedi néphit a vihart tátorjának nevezi és ebben látja a sárkányt.

Bánáti szerb néphit szerint az égben több sárkánykirályné van, akik minden évben egyszer csatát vívnak és közülük a leggyengébb elpusztul. Ahová az ilyen királyné leesik, azt a mezőt hét éven át minden évben elveri a jég. (Ethn. XV. 316. l.).

A göcsejiek is tudnak arról, hogy a sárkányok időnkint „összemennek”; ilyenkor füttyel adnak egymásnak jelet. Az éjjelenként hallható erős füttyök a sárkányoktól erednek. (Gönczi: i. m. 174. l.).

Ezekben volt röviden az egyszerű népnek a garabonciás diákra és sárkányára vonatkozó hite összegyűjthető. (L. még a sárkányra vonatkozóan Solymossy: Népmeséink sárkányalakja. Ethn. 1931, kl. ny.) E dolgozat célja természetesen nem lehet csupán az, hogy a népmesei részt ismertesse, hanem, hogy — amennyiben etnológiai adatokkal és cszközökkel lehetséges — a tudományos álláspontot, a közlött jelenségek eredetét és magyarázatát is nyújtsa.

(Befejezés a következő számban.)

*

(*Deutscher Auszug.*) Verfasser spricht zuerst über den Volksglauben an den Schwarzkünstler, über die verschiedenen Formen, in welchen dieser Glaube auch heute noch in Ungarn lebt. Dann wird die wissenschaftliche Erforschung dieses Glaubens besprochen, zuerst die Ansichten mehrerer ungarischer Gelehrten und Schriftsteller und schliesslich das im II. und IV. Band des „Archiv für slavische Philologie“ veröffentlichte Essai von Jagič, zzw. Asbóth. Dann, Gábor Szarvas folgend, stellt er im Gegensatz zu Ipolyi fest, dass das ungarische Wort *garabonca* = garaboncia (Schwarzkunst) aus einer mangelhaften alten Nebenform des italienischen *necromanzia* (lateinisch *necromantia*), aus *gramanzia* stammt. Das Wort *diák* (Student) betreffend, erklärt Verfasser, dass es eine Ableitung des lateinisch-griechischen *diaconus* und ein sich mit der Wissenschaft beschäftigendes Individuum bedeutet. Der Ursprung des Schwarzkünstlers geht weit bis ins Mittelalter zurück. Ursprünglich bezeichnete das Volk mit der Benennung jene Jünglinge, welche von den ausländischen Universitäten zurückkehrend, mit ihren dort erworbenen Kenntnissen „zauberten“. (Die einfachen Tatsachen der Physik wurden von dem ungelehrten Volk für Zauberei gehalten.) Der Volksglaube an die Opferpriester kann — im Gegensatz zu Ipolyi — nicht auf die Schwarzkünstler, sondern auf einen mythischen Ursprung zurückgeführt werden. Mit dem Schwinden der Urreligion übertrug das Volk die mythischen Eigenschaften auf die neueren Gestalten seiner Mythe und so kam es später auch mit dem Schwarzkünstler in Zusammenhang. Indem der Verfasser die Behauptung von Jagič widerlegt, beweist er mit Hilfe der Sprachwissenschaft, der Kultur- und Kirchengeschichte, dass das Wort in dieser seiner Form ungarischen Ursprunges ist und es durch die Südslaven von den Ungarn übernommen wurde. Die Ergebnisse zusammenfassend, kommt er zur Überzeugung, dass der Begriff des *garabonciás diák*, in seine Grundelemente zerlegt, viele heidnische und christliche Züge enthält.

Holló Domokos.

A SZENT LÁSZLÓ FÜVÉRŐL SZÓLÓ MONDA A NÉPMESEI KUTATÁS MEGVILÁGÍTÁSÁBAN.

Szent László alakjához fűződő mondáink között a látszat szerint a legfiatalabb az, amely a vitéz erényektől ékes szent királynak egyik, híressé vált csodatételéről beszél. Népét meglepi a pestis, Istennél imádságával kieszközli, hogy az a fű, melyet magasba lőtt nyila estében átfúr, ezt a betegséget gyógyíthassa. Kilőtt nyila a keresztesfűvet találja s ezzel a fűvel beteg népét a pestistől megszabadítja.

A mondat elsőiben Beythe István, református szuperintendens jegyezte le az 1583-ban megjelent „*Stirpium nomenclator pannonicus*” című növény-szótárában, mely egy évvel később Clusius-nak, a híres orvos-botanikusnak munkájához fűzve függelékül csatlakozott.¹ Ebben a nomenclator-ban „*Gentiana, vulgo Cruciata dicta, Szent László király füve*” címszó alatt egy, szintén Szent Lászlóról szóló monda (a kővé vált pénzek) közlése után² a következőket mondja el: „*Praeterea universam Hungarum hujus Regis tempore, peste quoque gravissima afflictam fuisse perhibent, cundemque precibus a Deo obtinuisse ut quamquam stirpem sagitta ab illo in altum emissa decidendo feriret, utile ad hanc luen curandam remedium esset, eâ igitur in cruciatum decidente, plantam hancce deinde subditos a pestis contagio liberasse.*” Ebből a feljegyzésből ismeri a mondat Maholány Ignácz Panegyris-e is (1687).³ Beythe István nomenclator-át Czvittinger Dávid, *Specimen*-jében egész terjedelmében újra lenyomatta.⁴ Csapó József-nek, Debrecen város főorvosának *Új füves és virágos magyar kert*-je a XVIII. század második felében Beythe Istvánnak már úgy Clusiusnál, mint Czvittingernél található közléséről tudomással bír.⁵ Ezen az úton jut el a csodás történet Arany János legendájáig. A monda népszerűségének bizonyítéka, hogy a Gentianát a németek is „*Ladislaukraut*” néven ismerik⁶ s hogy ezt az orvosi növény gyökerét „*Szent László király füve*” néven Csapó József *Orvosló könyvecské*-je szerint veszettség, mindennapos, harmad- s negyednapos hideglelés, sárgaság, vízbetegség, fekély, fene, hideg fene nevű betegségek ellen egyaránt rendelték és használták.⁷ Arra nézve, hogy a mindennapi használatban milyen szerepe volt a nemzetközi orvosi irodalomnak és a magyarság hagyományokban gyökerező népi gyógyító gyakorlatának, semmilyen támasztékunk nincs.

A monda Horváth Cyrill véleménye szerint⁸ „feltehetőleg idegen hagyományokból keletkezett”. Feltevését arra alapítja, hogy a monda „egynémely eleme, főkép a növény megnyílazása, külföldi *Gentiana*-mondákra emlékeztet”. A *Gentiana* gyökerén ugyanis keresztalakú mélyedést látni, mely-

¹ Antverpiae, MDLXXXIII.

² Dav. Czvittingeri: *Specimen Hungariae Literatae*. Francofurti et Lipsiae. A. MDCCXI. 57—58.

³ Podhradezky József: Szent László királynak és viselt dolgainak Históriaja. Oklevelekből, krónikákból és legendákból össze szedte és kiadta — Budán. Gyurián János és Bagó Márton. 1836. I., 82—83. l.

⁴ Id. m., 51—66. l.

⁵ Csapó József, med. doktor: *Új füves és virágos magyar kert, stb.* Posony és Pest. Fűskuti Landerer. 1792, II. nyomtatás. Előszóban és a 260—261. l. Ezt a művet Csapó J. még 1774-ben írta.

⁶ Fialowski Lajos: A népbotanika poézise. Magyar Nyelvőr, 8 : 538—539. l.

⁷ Orvoslókönyvecské, mely szegény sorsú ember számára és hasznára készült Csapó József, orvosdoktor és debreczeni fisicus által. Posonyban és Pesten. Fűskuti Landerer Mihály. 1791, 232., 236., 240., 296., 302., 333., 348. l.

⁸ Horváth Cyrill: Középkori László-legendáink eredetéről. Irod.-tört. Közl., 38. évf. (1928), 177. l.

ról a német népmonda azt tartja, hogy a növényt ezen a helyen négyélű dárdával vagy Isten vagy Szent Péter szúrta át, hogy a kiváló gyógyító hatású szerre az emberek ráismerjenek.⁹ A svájci monda szerint pedig a keresztesfüvet *Madelger* néven ismerik, amely nevet a pogány korban több félisten viselte. Felteszi azért, hogy a gyökéren látható mélyedés a néphit szerint valamely Madelger nevű félistentől származott s csak később, a keresztény korban származtatták Istentől vagy Szent Pétertől.¹⁰ A magyar *Gentiana*-mondában azonban egy szó sincs a gyökér keresztalakú mélyedéséről, csak annyi, hogy „ha a nyíl estében valamely füvet átfúrna, az legyen a pestis elleni orvosság“, továbbá, hogy a nyíl erre a fűre esett, ennél fogva azoknak az idegen hagyományoknak, melyek a mélyedés alakjával és okával foglalkoznak, a Szent László fűvéről regélő magyar monda keletkezésénél vagy kialakulásánál semmiféle szerepük sem lehetett.

A monda eredetének nyomozásánál sokkal több súllyal esik latba a Károlytövis-monda, melyet szintén Horváth Cyrill említ.¹¹ A monda szerint, melyet Bauhin Gáspár, svájci botanikus 1671-ben megjelent műve hagyott reánk, Károly császár katonáit a pestis pusztította s a betegség saját fiát is elvitte. Miután Istenhez folyamodott, álmában angyal jelent meg neki s ez azt mondta, löjjön nyílat a levegőbe, a nyíl egy füvet fog eltalálni s ez a betegséget meggyógyítja. Károly így tett. A nyíl egy bábakalácsra esett, melyet a német nép azóta Károlytövisnek vagy *Carliná*-nak nevez. Itt már szó van a monda leglényegesebb eleméről, mint a magyar mondában: Isten az elröpített nyílat a gyógyítás céljaira általa kijelölt növényhez irányítja. A magyar elbeszélésben azonban sem a katonák megbetegedéséről, sem a császár fia halálához hasonló részletről, sem angyali közvetítésről nincs szó. Szent László Istennek előadja kérelme tárgyát s az isteni kegyelemben erősen bízva lövi ki nyílat. De van más különbség is. A gyógyító fű nem a *Gentiana*, hanem a Károlytövis (*Carlina*), magyar nevén bábakalács. Ez a különbség pedig a magyar mondától olyan nagyfokú eltérést jelent, hogy bátran kimondhatjuk: a *Carlina*-monda a Szent László névével összekapcsolt csodás történetnek — legalább is közvetlenül — alapjául nem szolgálhatott, annál kevésbbé, mert Bauhin és Beythe István közlésének ideje között csaknem száz év a különbség és Beythe István a növénynek nemcsak mondaízü nevét, hanem a magyar történelemnek egyik legnépszerűbb alakjával kapcsolatos mondai szerepét is ismerte.

Horváth Cyrill szerint középkori magyar hagyományról ennél a mondánál sem lehet szó,¹² mert szerinte hihetetlen, hogy „ilyen országra szóló csodatétel az írók figyelmét elkerülhette, vagy éppen szándékos mellőzésben részesülhetett volna. Erre már eleve megjegyezhetjük, hogy — ha a monda alkotóelemeit, alapgondolatát s egész szerkezetét nézzük — csakugyan nem beszélhetünk genuin magyar hagyományról, mert az említett tényezők valamennyije az általános néplélek nemzetközi területéről származik. Számptalan néphagyomány szól arról, hogy Isten meghallgatja a hozzá folyamodót s megjelöli a boldogulás útját, igen sok néphagyománv beszél Isten vagy a szentek által a szenvedő beteg gyógyítására kijelölt növényről s egész sora áll előttünk a hasonló alapgondolatból kiinduló s rokonelemekből felépített aetiológikus meseszerkezeteknek. A monda e tekintetben csakugyan nem mondható magyar hagyománynak. Ha azonban magyar vonatkozásait vesszük szemügyre, talán túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi származású építőanyagból a magyar népi szellem sajátos stí-

⁹ U. o., 177. l., 4. lapsz., jegyzet.

¹⁰ U. o. l. még más vonatkozásban: Ohrt. *Herba gratiá plena*. (F. F. Comm., 82.) 26. l.

¹¹ Irod. tört. Közl., 38. évf., 178. l.

¹² U. o., 177—178. l.

lusú, magyaros ízű emléket állított szent királyának, melynek magyar mivoltát meg sem tagadhatjuk. Az asszimiláció tehát tökéletes volt. Arra nézve, hogy az elbeszélés középkori eredetű-e, vagy sem, írásos bizonyítékok hiányában Horváth Cyrill negatív megállapításával bajos szembe szállni. Véleményem szerint azonban egy fontos körülményt mérlegelni kell. Beythe István 1583-ban közlétesz egy, a népi köztudatban s a nép száján élő, a szent magyar király alakjához fűződő — s mint később látni fogjuk — egy népmesei indíték körül kikristályosodott csodás történetet, melyben a gyógyító növény a magyar nép ajkán — bizonyára valamely érdem jutalmazásául s az önkéntelen hála jeléül — már a Szent László nevét viseli. Bármily közel is élt Beythe ahhoz a nagy német nyelvterülethez, melyről a Carlina-monda esetleg a magyarsághoz is átszivároghatott s bármily idegen mondák lelki ostromának volt is kitéve a magyarság, el sem lehet képzelni, hogy az idegen köntösben átvándorolt legenda rövid idő alatt úgy áthasonult volna, hogy a néplélek a történet hőisévé egyszerűen Szent Lászlót tette s a Gentianának a népies botanikai nomenclaturában a „Szent László király füve” nevet adta, mikor népies botanikánk ma is még annyi idegen eredetű növénynevet ismer; az áthasonulásnak, a lokalizálódásnak hosszabb idő alatt kellett végbemennie s ennek a lassú folyamatnak valamikor még a középkor javaidején kellett megindulnia, a kedves történetet a lelkek mélyén még soká kellett melengetni, míg — talán valamelyik László-legenda hatása alatt¹³ — Beythé-t jóval megelőző időben az elbeszélés Szent László alakjához fűződött s ezen a révén a növényt is őróla nevezték el. A legenda azonban — bármennyire be is ékelődött most már a magyarság multjába s bármennyire népszerűvé tett is magyar néven egy orvosi növényt — ebben az új alakjában is a szájhagyomány lassú ütemű terjeszkedése mellett hosszabb ideig lappanghatott, mint annyi ezer és ezer becses folklorisztikus adattársa, melynek nem akadt feljegyzője, míg egy gyakorlati célú munkában a magyar flóra nevezetességeinek kedvéért Beythe István feljegyzésre nem méltatta. Ennek a mondanak a bölcsője is csak a középkor lehetett.

E mellett szól a növény népi elnevezése is. A középkor a gyógyító füveket különös kedvvel szerette Istenről s a szentekről elnevezni, mert a gyógyítóerőt ezeknek tulajdonította.¹⁴ A magyar népi botanikában is tudunk Szent Benedek, Szent Borbála füvéről, Szent Gál gyökeréről, Szent Gellért füvéről, gombájáról s virágjáról, Szent Ilona füvéről s virágjáról, Szent György füvéről, gombájáról s virágjáról, Szent Ilona füvéről s virágjáról, Szent Jakab füvéről, Szent Iván almájáról, virágjáról, Szent János füvéről, kenyeréről, gyökeréről, Szent Katalin virágjáról, Szent Lőrinc, Magdolna, Simon és Boldogasszony füvéről, valamint még igen sok növényről, melyet a nép Istenről nevezett el.¹⁵ Mindez ősi vallási hagyományokban gyökerezik. A gyógyító és varázsfüvek az ógörög vallás szerint isteni eredetűek; általános népi felfogás szerint ugyanis a betegség a gonosz szellemtől származik,¹⁶ ez ellen pedig az istenség, mint minden jó forrása, a védekezésnek ezt az eszközét is felhasználja. Egy görög papirusz feljegyzése egy gyógyító növényről így szól: „Téged Kronos vetett el, Hera fogant, Ammon megtartott, Isis megszült, Zeus esője táplált, Helios és a harmat

¹³ Ilyenek lehettek: a vízfakasztás, a tordai hasadéck, az éhes sereg táplálása s a kúnarany mondája.

¹⁴ Az előbb említett Bauhin Gáspár, svájci botanikus testvérbátyja: Jean is ír erről egy könyvet „De plantis a divis sanctisque nomen habentibus” (Basel, 1591) címmel, ehhez azonban hozzáférni nem tudtam.

¹⁵ Fialowski Lajos: A népbotanika poézise. Magyar Nyelvőr, 8., 533—540. 1.

¹⁶ V. ö. Berze Nagy J.: Magyar szólásaink és a folklóre. (Különny. az Ethnographia 1932. évfolyamából.) Budapest, 1932, 32. 1.

nagyra növesztett.¹⁷ Ezek a növények gyógyító és egyéb erejüket Isten parancsára kapják,¹⁸ mint ahogyan a magyar szólás szerint is „Isten fűbe, fába rendelte az orvosságot”.

Legérdekesebb azonban a mondát alkotó epikai anyag egésze, melyről eddig nem esett szó s melynek a népmesekutatókkal és az általános néphittel szorosan érintkező felülete van, ebben is főképp az Istenvezérelte nyíl s a nyíl leesése helyén talált tárgy vagy lény csodás szerepe.

Az ó-görög Apolló-kultusz által fenntartott hagyományok szerint döghalál idején az ég és a nap felé nyílát lőttek.¹⁹ Az adat hiányos, nem mondja meg a nyíllövés célját, jöllehet az csak a döghalál csodás megszűnésének hitével kapcsolódhatott. A chaldeusok a sorsvetésnél leginkább nyílatat használtak, olyankor főképpen, mikor el kellett döntení, melyik úton induljon a sereg, hogy az ellenséget a legsikeresebben megtámadhassa. Asszír és babiloni emlékeken ezek a mantikus nyílak sűrűn láthatók. Lehmann szerint a nyílatat valószínűleg oly módon használták, hogy egy nyílat a levegőbe lőttek, hogy megjelölje az irányt, melyben menni kell, vagy pedig több nyílat bizonyos jelekkel láttak el s egyiküket a tegezből kihúzták.²⁰ Indiánus hagyomány szerint,²¹ ha a rézbőrű vitéz kalandra indul, előbb találmomra nyílat lő a levegőbe. A lehulló nyíl iránya mutatja meg neki a kövendő út irányát. Egy lapp ének arról szól,²² hogy isten (áldozókő) keresés alkalmával a lappok előbb nyílaikat kilövik, bizonyára abban a hitben, hogy az Isten a nyíl leesésének helyét jelöli ki az áldozat helyének. A nyíl szerepe a végzet akarátának kijelölésében a régi magyar jogszokásokban is ismerős volt s bizonyos tekintetben ismeretes ma is.²³ Az altáji népeknél nemcsak mint „apotropaion”, hanem mint jóslőeszköz is különös tekintélynek örvendett.²⁴

Egy magyar mesében²⁵ három királyfi útrakel. Útközben a legidősebb az éjjeli szállást úgy jelöli ki, hogy ahova kilőtt nyíla esik, ott alusznak. Egy nap és egy éjjel után érnek oda. Virraszt s rakja a tüzet; éjfélkor egy nagy aranyagyaras vadkan támadja meg, de megöli. A második fiú is így jelöli ki a szállás helyét, ezt három nap és három éjjel után érik el. Ez éjfélkor egy nagy saskeselyűt öl meg. A szállást a harmadik fiú is így jelöli ki; ennek eléréséhez már hét nap és hét éjjel szükséges. Ez szárazra jutott aranyhalat talál, melynek segítségével szerencséjét megalapítja. Szolnok-dobokamegyei magyar mese szerint²⁶ három királyfi nyílat dob három „országsegelet”-re. Az első kettő két királyleányhoz esik, oly mélyen, hogy tizenkét bivaly sem tudta kihúzni; a harmadiké tóba esik; öten húzták s egy béka volt ráakadva; ebből csodás szépségű királykisasszony lesz, akit feleségül vesz. Tót²⁷ és lengyel²⁸ mesében a hőst az előtt nyíl vezeti

¹⁷ Ohrt: id. m., 6. l.

¹⁸ U. o. és k. l., 19.

¹⁹ Roscher: Ausf. Lexikon, I. 1., 433. l. Ilias, A. 49.

²⁰ Lehmann: Babona és varázslat. (Ford. dr. Ranschburg Pál, Budapest, 1900.) 63. l.

²¹ U. o., 31. l.

²² Krohn-Bán: A finn-ugor népek istentisztelete, 279. l.

²³ Ipolyi: Magyar Mythologia. (Új kiadás.) II., 272—275. l. V. ö. a gyújtószállal, fűszárral, vékony gallyal való sorshúzással, melyben a nyíl szára van helyettesítve.

²⁴ Adler: Pfeil u. Bogen in Kult und Sage. (Der Weltkreis, 2. Jg., 1931, 101—113. l.)

²⁵ Majláth: Magyar regék stb., Pest, 1864, 343—361. 1 pengő.

²⁶ Magyar Nyelvőr: XVI., 377—380. l. A kiráj s három fija, Domokos, Szolnok-Doboka m.

²⁷ Bolte—Polivka: Anmerkungen, II. 324. l.

²⁸ U. o., II., 35. l.

az elátkozott várba az elátkozott királyleányhoz, kit megvált s vele örök boldogságban egyesül. Osztrák-sziléciai adat szerint²⁹ a király leányát három kérő közül annak adja, aki nyilat messzebb lövi. A két első nyilat megtalálják, a harmadikét nem. Ez a nyíl keresésére indul. Sziklára akad, mely megnyílik előtte; pompás teremben szép leányt talál s azt feleségül is veszi. Egy cseh mese szerint³⁰ három királyfi egy-egy nyilat lő ki. Mind a három a nyílak után megy arát keresni. A harmadik nyíla egérlyukba esett; ez a föld alá megy, egy nőtől lovat kap, mely földalatti kastélyba viszi. Egy edényben békát talál, melyet meztelen testére tesz s megfürdet. Ebből szép lány válik, ki felesége lesz. Az oláh népmesében³¹ három fiú kilövi nyilat. Ahová az esik, onnan fognak menyasszonyt hozni. Az elsőé cári, a másodiké úri udvarba, a harmadiké egy tó szélére esik. Itt a vízi császár leányára talál, ki felesége lesz. Bosnyák mese szerint³² a király három fiával íjzat és nyilat készített. Ahová ezek nyilai esnek, onnan kapnak majd feleséget. A két idősebb fiú nyíla a szomszéd király várába, a harmadiké az erdőbe egy fába repül, mely egy barlang előtt áll. Itt egy varangyot talál, melyet szét akar taposni. „Én vagyok a szerencséd!” — szólal meg a varangy. Ez aranyhajú leánnyá változik, felesége lesz s csodás képességeivel természetfeletti feladatokat végez el. A szerb népmesében³³ a császár három fiával várából nyilat lövet ki. A fiúk onnan hozzanak feleséget, ahová a kilőtt nyíl leesik. A két idősebb nyíla egy-egy városba esik, a harmadiké egy kútba egy béka mellé. A két idősebb egy-egy leányt, a harmadik a békát veszi feleségül. A béka szép leánnyá változik. Egy másik szerb népmesei hagyomány szerint³⁴ a szultán három fiával lándzsát hajtogat el; ahol ezek földbe fúródnak, onnan kapnak feleséget. Az első fiú lándzsája a vezír, a másodiké egy udvari ember házába, a harmadiké egy tóba repül. Az első a vezír, a második az udvari ember leányát veszi feleségül; a harmadik teknősbékát talál. Ezt hazaviszi. Szép leány lesz belőle s feleségül veszi. Az újjgörög hagyomány³⁵ arról szól, hogy a király szeretné, ha három fia még életében megházasodnék. Rábeszéli őket, nyugodjanak bele, hogy amit kilőtt nyílaikon találnak, azt szánta nekik a sors. A legidősebb nyíla egy királyleányhoz, a középsőé egy fejedelem leányához, a harmadiké egy szemétdombra esik, mely alatt egy nőtény majmot talál s azt viszi haza nőül. A török mese³⁶ arról szól, hogy a padisah három leányának egy-egy nyilat ad; ahová a nyílak esnek, ott keressék férjüket. Az első leány nyíla a vezír, a másodiké a sejk-ül-izlám fia palotájába, a harmadiké egy fürdő-fűtő konyhájába esik. A leányokat ezek veszik feleségül. Szintén török mese mondja el,³⁷ hogy a szultán halálos ágyán olyan végrendeletet tesz, hogy három fia közül azé lesz az ország, akinek nyíla legmesszebbre repül. Az orosz népmese szerint³⁸ a három cárfi, atyja biztatására, nyilat különböző irányokba lövi ki; ahová a nyíl esik, ott találják menyasszonyukat. Az első fiú nyíla egy bojár, a másodiké egy kereskedő háza elé, a harma-

²⁹ Peter: Volkst. aus Öst.-Schlesien, II., 151—157. 1. Der König und seine drei Söhne.

³⁰ Tille: Verz. der böhm. Märchen. (FFC. 34.) 248—250. 1.

³¹ Săineni: Basmele române, 593—594. 1., Cei trei frații dornici.

³² Preindlsberger—Mrazović: Bosnische Volksmärchen. Innsbruck, 1905, 82—94. 1.

³³ Krauss: Sagen und Märchen der Südslaven, II., 147. sz., 384—390. 1. Der einserne Mann.

³⁴ Krauss: Tausend Märchen und Sagen der Südsl., 69. sz., 214—219. 1. Prinzessin Schildkröte.

³⁵ Hahn: Griech. und alb. Märchen, II. 67. sz., 31—33. 1. Die Aeffin.

³⁶ Kúnos: Türk. Volksmärchen aus Stambul, 29—37. 1. Die Rosen—Schöne.

³⁷ U. o., 266—267. 1. Schah Maram und Sade Sultan.

³⁸ Affanassjew-Meyer: Russ. Volksmärchen. Wien, 1910, 119—127. 1. Zarewna Frosch.

diké mocsárba esik. Az első és a második a bojár s a kereskedő leányát, a legkisebb egy békát vesz feleségül. Másik orosz népmesében³⁹ három királyfi réznílat lö ki; ahová a nyíl esik, onnan hoznak menyasszonyt. A legidősebbé a cári, a középsőé a fejedelmi udvarba, a legifjabbé mocsárba esik egy zöldbeka mellé. A két idősebb a cár és fejedelm leányát, a legifjabb a békát veszi feleségül. A votják hagyomány⁴⁰ egyezik ezekkel: három fiú nyílat lö ki, a legkisebbiké mocsárba esik; innen béka jön elő, a fiú ennek egyik leányát veszi feleségül. Az Ezeregyéj egyik meseje⁴¹ arról szól, hogy a szultán unokahúgát három fia közül ahhoz adja nőül, aki nyílat messzebb lövi. A harmadik fiú nyílat nem találják. Ez egy sziklán akad rá, melynek belsejében találja Peri Banu tündért, kit feleségül is vesz. Olasz és rutén népmesében⁴² a nyíl helyett puszkagolyó szerepel, ami arra vall, hogy a hagyomány lényegében az maradt, ami volt, csak az ódivatú lövészkész eszköz helyébe lépett a modern harcieszköz, mint ezt az esköví és temetési szokásoknál is látjuk. Ezek a mesék a *Peri Banu*-típushoz⁴³ tartoznak, de a kilőtt nyílnak hasonló szerepe van a *Ribike*-mesecsald⁴⁴ orosz, kis-orosz, lett, litván, finn, cigány, gagauz, örmény és imeretin változataiban is.⁴⁵ Az utóbbi mesekör egyes változatainál a gondviselés akaratát a nyíl helyett cérnagombolyag, labda vagy golyó mutatja meg.

Ez a gondolat más alakban — nem a nyílhoz kapcsolódva — ismerős a folklóre másfajta termékeiben is. A magyar mese királyfia elől a mostoha az árva leányt a falu utolsó házába rejti el.⁴⁶ A királyfi úgy találja meg, hogy szolgája egy arany rózsát a szélnek ereszt, az felettük repül s a ház előtt, amelyben a leány rejtőzik, a földre esik. A feleséget kereső királyt a lilíomleányhoz egy aranyos madár s egy szál rozmaring vezet el.⁴⁷ Altáji mesében⁴⁸ álom vezeti a hőst a békamenyasszonyhoz. Az *aranyhajú ikrek* mesecsaldájában⁴⁹ a kővé vált testvérket megváltani akaró leánytestvér a természetfeletti tulajdonságokkal bíró öreg (Isten) által elgurított golyó, gombolyag, stb. nyomán jut el arra a helyre, ahol szerencsétlenül járt fivéreit megtalálhatja s megválthatja.⁵⁰

Borsodban és Szatmárban a leányok a csepübabák fejét meggyujtják,⁵¹ Hevesben és a Tisza mentén legények és leányok a gyujtószálnak elégett és kialudt fejét kezükben tartják azzal a hittal, hogy amerre a meggyujtott csepü vagy még égő gyujtósál dül, arról jön a vőlegény. Magyar területen élő cigányok meseje⁵² arról szól, hogy egy gazdag paraszt három fiának egy-egy tojást ad azzal, hogy dobják a leányokra; kire melyiké esik, az lesz a felesége. A harmadik fiúé egy varangyra esik, aki, mint a *Peri Banu*-típusú mesék többi hősnője, csodás tehetségei birtokában, természetfeletti feladatokat végez el.

Régi német szokás,⁵³ hogy a világgá induló ember tollat fútt a leve-

³⁹ Löwis of Menar: Russ. Volksm., 5. sz., 18—28. l. Die Zarentochter Frosch.

⁴⁰ Munkácsi: Votják népk. hagy. Budapest, 78—80. l. A békavő.

⁴¹ T. u. e. Nacht (M. Henning): 7. k., XXI. r., 125—170. l. Prinz Ahmed und die Fee Peri Banu.

⁴² Bolte-Polivka: id. m., II., 34., 36. l.

⁴³ Aarne típusjegyzékében, 465. sz.

⁴⁴ Aarnenál, 402. sz.

⁴⁵ Bolte-Polivka: id. m., II., 38. l.

⁴⁶ Erdélyi: Népd. és m., III., 252—262. l., 7. sz. Az özvegy ember és árva leány.

⁴⁷ Erdélyi: Magyar népmesék, 1855, 1—7. l., 1. sz. A lilíomleány.

⁴⁸ Bolte-Polivka: id. m., III., 38. l.

⁴⁹ Aarnenál, 707. sz.

⁵⁰ Bolte-Polivka: id. m., I., 434. l.

⁵¹ Ethnographia: 1928. évf., 155. l.

⁵² Wislocki: Volksdichtungen der südung. und sieb. Zigeuner. 353—357. l. Die Kröte als Ehefrau.

⁵³ Bolte-Polivka: id. m., II., 37—38. l.

göbe s amerre az ment, követte. Ennek emléke német népi szólásokban s népmesékben is fennmaradt. Grimm egyik népmeséje szerint⁵⁴ a király három tollat a levegőbe fúj; három fiának arra kell mennie, amerre azok leesnek. A harmadik toll a földre esik. A harmadik fiú a föld alatt a békanya leányaival találkozik, ezek közül egyet kiválaszt, ez csodaszép leánnyá változik s feleségül veszi. Turkesztáni népmesében⁵⁵ egy királyfi elveszett édesanyját keresi; egy öreg asszonytól görbe botot kap, melynek kampója arra mutat, amerre anyját megtalálhatja. Az ősi hazából kivándorló norvégok fából faragott házi isteneiket a tengerbe dobták s ott telepedtek le, ahol azokat a hullámok partra vetették. Az istenek így mutatták meg a kivándorlók leendő boldogságának helyét.⁵⁶

Ezek a hagyományok egyértelműen arról szólnak, hogy a válságos helyzetbe jutott, tanácstalanul álló embernek a felsőbb hatalom valamely jel, főképpen nyíl által, mindig megmutatja az utat vagy helyet, melyen boldogulását megtalálhatja. Ez pedig ősi hit s bár, mint alapvonást, az általános néphitnek visszanyomozható emlékeiben felismerhetjük, legrégibb maradványait mégis Kelet lelkének őstevénye őrizte meg s ezekkel leggyakrabban is ezen a talajon találkozhatunk.

A régi vallásos felfogást tükröző csodás elbeszélést Európában szétszórhatták a népvándorlás viharai, elterjeszthették a keresztes hadjáratokból visszatérő vitézek s a Levante-kereskedelem hajósai. Ez áll nemcsak a mi László-legendánkra, hanem a Carlina-mondára is, amennyiben mindkettő a keletről nyugatra vándorolt hagyománynak helyi színezésben megjelző származéka.

A Szent László fűvéről szóló monda s a rokon népmeseci elbeszélések epikai alakja tekintetében észlelhetünk némi különbséget. Ez a különbség azonban csak látszólagos s már az összehasonlítás első lépéseinél eltűnik. Amíg ugyanis a Szent László fűvéről szóló mondát a következőképpen taglalhatjuk: 1. Magyarország népet pusztító betegség támadja meg, 2. Szent László Istenhez fordul s elröpíti nyílát abban a meggyőződésben, hogy az, amire nyíla esik, orvosság lesz a súlyos pestis ellen, 3. a nyíl a keresztesfűvet jelöli meg orvosszernak, mely a betegséget csodás módon megszünteti — a *Peri Banu*-típusú mesék összetétele ez: 1. királyfiak házasodni akarnak, 2. nyílaikat elövik abban a meggyőződésben, hogy ahová vagy akire azok esnek, a gondviselés azt a helyet vagy lényt jelölte ki boldogításukra, 3. mind a három fiú onnan házasodik vagy azt veszi el, ahová vagy akire nyíla esett. A harmadik fiú esetében a menyasszony állatalakú, ki csodaszép leánnyá változik s apósának tilos vonzalmait elől, természetfeletti képességének segítségével, lehetetlen feladatok elvégzése folytán szabadul, míg férjével boldogan egyesülhet. A Szent László fűvéről szóló monda harmadik indítéka tehát a csodás gyógyítással egyszerűen végződik, a *Peri Banu*-mesetípus ugyanezen indítékában a boldogulás, a csodás elem kíséretében, hosszabb bonyodalom után következik be. A keresztesfűről szóló mondában a szent király csodát kieszközlő jámborságát kellett bizonyítani, amihez elégséges volt azt mondani, hogy a fű csakugyan gyógyított, a keleti eredetű mese problémájának megoldásához azonban már szélesebb epikai megokolásra volt szükség.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy a Szent László fűvéről szóló monda, a László-legendák legnagyobb részéhez hasonlóan, a nemzetközi folklórenak magyar népi szellem által hazai viszonyainkra alkalmazott,

⁵⁴ Grimm: K. H. M., 63. sz. Die drei Federn.

⁵⁵ Jungbauer: Märchen aus Turkestan und Tibet. (Jena, 1923.) 116—126. Die Hexenschwester.

⁵⁶ Lehmann: id. m., 127. l. Grimm: Deutsche Rechtsaltertümer. I., 116. l. Boltes Polivka: id. m., II., 38. l.

a *Carlina*-mondával együtt, ugyanazon töről hajtott gyönyörű középkori költői terméke, melyben a sors súlyos megpróbáltatásaival állandóan küzdő magyar népnek az isteni segítséget biztosítani tudó, jámbor nagy királya iránt érzett szilárd bizalma talált kifejezésre.⁵⁷

*

(*Deutscher Auszug.*) Die ungarische Legende vom „Sankt Ladislaus-Kraut“ wurde zum ersten Mal von István Beythe, reformierten Superintendenten, in seinem, im Jahre 1583 erschienene Pflanzenwörterbuch „*Stirpium nomenclator pannonicus*“ publiziert. Von hier übernahm es ein Jahr später Clusius, der berühmte belgische Arzt und Botaniker in seine 1584 in Antwerpen erschienene Arbeit. Die *Gentiana cruciata minor* wird in der ungarischen ärztlichen Praxis auch noch Ende des 18. Jahrhunderts als „Sankt Ladislaus-Kraut“ erwähnt. Auf dem Gebiete des internationalen Folklore kennen wir nur eine, dieser verwandte aetiologische Sage, die deutsche *Carlina*-Sage. Diese beiden Sagen sind aber nicht in unmittelbarer Verbindung miteinander. Es war im Mittelalter üblich, Heilkräuter durch irgendwelche Wunder taten mit Heiligen in Verbindung zu bringen und sie nach diesen zu benennen. Die ungarische Sage ist auch zweifellos mittelalterlichen Ursprunges. Sie wurzelt in der religiösen Überlieferung orientalischer Völker und gehört dem Grunde nach zu den, dem *Peri-Banu*-Typus angehörenden Volksmärchen ebenfalls orientalischen Ursprunges. Als episches Produkt ist die ungarische Sage vollkommen die Projektion der Grundmotive dieser Volksmärchen. Die vom heiligen Ladislaus und Karl dem Grossen handelnden Sagen haben jene orientalischen Volksüberlieferungen zu gemeinsamen Ahnen, welche von den Kreuzfahrern und den Seeleuten der Handelschiffe des Mittelmeeres nach Europa verpflanzt wurden und welche in der europäischen seelischen Verfassung auf geeigneten Boden findend sich lokalisierten.

Berze Nagy János.

ARANY JÁNOS NÉPRAJZI FORRÁSAIHOZ.

1. *Önmagukat gyógyító állatok.* A Toldi IV. énekének elején van az a híres szarvas-hasonlat, melyben a megsebzett állat

Fut sötét erdőbe sajtó fájdmival,
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére,
És ezerjófűvet tépni a sebére.¹

Lehr Albert nagy Toldi-kommentárjában e helyhez a következő megjegyzést fűzi: „Hogy némely állatok tudják magokat gyógyítani is, azt mutatja a tapasztalat. Pl.: a kutya, a juh, ha baját érzi, olyan fűvet keres és eszik, amely bajáról használ. — Egy menyétféle állatról, mely Jáva szigetén lakik, azt beszélnek, hogy a mérges kígyó harapását valami mungo-gyökérrel gyógyítja.“ Hogy Lehr Albert e tapasztalatait honnan szerezte, s a jávai menyétről szóló értesülésének mi a forrása, azt nem tudjuk, s valószínűleg Arany sem tudott róluk, de bizonyára ismert régi magyar könyveket, melyekben önmagukat gyógyító állatokról volt szó. Így például Lépes Bálintnak Prágában 1617-ben megjelent Pokoltól rettentő tükör című művében ezt találjuk: „Az nyíllal által lőttetett szarvas ezer io fűvel szokta magát orvosolni“ (I. 213, idézi a Nyelvtört. Szótár). Melius Juhász Péter 1578-ban Kolozsvárt megjelent Herbariuma a Veronicáról vagy dicsőséges

⁵⁷ Érdekesen használja fel a mondát egy kolozsvári szappangyáros cég művészi kivitelű plakátján. A lovon ülő Szent László, kit beteg népe vesz körül, ellővi nyíllát s az egy csomag finom fertőtlenítő szappant fű keresztül. A plakát vasúti kocsi-jainkban ma is látható.

¹ Felix Salten, német író, Bambi című állatregényében az öreg őz megmutatja sebesült fiának, hogy milyen fűvet egyék, amitől vérzése eláll.

füről mondja: „Az Galliai Királt az ő vadáza ez füuel gyógyította meg, mert látta, hogy a Szarvas ez füuet ette, és meg gyógyult vele“ (39b). Melius művének egyik főforrása a híres Matthiolus nagy botanikai munkája volt, de ennek Camerariustól átdolgozott német kiadása csak ennyit ír e növényről: „Etliche schreiben: Es sey ein König in Frankreich mit dem Aussatz behafft gewesen | dem habe sein Jäger allein mit disem Kraut widerumb zur reinigkeit vnd gesundheit geholffen.“ Itt tehát csak a francia királyról van szó, szarvas vagy más állat nincs megemlítve. Meliusnál az ezerjófű latin neve Diptamus. Már most Matthiolus-Camerarius Dictamnus Creticus cikkében ez van írva: „Man sagt | dasz in der Insel Creta die Gemen oder wilder Geyssen | wenn sie geschossen werden | disz Kraut essen | darvon jhnen die Pfeil vnnd Spitzen ausz dem Leibe fallen.“ A latin kiadásban ez a rész így hangzik: „Rara haec verba... caprae depascunt capessendae. causa uoluptatis. Quod etiam de telis fertur, uerum esse affirmant: capras enim sagitta transfixas dictamno deuorato telum eiicere.“ Melius az ezerjófűről csak ennyit mond: „Az tagokba löt Nyilakat ki vonsza ha fellül rea kötőd é füuet: Vasat golyobist ki vonszon a testből: Vergilius mongya hogy még a Baromból is, Loból ki vonsza a vasat golyobist ha rea kötöt, észí, az vizet belé faczariác“ (109).²

Apácai Csere János Magyar Encyclopaediájában (1655) is találunk hasonló adatot: „A nöstény szarvas a fiazás clöt sesel füvet eszik, hogy könyebben szűlhessen“ (206, idézi a NySz.). Melius a zuzmóról, melyet akkor famohának neveztek, a következőket írja: „Az fa Moha az orból

² Vergilius Aeneisének megfelelő helye így hangzik:

Hic Venus indigno nati concussa dolore
Dictamnus genetrix Cretaea carpit ab Ida,
 Puberibus caulem foliis et flore comantem
 Purpureo; non illa feris incognita capris
 Gramina, cum tergo volucres haesere sagittae (XII., 411—415.)

E rész magának Aranynak fordításában így hangzik: „Ekkor Venus, megszánya fia gyötrelmét, a crétai Ida-hegyről dictamnus (ezerjő) füvet szed: ismerik annak gyógyerejét a vadkecskék, ha röpkül nyíl akadt hátukban“ (Zrínyi és Tasso. Arany János összes munkái, V. 13.). A további részben még az áll, hogy amint Aeneas megfürdik a dictamnusszal készített fürdőben, minden fájdalma megszűnik, a vérzés eláll, s a nyíldarab magától kiesik.

E motívumot, mint Arany az idézett helyen kimutatja, Tasso is felhasználta Megszabadított Jeruzsálemában: „Most őrangyala, megszánván méltatlan fájdalmát a hősnek (tudniillik Godofrédnak), 'dittamo' füvet szed Ida hegyén, melynek erejét jól ismerik a hegyi kecskék, ha sebet kapnak, és oldalukban marad a szárnyas nyíl“ (i. h., 14.).

Kétségtelenül Tasso a forrása a Zrínyiasz egyik helyének, ahol azonban nyíl sebezte medve szerepel:

Akkor efzeuclzettek buidosnak uilágon,
 Mint nyíl lüt medue uándorol barlangban,
 Mely *Dictamust* nem talál... (XII., 34. vsz.)

Waldapfel János (Irodalomtört. Közl., XII., 62.) ebben látja részben a szarvas-hasonlat forrását, másrészt a 22. vsz.-ban, ahol már „szarvasgém“-ről van szó. Veszprémi Bódog (Nyr., 33:34., bizonyára Simonyi álneve) szerint sokkal közelebb áll a Toldihoz Gyöngyösi Murányi Venusának következő részlete:

Mint az nyilas járván vadászó helyeket,
 Az melly szarvason ejt halálos sebeket,
 Lehel, sel-bágyadván, ohajt kút-fejeket,
 S' orvoslásra keres *Dycamnus füveket* (II., 296. vsz.).

Kétségtelen, hogy Gyöngyösi hasonlata egyezik legjobban Aranyéval, de azért Waldapfel (Nyr., 33:168.) is azon a véleményen van, hogy Arany és Gyöngyösi közös forrása, vagy helyesebben elődje (szerinte Zrínyi is) Vergilius volt.

százból ki futo vert megállattya, Kit az Bába oruosoc tanultac az Medue tól, à kic az ő sebeket, uereket az fa Mohauai gyógyittác" (29a).

A régi botanikusok több növény nevét éppen ilyen okokra vezetik vissza. Így például Melius a *Chelidonium maius*-ról azt mondja: „Azért hiyác *Fetske fűnec*, hogy a Fetskée à fioc szemét czzel gyógyittác" (178b). Matthiolus Camerarius-féle átdolgozásában más okát is találjuk ez elnevezésnek: „Schölwurtz | Grosz Schwalbenkraut... Disz Kraut hat den Namen von den Schwalben | dann es thut sich herfür | wenn die Schwalben zu Landt kommen | vnd wann sie widerumb weg fliehen | verwelckt es. Auch bringen [wie man sagt] die Schwalben disz Kraut jren Jungen zu essen | darvon bekommen sie bald jr Gesicht.“

Az ölyvfű (a németben is *Habichtskraut*) neve szintén hasonló babona következménye: „Hicracium az az, ölyw madarnac fűne. Az ölywc mikor meg vakulnac, ez fűnec leuét töltic a szemekben" (Melius, i. m. 75). Matthiolus-Camerarius szerint: „Habichkraut darumb also genannt | dasz die Habich mit dem Safft dieses Krauts jhre Augen netzen | vnd das gesicht darmit leuttern vnd stercken | spricht Plinius.“

2. A szivárvány. 1851-ben jelent meg Arany Jánosnak A gyermek és szivárvány című szép költeménye, melyet a költő allegóriának nevez. Ebben az a népies hit jelenik meg, hogy a szivárvány a mennyet és a földet összekötő hid, melynek a vége a tengerben van,

S a megürült fellegekbe
Szi fel onnan új vizet.

Jankó János egymástól egészen távolesó vidékekről jegyezte fel e népies felfogást. Így a Balaton mellett a szivárványt a föld és az ég közötti hídnak tartják. A szivárvány végénél van a világ vége. A Balatonból és a Berekből a szivárvány szivja fel a vizet (A Balaton-melléki lakosság néprajza, Bpest, 1902, 406. l.). Torda, Aranyosszék, Torockó magyar népe szerint is az esőhöz a vizet a szivárvány szivja fel, s mindig olyan helyt áll, hogy a két vége a vízben van. Az egyik végét Aranyosszéken rendszeren az Aranyosba helyezik, s azt mondják róla: „Az Aranyosból iszik" (235. l.). Kalotaszeg magyar népe szerint a levegő szivja fel a kutakból a vizet, hogy szivárványt építsen belőle (188. l.). Alsófehér megyében azt hiszi a nép, hogy „vizet a szivárvány szállít a folyóból; ilyenkor a folyó kisebb állatjait is felszivja; azért van eső után annyi csúszó-mászó a földön. A nap is húz magának néha vizet, mikor reggel felhőben áll; ekkor aztán aznap eső lesz" (Lázár István: Alsófehér vármegye néprajza, 563). Egy zalamegyei közlemény szerint „a szivárvány végénél van a világ vége. Ha ki oda megy, a szivárvány felszivja a mennyországba" (M. Nyelvőr 22:378). Csallóközben a szivárvány hűbajos tündér csatornája, melyen vizet szivárogtat az égbe (Karcsey, Új Magyar Múzeum, 1851—52, II. 498). Szegedi halászhitek szerint a sok szivárvány szárazságot, vizet fogytat jelent, mert a szivárvány elszítja a vizet a földtől (Lakatos, Ethnogr. XXI. 83). Kolozsvárt elenben azt hiszi a nép, hogy „a garaboncs deák a szivárványon szokott leereszkedni" (M. Nyelvőr 24. 287).³

Ez adatokat természetesen nem ismerhette Arany, hasonlóképen Ipolyi Arnold Magyar Mythológiáját sem, mely szintén tárgyalja a szivárványnak a néphitben való szerepét, de csak 1854-ben jelent meg. Erdélyi János Magyar közmondások könyve „Iszik, mint a szivárvány" szóláshoz fűzi a megjegyzést, hogy a néphit szerint a szivárvány a folyókból felszivja a vizet, nehogy kicsapjanak. Ez a gyűjtemény ugyanabban az évben

³ Ez adatok nagy részét Szendrey Ákos volt szíves rendelkezésemre bocsátani; kinek szíves készségéért e helyen mondok hálás köszönetet.

jelent meg, mint Arany költeménye, nem tudom, meg lehet-e állapítani, hogy melyik került ki előbb a sajtó alól.

Ismerhette azonban Arany Fábián Józsefnek 1803-ban Veszprémben megjelent „Természeti tudomány a' köznépnek” című könyvét, mely „a babonaságnak orvoslására és a köznép közzül való kiirtására” készült. E műnek a következő részlete tartozik ide: „A' Szívárványokról azt hiszi a' köznép, hogy annak a' végei mindenkor valami tóban vagy folyó vízben állnak, 's abból vizet szívnak fel a' levegőbe, és annakutána abból lesz az eső. Erre a' tévelygésre úgy látszik, hogy a szívárványnak neve tsalta el az embereket, melly a' szívástól vagy szívárgástól neveztetvén, azt gondolták, hogy vizet szív fel; vagy pedig az az eszköz adott reá alkalmazhatóságot, mellyet szívárványnak hívnak, és a' mellyel a' hordóból bort szoktak kivenni” (135. l.). Ehhez hozzáfűzi még a következő lapon: „Az említett vélekedést azzal is szokták némellyek támogatni, hogy ők példát is tudnak reá, mikor a' szívárvány a' folyóvizeken és tókon lévő 's hajókázó embereket fel is szívta.” Ez a hit valóban megvan a Balaton mentén, ahol azt mondják, hogy aki a szívárvány végéhez megy, azt a szívárvány felszívja az égbe. A békát is felszívja a szívárvány a vízzel együtt, s ezért hull az esővel olyan sok béka a földre (Jankó i. m.). Torda, Aranyosszék és Torockó népe szerint is felszívja a békát, s ha az ember a szívárvány alatt fürdik, akkor felszívja őt is (i. h.). A Csallóközben azt tartják, hogy nem jó ujjal mutatni a szívárványra, mert sokszor magához húz egyet-mást, kivált gyermekeket; az ily gyermek csak hét év múlva kerül vissza, egyszerre pásztori alakban találja magát messze földön, nem tud a felől semmit, ami vele történt, mintha átaludta volna azon hét évet (Uj Magy. Muz. i. h.).

Fábián művének említett részlete azért is fontos, mert teljesen helyesen magyarázza meg a *szívárvány* nevének eredetét, s megelőzte Simonyt, ki szintén ugyanezen eredményre jut (M. Nyelvőr VII. 4, Magyar Nyelv 378) Fábiántól függetlenül, kinek könyvét bizonyára nem ismerte. Fábián érdeme annál nagyobb, mert ő a *szívárványnak* csak régi „lopó” jelentését ismerte, melyet a Nyelvtört. és az Oklevél-Szótár is igazol, de nem tud arról, hogy régen a szivacs is *szívárvány* volt, a nép pedig a kút szivattyúját is *szívárványnak* hívja (Kresznerics), a szivattyús kutat pedig *szívárványos kútnak* (MTsz.), s valószínűnek tartom, hogy ez az elnevezés adott okot arra, hogy a néphit szerint a szívárvány a kutakból is kiszítja a vizet, eredetileg bizonyára csak a tenger, nagy tavak s nagy folyók vizére vonatkozott ez a felfogás. Még kétségtelenebbé teszi Fábián magyarázatát az a körülmény, hogy Beregrákoson viszont a szívárvány neve *szivattyú* (MTsz.).

Van azonban Fábián művénél még régibb adatunk is a *szívárványra* vonatkozó néphitre, még pedig Verestói György, XVIII. században élt erdélyi szuperintendensnek egy halotti beszédében, melyet Ég útja címen 1736-ban tartott Korda László báró özvege, Lázár Anna temetésén. Ennek tárgyunkra vonatkozó részlete következőképen hangzik: „Azt is beszéllek némelly tudatlan Emberek, hogy a' Levegő Egnek ama' szép és tsudára méltó Dísze, a' Szívárvány volna a' magas EGNEK UTJA: úgy vélekedvén a' felől, hogy ha valaki arra a' helyre talál menni, a' ahol a' Szívárvány valamellyik szarvát a' földre le-botsátja, legottan a' Szívárvány felszívja azt az Embert avagy inkább le-hörpenti az Egbe.”

Hasonló hit idegen népeknél is el van terjedve, de itt csak a törökcsuvas nép felfogását említem, mely szerint Isten azért teremtette a szívárványt, hogy „vizet szívjon fel a földről a felhőkbe, hogy legyen miből essék az eső” (Mészáros: A csuvas ősvallás emlékei, 87).

Deutscher Auszug.) Verfasser bearbeitet bei dieser Gelegenheit, nach den ethnographischen Quellen einzelner Gedichte des grossen ungarischen Epikers János Arany forschend, die auf die *sich selbst heilenden Tiere* und den *Regenbogen* bezüglichen Volksglauben.

Beke Ödön.

A MESTEREK A CÉHVILÁGBAN.

A céheknek tulajdonképeni számottevő tagjai a mesterek voltak, akik önállóan üzték mesterségüket, szabadon rendelkeztek munkájuk felett és függetlenül intézték személyes és anyagi ügyeiket.

Azonban mint céhtagok a közös cél érdekében tartoztak működni, a *céh* javát előmozdítani, a céhszabályok szerint élni¹ és a különböző életviszonyok között azok előírásához alkalmazkodni.

A céhszabályok célja ugyanis az volt, hogy a céhtagok élete szilárd erkölcsi alapra helyezkedjék, az egymással való gyakori érintkezés folytán szakismeretük gyarapodjék, képességük fejlődjék, kötelességtudásuk fokozódjék és lelkiismeretes munkájuk sikert arasson. Ezáltal igyekeztek a céhtagok anyagi jólétét előmozdítani s nyugodt megélhetésüket biztosítani. Egyúttal mindazt törekedtek elhárítani, ami a cél elérése elé akadályt gördített és ami a mesterek jó hírnevének ártalmára s becsületének kárára lehetne.

A céhszabályok az általánosokon kívül különös kötelességeket is róttak a mesterekre, hogy ezeknek pontos teljesítése által lelkiileg felemelkedjenek, másoknak példát adjanak és közelismerést vívjanak ki.

A céhügyeket és a céhszabályok ellen elkövetett kihágásokat a *céhgyűlésen* (Eingang) tárgyalták és intézték el, amelynek befejezése után a szórásközásnak is helyt adtak.

Ezekben a pontokban van körvonalazva a céhvilág mestereinek az élete.

A mesterek azonban nem voltak teljesen egyformák. A jogokat illetőleg nagy különbség volt az idősebbek és a legfiatalabbak között.

A mesterek ugyanis három csoportra oszlottak. A legidősebbek voltak az öregmesterek (Die alten Väter vagy die Ältesten), a középkorúak a közép-mesterek (die Mittelmeister), a fiatalok pedig a mesterek (die Meister). A legfiatalabb mestereket ifjúmestereknek (Jungmeister) hívták. Ezeknek az ifjúmestereknek a száma nem volt mindenütt ugyanannyi. Míg Németprónán a két legnagyobb céhnél, a posztósoknál és a vargáknál rendszeren 12 ifjúmester volt, néha több is, a többi céhnél pedig négy, addig másutt két, de legtöbbször csak egy ifjúmester volt, akit a magyar céhek többnyire szolgáló mesternek hívtak,² mert a céhmester utasítására különféle szolgálatot teljesített. Bejárás, összejövétel, körmenet, temetés előtt ő vitte a céhtáblát, azaz a „meghívót” a mesterekhez, céhlakomák alkalmával pedig ő szolgálta ki a mestereket és engedelmességgel tartozott nekik.³

Miután a németprónai ifjúmesterek életét, a céhben betöltött szerepét és különféle kötelességeit a Népélet (Ethnographia) I/II. (XXXIV/XXXV.) évf., 1923/24. 156—168. l. már ismerttettem, jelen alkalommal a céhvilág mestereinek az életét akarom vázolni, még pedig azt, mi volt a céhszabályok szerint a mesterek ügyköre, milyen kötelességeket róttak rájuk, hogyan kellett viselkedniök és hogyan szórakoztak.

¹ A németprónai mészárosok céhlevelének 2. artikulusa.

² Nagyszombati és szf. (székesfehérvári) kovácsmesterek céhl. 12. art. — Szf. és bicskei szűcsök céhl. 1. art. — Csákvári takácsok céhl. 27. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 18. art.

³ Np. (németprónai) posztósok céhl. 5. art.; vargák céhl. 6. art.; parasztok céhl. 6. art.

A mesterség üzése.

A céhvilágban csak az üzhettett jogosan és szabadon mesterséget, aki a céhbe fel volt véve és a megfelelő díjakat megfizette.⁴ Ha faluról vagy olyan helyről, ahol céh nem volt, érkezett mesterember a városba s ott le akart telepedni és mesterséget üzni, annak a nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhlevelé 6. és 7. artikulusa szerint kötelessége volt nemzetség meg tanulólevelét a céhnek megmutatni, a céhládába 2 frtot fizetni, köszönő poharat vagy ehelyett 4 frtot és nagy ebédet, vagy ehelyett 12 frtot adni; azonkívül meg kellett mutatnia, érte a mesterséghez. Ha e követelményeknek kifogástalanul megfelelt, felvették a céhtagok sorába és mesterséget üzhettett.

A szűcsöknél meg az a szigorú szabály dívott, ha valamely vidéki szűcslegény vagy özvegy szűcsmester érkezett a városba, azt csak akkor vették fel a céhbe és csak akkor üzhettett mesterséget, meg árulhatta portékáját, ha volt szűcsmesternek az özvegyét vagy lányát vette el, különben elkobozták a munkáját.⁵

Aki a céhbe nem volt felvéve, annak semmiféle céhszabály nem engedte meg, hogy megtanult mesterségét gyakorolja. Ha valaki megkísérelte, vagy, amint akkor mondták, belekontárkodott, bűnhődött.⁶

Ha valamelyik céhbéli mester önként felhagyott a mesterséggel, idővel azonban újra akarta kezdeni, ezt csak úgy engedték meg, ha lefizette minden hétre a bejárópénzt, azaz 1—1 bécset (fillért). Ha nem akart fizetni, de a mesterséget mégis újra akarta kezdeni, ismét fel kellett magát vétetnie a céhbe.⁷

Sok mester inassal meg legénnyel dolgozott. Ezeknek a számát a céhszabályok határozták meg. Egyik-másik céhlevelé szerint a mesternek csak egy inasa lehetett,⁸ vannak azonban olyanok is, amelyek kettőt is megengedtek. Két legénynél és két inasnál többet egy mester sem alkalmazhatott.⁹

A vargáknál egy mester csak három széket tarthatott, kettőt a legények, egyet az inas részére. A mester fiai nem foglalhattak el széket.¹⁰

Legényt a mesterek, mint ismeretes, csakis az atyamester vagy a céhmester útján kaptak.¹¹ Ha azonban valaki tilalom ellenére olyan legényt fogadott fel, aki kontárnál dolgozott, mindketten súlyosan bűnhődtek.¹²

Ha valamelyik mesternek volt ugyan legénye, de sürgős munkája miatt ez nem volt elég, akkor saját költségén máshonnan is szerezhetett még egyet, de be kellett jelentenie a céhmesternek.¹³ Ugyanezt kellett tennie a legény nélkül dolgozó mesternek is, ha saját költségén idegen helyről hozott egyet.¹⁴

Mesternek az özvegye tovább folytathatta ura mesterségét, mindazokkal a jogokkal, amelyeket férje élvezett, de csak addig, míg annak nevét viselte.

⁴ Bajmóci és np. csizmadiák céhl. 9. és 28. art.

⁵ Szf. és bicskei szűcsök céhl. 6. art.

⁶ Budai és szf. puskművesek céhl. 7. art.

⁷ Csákvári takácsok céhl. 20. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 7. art.

⁸ Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 2. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 17. art. — Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 9. art.

⁹ Budai és bicskei csizm. céhl. 7. art. — Győri és szf. csizm. céhl. 11. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 13. art.

¹⁰ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 14. art. — Np. vargák céhl. 17. art.

¹¹ Budai és bicskei csizm. céhl. 7. art. — Ethnographia, XLI. évf., 1930, 42. l.

¹² A pozsonyi mézeskalácsosoknál (3. art.) a mester 10 font viaszt fizetett, a legény 6 fontot.

¹³ Váli csizm. céhl. 12. art.

¹⁴ Budai és bicskei csizm. céhl. 7. art.

A céh mindig jó és „próbált“ (tapasztalt) legényt adott neki.¹⁵ Ha az házastársul vette, fél céhet nyert vele, azaz mindennek csak a felét tartozott fizetni.¹⁶ Ha azonban nem céhbeli mesterhez ment férjhez, minden eddig élvezett joga megszűnt.¹⁷

A mesterek tisztességes megélhetésének biztosítása szempontjából egyik-másik céhlevél a mesterek létszámát is megállapította, amelynél több nem üzhett mesterséget abban a városban. Így például Budán csak 10 csizmadiamester lehetett,¹⁸ Pozsonyban nyolc takácsmester,¹⁹ Székesfehérvárott két puskaműves.²⁰

A mesterek megkárosítói.

Mivel a céhbeli mestereknek versenytársaik is voltak, akik a náluk rendelt vagy általuk készített munkával, azonkívül kész áruikkal nagy anyagi kárt okozhattak nekik, a céhlevelek gondoskodtak róla, hogy ezek a versenytársak, tudniillik a kontárok és a kereskedők, a köztérrel leszorulva, ártalmatlanokká váljanak.

Minden céhlevél felhívja a mestereket a kontárok vagy himpellérek, azaz a céhbe belépni nem akaró, tehát a céhbe fel nem vett mesterek működése elleni küzdelemre. „Himpellért ne tűrjenek se helyben, se a környéken“, — mondják a céhszabályok.²¹ Ha a városban a hatóságnak, vidéken a földesúrnak jelentették, hogy egy ilyen rontja a mesterek üzletét, azok erőszakkal kényszeríthették rá, hogy a céhbe vétesse fel magát.²²

Egyes céhek ugyan megengedték nekik, hogy országos vásárokon árulhassák portékáikat, de máskor nem, mert a mesterek elkozhatták azokat,²³ azonban a győri és székesfehérvári fazekasok céhl. 16 art. határozottan kimondta, hogy országos vásárokon, a helybeli fazekasokon kívül, edényt senki sem árulhat, ha valaki mégis megkísérelné, az olyannak az edénye a hatóság tudtával elkobzandó; a fele a hatóságé, a másik fele a mestereké.

A céhvilágban is minden mester szabadon értékesíthette fáradságos munkával előállított portékáját, áruját. A pozsonyi és a fejérmegyei takácsok céhlevelének 18. art. ugyanis azt mondja: „A takácsmesterek a maguk hasznára szöhetnek, vehetnek és eladhatnak“ s a csákvári takácsok céhl. 18. art.: „Amit a takácsmesterek a maguk hasznára készítenek, azt rőf számra eladhatják“. Ez az eladás a vásárokon történt. Messze vidékre jártak vásárra.

Minden mester reménnyel telve készült erre. Mielőtt portékájukkal elhagyták volna a szobát, meghintették szentelt vízzel, hogy az Isten áldása legyen rajta. Mivel Istenben bíztak, nem is csalatkoztak. Pénz nélkül nem igen tértek vissza a vásárról.

¹⁵ Szf. szűcsök céhl. 4. art. — Ethnographia, XLI. évf., 1930. 41. l.

¹⁶ Budai és bicskei csizm. céhl. 5. art. — Np. posztósok céhl. 21. art.

¹⁷ Csákvári takácsok céhl. 7. art. — Győri és szf. csizm. céhl. 8. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 11. art. — Váli csizm. céhl. 16. art. — Egri szabók céhl. 8. art.

¹⁸ Budai és bicskei csizm. céhl. 21. art.

¹⁹ Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 6. art.

²⁰ Budai és szf. puskművesek céhl. 10. art.

²¹ Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 8. art. — Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 12. art. — Csákvári és sármelléki takácsok céhl. 25. art. — Np. posztósok céhl. 29. art.; vargák céhl. 16. art. — Egri szabók céhl. 11. art.

²² Sármelléki takácsmesterek céhl. 28. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 11. és 21. art. — Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 13. art. — Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 12. art. — Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejér vármegye mészárosainak céhl. 12. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 28. art.

²³ Besztercebányai szabómesterek céhl. 12. art. — Váli csizm. céhl. 8. art. — Np. posztósok céhl. 16. art. — Egri csizm. céhl. 9. art.

Az országos vásárt megelőző nap alkonyatán tartott zsibvásáron semmiféle idegen mester nem árulhatott portékát.²⁴ Vásár napján a céhek, régi jog alapján, a helybeli és az idegen mesterek részére helyet biztosítottak a vásártéren, amiért is minden mester 16 pénzt tartozott a céhládába fizetni.²⁵ A kontároktól ilyenkor 32 dénár helypénzt szedhettek a céhek.²⁶ Az idegen mesterek is tartoztak helypénzt fizetni; ha valamelyik ellenkezett, a bírónak jelentették, aki aztán kényszerítette őket a fizetésre.²⁷ Ha egy csizmadia első ízben hozott árut az egri vásárra, az az ottani csizm. céhl. 9. art. szerint a helypénzen kívül 1 frt „Keresztelő pénzt” is tartozott fizetni, amelynek fele a céhé volt, a másik fele a Szt. Mihály templomé.

A mesterek a vásártéren céhbelépésük sorrendjében álltak.²⁸ A kontárok, a mesterektől elkülönítve, bizonyos távolságban — a németprónai fazekasoknál 12 ölnyire — állhattak, különben megsemmisíthették árujukat a mesterek.²⁹

A mívlátó mesterek a hatóság tudtával megvizsgálták a mesterek áruját, hogy senki se ronthassa azzal a céh hírnevét. A vizsgálatért a vidéki szűcsmesterek 7 krajcár próbapénzt fizettek,³⁰ a vidéki takácsok pedig minden darab vászontól 1 pénzt, különben büntetés érte őket.³¹ Ha valakinél rossz árut találtak, elvették tőle és a céh megbüntette az illető mestert.³² Németprónán az elkobzott rosszminőségű árut a céhmesterhez vitték, s ha a tulajdonosa a kirótt bírságot nem fizette le, az árut a szegények közt osztották szét.³³

Hetivásárokon csak helybeli mesterek árusíthatták portékáikat, idege-
neknek nem engedték meg.³⁴

Hogy a kereskedők se rontsák a mesterek üzletét s ne okozzanak kárt, egyes céhlevelek előírták, hogy kereskedőnek országos vásáron kívül se csizmákat, se csizmadiamunkát, se puskaművet nem szabad árulnia, különben ezek az árucikkek hatósági segédlettel elkoboztatnak és a harmadrész a céhnek jut.³⁵

A székesfehérvári és bicskei szűcsök céhl. 16. art. pedig kimondja, hogy kereskedő ezekben a városokban még országos vásár alkalmával sem tarthat vagy árulhat a boltban szűcsmesterséghez tartozó árut; ha mégis megteszi, a bírónak jogában álljon azt elkoboztatni. A besztercebányai szabók céhl. 19. art. pedig csak abban az esetben engedte meg a szatócsoknak a kész női ruha árusítását, ha az helyben készült.

Vásznat áruló tótok és kereskedők, hogy kárt ne okozzanak a takácsoknak, csakis az ő engedélyükkel árulhattak alsó vánkoshuzathoz szükséges vásznat.³⁶

De azt sem engedték meg a céhszabályok, hogy valaki másnak a mester-
ségét üzze, másnak a munkájába fogjon.³⁷ Mindenki csak azt a mester-

²⁴ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 19. art.

²⁵ Bajmóci és np. csizm. céhl. 9. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 30. art.

²⁶ Bajmóci és np. csizm. céhl. 30. art.

²⁷ Bajmóci és np. csizm. céhl. 9. art.

²⁸ Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 4. art.

²⁹ Np. fazekasok céhl. 9. art.

³⁰ Székesfehérvári szűcsök céhl. 13. art.

³¹ Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 17. art.

³² Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 19. art. szerint az egészért a templom részére viaszt vettek. — Győri és szf. csizm. céhl. 6. art. — Np. csizm. céhl. 9. art.

³³ Np. posztósok céhl. 16. art.; vargák céhl. 15. art.

³⁴ Bajmóci és np. csizm. céhl. 33. art. — Np. posztósok céhl. 16. art.

³⁵ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 22. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 11. art. — Budai és szf. puskaművesek céhl. 7. art.

³⁶ Csákvári takácsok céhl. 25. art.

³⁷ Sármelléki takácsmesterek céhl. 27. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 27. art.

séget folytathatta, amelyet megtanult. Akkor igazán érvényesült a közmondás: „Varga, ne tovább a kaptánál!” „Kemencét sem kőműves, sem más fel nem állíthat, csak az, aki a fazekas mesterséget kitanulta”, — mondja a győri és székesfehérvári fazekasok céhl. 15. art.

Mivel a mesterek — kivéve a szolgáló vagy ifjúmestereket — egyformák voltak,³⁸ a céhszabályok szigorúan büntették azt a mestert, aki egy másikat megkárosított. Így azt a posztóst, aki, mikor valamelyik társa gyapjúra alkudott, a vételt akár titkon, akár nyíltan megghiúsította;³⁹ továbbá azt a mészáros, aki a másik által kialakított marhát ráigéréssel magának szerezte meg;⁴⁰ és azt a mestert, aki egy másiknak a legényét magához csalogatta.⁴¹

A mesterségben senki sem dolgozhatott pusztán saját hasznára és a többiek kárára. Ha valahol sok munka adódott, azt nem vállalhatta el egy mester, hanem valamennyiök között kellett azt elosztani.⁴² Továbbá egy mesternek sem volt szabad külön eladásokat eszközölnie vagy másoktól kész árut vennie, hogy azt a vásáron eladja.⁴³

A céhben minden a mesterek tudtával történt. Egy mester sem vehetett a többiek tudta nélkül akár vásáron, akár máskor a mesterséghez szükséges anyagot.⁴⁴ Ha egy kereskedő országos vásáron kívül bárányszarvas vagy nyestbőröket hozott eladás végett, azokat nem vehette meg egy szűcsmester, hanem a céhmester tudtával mindenkinek kellett részesülnie belőle.⁴⁵

A céhlevelék azt is hangoztatták, hogy a mesterek között egyetértés és összetartás uralkodjék. A kovácsok szigorúan betartották. Legjobban bizonyítja az, ha egy dolgoztató valami munkáért adós maradt egy kovácsmesternek és később más mesterhez ment munkájával, ez addig nem csínálta meg neki, míg az előbbi kovácsmesternél le nem rőtta adósságát.⁴⁶

A céhek a drágaság növekedése ellen is küzdöttek. Így a nagyszombati és székesfehérvári kovácsok (21. art.) nem engedték, hogy vidékiek a város határán szemet vegyenek, mert ezáltal drágaságot idéznének elő.

A céhszabályok azonban nemcsak a mestereket védtek megkárosítóik ellen, hanem azt is elrendelték, hogy ők se károsítsanak meg mást. A vállalt munkát jól és hűen kellett készíteniök, meg illő árért, mert különben büntetés érte őket.⁴⁷ Kötelességük volt a vevőközönséggel jól bánni s annak jogos igényeit kielégíteni, hogy a pénzéért mindenki jót kapjon.⁴⁸ Aki a vevőket megrövidítette vagy durván, gorombán bánt velük, mivel ez a céh hírnevének ártott, azt joguk volt a céhből kizárni.⁴⁹

A céhszabályok arra is figyelmeztették a mestereket, hogy az árak megszabásában, különösen a szegényekkel szemben, legyenek méltányosak.⁵⁰

³⁸ Mészárosok céhl. 15. art.

³⁹ Np. posztósok céhl. 17. art.

⁴⁰ A mészárosok céhl. 16. art. 5. frt bírságot rót az olyanra.

⁴¹ A pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 10. art. 12 font viaszra, a mészárosok céhl. 19. art. 3 frtra, a győri és szf. csizm. céhl. 15. art. 4 frtra büntette.

⁴² Váli csizm. céhl. 11. art.

⁴³ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 13. art.

⁴⁴ A győri és szf. csizm. céhl. 19. art., valamint a bajmóci és np. csizm. céhl. 23. art. 4 frtra büntette, aki azt megtette.

⁴⁵ Szf. és bicskei szűcsök céhl. 15. art.

⁴⁶ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 10. art. — Egri szabók céhl. 17. art. — Hlatky József: Céhtestületek és iparos élet Körömcébányán a XV., XVI., XVII. században, 13. l.

⁴⁷ Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 16. art. — Np. szabók céhl. 5. art. és parasztok céhl. 20. art.

⁴⁸ Np. mészárosok céhl. 3. és 9. art.

⁴⁹ Besztercebányai szabómesterek céhl. 14. art.

⁵⁰ Np. szabók céhl. 1. art. (1642-ből). — Np. mészárosok céhl. 2. art.

Hogy a céhek jó hírnevét egy mester se ronthassa, mindegyik kifogás talán munkát készítsen s minden vevő tisztességes árut kapjon, a céhtagok az iparcikkek előállítására szigorú ellenőrzés alatt álltak. A céhszabályok ugyanis kötelességévé tették a céhmestereknek, hogy minden hónapban utánanézzen, hogy a mesterek munkásai milyen munkát végeznek. Ha valakinél oly munkát látott, amely nem az ő tisztéhez tartozott, meg büntette. Ha pedig a munka kifogás alá esett, elvette tőle.⁵¹ A céhmesteren kívül a két mívlátó mester is tartozott a városban többször, vásárok alkalmával pedig, mint már említettem, mindig megvizsgálni a mesterek áruit, s ha valami nem felelt meg a követelményeknek, azaz rossz volt, kíméletlenül elvették, s minthogy ez a hatóság tudtával történt, az árunak a fele a hatóságé lett, a másik fele a céhé.⁵²

A mesterek vallásos kötelességei.

Vasar- és ünnepnapon. Istenfélelem és felebaráti szeretet, vallásos és erkölcsös élet, illem és kötelességtudás voltak azok a követelmények, amelyeket a céhlevelek nemcsak előírtak a céh tagjainak, hanem azoknak megtartására és gyakorlására büntetés terhe alatt is kötelezték őket.

A XVIII. századig kiadott céhlevelek legnagyobb része mindjárt az 1. artikulusban hangsúlyozza, hogy mester csak ker. kath. vallású lehet. A vegyes vallású városokban megkívánták, hogy a céhtagok keresztények legyenek. A kath. tagoktól megkövetelték, hogy ne csak hívei legyenek az igaz vallásnak, hanem tartsák meg az Isten és az egyház parancsait is.⁵³

„Mivel a mindenható Isten mindenk felett van — mondja a németprónai szabók céhlevelének 1. artikulusa (1771-ből) — és mindenneknek ura, mi, az ő gyermekei, kötelesek vagyunk őt tisztelni, neki szolgálni, őt imádni és félni és parancsait és tanításait megtartani. Ő egy napot rendelt, a vásárnapot, amely az Úr napjának neveztetik, hogy azon minden keresztény ember Istennek szolgáljon, minden jótéteményeiért hálát adjon és saját testi és lelki javáért imádkozzék.“ Ezért a céhlevelek kötelességévé teszik minden mesternek, akármilyen vallású legyen, hogy vásár- és ünnepnap az istentiszteleten résztvegyen, a kath. mesterek pedig családjukkal és hozzátartozóikkal sz. misét és prédikációt ájtatosan és buzgósággal hallgassanak s a szentségekhez járuljanak, hogy ezáltal az Isten dicsősége fokozódjék és dicsérete hirdettessék. — A mischallgatástól csak a testi gyengeség ment fel.⁵⁴ — Aki ok nélkül elmulasztja, bűnhődjék;⁵⁵ még pedig a céhben a tisztességes mesterek között meg ne tűressék és mesterséget ne űzhessen.⁵⁶ Egymásik céhlevél a céhmestert hívja fel, akinek a jó erkölcsben mindig példával kell előljárnia, hogy terjedjen ki erre a figyelme és buzdítsa a céh tagjait, hogy ezen vallási kötelességüknek eleget tegyenek.⁵⁷

A bajmóci és németprónai csizm. céhl. 3. art. még azt is megköveteli,

⁵¹ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 2. art. — Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 4. art.

⁵² Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 7. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 12. art. — Besztercebányai szabómesterek céhl. 17. art.

⁵³ Pozsonyi takácsok céhl. 1. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 1. art. — Np. szabók céhl. 1. art.

⁵⁴ Np. posztósok céhl. 1. art.; vargák céhl. 1. art.

⁵⁵ Mészárosok céhl. 2. art. — Győri és szf. fazekasok céhl. 11. art. — A németprónai céhlevelek 1. art. — Mosonmegyei juhászok céhl. 3. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 1. art.

⁵⁶ Csákvári és sármelléki takácsok céhl. 1. art. — Np. posztósok céhl. 1. art.; vargák céhl. 1. art.

⁵⁷ Np. szabók céhl. 1. art. — Np. mészárosok céhl. 1. art.

hogy ne csak a mesterek, hanem a legények is jelenjenek meg ádventben a Rorátén is.

A csákvári takácsok céhl. 2. art. a B. Szűz és a szentek tiszteletére is felhívja a céhtagokat. Az ellenük kiejtett legkisebb tiszteetlen szó szigorú büntetést von maga után.

A pozsonyi és székesfehérvári takácsok céhl. 1. art. meg a naponkénti ima elvégzésére és gyermekeiknek keresztyény módon való nevelésére figyelmezteti a mestereket.

Vasár- és ünnepnap kézi munkát végezni büntetés terhe alatt tilos volt.⁵⁸

Hogy vasárnap délelőtt a molnárok nem örülhettek s hogy a mészárszékeknek meg üzleteknek a sz. mise és prédikáció alatt zárva kellett lenniük, arról már a mesterlegényeknél volt szó (Ethnographia, XLI. évf. 1930. 45—46. l.).

Egyes céhlevelek a céhre a templomban teljesítendő bizonyos kötelezettségeket is róttak. Így pl. a németprónai vargák céhl. 2. art. a céhet a templom egyik mellékoltárának a díszítésére kötelezte. A bajmóci és németprónai csizm. céhl. 31. art. szerint a céhnek a főünnepeken az egyik oltárra gyertyákat kellett szereznie, amelyeket két ifjúmester gyújtott meg. A nagyszombati és székesfehérvári kovácsoknál (13. art.) ünnepnapokon a legfiatalabb ifjúmester tartozott a templomban gyertyákról gondoskodni. Ha elhanyagolta kötelességét, 1 frt. büntetéssel sújtották. A csákvári és sármelléki takácscéh korácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és Úrnapiján 1—1 font viaszgyertyát tartozott adni az oltárra.⁵⁹

A bajmóci és németprónai csizm. céhl. 2. art. arra is figyelmeztette a céhmestert, hogy nagy ünnepek alkalmával, főképp a húsvéti időben, legyen gondja arra, hogy minden mester és minden hozzátartozója elvégezze a sz. gyónást és áldozást. Aki ezt elmulasztaná, büntetéskép 1 aranyat tartozik a céhládába fizetni és utána a sz. gyónást elvégezni.

A húsvéti sz. gyónás elvégzését a mosonmegyei juhászok céhl. 3. art. is elrendeli.

Úrnapiján. A céhtagok a vasár- és ünnepnapi sz. mise és prédikáció hallgatáson kívül az úrnapi, némely céhnél még az úrnapi oktaváján tartott körmenetben is tartoztak résztvenni, még pedig testületileg, saját zászlójuk alatt.⁶⁰ A váli csizm. céhl. 1. art. még a más hiten levő céhtagoknak a megjelenését is sürgette.

Erre a körmenetre előző nap délután hívta meg a legfiatalabb ifjúmester, illetőleg szolgáló mester a mestereket. A mosonmegyei juhászoknál (2. art.) már 8 nappal előbb értesítette őket a céhmester. Németprónán az ifjúmester diszruhában vitte el minden egyes mesterhez a céhmester izenetét, amely így hangzott: „Szép parancs a céhmester úrtól, hogy Kegyelem a körmeneten résztvegyen!”

Mindenkinek meg kellett jelennie, többnyire családotól. A zászlót vagy a szolgáló mester vitte, vagy egy legény. Németprónán, mivel minden zászlónak 3 rúdja van, 3 ifjúmester vitte, a posztósokét pedig, mivel azelőtt 5 rúdja volt, öten. A céhtagok rendszeren párosan haladtak a menetben, legelől az inasok, azután a legények, ezek után a mesterek égő fáklyákkal vagy viaszgyertyával; a mosonmegyei juhászok bottal és gyertyával, a fő- és al-
céhmester pedig a pásztorbottal követték a zászlót. Mindenki komolyan, énekszóval vagy imába merülve kísérte a körmenetet. Aki az illem ellen

⁵⁸ Győri és szf. fazekasok céhl. 11. art.

⁵⁹ Csákvári takácsok céhl. 27. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 18. art.

⁶⁰ Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 2. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 1. art. — Mészárosok céhl. 2. art. — Csákvári takácsok céhl. 3. art. — Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 12. art. — Np. vargák céhl. 2. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 3. art.

vétett, vagy aki kellő ok nélkül elmaradt, bűnhődött. Vagy 1—3 font viaszt tartozott fizetni a templom részére,⁶¹ vagy bírságot a céhlárába.⁶²

Németprónán az ünnep fényének emelésére a vargacéh 6 ifjúmestere a mennyezet mellett haladt díszben, fegyverrel, amellyel a templom előtt és az oltároknál diszlövést adtak (Népélet [Ethnographia] XXXIV—XXXV. évf. 1923—24. 159. l.).

Szentségimádáskor. Több helyen szentségimádáskor is megjelentek a céhek egy-egy órára a templomban. Minden céhnek meg volt állapítva az órája, amelyre az ifjúmester, illetőleg a szolgáló mester, a céhmester utasítására, szintén meghívta a mestereket. A céhmester házából párosan indultak a templomba, elől a legények, hátul az öregmesterek. A legények és az ifjúmesterek a szentélyben és a hajóban helyezkedtek el, az idősebb mesterek pedig a padokban foglaltak helyet. A két előimádkozó mester a szentélybe helyezett imázsámulyon térdelt. Először a rózsafüzért mondták, amely alatt a legények és az ifjúmesterek térdeltek, utána az oltári szentségről zengedeztek énekeket, ezalatt álltak. Mikor az óra véget ért, épp oly rendben, amint jöttek, távoztak. Aki nem jelent meg, arra büntetést róttak.⁶³

A céh védszentjének ünnepén. Minden céhnek volt védszentje, akinek ünnepét éppúgy meg kellett ülnie minden céhtagnak, mint a vásár- és ünnepnapot. Ezen a napon a céh sz. misét mondatott, amelyen céhmesteri meghívásra minden céhtagnak, akármely valláson volt, részt kellett vennie és offertóriumra mennie. A székesfehérvári ácsoknál és a kőműveseknél ezen az ünnepen, valamint a kántormisék alkalmával, a papot három mester kísérte a sekrestyéből az oltárhoz, t. i. egy idősebb mester a céhzászlóval, mellette, jobbról, balról pedig két fiatalabb mester égő viaszgyertyával. Az oltárhoz érve az evangélium oldalán megálltak s ott hallgatták a sz. misét. Felajánláskor az egész céh offertóriumra ment. A menet élén a zászlós haladt, utána a mellette álló két mester, azután kor szerint, egymás után, a többi mesterek és a legények, valamennyien égő gyertyával. Miután megkerülték a főoltárt, a lecke oldalán megcsókolták az odaadott keresztet és utána kisebb-nagyobb pénzdarabot ajánlottak fel a miséző pap és a sekrestyés részére. Misc után a papot visszakísérték a sekrestyébe.⁶⁴

A csákvári és a sármelléki takácsoknál a céh védszentjének ünnepén a szolgáló mester kísérte a papot égő gyertyával az oltárhoz s a sz. mise alatt szolgált neki. A pap a végzett miséért 1 forintot és egy fehér kenyeret kapott.⁶⁵ A németprónai posztócéh ez alkalommal az oltáron égő gyertyákról is gondoskodott.⁶⁶ A költségeket a céhlárából fedezték.

Aki nem jelent meg a sz. misén, bűnhődött. A mester 1, a legény $\frac{1}{2}$ font viaszt fizetett a templom részére. Az elmaradt inas helyett a mestere tartozott a legények büntetésének a felét fizetni.⁶⁷

Kántormisén. Mind a négy kántorbőjt hetében is mondattak sz. misét a céhek, amelynek kántormise volt a neve. Ezeken a kántormiséken is min-

⁶¹ Nagyszombati és szf. kavácmesterek céhl. 12. art. (1 font viaszt). — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 1. art. (2 font viaszt). — Mosonmegyei juhászok céhl. 2. art. (2 font viaszt vagy 1 frtot). — Szf. puskművesek céhl. 6. art. (3 font viaszt).

⁶² A szf. és bicskei szücsöknél (12. art.) 2 frtot; a sármelléki takácsoknál (3. art.) 1 frtot; a csákvári takácsoknál (3. art.) 33 pénzt.

⁶³ Népélet (Ethnographia) XXXIV—XXXV. évf. 1923—24. 158. l.

⁶⁴ Egy székesfehérvári ácsmester közlése.

⁶⁵ Csákvári takácsok céhl. 27. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 18. art.

⁶⁶ A np. posztócéh határozata 1798 ápr. 24.

⁶⁷ Váli csizm. céhl. 1. art. — Szf. és bicskei szücsök céhl. 10. art. — Ethnographia, XLI. évf. 1930. 46. l.

den céhtagnak — még ha más hiten volt is — jelen kellett lennie és offer-tóriumra mennie. Aki kellő ok nélkül elmaradt, azt megbüntették.⁶⁸

A mesterek emberbaráti kötelességei.

A céhszabályok a céh tagjait a felebaráti szeretet gyakorlására is kötelezték. Előírták ugyanis, hogy a mesterek tiszteljék és becsüljék egymást s egymás becsületében ne gázoljanak. Büntetéssel sújtották azt, aki mást gyalázott, szidalmakkal illetett, csalónak, huncutnak vagy hazugnak nevezett;⁶⁹ aki mást munkájában megakadályozott;⁷⁰ aki másnak a munkáját lenézte, ócsárolta vagy megkárosította;⁷¹ aki mástól elidegenítette vevőit;⁷² aki másnak a munkáját elcsalta vagy hamissággal kicsikarta;⁷³ aki munkaadóját megcsalta;⁷⁴ aki társát megvetette;⁷⁵ aki udvariatlan szavakkal megtámadta az öregeket, morgott vagy dacoskodott;⁷⁶ aki mással civakodott, hajbakapott vagy verekedett.⁷⁷

A céhszabályok arra is felszólították a mestereket, hogy a bajban legyenek egymás segítségére, pl. ha valakinek legényre volna szüksége, joga van attól, akinek kettő van, egyet a műhelyébe venni.⁷⁸

A XX. század emberbaráti intézményeit és jótékony egyesületeit századokkal megelőzték és eredmény tekintetében is vetekedtek velük a céhszabályrendszer azon intézkedései, amelyeket elszegényedett, aztán beteg és elhúnyt tagjaival gyakorolt. Nem dicsekedett humánus cselekedeteivel és jótéteményeivel, hanem zaj nélkül, szó nélkül teljesítette emberbaráti kötelességeit, amikor valamelyik céhtag segítségre szorult. Ez a humánus és kegyeltes cselekedet a céh szervezetében és az alapszabályok artikulusai-ban találta magyarázatát.

Lehet-e humánusabb intézkedés annál, amit a céhlevelek előírnak? Így, ha valamelyik mester gyengélkedése vagy öregsége miatt nem tudta kézi munkájával mindennapi kenyerét megkeresni, a céh azonnal sietett megélhetését biztosítani azáltal, hogy egy legényt rendelt melléje, aki a munkát végezte.⁷⁹ Továbbá, ha valamelyik mester vagy mesterné, legény vagy inas elszegényedett, akkor keresztény szeretetből az egész céh és a céhláda tartozott segélyezéséről gondoskodni.⁸⁰ Ha meg mestert vagy legényt önhibáján kívül baj ért, a céhmester és az öregek tudtával a céhláda pénzből pótolta anyagi veszteségét.⁸¹

Ha betegség támadta meg a mestert s nem volt ápolója, a céhmester rendelt melléje gondviselőket, éjjel mindig két mester virrasztott mellette.⁸²

⁶⁸ A pozsonyi és fejérmegyei takácsoknál (2. art.) a mester 2 font viaszt, a váli csizmadiáknál (1. art.) a mester 1, a legény $\frac{1}{2}$ font viaszt fizetett a templom részére. — Dehény József: A kalocsai céhek története, 90. l. — Ethnographia, XLI. évf., 1930, 47. l.

⁶⁹ Np. parasztok céhl. 15. art. — Mészárosok céhl. 17. art. — Np. posztósok céhl. 24. art.; vargák céhl. 21. art.; fazekasok céhl. 5. art. — Csákvári és sármelléki takácsok céhl. 24. art. — Np. parasztok céhl. 16. art.

⁷⁰ Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 13. art.

⁷¹ Besztercebányai szabómesterek céhl. 14. art. — Egri szabók céhl. 12. art.

⁷² Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 14. art.

⁷³ U. ott.

⁷⁴ Soproni és fejérmegyei molnárok céhl. 15. art.

⁷⁵ Np. szabók céhl. 3. art.

⁷⁶ Np. szabók céhl. 10. art.

⁷⁷ Budai és szf. puszkaművesek céhl. 8. art. — Np. posztósok céhl. 26. art.

⁷⁸ Np. vargák céhl. 17. art. — Egri csizm. céhl. 13. art.

⁷⁹ Budai és bicskei csizm. céhl. 18. art.

⁸⁰ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 19. art.

⁸¹ Mészárosok céhl. 23. art.

⁸² Szf. és bicskei szücsök céhl. 11. art. — Egri szabók céhl. 16. art.

A szegényt a láda erszényéből segélyezték, hogy a legszükségesebbeket, az élelmet és az orvosságot megszerezhesse. Ha felgyógyult, köteles volt a ládából kivett összeget visszatéríteni.⁸³ Ha azonban állapota aggasztóvá vált, a céhmesternek kötelessége volt papot hívni, aki a földi élettől búcsúzó a betegek szentségeivel ellátja. Ha a céhmester ezt elmulasztotta, 2 frt. büntetés érte.⁸⁴

Ha mester, mesterné vagy gyermekük, vagy alkalmazottjaik közül valaki: inas, legény vagy cseléd meghalt, a céhmester táblát jártatott,⁸⁵ hogy minden céhtag értesüljön a halálesetről és ne csak a temetésen legyen ott, hanem a temetőbe is kísérje ki az elhunytat. Aki ok nélkül elmaradt, bűnhődött.⁸⁶

Minden elhunyt céhtag tisztességes temetésben részesült. Ha szegény volt és hozzátartozói nem tudták a temetési költségeket fedezni, a céh temettette el.⁸⁷

A németprónai céheknél a temetési szolgálatot az ifjúmesterek teljesítették. A koporsó leszögezésétől az elhantolásig mindent ők végeztek. (L. Népélet [Ethnographia] XXXIV—XXXV. évf. 1923—24. 159—161. l.).

A mesterek vétségei az illem és erkölcs ellen.

Amily erősen hangsúlyozták a céhszabályok azt, hogy a mesterek tegyenek eleget vallási kötelességeiknek, éppoly szigorúan megkövetelték azt is, hogy mester az illem és erkölcs útjáról ne térjen le, mert ezáltal a céh tekintélyén csorbát ejt s jó hírnevére szennyfoltot ejt.

Minden erkölcs elleni kihágás súlyos büntetéssel járt. Aki a tisztesség útjáról letért, annak számolnia kellett a következményekkel. „Ha valamely mester tisztességtelen dologban találtatik, mesterségétől megfosztatik” — mondja a csákvári és a sármelléki takácsok céhl. 21. art. Ha valaki látta, hogy egy mester céda személyekkel nyájaskodott s a céhnek tudomására hozta, a céh megbüntette az illető mestert; ha nem akarta magát alávetni a büntetésnek, hatósági segítséggel a céhből kivették és soha többé vissza nem fogadták.⁸⁸

Ha valamelyik mester ledér növel viszonyt folytatott, azaz házasságtörést követett el, vagy gyilkolt vagy lopott, azt kizárták a céhből.⁸⁹ A rá kiszabott és kiállott büntetés után újból kellett kérnie a céhbe való felvételét.⁹⁰ Ha felvették, köteles volt a szokásos díjat is lefizetni. Többnyire csak a városi hatóság közbenjárására vagy kérésére vették fel újra, de azon feltétel alatt, hogy ezentúl tisztességesen viselkedik.⁹¹ Sőt megtörtént, hogy a németprónai fazekascéh 1734-ben csak a városi hatóságnak és az

⁸³ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 35. art. — Csákvári takácsok céhl. 22. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 15. art. — Váli csizm. céhl. 15. art.

⁸⁴ Váli csizm. céhl. 15. art. — Dehény József: A kalocsai céhek története, 92—93. l.

⁸⁵ Budai és bicskei csizm. céhl. 19. art.

⁸⁶ A besztercebányai szabóknál (11. art.) 25 fillért kellett fizetnie, a budai és bicskei csizmadiáknál (19. art.) 50 pénzt, a csákvári takácsoknál (26. art.) 1 font viaszt, a nagyszombati és szf. kovácsoknál (14. art.) 2 font viaszt, a pécsi és baranyamegyei vargáknál (20. art.), valamint a pozsonyi és szf. takácsoknál (20. art.) 1 font viaszt, a szf. és bicskei szűcsöknél (9. art.) 1 frtot stb.

⁸⁷ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 35. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 19. art.

⁸⁸ Pozsonyi és fejmegyei takácsok céhl. 19. art.

⁸⁹ Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 18. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 13. art.

⁹⁰ Np. fazekasok céhl. 3. art.

⁹¹ L. a németprónai parasztcéh ládájában levő iratokat!

összes céheknek kérésére vett vissza egy mestert, aki nem szándékos gyilkosságot követett el.⁹²

Ha egy mester egy másikat gonosz szidalmakkal illetett és a megsértett, a céhmester ajánlatára, a hatóságnál keresett orvoslást, a hatóság nemcsak érzékeny bírságot (12 frtot) rótt a vétkesre, hanem ennek még minden céhből felkért 2—2 mester jelenlétében bocsánatot is kellett kérnie a megsértettől.⁹³

Ha a hatóság egy mestert nyilvánosan elkövetett illetlenségért fogásra ítélt, de megszökött, ennek is, ha elfogták vagy önként visszatért, minden céhből felkért 2—2 mester jelenlétében bocsánatot kellett kérnie a hatóságtól.⁹⁴

A céhszabályok még azt sem engedték meg, hogy bejegyzett, azaz a céhbe felvett mester be nem jegyzett mesterrel társalogjon, barátságot vagy egyességet kössön, vagy közös munkára lépjen (felesbe dolgozzék) vele.⁹⁵

Allatot szántsándékkal agyonütni vagy úgy megütni, hogy belepusztult, nemcsak legénynek nem volt szabad, hanem mesternek sem, mert a céhben őt sem tartották többé tisztességes és becsületes embernek.⁹⁶

Ha a mészáros lopott marhákból tudva és szándékosan vásárolt, jól lehet mindenki tudta, hogy ezt nem szabad tennie, ha feladták és a vád igaznak bizonyult, a hatóság tudtával, mint becsúles embert, a céhből kizárták.⁹⁷

Mindezt tudva, nagyon is óvakodtak a mesterek, hogy ily sorsra ne jussanak. Hisz nagyobb megszégyenítés nem érhetett mestert, jobban már nem bélyegezhették meg, mint mikor a céhből kizárták.

Mivel a céhszabályok figyelmeztették a mestereket, hogy kerüljék a botrányt, s ha valaki a szabályok ellen vét, a céhnek legyen hatalma e vétessel szemben igazságosan eljárni s meg is büntetni,⁹⁸ a céhek éltek is e jogukkal s a céhgyűlés alkalmával megtoroltak a céhszabályok ellen elkövetett minden kihágást.

A céhgyűlés (bejárás, Eingang).

A céhnek összes ügyeit a céhgyűlésen intézték el. A céhmester akkor hívhatta össze a mestereket céhgyűlésre, amikor szükségét látta.⁹⁹

Mihelyt olyan dolog fordult elő, amelyet a céhmester maga nem tudott elintézni, céhgyűlést hirdetett. E célból a szolgáló mester vagy a legfiatalabb ifjúmester által táblát jártatott (eresztett), amellyel minden céhbeli mester meghívót kapott a céhgyűlésre,¹⁰⁰ hogy — mint a székesfehérvári és bicskei szűcsök céhl. 1. art. mondja — „a céhnek dolgait egyenlő akarat-
tal, igazán és istenesen végbeviessék“.

Hogy rendes körülmények között mikor tartottak céhgyűlést, az céhenként változott. Voltak céhek, amelyeknél minden 14 napon összejöttek a mesterek;¹⁰¹ voltak olyanok, amelyeknek céhlevele arra kötelezte a céh-

⁹² Az irat a fazekascéh ládájában van.

⁹³ 1812. évi márc. 13. közgyűlési jegyzőkönyv a németprónai levéltárban.

⁹⁴ 1786. évi dec. 5. közgyűlési jegyzőkönyv ugyanott.

⁹⁵ Mészárosok céhl. 14. art. — Besztercebányai szabómesterek céhl. 12. art.

⁹⁶ Mészárosok céhl. 20. art. — Ethnographia, XLI. évf., 1930, 185—186. l.

⁹⁷ Mészárosok céhl. 21. art.

⁹⁸ Váli csizm. céhl. 9. art.

⁹⁹ U. ott 2. art.

¹⁰⁰ Szf. és bicskei szűcsök céhl. 1. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 16. art. — Ethnographia, XL. évf., 1929, 169. l.

¹⁰¹ Np. posztósok céhl. 7. art.

mestert, hogy minden hónapban hívassa magához a mestereket, hogy megbeszéljék a céhet illető dolgokat.¹⁰² Voltak aztán olyanok, amelyek a céhnapon és negyedévenként a kántornapokon tartottak céhgyűlést,¹⁰³ mások meg a kántornapokon,¹⁰⁴ de voltak olyanok is, amelyek évenként csak egy céhgyűlést tartottak.¹⁰⁵

Minden mester büntetés terhe alatt tartozott megjelenni. Aki ok nélkül elmaradt, bűnhődött.¹⁰⁶

A céhmester valamelyik mester vagy a legények, vagy az inasok kérésére is összehívhatta a mestereket, hogy az őket illető ügyekben intézkedjenek, amiért is 25 dénárt tartoztak a céhládába fizetni. Ha találkoztott mester, aki kellő ok nélkül nem jelent meg, azt megbírságolták.¹⁰⁷

Mivel céhügyet csak a *nyitott láda előtt* lehetett elintézni, minden céh tartozott ládáról gondoskodni. Ez volt a céh legdrágább kincse s a legnagyobb tisztelet tárgya. Ebben őrizték a céh pénzét, a céhkönyveket, a céh összes iratait, leveleit, pecsétjét és artikulussait.¹⁰⁸ Ez a céhláda vagy két zárral, vagy két különböző kulccsal nyitható zárral volt ellátva. Az egyik kulcs a céhmesternél volt, a másik vagy a kulcsos mesternél, vagy az alcéhmesternél, vagy a legidősebb mesternél.¹⁰⁹ A mosonmegyei juhászoknál (4. art.) a kulcsokat a két kulcsár őrizte. A ládának azért volt két kulcsa, hogy — mint a pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 6. art. mondja — egy ember ne rendelkezessék és manipuláljon a céh leveleivel és pénzével. A céhládát minden céh a céhmester őrizetére bízta.¹¹⁰

A céhgyűlés többnyire a hatósági közeg, az úgynevezett céhbiztos (Zunft-Kommissär) jelenlétében és ellenőrzése mellett folyt le.

Minthogy a céhgyűlés lefolyását a vele összekötött cenmesterválasztással az Ethnographia XL. évf. 1929. 168—174. lapon már közöltem, a jelen alkalommal folytatom a tárgysorozat még hátralevő pontjainak ismertetését.

A polgármesterválasztás után következett a céhgyűlés legkényesebb és legnehezebb része, a mesterek és legények ellen emelt különféle feljelentések, vádak és panaszok elbírálása és elintézése.

A céh az állami törvények által biztosított jogánál fogva tagjai fölött mindenféle rendellenes ügyekben önállóan bíraskodott és jogérvényesen ítélkezett. A céh ítélőszéke elé kerültek az artikulusok, vagy lsten és ember, vagy az erkölcs és illem ellen elkövetett vétségek, azután a mesterek között támadt vitás ügyek, továbbá a mesterek és legények között előfordult viszály és egyenlenség, szóval minden céhügy.

A mestereknek az artikulusok ellen elkövetett vétségei között a már említetteknek kívül még fontosak voltak: ha mester a céh ellen dolgozott,¹¹¹ ha az atyamester vagy céhmester tudtán kívül vándorlegényt fogadott

¹⁰² Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 1. art.

¹⁰³ Váli csizm. céhl. 3. art.

¹⁰⁴ Budai és bicskei csizm. céhl. 20. art. — Győri és szf. csizm. céhl. 22. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 25. — Egri szabók céhl. 3. art.

¹⁰⁵ Mészárosok céhl. 2. art. — A np. kis céhek.

¹⁰⁶ Np. posztósok céhl. 9. art.; vargák céhl. 8. art. — A mészárosoknál (2. art.) a templomnak tartozott 4 font viaszt fizetni, a céhládába pedig 5 frtot; a pozsonyi mézeskalácsosoknál (1. art.) 75 fillért fizetett, a szf. és bicskei szücsöknél (1. art.) 1 font viaszt, a csákvári és a sármelléki takácsoknál (8. art.) ½ font viaszt, a budai és bicskei csizmadiáknál (16. art.) 32 pénzt, a nagyszombati és szf. kovácsoknál (1. és 16. art.) 2 font viaszt, az egri csizmadiáknál (15. art.) 1 font viaszt.

¹⁰⁷ A bajmóci és np. csizmadiáknál (21. art.) 35 dénárt fizetett, a győri és szf. csizmadiáknál (18. art.), valamint a budai és bicskei csizmadiáknál (16. art.) 25 pénzt.

¹⁰⁸ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 5. és 24. art.

¹⁰⁹ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 6. art.

¹¹⁰ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 5. art.

¹¹¹ Győri és szf. csizm. céhl. 20. art.

magához;¹¹² ha inast fogadott, mielőtt tudta volna, milyen vallású és honnan való;¹¹³ ha két inasnál és két legénynél többet tartott;¹¹⁴ ha a legénynek heti munkájáért többet adott 32 pénznel;¹¹⁵ ha adósságot csinált és nem akarta letörleszteni.¹¹⁶

Voltak céhek, amelyeknél a mestereknek ilyenmű vétségeit és kihágásait a szem- és fültanuk azonnal a céhmester elé terjesztették, aki azokat a céhjegyzővel írásba foglaltatta és a céhgyűlésen tárgyalás végett felolvastatta. Rendesen azonban a bejárason adták elő a panaszokat és itt történtek a feljelentések, még pedig mindig kellő tisztelettel, szerényen, az igazsághoz híven, röviden, a tárgytól el nem csapongva.¹¹⁷ A panaszos vagy vádló, mihelyt befejezte mondanivalóját, köteles volt elhagyni a szobát.¹¹⁸ Utána kihallgatták a vádlottat s ennek távozása után a tanukat.

A céhmester aztán az előjárósággal és a mesterekkel meghányta vetette az ügyet s meghozta az ítéletet, amelyet a behívottakkal közölt.

Az ítélet mindenkor méltányos, de szigorú és lelkiismeretes volt. A vétségeket vagy a céhlevélben előírt módon pénzbírsággal, vagy a mesterek ítélete szerint büntették.

Mivel az ítélet kihirdetése után többször megtörtént, hogy az egyik vagy a másik fél sértve érezte magát, a bejárás nem folyhatott le simán. A céhszabályok ugyan előírták, hogy a *nyitott láda előtt* szerényen és illedelmesen viselkedjenek¹¹⁹ s tartózkodjanak a civódástól és veszekedéstől,¹²⁰ mégis alig volt céhgyűlés, hogy az elítélt belenyugodott volna sorsába.

Ha valamelyik fél nem volt megelégedve a céh ítéletével, a város bírójához és a hatósághoz fellebbezhetett,¹²¹ vagy a földesúr elé vihette ügyét.¹²²

A bűnösre kirótt pénzbírság 6 forintnál több nem volt.

Ha egyik mester a másik ellen tiszteletlen szót használt a *nyitott láda előtt*, a céhmester 36 pénzre büntethette meg.¹²³ Ha illetlen beszédeket folytattak a mesterek és egyenlenség támadt, 32 pénz bírságot rótt rájuk.¹²⁴ Ha valamelyik vitatkozás közben az asztalra ütött, 20 dénárt kellett fizetnie.¹²⁵ Ha trágár, szemérmetlen beszédeket folytattak, veszekedtek, szitkozódtak, káromkodtak, átkozódtak, esküdöztek, hajbakaptak vagy verekedtek, 4 frt. büntetést szabott rájuk,¹²⁶ a pozsonyi mézeskalácsosoknál (9. art.) 4 font viaszra büntették. Azt a mestert pedig, aki a többit megsértette, 5 frt. bírsággal sújtották; ha nem akarta megadni, megvonták tőle az inas- és legénnytartási jogot, míg bírságát le nem rója.¹²⁷ Ugyanoly

¹¹² Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 33. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 19. és 22. art.

¹¹³ Győri és szf. fazekasok céhl. 10. art.

¹¹⁴ Győri és szf. csizm. céhl. 11. art. — Bajmóci és szf. csizm. céhl. 13. art.

¹¹⁵ Budai és bicskei csizm. céhl. 10. art. — Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 20. art. — Győri és szf. csizm. céhl. 13. art. — Bajmóci és np. csizm. céhl. 16. art.

¹¹⁶ Besztercebányai szabómesterek céhl. 16. art.

¹¹⁷ Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 9. art.; aki ez ellen cselekedett, 6 font viaszt fizetett.

¹¹⁸ Mészárosok céhl. 6. art.

¹¹⁹ Np. parasztok céhl. 11. és 18. art.

¹²⁰ Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 3. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 7. art. — Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 17. art.

¹²¹ Budai és bicskei csizm. céhl. 14. art. — Szf. és bicskei szűcsök céhl. 14. art.

¹²² Váli csizm. céhl. 9. art.

¹²³ Győri és szf. csizm. céhl. 20. art.

¹²⁴ Budai és bicskei csizm. céhl. 15. art. — Pozsonyi és szf. takácsok céhl. 19. art.

¹²⁵ Np. parasztok céhl. 11. art.

¹²⁶ Csákvári takácsok céhl. 23. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 15. art. — Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 17. art. — Pozsonyi és szf. takácsok céhl. 19. art.

¹²⁷ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 17. art.

összeg lefizetésére ítélték azt a mestert is, aki egy másikat gyalázó szavakkal illetett, gazembernek, semmirekellőnek nevezett, de bebizonyítani nem tudta. A hatóság is ugyanannyival büntethette.¹²⁸ Legsúlyosabban bűnhődött az a mester, aki a céhnek ellene helyezkedett, vagyis megtagadta az engedelmességet vagy rágalmazott, de bizonyítani nem tudott; az ilyen 6 frtot fizetett; ha azután sem engedelmeskedett, kizárták a céhből,¹²⁹ vagy pedig a hatóság tudtával fogságra vetették s addig nem eresztették ki, míg a céhnek kedvébe nem járt.¹³⁰

Ha mestert adósság miatt vádoltak be és az 5 frton alul volt, a céhmester figyelmeztette a fizetésre, ha pedig 5 frton felül volt, a panaszost a város bírása elé utasították.¹³¹

Ha a mesterek között vagy a mesterek és legények között támadt vitás ügyek a bejárason nem nyertek elintézt, a város bírása és a hatóság elé terjesztették, ahol aztán végérvényes döntést hoztak.¹³²

A bíraskodás után következett a tanulófelvétel, tanulófelszabadítás, a legények vándorlásának vagy visszaérkezésének, majd pedig a mesteri megkezdésének vagy befejezésének, a házasságnak, remekelésnek bejelentése, a mesteravatás, végül a társ- meg külmesterek felvétele.

Utána még céhügyeket tárgyaltak.

Mikor már több tárgy nem volt, a céhmester felolvastatta és megmagyarázta az artikulusokat, hogy senki ne mondhasa, hogy nem ismerte őket.¹³³ Ha pedig valaki máskor külön akarta őket felolvastatni, 1 tallért kellett fizetnie a céhládába.¹³⁴

A jegyző aztán összerakta az iratokat és az erszénnyel együtt a ládába tette.

Utána bezárták a ládát s a céhgyűlés véget ért.

Céhgyűlés alatt senki sem kelhetett fel az asztaltól, se el nem távozhatott engedély nélkül. Aki megtette, bűnhődött.¹³⁵

Ami a céhgyűlésen előfordult és amit tettek, arról a mestereknek nem volt szabad szólniok; annak titokban kellett maradnia.¹³⁶

A céhlakoma.

A szórakozás minden időben kedvenc foglalkozása volt az emberiségnek. A céhvilágban is többször találtak okot és alkalmat a mulatozásra. Legényavatás, mesteravatás, céhmesterválasztás nem történt lakmározás nélkül. Azonkívül alig volt céhgyűlés vagy összejövétel, hogy, főképp az öreg mesterek, szórakozásra ne vágyódtak volna. Mindannyiszor hol kisebb, hol nagyobb mulatságot rögtönöztek, ahogy a céhláda erszénye engedte. Némely céhnél a céhmester az úrnapi körmenet után is adott a céhtagoknak kis ebédet a céhláda költségére.¹³⁷

A céhlevelekben a különféle alkalmakra előírt vagy a céhhatározatokban kiszabott bormennyiség ilyenkor fogyott el. A céhládába befizetett díjak és bírságok egy része szórakozásra szolgált.

¹²⁸ Mészárosok céhl. 17. art.

¹²⁹ Nagyszombati és szf. kovácmesterek céhl. 3. art.

¹³⁰ U. ott, 18. art.

¹³¹ Besztercebányai szabómesterek céhl. 16. art.

¹³² Bajmóci és np. esizm. céhl. 20. art.

¹³³ Győri és szf. esizm. céhl. 22. art. — Budai és bicskei esizm. céhl. 20. art. — Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 21. art. — Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 23. art. — Váli esizm. céhl. 3. art. — Bajmóci és np. esizm. céhl. 25. art.

¹³⁴ Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 23. art.

¹³⁵ Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 9. art.

¹³⁶ Np. posztósok céhl. 9. art. — Vargák céhl. 8. art. — Egri szabók céhl. 3. art.

¹³⁷ Bajmóci és np. esizm. céhl. 32. art.

A céhvilágban a céhtagok által rendezett mulatságok általában *lakoma* (*Mahlzeit*) néven fordulnak elő. A tulajdonképeni céh lakoma az volt, amelyet a céhmesterválasztással egybekötött céhgyűlés után a céh jövedelméből tartottak. Fényes volta a céh tagjainak a számától és a céh láda erszé nyének tartalmától függött. Németprónán az ilyen lakoma különféle ételből és italból állt. Volt többféle hús meg sült, friss kenyér, néha kalács is, aztán bor, sör és pálinka.¹³⁸

Az ételről és italról a céhmester utasítására a szolgáló mester, illetőleg az ifjúmesterek gondoskodtak. A sültet néhány mesterné segítségével a céhmesterné készítette.

A céh lakoma alatt a mesterek a céhbelépésük sorrendjében ültek az asztaloknál.

A felszolgálatot a szolgáló mester, illetőleg a legfiatalabb ifjúmesterek végezték, akiknek ilyenkor nem volt szabad leülniök.¹³⁹

A húst nagy tálakban hordták fel. A régi időkben nagy, kerek fatálatat használtak, később kerek óntálatat, újabban kerek vagy tojásdad vagy négyszögletes, többnyire fehér mázzal bevont és kék vagy zöld koszorúval vagy virágokkal díszített cseréptálatat.

Minden asztal közepére egyet állítottak. A legszebb, legkívánatosabb sült az öregasztalra került, ahol az előljáróság és az öregmesterek ültek.

A húst az öregasztalnál a jegyző vágta fel, a többi asztalnál egy-egy ügyes mester.

Németprónán a céhjegyző mindenekelőtt levágott egy jókora darabot a javából, tányérra tette, úgyszintén a fonott kalácsból vagy a friss kenyérből is egy nagy karéjt, azután hozzáadott egy messzely bort s kiküldte a konyhába a céhmesternének — fáradozása jutalmául.

Miután a húst darabokra szelték, hozzáfogtak az elköltéséhez. Sorban vettek a tálból s tányérra tették. A tányérok anyaga és színe egyczett a tálakéval.

A bort néhol a vízfordásra használt nagy fakannákban hozták a bormérésből. Ezekből töltötték meg a céhkorsót vagy céhkannát és a kancsókat.¹⁴⁰ A sört nagy, csücskös cserépkorsókban rakták az asztalra. A pálinkára pedig különféle alakú flaskóik voltak. Minden asztalra egy nagy flaskóval tettek.

A bort meg a pálinkát minden asztalnál egy-egy pohárból itták, amely körbe járt. A sör számára a Felvidéken nagy, egy- és kétfülű zöldes üvegserlegeket, vagy, mint máshol, kisebb, tejesköcsőgalakú, füles, kívülről többnyire fehér mázas, virágos vagy más díszítésű, fedél nélküli néha ónfedeles cserépkorsókat használtak.

A lakoma alatt nagyon kedélyesen mulatoztak a mesterek. Hangos beszéd, harsogó kacaj hangzott szünet nélkül a szobában. A fiatalabbak nótába is kaptak, nem egyszer muzsika is fokozta a jókedvet.

Evés után mind szaporábban ürültek a poharak. Egy percig sem állhatott pohár üresen. A szolgáló mester vagy ifjúmester kötelessége volt azt, mihelyt kiürült, azonnal teletölteni és kínáló szóval a soros mester elé állítani.

A töltésnek mindig gondosan és ügyesen kellett történnie, mert minden kiöntött csepp büntetést vont maga után.

Ha a körmöcbányai csizmadiáknál annyi bort öntött ki az asztalra,

¹³⁸ Fleischhacker Aufnahms und Meister Buch 1667. — Rechnung der chrsamen Schmidt Zunft vom Jahre 1865.

¹³⁹ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 28. art. — Np. posztósok céhl. 5. art.; vargák céhl. 6. art.; parasztok céhl. 10. art. — A németprónai ifjúmesterek teendőjét a céh lakomák alkalmával lásd Népélet (Ethnographia) XXXIV/XXXV. évf., 1923/24, 161—162. l.

¹⁴⁰ Minden céhnek volt egy vagy két réz vagy ónkupája, díszítéssel és felirással.

amennyit tenyerével nem tudott betakarni, egy itce bort kellett fizetnie.¹⁴¹

Ha vigyázatlanságból feldöntötte a céhkorsót, az egész italt tartozott megfizetni.

Ha öregmester döntött fel egy pohárka pálinkát, azt szokta mondani: „A tisztító helyen szenvedő lelkek is akarnak valamit.” Az italt azután a jobbajával bal tenyerébe söpörte és szétdörzsölte a kezén.

Egyesek néha kártyáztak is, de pénzre, egy fillérnél, úgynevezett bécsnél nagyobb összegben nem volt szabad; borért játszhattak.¹⁴² Aki pénzre játszott, bűnhődött.¹⁴³

Céhlakoma alkalmával sose feledkeztek meg az otthon maradt öreg vagy beteg mesterekről meg az özvegy mesternékről. Mindegyiknek küldtek a húsból meg a borból vagy a sörből.

Egyik-másik mesterné meg csupa kíváncsiságból küldte kis fiát vagy unokáját kancsóval oda a kapualjába, ahol a söröshordót csapra verték, hadd ízlelje meg ő is, jó-e az a sör, amit az ura iszik?¹⁴⁴ Így aztán nem csoda, hogy sok étel, ital fogyott el a céhlakoma alkalmával.¹⁴⁵

A mulatozás késő éjjelig tartott. Éjfél felé, amikor egyik-másik öregmester a sok italtól már elálmosodott, ásitani kezdett s elnémult, sőt némelyiknek már leragadtak a szempillái s a hazamenést emlegette, Németprónai felállt a legjózanabb és legbölcsebb mester, csendet intett és valamennyiük nevében ezt a *köszönő beszédet* (búcsúztatót, Abdanken) mondta: „Kedves céhmester úr és céhmesterné asszonyom! Mivel Kegyelemetek ma bennünket, tisztességes összejövetelünk alkalmával, nemcsak étellel, hanem itallal is megtiszteltek, kérek minden mestert, mondjunk közösen mély köszönetet a céhmester úrnak és a céhmesterné asszonynak szíves jószágukért! A jó Isten fizesse meg nekik ezerszeresen! Nekünk pedig és mindenkinek, aki a lakomából részesült, váljék az jó egészsé-
günkre!

Most pedig jó éjt kívánok mindenkinek, elsősorban a céhmester úrnak és a céhmesterné asszonynak! Tartsa Isten őket soká és éljenek boldogul!”¹⁴⁶

— Adja Isten! — válaszolák valamennyien.

Erre egymásután távoztak öregek, fiatalok.

A teljesen elázott öregeket a szolgáló mester, illetőleg az ifjúmesterek kísérték haza.¹⁴⁷

*

(*Deutscher Auszug.*) Die bedeutensten, eigentlich richtigen Mitglieder der Zünfte waren die Meister. Nur diese durften rechtmässig und frei das Handwerk betreiben. Und nachdem die Förderung der materiellen Lage der Zunftgenossen zu den Hauptzielen der Zünfte gehörte, suchten die Artikel alle Hindernisse, welche sich diesem Ziele in den Weg stellten, fortzuschaffen. Demnach wurden die Mitbewerber, nämlich die Hudler (Fretter, Pfüscher) und die Händler verdrängt.

Die Artikel legten den Meistern auch Pflichten auf. Sie verordneten, wie dieselben für ihr Seelenheil sorgen, die Nächstenliebe ausüben und den Anstand und die Ehrsamkeit wahren sollen. Die Zunftangelegenheiten, sowie Verstösse gegen die Zunftregeln wurden im *Eingang* erörtert und erledigt, nach dessen Verlauf man auch der Zerstreung Raum gab.

Richter M. István.

¹⁴¹ Hlatky József: Céhtestületek és iparosélet Kőrmöcbányán a XV., XVI. és XVII. században. 13. l.

¹⁴² Sármelléki takácsmesterek céhl. 17. art.

¹⁴³ Csákvári takácsok céhl. 11. art.

¹⁴⁴ Németprónai volt mestereknek közlése.

¹⁴⁵ A németprónai vargas, kovács-, mécsáros- és parasztcéh számadásai, főképp a XVIII. századból.

¹⁴⁶ Zunftbuch der ehrsamten Schneider Innung 1856.

¹⁴⁷ Népélet (Ethnographia), XXXIV/XXXV. évf., 1923/24. 162. l.

A TÓT ÉS LENGYEL KÖLTÖZKÖDŐ PÁSZTOR- KODAS MAGYAR KAPCSOLATAI.

Az Északi Kárpátokban honos költözködő pásztorkodás kérdésének már igen nagy irodalma van. Különösen az utóbbi években fordult feléje az érdeklődés a legkülönbözőbb tudományszakok részéről. Foglalkoztak vele etnográfusok, geográfusok, nyelvészek, történészek, nemzetgazdászok és mások és mindegyik a maga szempontjainak megfelelően igyekezett erre a kérdésre világosságot deríteni. Nincs középeurópai nemzet, amely ebből a munkából nem vette volna ki részét. Legbehatóbban mégis a lengyelek foglalkoztak a problémával és ma is ők vezetnek, nemcsak a lengyel, hanem a tót és a rutén pásztorkodás kutatása terén is. A kérdés kutatására önálló folyóirat is áll rendelkezésükre,¹ amelyet a lengyel Tátrai-Egyesület ad ki, s amely immár 13. évfolyamába lép. A Kárpátokban és a Balkánon dívó pásztorelet tanulmányozásának elmélyítése és egységesítése érdekében bizottság is alakult, amelynek minden érdekelt szláv államból vannak tagjai, akik az illető állam területén folyó tudományos munkát egységes szempontok szerint irányítják.

A Kárpátok területén a nomád pásztorkodás úgyszólván mindenütt ismeretes. Megvan az oláhoknál, a ruténeknél — különösen az úgynevezett huculoknál, a Máramarosi havasoknak galíciai és bukovinai részében —, a tótoknál és megtalálható a lengyeleknel a Tátra északi lejtőin és a tescheni Sziléziában. Megvan ezenkívül az északmorvavarszági úgynevezett valach-tótoknál (Mährische Walachei) is.²

A Kárpátok hegyeiben ismert nomád pásztorkodás mindaddig csak igen kevésbé érdekelte a magyar tudományt. Mindössze néhány részletkérdéshez szóltak hozzá, de a kérdés egészével senki sem foglalkozott. Pedig a probléma mindenképen megérdemli a magyar tudomány figyelmét. Nemcsak azért, mert ez a pásztorelet nomád jellegénél fogva számos egyezést mutat a magyarság nomád pásztorkodásával, hanem azért is, mert ezek az egyezések közeli kapcsolatokra vallanak. Egyfelől a magyar pásztorkodás mai formája számos oláh és tót elemet tüntet fel, másfelől azonban a tót, rutén, lengyel, sőt az oláh pásztorkodásban is igen sok olyan jellegzetesség található, amelyet — nézetem szerint — másból, mint a magyarból megmagyarázni nem lehet.

Ilyen, magyar szempontból eddig még figyelembe sem vett jelensége az említett hegyi nomád pásztorkodásnak, hogy terminológiájában a magyar eredetű kifejezések igen előkelő helyet foglalnak el, amennyiben a pásztoreletre és szervezetre vonatkozó kifejezések nagy része a magyarból való. Rendkívül feltűnő, hogy a pásztorok szókincse egyébként is tele van

¹ *Wierchy*. Rocznik poświęcony góram i góralszczyznie. Kraków, 1921.

² Irodalom: *Sawicki*, L., Wędrowki pasterskie w Karpatach I. (Sprawozdanie Tow. Nauk. Warszawa, 1912, 79—106.); U. a. II. Szalaśnictwo na Wołoszczyźnie Morawskiej; III. Szalaśnictwo na Śląsku Cieszyńskim; IV. Szalaśnictwo w Górach Żywieckich (Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, Kraków, 1919, 81—136., 137—183., 184—195.). *Holub-Pacewiczowa*, Zofja, Osadnictwo pasterskie i wędrowki w Tatrach i na Podtatrzu. Kraków, 1931 (a kérdésre vonatkozó teljes bibliográfiával), *Kubijowyč*, Vladimir, Typy pastierského života na Slovensku (Sborník Muz. Slov. Spoločenosti, XXIV. [1930], 101—110.), előzetes beszámoló egy nagyobb munkáról. *Sawicki*, L., Almenwirtschaft und Hirtenleben in der Mährischen Walachei (Zeitschr. f. österr. Volkskunde, XXI—XXII. [1915—6], 84—85.; *Slama*, Slawisches Volksleben (Österr.-Ungar. Monarchie im Wort u. Bild. Mähren u. Schlesien, 1897, 582. kk.); *Kráľ* I., Die Almwirtschaft in Karpatorusland (Mitteil. d. Geogr. Gesellsch., Wien, 71. [1928], 112—122.). *Maas*, W., Die Almwirtschaft in den Ostkarpathen (Zeitschr. d. Gesellsch. für Erdkunde, Berlin, 1930). U. a. a kérdés szakbibliográfiája (Karpáthyland, 1931, 40—46., 94—5.).

magyar szavakkal, ami a magyar nyelvhatártól nagy távolságban lakó népeknél különösen meglepő. Így például a huculok, a Tátra túlsó oldalán lakó lengyelek és a morvaországi tótok nyelvének nagyszámú magyar eredetű kifejezését nem lehet egyszerűen a magyarsággal közvetlenül érintkező népek — tótok, rutének — közvetítésével magyarázni, mert ezeknél a pásztoroknál vannak olyan kifejezések is, amelyek közvetlen szomszédaiknál ismeretlenek. A rutén, tót és lengyel pásztorok nyelvének magyar elemei közül bemutatok itt néhány fontosabb és jellegzetesebb kifejezést. Az anyag teljes összeállítását — mivel folyóiratunk keretei ezt nem engedik meg — máshol fogom megkísérelni.

1. A pásztorkodásra vonatkozó kifejezések:³

juhász: keleti tót *juhas*, rutén *juhas*, lengyel *juhas*, morva-tót *juhas*. (A szó különösen a lengyeleknél és a keleti tótoknál van elterjedve. A lengyelben a népszerű gorálokról szóló nagy irodalom révén a köznyelvben is kezd általános lenni.)

szállás: tót, rutén, *salaš*, lengyel *szalaš*, oláh *salaš*, szerb-horvát *salaš*, török *salaš*. (A szó kétségtelenül magyar eredetű — a *száll* igéből — és egyike azon szavainknak, amelyek igen messzire terjedtek el. Megvan még Szibériában is, ahová nyilván kozák telepesek vitték magukkal.)

bojtár: keleti tót *bojtar*, rutén *bojtar*, lengyel *bojtar*, oláh *boitar*. A magyar szó eredetére v. ö. EtSz. I. 452: magyar *bojt*, *bujt* igéből.

csapás: 'ösvény, erdei út', tót *čapaš*, *capaš*, lengyel *cepaš*, rutén *čapaš*, oláh *cepaš*, horvát *čepaš*. V. ö. EtSz. I. 859.

vágás: u. a. rutén *vagaš*, 'út, amelyen a hegyi legelőkre járnak a juhok'.

határ: tót *chotár*, morva-tót *chotar*, lengyel *hotar*, rutén *chotar*, oláh *hotar*, szerb-horvát *hatar*, szlovén *hatar* stb. A magyar szóra v. ö. Melich, MNy. XXVI, 161 kk. (magyar *hatni*, „bírní“, „birtokolni“).

pajta: tót *pajta*, morva-tót *pajta*, lengyel (tátrai és tescheni) *pajta*. A magyar szó a szláv *pojata* átvétele.

bunkos, 'bot', lengyel *buńkoš* „vastag juhászbot“, Dembowski Br., Słownik gwar podhalańskiej. (Sprawozd. Kom. jęz. Akad. V. Kraków 189.)

csiga, „der Kreisel“: tót *čiga*, lengyel *cyga*, rutén *čiga*, *čyha*, — oláh *ciga*, szerb-horvát *čigra*, *čiga*, szlovén *čiga*. V. ö. EtSz. I., 1028.

rovás: tót *rováš*, morva-tót *rovášik*, lengyel *rowaš*, rutén *ravaš*, *revaš* — szerb-horvát *rovaš*, szlovén *rovaš*, oláh *ravaš*, *rabaš*. Helytelenül Mikl. EtWb. 282. (Ez a szó is egész Közép-Európában elterjedt pásztorkifejezés.)

áldomás: tót *oldomaš*, morva-tót *oldomaš*, *haldamaš*, lengyel *haldamas*, rutén *odomaš* — szlovén *aldomaš*, szerb-horvát *aldumašče* „borravaló“, oláh *aldamaš* stb. V. ö. EtSz. I., 68.

fokos, „fejszés bot“: tót és morva-tót *fokoš*.

sugár, „az ostor vége“: keleti tót *šugar*, *šungiar*, morva-tót *šugar*.

sátor: tót *šiator*, lengyel *satra* „rudakra erősített gallvakból készített tető állati pihenőhely számára“. (A szó elterjedésére v. ö. Melich, Zeitschr. für slav. Phil. IV, 94—103.)

Nem szorosan a pásztorkodás körébe tartozó kifejezések:

³ Források: Bartoš, Dialektický slovník moravský. Praha, 1906. Malinowski Lucyan, O niektórych wyrazach ludowych polskich (Rozprawy Akad. Umiej. Wydz. filol. Ser. II., tom. 2.). Słownik języka polskiego, I—VIII. Warszawa. Brückner, A., Etymologiczny słownik języka polskiego. Kraków, 1927. Káral, K., Slovenský slovník z literatury aj nářečí. Besztercebánya, 1924. (A Czambel-ből, Dobšinsky-ből és más forrásokból vett adatokat is ebből idézem.) Hrinčenko, Slovar' ukrajskoj movi, Kiev, 1909. Csopai László, Rutén-magyar szótár. Budapest, 1883. Bonkáló A., Die ungarländischen Ruthenen. Ungar. Jahrbücher, I. (1921), 307—340.

bánni: tót, morva-tót *banovať*, lengyel *banować*, rutén *banuvať*, — horvát *banovati*, bolgár *banuvam*, oláh *banui* stb. V. ö. EtSz. I., 270.

bántani: tót, morva-tót *bantovať*, lengyel *bantować*, rutén *bantuvať*, — horvát *bantovati*, szlovén *bantovati*, bolgár *bantuvam*, oláh *bantui* stb. V. ö. EtSz. I., 270.

bogár: tót *bogár* „cserebogár“, lengyel *bugar* „bögöly“, rutén *bugara*.

fajta: tót *fajta*, *fajt*, lengyel *fajt*, rutén *fajta*.

fujtás, *fojtás*, „kóc, amivel a puskába a töltényt leszorítják“: tót *fujtáš*, lengyel *funtaś*, rutén *fojtáš*.

gazda: tót, morva-tót *gazda*, *gazdovať*, *gazdovstvo*, *gazdina*, lengyel *gazda*, *gazdować*, *gazdowstwo*, *gądzina*, rutén *gazda*, *gazduvať*, — szerb-horvát *gázda*, *gązdovati*, *gązdášąg*, szlovén *gázda*, oláh *gazdă*, *găzdălui*, *găzdăşag*.

(A szó a pásztorok nyelvében a juhsgazdát is jelenti s így beletartozik a pásztor terminológiába is. A tótban egyébként közszóvá lett.)

gyenge: tót, morva-tót *dengl'avy*, *gengl'avy*, lengyel *gegł'awy*. horvát *gingav*, oláh *gingas*,

haszon: tót *chasen*, keleti tót *hasen*, *hasnovac* „használ“, lengyel *hasen*, *hasnować* — szerb-horvát *hasna*, szlovén *hasen*, *hasna*, oláh *hasna*.

hír: tót, morva-tót *chýr*, *chýrny*, *chyrovat*, lengyel *hyr*, *hyrny*, *hyro-wać*, rutén *hyr*, *hyrešnyj*.

hajtani: lengyel *ajtować*, *hajtować*, rutén *hajtuvať*, *hajtiv* „hajtó“.

költeni, *költség*: tót *keltovať*, *kelčik*, lengyel *kieltować*, *kielczyk*, *kielcyk*, rutén *keltuvať*, *kelčyk* — oláh *cheltui*, *chelciug*.

köles: keleti és árvai tót *ku'áša* 'puliszka', lengyel *kulesza*, rutén *kuleša* — oláh *coleşa*.

pajtás: tót, morva-tót *pajtáš*, lengyel *pajtasz*, *pajtas*, rutén *pajtaś* — szerb-horvát *pajtaś*.

irtani (rég. m. *ortani* NySz.): keleti tót *ortovac* „fákat irtani“, *ortaś* „irtás“.

A nomád pásztorok szókinséinek magyar elemeit a kutatók eddig is észrevették és nagyrészt össze is állították, azonban arra a kérdésre, hogy ezek miképpen kerültek a pásztorok nyelvébe, megnyugtató feleletet nem tudtak adni. Ez a kérdés az eddigi kutatóknál különben is csak egészen alárendelt szerepet játszott, ha egyáltalában felvetődött. Ennek a magyarázata kétségtelenül abban rejlik, hogy az eddigi kutatás a magyar vonatkozásokat teljesen elhanyagolta. Mielőtt áttérnénk problémánk vizsgálatára, hogy tudniillik a magyar szavak miképpen és hol kerültek a pásztor szókinsébe és hogy milyen közelebbi kapcsolatok vannak a magyar és a kárpáti pásztorkodás között, rövid áttekintést kell adnom az eddigi kutatás eredményeiről.

A kárpáti rutén, lengyel, tót és morva pásztorkodás eredetével tudományosan elsőnek Miklosich Ferenc bécsi szlavista foglalkozott *Kaluźniacki*-val közösen írt munkájában.⁴ Ez a munka, amely az azóta folytatott összes kutatásoknak alapjául szolgált, arra az eredményre jut, hogy az Északi Kárpátokban elterjedt nomád pásztorkodás oláh eredetű intézmény, amelyet a Balkánról Erdélyen keresztül beszivárgott oláhok honosítottak meg, maguk a pásztorok pedig ezeknek az oláh pásztoroknak elszlávosodott utódai. Ezt a nézetét a következő érvekkel támogatja:

1. A felvidéki, morvaországi és lengyel pásztorokat ma is *valachok*-nak nevezik (v. ö. tót *valach* „pásztor“, a morvaországi pásztorok területe: *Moravské Valašsko*, németül *Mährische Walachei*; lengyel *walach*, *woloch* „hegyi pásztor“ (de a tátraalji pásztorokat *juhas*-oknak nevezik),

⁴ Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpathen (Denkschr. d. K. Akad. d. Wiss., Wien, Phil. hist. Cl., XXX. (1885).

amelynek az „oláh” jelentésű tót, szerb *vlach*, lengyel *vloch*, orosz *voloch* szóval való kapcsolata nyilvánvaló.

2. Mindezekre a területekre a történeti források tanúsága szerint oláh jog szerint települő oláhok költöztek,⁵ akik a környező lakosságtól eltérő különleges jogviszonyok szerint éltek.

3. A pásztorok terminológiájában számos oláh kifejezés található: tót *bača*, lengyel *baca*, *bacza* „számadó juhász” < oláh *baciŭ*, v. ö. magyar *bacsa*, *bacsó*, *bács*, EtSz. I., 217, 219; tót, morva, lengyel, rutén *bryndza* < oláh *brîndza*, v. ö. EtSz. I., 539; lengyel *dzér*, rutén *dzer* < oláh *dzâr*, *zâr* „savó”; tót *fujara*, *furola*, morva *fujara*, *furyja*, lengyel *fujira*, rutén *flojara*, szerb *frula* „furulya” < oláh *fluier*; tót, morva, *geleta*, *gel'afa*, lengyel *gieleta*, *gielata*, rutén *geletka* „fejőedény” < oláh *g âlatâ*, v. ö. magyar *gelyâta*; tót, morva *grûn* „hegy, hegyoldal”, lengyel *gruñ*, *groñ* „magas hegy”, rutén *gruñ*, *hruñ* u. a. < oláh *gruiŭ* (régi *gruñu*); tót *kl'ag*, *kl'aga* „oltó”, morva *gl'aga*, lengyel *klag*, rutén *kl'aga*, *kl'eg* < oláh *chiagâ*; lengyel *kulastra* „fecstej” < oláh *curaştra*, v. ö. magyar *gurásztá*; tót, morva *krdel'* „nyáj”, lengyel *kyrdel*, szerb *krd* < oláh *cîrd*; tót *merinda*, morva *merenda*, lengyel *mierenda*, *mierynda*, rutén *merenda*, „merende, útravaló eleség” < oláh *merindâ*; tót, morva *putyra*, *putera*, lengyel *puciera*, *putyra*, rutén *putyra* „sajtkészítéshez való dézsa” < oláh *putina*; tót *redikovať* „a nyájjal visszaterelni a hegyekről a faluba”, lengyel *redyk* „visszatérés u. a.” < oláh *rêdic*; tót *strunga*, lengyel *straga*, rutén *strunka* „sztronga, esztrenga” < oláh *strânga*; tót *vatra*, lengyel *watra* „tűzhely” < oláh *vatra*; tót *žintica*, lengyel *żyntica*, *żenczyca* „zsenedice” < oláh *jintîŭa* stb.

4. A valach-pásztorok lakta területeken számos oláh eredetű földrajzi nevet, különösen hegynévet találunk, mint például *Magura*, *Mincsol*, *Kičera*, *Grûn*, *Diel* stb.

Miklosich elméletét azonban a későbbi kutatás nem igazolta teljes mértékben. A kutatók ugyanis rámutattak arra, hogy a történeti források olyan esetben is „valachokról”, „oláhokról” beszélnek, amikor kétségtelen, hogy nem oláh nemzetiségű telepesekről van szó. Így *Václavek*, *Válek*, *Pastrnek*, *Florinskij*, *Erney* és főképen *Kadlec Karel*⁶ kimutatták, hogy a *valach*, *volach*, *oláh* elnevezés a XV–XVI. században már csak foglalkozást jelent és a XV–XVI. századokban és azután az oláh jog szerint települő valach-pásztorok alatt nem oláhokat kell érteni, hanem ruténeket, tótokat, lengyeleket és esetleg más népeket is. Többek között például valószínű, hogy a gömörmegyei valachok közt a tótokon és ruténeken kívül magyarok is voltak. Erre mutatnak a pásztorcsaládok magyar nevei: *Sándor*, *Farkas*, *Varga*, *Gencsy*, *Gyenes*, *Imre*, *Lőrinc* stb. (Gazd.tört. Szemle, IV., 95.)

Azt a tényt, hogy a pásztorterminológiában és a földrajzi nevek között vannak oláh eredetűek is, azzal magyarázzák, hogy a nomád pásztorkodás oláh eredetű intézmény, amelyet a rutének átvettek és a szak-

⁵ A kérdésnek a magyarban is tekintélyes irodalma van, a fontosabbak: *Erney József*, Oláh vagy valach? Ethn., XV. (1904), 259. *Gagyí Jenő*, Az árvamegyei oláh telepek kiváltságglevelei. Tört. T. 1910, 186–198. *Lehotzky Tivadar*, Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok intézményéhez. Tört. T., 1894, U. a.: Adalékok a kenézek intézményéhez. Tört. T., 1890, 155., 744. U. a.: Bereg vm. monográfiája, I. (1881), 441–2., II., 270. U. a.: Adatok a vlach szó értelmezéséhez. Ethn., XII. (1901), 108–10. *Réthy László*, Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Bp., 1887, 114., 115., 216. *Takáts Sándor*, Rajzok a török világból, II., 23. U. a.: Sztronga. MNy., 1906. *Tóth-Szabó Pál*, Torna várm. régi oláh telepei, Ethn., XIV. (1903), 361–65. *Wenzel Gusztáv*, Magyarország mezőgazdaságának története. Bpest, 1887. Gömörmegyei juhászok szabadságai (Gazdaságtört. Szemle, IV., 92–96.).

⁶ *Kadlec*, Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. Prága, 1916, 272., 331., 438., 442.

kifejezésekkel együtt közvetítettek tovább a tótoknak és a lengyeleknek. A nagyszámú oláh hegynév is így került a tótokhoz és morvákhoz. Erre vall különösen az a tény, hogy az oláh földrajzi nevek száma aránylag nem nagy és hogy a ruténektől nyugatra nem fordul elő oláheredetű hegynév, amely a ruténben ismeretlen volna.

Fölmerül mármost az a kérdés, hogy a magyar kifejezések milyen úton-módon kerültek bele ennek az oláh eredetű, rutének és tótok által közvetített intézménynek a szókincsébe? Erre a kérdésre *Miklosich*éknál is, *Kadlec*éknál is hiába keresünk feleletet. Azon körülményből, hogy a magyar szavakat *Miklosich* és utána mindenki a pásztorterminológia oláh eredetű elemei között sorolja fel, nyilvánvaló, hogy a magyar kifejezések elterjedését a szláv nyelvekben oláh közvetítéssel magyarázza. Malinowski ezt a pásztorterminológiáról írt munkájában kifejezetten is megmondja: „e kifejezések némelyike a magyarból való, ahonnan az oláhok vették s csupán innen kerültek a lengyel, tót és morva nyelvjárásokba“ (i. m. 6.). A kérdés azonban korántstíncs ezzel tisztázva. Ez a föltevés nem magyarázza meg, hogy a magyar szavak hol, mikor és hogyan kerültek az oláh pásztorok szókincsébe, és nem fejtí meg azt sem, hogyan jutottak a tót, morva és lengyel pásztorok nyelvébe olyan magyar elemek is, amelyek az oláh nyelvben teljesen ismeretlenek (például a pásztorkifejezések közül a *juhas*, *pajta*, *buňkoš* stb.) és amelyekről nem tételezhetjük föl, hogy bár-mikor is meg lettek volna az oláhban. Ezeket tehát az oláhok nem is közvetíthették. A lengyel pásztorok nyelvének nagyszámú magyar elemét Menšík J. tót kutató a tótból, különösen ennek keleti nyelvjárásából származtatja.⁷ Ebben sok igazság lehet, azonban ez a feltevés a mi kérdésünket nem fejtí meg, mert nem felel arra, hogy ezek a szavak miképen jutottak magukhoz a tótokhoz és a morvákhoz. Van egy körülmény, amely ebben a kérdésben útmutatóul szolgálhat. Nevezetesen az, hogy a pásztorterminológia magyar és oláh elemei teljesen különböző fogalmi csoportokra oszlanak. Míg ugyanis az oláh eredetű réteg úgyszólván kizárólag a pásztorkodás gazdasági kiaknázására, a tej- és tejtermékek feldolgozási módjára vonatkozik (*bryndza*, *žintica*, *kl'aga*, *geleta*, *putira*, *dzer* stb.), addig magára a pásztoréletre és szervezetre vonatkozó kifejezések majdnem mind a magyarból valók: *szállás*, *juhász*, *bojtár*, *gazda*, *pajta*, *rovás* stb., sőt a magyarból való maga a *valach* szó is, amely Melich megállapítása szerint a régi magyar *voláh*, *valáh* alak átvétele.⁸ Nem mond ellent ennek a megállapításnak a *bača* szónak oláh eredete sem, mert ez a szó voltaképen szintén a tejgazdaság fogalomkörébe tartozó kifejezések közül való. A *bača* ugyanis eredetileg azt a juhászt jelöli, aki a tej feldolgozásával foglalkozik (v. ö. a magyar *bács* „fejőbojtár“). Ugyancsak ide tartozik a *sztronga* is (tót, lengyel *strunga*, *strąga* stb.), amely 'fejőhidlást' jelent.

A lengyel és vele együtt a tót nomád pásztorkodás eredetének kérdésében nevezetes fordulatot jelent Potkański K. kutatása.⁹ Az ő nyomdokain halad Hołub-Pacewiczowa Zofja, aki a közelmúltban megjelent monumentális munkájában a mai pásztorélet részletes és alapos ismertetésén

⁷ Menšík, Drobnosti etymologické a mluvnické. I. Slovačizmy v polštine (Sborník Matice Slovenskej, III. [1925], 1—14.

⁸ Melich J., Honfoglaláskori Magyarország, 368.; ugyanígy Kadlec, i. m., 410. Ezzel szemben Hołub-Pacewiczowa szerint a *valach* alak német ajkón vált volna a *vlach*-ból. Ez a magyarázat nem fogadható el, mert a régi németben a *vlach*-ok, oláhok neve *bloch* (v. ö. Dohsinán ma is *Blóch* a juhász neve. Ethn., XV., 334.) és csak későbbben jelenik meg a *Walach*.

⁹ Potkański, K., Granice i osiedlenie Podhala (Sprawozd. Pol. Akad. Umiej., 1896, I.), U. a.: Pierwsi mieszkańcy Podhala. Pamiętnik Towarz. Tatr., XVIII., Kraków, 1897.; U. a.: Studja osadnicze. Podhale. (Piśma pośmiertne, I., Kraków, 1922).

kívül ennek történetével is behatóan foglalkozik.¹⁰ H. P. a tátraalji pásztorkodásnak négy korszakát különbözteti meg: I. A legrégebbi időtől (szerző szerint körülbelül a XII. századtól) a XIV. század végéig, azaz az oláhok megjelenéséig. II. Az oláh hatás korszaka a XIV. század végétől a XVI. század végéig, amelyben a pásztorkodás hatalmasan felvirágozott. III. A lengyel hatás korszaka a XVII. századtól a XIX. századig, amelyet a pásztorkodás a földműveléssel való szorosabb kapcsolata jellemez. IV. A pásztorkodás általános hanyatlásának kora a jelenben.

Eredményei közül minket most csak az első és a második korszakra vonatkozó rész érdekel, ebből is különösen azok a fejezetek, amelyekben a pásztorkodás meglétét a Tátrában az oláhok előtti korban bizonyítja. Ezeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A tátraalji pásztorkodás kimutathatólag a Szepességben a legrégebbi; különösen a Poprád völgyében és itt is elsősorban Szepesbela területén volt elterjedve. A pásztorkodás a XIV. század elejéről már kétségtelenül kimutatható, első nyomai azonban már a XIII. században is föllelhetők.¹¹

2. A Tátra túlsó oldalán, a lengyel területen, a pásztorkodás valamivel későbbi eredetű, de bizonyos, hogy ide a Szepességből származott át.¹²

3. Mivel oláhokról, vagy valachokról, ezen a területen először a XV. század második felében hallunk, a pásztorkodást azonban már jóval korábban ki lehet mutatni, a szerzők azt következtetik ebből, hogy a pásztorkodás nem oláh hatásra indult meg.¹³ Az oláhok a XV. század vége felé már találtak itt pásztorelétet.

4. Mivel az itteni pásztorkodás egyfelől nem lehet oláh eredetű, másfelől minden jel szerint a Szepességből származik, szerzők azt gondolják, hogy a német telepesek honosították meg, hogy jobban kihasználhassák erdőkkel borított hegyeiket. Ezt a föltevésüket az is bizonyítaná, hogy a pásztorkodás központjai a Tátra lengyel oldalán: *Szaflary*, *Waksmund*, *Lagerstadt*, *Weidenau* németnevek.¹⁴

Ezeket a mi kérdésünkben alapvető fontosságú eredményeket azonban tüzetesebben kell megvizsgálnunk. Különösen az a megállapításuk szorul igazolásra, hogy az oláhok a Tátra vidékén először a XV. század második felében tűnnek föl, és elfogadható-e a nomád pásztorkodás német eredetére vonatkozó elméletük.

Az első kérdést azért vagyunk kénytelenek felvetni, mert egy oláh tudós nemrégiben megjelent munkájában¹⁵ valamennyi eddigi kutató eredményeivel szembehelyezkedve, azt akarja bizonyítani, hogy Magyarország és Galícia területén már a IX. század óta laknak oláhok és hogy a felvidéki pásztorok ennek az ősi oláhságnak az elszlávosodott utódai. Drăganu elméletét a dunántúli oláhságra vonatkozólag Tremel Lajos szedte ízekre a Magyar Nyelvtudományi Társaság múlt évi október havi felolvasó ülésén. Nem bocsátkozhatom most mélyebben Drăganu naiv és erőszakolt helyes és személynévmagyarázatainak a boncolgatásába. Módszertelenségét, nagyfokú elfogultságát Tremel az oláh filológia szemszögéből nyilvánvalóan ki-

¹⁰ *Hołub-Pacewiczowa*, i. m.

¹¹ 1276: *Bárdossy Suppl.*, 141.; 1289: W., IX., 517. V. ö. *Hołub-P.*, i. m., 249—257.

¹² *Długopolski*, *Przywileje soltysów podhalańskich*, Kraków, 1914 (Rocznik podhalański, I., 9—12.).

¹³ *Potkański*, *Pisma pośmiertne*, I., 330—2. *Hołub-Pacewiczowa*, i. m., 195., 252., 312.

¹⁴ *Potkański*, i. m., 330—2. *Hołub-Pacewiczowa*, i. m., 182. kk. Ugyanígy *Bogatyński*, *Lud* XVIII., 74.

¹⁵ *Drăganu*, *Nicolae*, *Români în veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei și a onomasticii*. București, 1933, 682, 1 térkép (Academia Română, Studii și cercetări, XXI.).

mutatta.* E helyen elég lesz néhány példára szorítkozva bemutatni Drăganu munkájának tudománytalanságát.

Drăganu az oláhokat hely- és személynévekből következteti ki. Ez az egyik módszertani tévedése. A hely- és személynéveket ugyanis csak akkor szabad valamely nyelvből magyarázni, ha a nyelvet beszélő népet a vizsgált területről egyéb, történeti forrásokból is igazolni tudjuk, mert hely- és személynévek bizony sokszor ötváltoznak, egymástól teljesen idegen nyelvből is magyarázhatók. Drăganu tehát már eleve ki van téve a legsúlyosabb tévedéseknek, amikor a Felvidéken kizárólag a hely- és személynévek alapján akar oláhokat kimutatni a IX—XIV. században. Tetézi ezt a módszer-telen eljárást azzal is, hogy minden kritika nélkül oláhnak magyaráz minden nevet, amely akár egészében, akár részben valamely oláh szóval össze-cseng. Nem zavarja Drăganut az sem, hogy az az oláh szó szláv eredetű az oláhban, az sem, hogy a szó mint gyermeknyelvi szó a világ majdnem minden nyelvében ismeretes. Oláhnak magyarázza például a *Mama* helynevet (1113: Mama, Nyitra m.) oláh *mamă* „mama“, a *Tát* helynevet oláh *tată* „papa“ szavakból, mintha ezek a szavak csupán csak az oláhban volnának ismeretesek! Természetesen nem magyarázta meg Drăganu, hogy helyneveket hogy nevezhetnek el „papa és mama“ névvel. Oláh szerinte a *Bács* helynév is (Bács és Hont vm.), amely a *baciu* szóból származik. Figyelmen kívül hagyja természetesen, hogy a *Bács* eredetileg kétagú szó (*Bahach*, görögül Παγατιον EtSz. I., 218) s így az oláh szóval való kapcsolata nyilvánvaló képtelenség. Hogy Drăganu elmélete érdekében milyen kétségbeesett fogásokhoz folyamodik, bizonyítja az *Al-Istal*, *Fel-Istal* neveknek a magyarázata. Drăganu ugyanis az *Istal*-t az oláh *staur*, régi *staul* „ól“ szóból származtatja, sőt az *Al-Istal*-nak egy ízben előforduló *Olastal* adatát *Oláhtál*-nak olvassa! (V. ö. ezzel szemben Csánki, MNy. I., 123—6: < ném. *Stal*, *Staul* „istálló“.) Hasonló etimológiák tömegével próbálja bizonyítani elméletét, hogy az északnyugati Felvidéken a IX—XIV. században nagyszámú oláhság lakott, amely a magyarság elől fokozatosan északabbra szorulva és a Kárpátokat is átlépve, Morvaországba is átkerült. Ennek az oláhságnak volnának az utódai a morvaországi valachok.

Hasonló módszerrel bizonyítja a Szepesség régi oláhságát is. Az itteni etimológiái közül elég lesz a legdiszesebbeket megemlítenem. Oláh első sorban a *Táttra* neve, amely tudvalevően Anonymusnál *Turtur* alakban fordul elő. Drăganu nem törődik más forrásokban található alakváltozatokkal (például a prágai püspökség alapítólevelének *Tritri* alakjával stb.), a *Turtur* emlékezteti őt egy oláh szóra s így természetesen ez az alakváltozat az ő megfjtésének kiindulópontja. Szerinte a *Turtur* egy „galamb“ jelentésű latin *turtur* szó oláh megfelelőjének (*turture*) többeséből (*turturi*) van elvonva. A *Táttra* fenséges bérceit tehát egyszerűen „Galambok“ névvel nevezték volna! A Poprád magyarázata még egyszerűbb: nem egyéb, mint az oláh *popu Rad*, azaz „*Rád pap*“. Ezekután azt is készséggel elhiszük neki, hogy *Botiz* comes neve, akinek nevét *Batizfalva* őrizte meg, a „kereszttség“ jelentésű oláh *botez* szóval azonos. Drăganu elméletének különösen az mond ellent, hogy a tót nyelvterületen nincs egyetlen egy helynév sem, amelyben az oláh *g*-nek a tótban *h* felelne meg. Fölösleges említenem, hogy ilyen megfelelés a tót nyelv oláh jövevényszavaiban is ismeretlen. A *Magura*-k, *Grűn*-ok, a *geleta*, *kl'aga* szavak a tótban *g*-t tüntetnek fel az oláh *g* helyén. Pedig ennek a *g*-nek korhatározó jelentősége van. A tótban ugyanis minden *g* a XII. század végén *h*-vá változott. Ha tehát valamely szóban *g*-t találunk, bizonyos, hogy ez a szó a XII. század után került a nyelvükbe.¹⁶ Az oláh *g* > tót *h* megfelelés kétségtelenül bizonyítja,

* L. Tamás—Tremel Lajos ismertetését a Századok 1934, 211—221. lapjain.

¹⁶ Melich J., Honfoglaláskori Magyarország, 5.

hogy a tótok a XII. század vége előtt nem érintkezhettek az oláhokkal, tehát minden olyan elmélet, amely az oláhokat ezen a területen már a IX—X. században akarja kimutatni, nem egyéb üres kombinációnál. Ugyanez vonatkozik a ruténre is, bár nem ilyen határozottsággal. A ruténben is megtörtént ez a $g > h$ változás, itt is a XII. században kezdődött, de úgy látszik nem fejeződött be olyan gyorsan, mint a tótban. A *grunt* ~ *hrunt* (német *Grunt*), *gazda* ~ *hazda*? (magyar *gazda* Hrinč.) arra látszik mutatni, hogy a ruténben a $g > h$ változásra való készség még jóval a XII. század után is eleven volt.¹⁷ A ruténben a *Magura*, *Grúň* mellett előforduló *Mahura*, *Hruň* alakok tehát nem bizonyítják kétségtelenül, hogy a rutének már a XII. század előtt is érintkeztek az oláhokkal. Az oláh jövevényszavaknak a fentiekken kívül kivétel nélküli g -je (*kl'aga*, *geleta*, *gruň*, *Magura*) arra vallanak, hogy a rutén-oláh kapcsolatok mindenestre a XIII. század után erősödtek meg.¹⁸

Drăganu könyvének eredményeit a Felvidék ősi oláh lakosságára vonatkozólag elfogadni nem lehet. Legjobban az mutatja fáradozásának hiábavalóságát, hogy ő sem tud a XV. század közepénél régibb hiteles adatokat idézni az oláh, illetőleg valach lakosságra ezen a területen. Nyugodtan elfogadhatjuk tehát az eddigi kutatás egybehangzó eredményét, hogy a Felvidéken, a Ruténföldet nem számítva, a XV. század előtt sem oláhok, sem valachok nem laktak.¹⁹

Térjünk vissza tehát Potkański és Hołub-Pacewiczowa másik föltevésére, hogy tudniillik a szepesi pásztorkodás német eredetű. Ez ellen a nézet ellen két súlyos ellenvetést lehet tenni: 1. nincs semmi valószínűsége annak, hogy egy letelepedett, város lakó iparos és földművelő nép, amilyen a szepesi szász már a Szepességbe való beköltözése előtt volt, saját életformájával teljes ellentétben álló nomád pásztorszervezetnek lett volna a kialakítója; 2. a pásztortermínológiában egyetlen egy német eredetű kifejezés sem található, ami már egymagában is döntő érv a pásztorkodás német eredete ellen.

Ha mármost ez a szepesi és tátrántúli pásztorkodás se nem oláh eredetű, sem a szászból nem származtatható — szláv eredetre eddig még senki sem gondolt —, nem térhetünk ki azon feltevés megkockáztatása elől, hogy ez az intézmény a Tátrában — *magyar eredetű*.

Erre a föltevésre a pásztorkodásnak már említett nagyszámú magyar kifejezésén kívül az is feljogosít bennünket, hogy a felvidéki nomád pásztorkodásnak ismeretes olyan ága is, amely az oláhoknál nincs meg. A Felvidéken ugyanis a juhtenyésztés mellett — bár emennél sokkal kisebb keretek között — megvan a szarvasmarha nomád tenyésztése is, amely nem lehet oláh eredetű, mert az oláhok maguk nem ismerik. A nomád jellegű szarvasmarha-pásztorkodás a Felvidéken ma, a legnyugatibb részeket kivéve, mindenütt el van terjedve, különösen azonban Árva megyében, a szepesi Magurában, Kassa vidékén és általában a keleti Felvidéken ismer-

¹⁷ *Scheludko*, D., Rumänische Elemente im Ukrainischen. *Balkan-Archiv*, II., 121.

¹⁸ *Drăganu Miklosich* után idéz Sziléziából is egy *Mahora*-t. Ez az alak csak megerősíti azt a nézetet, hogy a pásztorkodás oláh elemeit a rutének terjesztették. Ez az alak ugyanis nem lehet lengyel, mert a lengyelben a g -ből nem lesz h , nem lehet tót, sem morva, mert itt a név ilyen formában nincs meg. Ezért kétségtelen, hogy ez az alak csak *rutén* lehet.

¹⁹ Nem talál oláhokat a Felvidéken *Šmilauer* V. sem, aki pedig munkájában a Felvidék régi vízrajzáról a XIII. század végéig (*Vodopis starého Slovenska Bratislava*, 1932) a Felvidék egész helynévanyagát lelkiismeretesen átvizsgálja. *Fekete Nagy Antal* legújabb könyvében (*A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*, Budapest, 1934) a Szepesség területén a valachok első nyomára csak 1497-ben bukkan. Ekkor kapják a valachok az elpusztult Jakabvágása (tót Jakubjany) községet, amelyben azelőtt németek és szlávok laktak (251. l.).

retes. Ugyancsak megvan, sőt a felvidékinél sokkal nagyobb mértékben, a galíciai és a bukovinai huculoknál is.²⁰ A szarvasmarhatenyésztésre gyakorolt magyar hatást illetőleg csak annyit említek meg, hogy ennek a fogalomkörnek a szavai között is sok magyar eredetű található. Különösen feltűnő, hogy az állatok színjelölése, valamint az állatok neve általában magyar.²¹ Például tót, morva-tót barnavý, barnul'a (tehén neve), rutén daruv, darul'a „daruszörű ökör“, tót, rutén kajla „kajlaszarvú“, morva-tót sejka (m. szőke) „szürke ökör“, v. ö. keleti tót sejkastý „szőke“, tót, morva-tót šarga, šargavý „sárga ökör“, morva-tót šanta, šantavý „sánta tehén“, tót, morva-tót tarkavý, tarkastý „tarka ökör“ stb. Az ökrök nevei: Sarvaš, Hedeš (hegyes), Bimbo, Virág, Bodor, Silaj (szilaj), Čako (csákó) stb. Még általánosabb ez a lovak esetében (šarga, Ěako, Kešel', Roža, Čilag, Pajkoš stb.).* Ezek a nevek a többi idetartozó kifejezésekkel együtt (például tót, rutén gul'a < m. gulya, rutén marcha 'szarvasmarha', oláh marfă, marhă stb.) kétségtelenül bizonyítják, hogy a magyarság nem csekély hatást gyakorolt a tót, morva-tót, lengyel és rutén állattenyésztésre. Semmi valószínűtlenség nincs tehát abban, ha ugyanezt a juhtenyésztésre is föltételezzük.

A magyar pásztorkodásról bővebben szólanom nem szükséges a magyar olvasónak. Csupán utalok Madarassy László,²² Ecsedy István,²³ Málnási Ödön,²⁴ Győrffy István²⁵ és mások tanulmányaira. Tudjuk, hogy ez a pásztorkodás ősi foglalkozása a magyarságnak, amelyet még az őshazából hozott magával,²⁶ s amely a multban a halászat mellett egyik fő foglalkozását képezte, amíg a földművelés majdnem teljesen ki nem szorította. Nincs semmi lehetetlenség tehát abban, hogy a magyarság tanítója lehetett a környező népeknek az állattenyésztés terén.

Fölmerül azonban a kérdés, hogy a magyar pásztorkodás miképpen került a Kárpátok hegyei közé, elsősorban a minket most érdeklő területre, a Tátrába. A kérdésre egyelőre csak feltevésekkel válaszolhatunk. A Tátra esetében szinte magától kínálkozik a felelet, hogy a pásztorkodás meg-honosítói ezen a területen a Szepességbe telepített magyar határőrök voltak. Anonymusból tudjuk, hogy a honfoglalók a Tátra (mons Turtur) vidékét is megszállották és a határ őrzésére várakat is építettek (XVIII. és LVII. fej.). Még a legkétkedőbb kritikizmus is kénytelen ebből annyit elfogadni, hogy Anonymus korában (XII. század) a Tátra vidékének megszállását a honfoglalóknak tulajdonították, tehát ennek legalább is Anonymus előtt három-négy nemzedékkel kellett megtörténnie, vagyis legkésőbb a XI. század elején. Hogy Anonymusnak a megszállás tényében igaza van, bizonyítja Szepesnek és Poprád-nak kétségtelenül magyar neve.²⁷ Bizonyítja azonban az is, hogy a Szepességben határőrök laktak, akik az 1243-i királyi szabadalomlevél szerint „ab antiquo habuerunt libertatem“, tehát minden bizonnyal az Anonymus említette határőröknek az utódai.²⁸

²⁰ Kubijowýč, i. m., 106., 108.

²¹ Dobšinský, Pavol, Prostonárodné obyčaje, poverý a hry slovenské. Turč. Sv. Martin, 1880, 51.

* Csopcy László, Magyar szók a rutén nyelvben, NyK. XVI. 290—1.

²² Madarassy, Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Bp., 1912, 66.

²³ Ecsedy, A Hortobágypuszta és élete. Debrecen. 1914, 295.

²⁴ Málnási, A szoboszlai juhászat. Ért., XX. (1928), 57—78.

²⁵ Győrffy, A szilaj pásztörök. Karcag, 1928.

²⁶ Herman Ottó, A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok, Bp., 1909, 115. kk. V. ö. A magyarság néprajza készülő II. kötetében az Állattenyésztés-fejezetet is, amelyet szerzője, Győrffy István előzékenyen rendelkezésemre bocsátott.

²⁷ Melich, Honfoglaláskori Magyarország, 324—29.

²⁸ Hradszky József, A szepesi tizlándásosok széke vagy a kisvármegye története. Lőcse, 1895, 5—9. (A Szepesvárm. Tört. Társ. mill. Kiadv., III.) U. a.: Szepes

A szepesi határőrök magyar nemzetiségét bizonyítja személyneveiken kívül szabadalmaik jellege is, amely teljesen azonos az ősfoglaló magyar nemzetségeknek, valamint a magyarokkal szövetséges népeknek: besenyőknek, székelyeknek, kúnoknak privilégiumaival.²⁹ Ugyanezt tanúsítják az oklevelek is, amelyek szerint a Szepességben a németeken és szlávokon kívül a magyarok is laktak.³⁰

Ez az ősfoglaló magyarság a Szepességben tovább üzte ősi foglalkozását, a halászaton és vadászaton kívül az állattenyésztést, — a földművelés az első századokban csak jelentéktelen szerepet játszott a magyarságnál. Azt hiszem, hogy ennek a szepesi magyar elemnek kell tulajdonítanunk a szepesi tót és lengyel pásztorkodás meghonosítását.

Ezen a valószínű feltevésen kívül azonban más magyarázatát is adhatjuk a magyar hatásnak. Györffy István a magyar állattenyésztésről írt munkájában — amely a Magyarország Néprajza második kötetében fog megjelenni — rámutat arra, hogy a tiszamenti helynevek számos esetben ismétlődnek a Bükk és Mátra hegyei között. Ebből azt következteti, hogy ezek az azonos nevek ugyanannak a nemzetségnek téli és nyári szálláshelyére mutatnak. Györffy szerint gondolni lehetne esetleg arra, hogy a magyar nemzetségek némelyike nyáron egészen a Tátraig feljutott nyájjal és ezektől a nyárra fölkerült magyar pásztorkodótól terjedhetett el a pásztorkodás a tótok és a lengyelek között. Györffy feltevésének megvan az az előnye is, hogy megmagyarázná a magyar pásztorkodás hatását nemcsak a Tátrában, hanem az északkelti Kárpátokban a ruténeknél, sőt világosságot deríthet az oláh pásztorelet számos magyar elemének eredetére is.

A nomád pásztorkodást a magyaroktól — akár a szepesi lándzsásoktól, akár nyáron ott szállásoló magyar nemzetségektől — átvették a szepesi német városok is. Különösen Szepesbélán vert erős gyökeret, ahol a helyeknek a pásztorkodás számára nagyon kedvező alakulata is elősegítette a pásztorkodást.³¹ Részben már a német városokból terjedt tovább ez az intézmény a tótokhoz, sőt a Tátra túlsó oldalán a lengyelekhez is, amint ezt a pásztorközpontok német nevei bizonyítják (*Szatlary, Waksmund, Lagerstadt, Weidenau*). Potkańskinak igaza lehet tehát, hogy a Tátra lengyel oldalán a pásztorkodást a németek honosították meg. Abban azonban téved Holub Pacewiczowával együtt, hogy a németek voltak ennek a pásztorkodásnak a megszervezői és maguk a pásztorok is eredetileg németek voltak. A németek maguk csak szolgálatukba állították a pásztorkodást, ők maguk pásztorok nem voltak.

Ez a magyar eredetű, nagyrészen a német városok szolgálatában álló pásztorkodás³² a XV. században nagy változáson ment keresztül. Az oláh

várm. helynevei. Lőcse, 1887. 15., 17. *Drăganu* i. m. ezekben természetesen szintén oláhokat lát, mert a szepesi lándzsások szabadalomlevelének „ab antiquo habuerunt libertatem“ kifejezések nagyon összecsengenek az árva megyei valachoknak 1470-ben adott privilégium „exponere curaverunt, quomodo ipsi quadam habuissent ab antiquo libertatem“ kifejezéseivel.

²⁹ Szepes megye legrégibb történetével és a szepesi határőrök eredetével, szervezésével és nemzetiségük kérdésével legújabbán *Fekete Nagy Antal* foglalkozott fentebb idézett alapvető munkájában. Kimutatja, hogy a szepesi határőrök Gömörből kerültek a Szepességbe, amikor a gyeplíniát északabbra tolták ki, körülbelül a XI. század elején. Fekete Nagy a határőröket kabar eredetűeknek tartja, mert minden adat szerint a kabar eredetű Abanemzetséghez tartoztak (i. m., 1—50. l.).

³⁰ 1279: Wagner, *Ann. Scepi.* I., 300. 1280: Bárdossy Suppl., 195.

³¹ *Holub-Pacewiczowa*, i. m., 250—2.

³² A szepesi német városokban az oláh jog nem tudott gyökeret verni, ami *Holub-Pacewiczowa* szerint egyik bizonyítéka annak, hogy az itteni pásztorkodás már az oláhok előtt megvolt. 312. l. Emellett vall az is, hogy Bártfa város pásztora a XV. században mindig megkülönböztetik a valachoktól. (*Fejérpataky*, A magyar

hok terjesztette pásztorkodás hatása alá került, mely különösen jogi és gazdasági tekintetben teljesen átalakította. A Balkánról Erdély hegycibe szivárgó oláh pásztorok bizonyos szabadalmat nyertek az uralkodóktól, akik így akarták az oláhságot az eddig műveletlen erdőségek hasznosítása céljából az országba becsalogatni. Az oláhság szabadalmi itt alakultak ki egységes jogrendszerre, amelyet — a német vendégek részére biztosított *ius teutonicum*tól eltérően — *ius valachale* néven ismerünk. Ez az oláh jog a pásztoréletformának volt a jogrendszere. Oláh jog szerint telepítettek mindenütt, ahol a viszonyok a földművelésnek nem kedveztek. Eszerint telepítették be az Erdős Kárpátok lakatlan hegyvidékét, az első időben oláhokkal, később azonban a XIV. századtól kezdve, de különösen a XV—XVI. századokban ruténekkal is. Ezen a területen az oláh és rutén elem összekeveredése folytán az oláh jog bizonyos rutén színezetet kapott, amely ebben az alakjában terjedt tovább nyugat felé a tótokhoz és a lengyelekhez. Mivel az oláh jog, mint idegen jog, idegeneknek az országba való becsalogatását célozta, aránytalanul nagyobb szabadságot biztosított és lényegesen kisebb terheket szabott az alájatartozóknak,³³ mint amilyen a földművelő jobbágyoknak volt, a tótok közül is mind többen igyekeztek az oláh jog védelme alá menekülni. Ezeket az oláh jog alatt élő pásztorokat hívták *oláhoknak*, *valachoknak*, mely név idővel magára a *pásztorra* is átterjedt.

Gazdasági tekintetben az oláh pásztorkodás a belterjesebb tejgazdaságot terjesztette. Ez a fejlettebb tejgazdaság az állattartás jövedelmezőségét meghatározta és ez teszi érthetővé, hogy a földesurak mindenütt szívesen látták terjedését. Ez magyarázza azt is, hogy miért vert gyökeret ez az oláh pásztorhatás mindenütt, ahol állattenyésztéssel foglalkoztak. Így például az ősi magyar juhász pásztorkodásra is nagy hatással volt, ahol a tejfeldolgozás tudvalevően teljesen oláh módra történik. A tejfeldolgozás kifejezései a magyarban is, mint mindenütt a Kárpátokban, oláh eredetűek: *zsenedice*, *boronza*, *kerenta* stb. Az egyetlen vidék a huculok területe, ahol ez az oláh hatás, úgy látszik, nem nagyon erős. A huculok, bár az összes állatfajokra kiterjedő nomád pásztorkodásuk nagyon fejlett, tejgazdaság tekintetében nagyon primitív fokon állanak.

Végül meg kell említenem a morvaországi tót pásztorkodás eredetének kérdését is. Számos nyelvi, etnográfiai egyezés arra vall, hogy a morvaországi valachok a keleti tótokkal szorosabb kapcsolatban állanak. Ez nagyon valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a morva-tótok a keleti Felvidékről származtak mai területükre. A kérdés most nem érdekel bennünket közelebbről, mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a morva-tót pásztorkodás eredetének száalai is a Tatra környékére vezetnek.

*

(*Deutscher Auszug.*) In der Hirtenterminologie, sowie in der Sprache der karpathischen Wanderhirten sind bekanntlich zahlreiche ungarische Elemente zu finden. Der Ursprung und die unmittelbare Herkunft dieser Hungarismen ist bis heute fast gar nicht ernstlich untersucht worden. Es wird in der umfangreichen Literatur über das karpathische Hirtentum allgemein angenommen, dass dieses Hirtentum rumänischen Ursprungs ist, das die wandernden Rumänen in den Karpathen, bei den Slaven — Ruthenen, Slovaken, Polen, Mähren — verpflanzt haben. Die Rumänen sollen auch den ungarischen Bestandteil der Hirtenterminologie, sowie auch die

országi városok számadáskönyvei, Bp., 1885: pásztorok: 495 b., 509 a., 510 b., 517 a., 534 b., 405., 406.; valachok: 319 a., 344 a., 344 b., 346 a., 391 a., 483 b., 486 b., 491 b., 631 a., 483 b.).

³³ Az oláh jogra vonatkozólag I. Kadlec K. kitűnő munkáját: *Valaši a valašské právo*. Prága, 1916.

anderen Hungarismen den Slaven vermittelt haben (Miklosich, Malinowski, usw.). Diese Annahme — die bis jetzt gar nicht begründet worden ist — erklärt nicht: 1. wie die ungarischen Ausdrücke der Hirtenterminologie in die Sprache der rumänischen Hirten eingedrungen sind und 2. wie die Rumänen die in ihrer Sprache unbekannten Ausdrücke — wie z. B. das poln., ostslowak. mähr. *juhas* „Schafhirt“ — verbreitet haben konnten. Die neuere polnische Forschung über das karpathische Hirtentum (Potkański, Holub-Paciewiczowa) hat in Bezug auf unser Problem sehr wichtige Ergebnisse aufzuweisen: 1. Sie beweisen, dass das Hirtentum auf dem Tatragebiet am ältesten in der Zips ist, wo man es schon im XIII. Jh. nachweisen kann; 2. es kann nicht rumänischen Ursprungs sein, da die Rumänen — Walachen — auf diesem Gebiet erst gegen Ende des XV. Jhs. erscheinen; 3. da einerseits das Zipser Hirtentum aus chronologischen Gründen nicht rumänischen Ursprungs sein kann, andererseits allem Anschein nach auf dem Zipser Gebiete entstanden ist, nehmen die Verf. an, dass es von den Zipser Sachsen stammt. Darauf soll auch der Umstand hinweisen, dass die Hirtenzentren in Podhale — jenseits der Tatra —, wo das Hirtentum etwas später auftritt und aus der Zips stammt, deutsche Benennungen aufweisen: *Szaflary, Waksmund, Lagerstadt, Weidenau*.

Von diesen, aus unserem Standpunkt sehr wichtigen Ergebnissen ist aber die Theorie über den deutschen Ursprung des Hirtentums nicht überzeugend. Es ist unmöglich anzunehmen, dass die von Anfang an sesshaften, Ackerbau und Gewerbe treibenden Zipser Deutschen die ihnen grundsätzlich fremde Lebensform des Wanderhirtentums begründet haben sollen. Auch kann man in der Hirtenterminologie keine Spur des deutschen Einflusses entdecken, was schon allein zur Wiederlegung der Theorie genügt. Wenn aber das Hirtentum in der Tatra weder rumänischen, — Drăganu's Versuch, die Rumänen auf unserem Gebiete schon im IX. Jh. nachzuweisen, hat wegen seiner unkritischen Methode völlig missglückt — noch deutschen Ursprungs sein kann, bleibt uns allein die Annahme übrig — auch die zahlreichen Hungarismen der Hirten in Betracht gezogen — dass es nur ungarischen Ursprungs sein kann. Diese Annahme kann dadurch unterstützt werden, dass 1. das Wanderhirtentum in Mitteleuropa ausser den Rumänen nur bei den Ungarn autochton ist, 2. dass der ungarische Einfluss auf die Viehzucht — besonders des Rindviehes — der benachbarten Slaven bedeutend ist, 3. dass das Ungartum sich in der Zips — als Grenzwächter — schon im XI. Jh., also vor der deutschen Kolonisation niederlassen hat (Fekete Nagy Antal), das zu dieser Zeit keinen Ackerbau, nur Hirtentum treiben konnte.

Nach unserer Meinung kann das Zipser Hirtentum am natürlichsten von diesen ungarischen Grenzwächtern hergeleitet werden. Es können aber auch die aus den Winterlagern im Sommer in die Berge ziehenden ungarischen Hirten für die Verbreiter des Hirtenwesens angenommen werden (Györffy). Diese Annahme könnte den ungarischen Einfluss selbst auf das rumänische Hirtentum erklären. Das aus dem ungarischen stammende Hirtentum haben die deutschen Städte in eigenen Dienst genommen, um ihre aus bewaldeten Bergen bestehenden Güter besser ausnützen zu können. Durch die Deutschen hat es sich dann auch auf der polnischen Seite verbreitet. Dieses Hirtentum hat aber im Laufe des XV. u. XVI. Jhs. durch den Einfluss der rumänischen Wanderhirten in rechtlicher und wirtschaftlicher Beziehung eine grosse Umwälzung erlitten. Das walachische Recht einerseits, die intensivere Milchwirtschaft der Rumänen andererseits, haben erwirkt, dass das alte Hirtentum — mit Ausnahme einiger deutscher Städte — von dem neuen aufgelöst wurde und dieselben Umstände verursachten, dass der ungarische Ursprung dieses Hirtentums nur an seiner alten Terminologie festzustellen ist.

Kniezsa István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az erdőbényei bodnártánc. Mes-
terséggel kapcsolatos táncokat alig is-
merünk hazánkban. Ezek a táncok
rendszerint az egyes mesterségek pan-
tomimikus utánpótlásából keletkeztek s
a tánchoz való zenekíséretet vagy va-
lamely instrumentális dallam vagy a
tánc járására alkalmas népdal szol-
gáltatta. Ilyen mestertánc az erdő-

Egyesek állítása szerint Igló környé-
kéről került, amit azonban az öre-
gek tagadnak. Annyi kétségtelen,
hogy emberemlékezet óta minden
évben eljárják az erdőbényei bodnár-
bálon ezt a mutatós mestertáncot s
így, mint hagyományos magyar tán-
cot, érdemes megismernünk és meg-
örökítenünk. A táncotjáró csoport

Erdőbényei bodnártánc.

Gönyey (Ébner) Sándor felvétele.

bényei bodnárók tánca is, melyről rö-
vid leírást találunk (Balogh Ferenc.
Régi szüret Hegyalján) az Értesítő
VI. évf., 4. füzetében (1905), a 304.
oldalon, de minthogy ez a hozzávaló
zene nélkül hiányos, megszerez-
tem a tánc pontos leírását, amit jó-
részt Nagy József plébános úrnak
köszönhetünk.

Színhagyomány szerint Erdőbényén
a tánc 100 évesnél is régebb s a 70-es
években Gaál Dániel nevű bodnár
újította fel, megmentve a feledéstől.

öt táncosból és egy pohárforgató-
ból áll.

1. A táncosok sorba állanak, jobb
kezükből két végén összehajlított,
nemzeti színűre festett abroncsot
tartva a föld felé. Az alábbi közölt
instrumentális dallam ütemére el-
indulnak libasorban s lábujjhegyen,
szökkenő futólépésben körbe szalad-
nak mindaddig, míg a vezető láb-
bával toppant, mire hirtelen megfor-
dulnak s balra futják be a kört. Há-
romszoros körbefutás után a kört

szűkebbre veszik, abroncsukat a kör közepe felé tartják és ott összeütögetve újabb három kisebb kört futnak be.

2. Még mindig jobbkézben, de már felfelé tartott abronccsal megismétlik a három körbefutást.

3. Az abroncs egyik végét átadják az előttük állónak, a másik vége megmarad a tulajdonos jobbkezeben és így egymásba fonódott, felfelé tar-

tására mindnyájan befelé fordulnak szembekerülve egymással, mialtal az abroncsok egymásba fonódnak s utána ütemszerűen fűrészelő mozgásokat végeznek az abroncsokkal, közben azonban nem állanak meg, hanem háromszor körbeforognak, mint előbb.

8. Ujra az első figura. (1—8. figura zenéjét l. az 1. számú hangjegyen!)

9. Az egymásba fonódott abron-

tott abroncsokkal megint megismétlik a háromszoros körbefutást.

4. Egymásután mindegyik táncos lehajlítja az abroncs egyik végét a földre s az utána következő átugorja, közben újra ismétlik a háromszoros körbefutást, mialatt az abroncsokat ismételten átlélik. Ezt a figurát is háromszor járják.

5. A 4. és 5. táncos a táncolótér elcéljén egy feltartott abroncsból diadalívet, kaput formál, a többiek ez alatt átbújnak, abroncsaikat, miként az előbbi figurában, felfelé tartván.

csokat a közben megváltozott zene ütemére lassan felemelik, amilyen magasra csak tudják és lassan leeresztik a földre. Közben a következő szöveget éneklik: „Úr iszik, úr, tele pohárból.“ (Zenéjét lásd a 2. sz. hangjegyen!) Ennek a figurának elején, mikor először emelkednek magasba az egybefonódott abroncsok, a pohárforgató beáll a kör közepébe s a kezében levő, kengyelalakúra összekötött díszes abroncsot két oldalánál fogva két kezében tartva, lassan, ütem szerint felemeli

A két kaputartó táncos helyben tiptegve, a zene ütemére szintén körfordulatot végez s így irányítja a kapu alatt egyenként átbúvó táncos legényeket, akik az átbúvást szintén a zene ütemére végzik könnyeden lábujjhegyen lépegetve. Az átbúvást is rendszeren háromszor ismétlik, de ha kedvük tartja s a vezető úgy akarja, akkor többször is véghez viszik.

A 6. figura az elsőnek refrainszerű ismétlése.

7. A fűrészelés. A vezető dobban-

a magasba, mikor az öt abroncsos abroncsait leereszti a földre, ellenben mikor ezek felemelik abroncsaikat, a vezető leereszti az ő kengyelalakú abroncsát a földre. Ekkor a borospohár még nincs az abroncs alján (1. ábra).

10. Az előbbi öt figura harmadszori ismétlése után, mikor az abroncsok a földön vannak, mélyen lehajolnak és az abroncsokat kieresztik a kezükből, úgy, hogy azok éppen úgy összefonódva fekszenek a földön, mint ahogy a 9. figurában a magasban he-

lyezkedtek el. Erre a pohárforgató kilép a kör közepéből, félrcáll, hogy ne zavarja a többi. Ezalatt a vezető táncos sapkáját leteszi az abroncs vége mellé a földre, hogy jelezze a maga helyét, tapsol egyet s óvatos lépésekkel belelépeget az abroncsok homorulataiba. Így megy körbe, míg a táncosok a vezetővel ellentétes irányban a zene ütemére körbe szaladnak, mikor a vezető is eléri a helyet, ahova a sapkát tette. A vezető újra tapsol egyet s megint megteszik mindnyájan az előbbi köröket, de fordított irányban s azután még egyszer megeselecszik ugyanazt, de megint megcsereélve az irányt. A zene ugyanaz, mint az első figuránál.

Ez az állandó körbefutkosás világos utánzása a hordó körüljárásának,

az oldalhoz simulva s ívvel a föld felé hajolva.

A 15. figurában egymástól szétmennek, úgy, hogy arcuk a kör közepe felé nézzen, miáltal az abroncsok a magasba lendülnek, de nincsenek egybefonódva. A figurát az „Úr iszik, úr, tele pohárból” nótájára háromszor ismétlik. (A tánc végéig l. a 3. sz. hangjegyet!) Az utolsó

16. figura a kádártánc legbravúrósabb része. A harmadik szétmenés után az abroncsokat magasba tartják fonódás nélkül s minél nagyobb kört formálnak, hogy a pohárforgatónak szabad helye legyen. A pohárforgató belép a kör közepébe, ráhelyezi a kezében tartott oválisalakú abroncs keskeny talpára a borral színtöltött kis poharat s a 3. számú

Giusto.

3.

Hej, nemér ez a legény Hej, nemér ez a legény három pi-ros vad al-mát
Hej, nemér ez a le-gény Hej, nemér ez a legény három pi-ros vad al-mát

miközben a bodnár az abroncsot ütemesen felveri a hordóra.

A 11. figurában felveszik az abroncsokat, mint a harmadikban, egymásba fonva, vagyis úgy, hogy az abroncsok egyik vége táncos kezében van, míg a másik végét a mellette lévő táncos tartja. Az abroncsokat felfelé tartva, három körbefutást tesznek.

12. Az abroncsok ismételt átugrása.

13. A kapuátbúvás megismétlése.

14. Az abroncsok fonódása megszűnik, de azért még kettenként tartják az abroncsok végét, úgyhogy egy ember, egy abroncs következik felváltva. Ütem szerint két szomszédos táncos hátat fordít egymásnak háttal szorosan egymáshoz szorulva, hogy sarkaik érintsék egymást, ezalatt az abroncsokat lefelé tartják s ezáltal két-két táncosnak jobb- és baloldala is van egy-egy abroncs szorosan

köttán közölt zene ütemére nyolcasokat ír le a levegőben az abroncsával, melyet jobbkezének mutató és középső ujjával tart. A többiek egy helyben állanak, esetleg a zene ütemeire illegetik magukat, de csak helyben. A pohárforgatást egy ideig állva végzi a pohárforgató, majd bal térdére cseszkedik lassan, óvatosan, de a pohárforgatást nem hagyja abba egy pillanatra sem, sőt még továbbmegy: térdelés közben bal kezét leteszi a földre s arra nehezdedve szinte hanyatt fekszik. Közben az abroncsba tett poharat folyton forgatja, majd lassan, óvatosan viszeszter előbbeni helyzeteibe, előbb térdelésbe, majd az egyenes állásba. A pohár nincs a kengyelalakú abroncs — pohárnyi szélességű — alsó talpára erősítve s ezért nagy ügyességet kíván a pohárforgatás, melyhez énekes zenét „Hej, nemér ez a legény” stb. szövegre szolgáltat a bodnárlegények bandája. Felegyene-

sedés után rövid ideig még forgatja a poharat, azután a többi táncosok egymással hátat fordítva, sarkaikat szorosan összeérintve, mint előbb jeleztem, szoros kört formálnak a pohárforgató köré, aki erre abbahagyja a forgatást s a pohárban levő bort vagy maga issza ki, vagy a közepben álló érdekesebb embernek adja, miközben a többi táncos örömeiben összecütögeti a magasra tartott abroncsot.

Bárcsak minden ma élő táncunkról alapos koreográfiai leírást kaphatnánk, míg nem késő azok összegyűjtése. *Gönyey (Ébner) Sándor.*

A faragószék nótájához. Az Ethnographia—Népélet, 1930. évf., 3—4. számában közölt cikkhez — „A faragószék nótája” — következő adatokkal szolgálhatok: Kisgyerek-kóromban, körülbelül 1879—1881. évben, Budapesten hallottam először a faragószék nótáját, de „Schnitzelbank-Lied” név alatt, németül. Ezt a kedélyes dalt Pollák építész (kinél annakidején Ybl dolgozott) veje, a cschországi, égerlandi születésű Palárdi Agoston mérnök mint társasjátékot hozta Budára és Pestre. A dal szövege ez volt: (Egy kezdi és krétával táblára rajzolja, amit jelez):

Egy: Das ist kurz und das ist lang,
Mind: Das ist kurz und das ist lang!
Egy: Und das ist die Schnitzelbank,
Mind: Und das ist die Schnitzelbank!
Egy: Kurz und lang, Schnitzelbank,
O du liebe, o du gute, o du schöne
[Schnitzelbank!]

Mind ismétli a végét.

Egy: Das ist krumm und das ist grad,
Mind: Das ist krumm und das ist grad!
Egy: Und das ist ein Wagenrad —
Mind: Und das ist ein Wagenrad!
Egy: Krumm und grad, Wagenrad,
Kurz und lang, Schnitzelbank:
O du liebe, o du gute, o du schöne
[Schnitzelbank!]

Mind ismétli az egészet és így tovább jön sorra hozzá még:

Das ist kreuz und das ist quer,
Und das ist die Lichtputzschear;
Das ist eckig, das ist rund,
Und das ist der Gerberhund!

Das sind Hühner, das sind Eier,
Und das ist die Madam Meier!
Dieses ist die Krinolin,
Und da steckt der Teufel drin.
Das ist Brod und das ist Butter,
Und das ist die Herbergsmutter!

Így megy ez sokáig, a végén mindig elülről kezdve mindent, ismét nek és azzal zárják, hogy: „O du liebe, o du gute, o du schöne Schnitzelbank!”

Rendesen hozzájöttek még tréfás célzások a jelenlevők köréből is. Ezen „Schnitzelbank-Lied” kevés változással föltalálható következő könyvben: Hofmann, „28 Egerländer Volkslieder aus der Umgebung von Karlsbad”, im Selbstverlag des Verfassers. — Kühtal-ban, Osnitz mellett, úgyszintén Reichenberg és Kummerban pedig ezt a dalt „Ei du schiene Schnitzelbank” néven így ismerik:

„Ei du schiene, ei du schiene, ei du
[schiene Schnitzelbank!
Dos ös korz und dos ös lang und dos ös
[de Schnitzelbank,
Schnitzelbank, korz und lang.

Ei du schiene, ei du schiene, ei du schiene
[Schnitzelbank!
Dos is krumm und dos ös grod und dos
[ös ej Wognrod!
Wognrod.

Ei du schiene, ei du schiene, ei du schiene
[Schnitzelbank!
Dos gieht hie und dos gieht har und dos
[ös a Liechtputzschar!
Lichtputzschar, hie und har.

Ei du schiene, ei du schiene, ei du schiene
[Schnitzelbank!
Dos is ej Boss und dos ejne Geig dos ös
[ejne Hühnersteig.

Hühnrsteig.
Ei du schiene, ei du schiene, ei du schiene
[Schnitzelbank!
Dos ös ej Massr und dos ejne Gobl und
[dos ös ej Hühnerschnobl!
Hühnerschnobl, Massr und Gobl.

Ei du schiene, ei du schiene, ei du schiene
[Schnitzelbank!
Dos is ej Fuchs und dos ej Schwanz und
[dos is ej Jungfrnkranz,
Jungfrnkranz, Fuchs und Schwanz.

Ei du schiene, ei du schiene, ei du schiene
[Schnitzlbank!
Dos ös döck und dos ös dönn und dou
[steckt dr Taifl drön!
Taifl drön.

Mindezek után kétségtelennek látszik, hogy a „Schnitzlbank-Lied” a Böhmerwald (Egerland) tájáról származik. Értesülésem szerint ez a társasdal ott már körülbelül száz év óta ismert és legrégebb népdalgyűjteményekben föltálalható. Megjegyzem, hogy mindenütt, tudniillik a Böhmerwaldban (Egerland), Budapesten és a Dunántúlon más-más dallamra éneklük. Az egész dal tipikusan osztrákos „bummelwitzig” — semmiestre sem igazi magyar eredetű, erre vall már az is, hogy a magyarban a „faragószék”-rim erőltetett. A németországi ácsok körében egyáltalában nem ismert a „Schnitzlbank-Lied”.

Itt, Bécsben erre a formára mint társasdalt éneklük a „Lied von Gartenhaus”-ot. Az első fölrajzol egy lugast és énekelve kérdi:

Első: Ist das nicht ein Gartenhaus?

Kar: Ja, das ist ein Gartenhaus!

Első: Schaut da nicht ein Kopf heraus?

Kar: Ja, da schaut ein Kopf heraus!

Mind: Gartenhaus, Kopf heraus stb., stb.

Ezt is ismét más dallammal éneklük, de könnyen rá lehet ismerni az eredetére.

A dunántúli magyar szöveg nézetem szerint a magyar ácslegények számára készült fordítás, mint például éppen a Dunántúlon igen ismert fölköszöntőrim: „Csuka mája ez, nem pediglen harcsa, A kedves házigazdát az Isten megtartsa”, mely a híres német „Leberreime” mintája után készült. Vagy pedig a társasjáték: „A fajankó háza” — „Das Haus vom hölzernen Mandl”.

Hogy Budapesten a faragószék nótáját az ácslegények is németül ismerték, azt nekem az itteni (bécsi) Urania egyik inspektora, a Komárom megyében született, igen jó magyar érzelmű *Schwarz József* úr is bizonyította, ki pályáját mint ács-

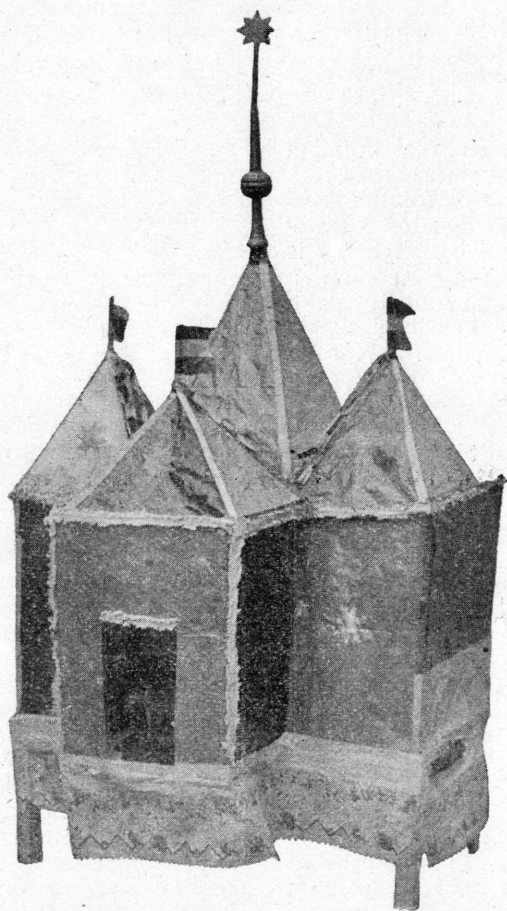
legény kezdte Magyarországon. 1885-től kezdve 1891-ig Budapesten dolgozott *Österreicher O.* budai születésű ácsmester műhelyében, hol munka közben németül énekeltek a Schnitzlbank-dalt, és pedig úgy, ahogy azt én is hallottam kisgyerekkoromban; persze, még számtalan furcsa strófával megtoldva.

(Bécs) *Triebnigg-Pirkhert Ella*

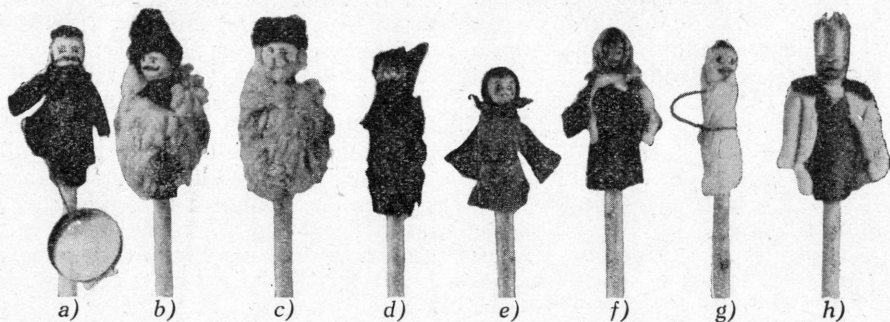
Még egy bábtáncoltató betlehem Szatmár megyéből. A Tiszántúlon a bábtáncoltató betlehemes játék első változatát a szatmármezei Botpalád községben jegyeztük fel (*Magyar néphagyományok I.* című gyűjteményünk 34—43. l.), a másodikat, s egyben a bábok számát tekintve is a leg gazdagabbat Szatmárcsekén találtuk meg (*Ethnographia — Népelet*, 1933. évf., 117—130. l.). Időközben előkerült e játékok édestestvére ugyan csak Szatmár megyéből, Tiszacsécse községből. Eme színreformátus falu érdemes lelkipásztorának, gyűjtési munkánkat szívvel-lélekkel támogató Orosz Kálmánnak köszönhető, hogy ennek az újabb változatnak nemcsak szövege van kezünkben a szükséges leírásokkal, hanem a bábok sorozatát és a betlehemes szekrényt is megszerezhettük a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi gyűjteményének. A bábok száma kevesebb, mint a szatmárcsekei játéké, de a bábok összehasonlíthatatlanul sikerültebb kiállításúak, mint a másik két szatmármezei játékok darabjai. Mindenik báb egy főgőval ellátott, kiesztergályozott fahengeren van kiformálva; arcuk, öltözetük szerepüknek megfelelően változatos és kifejező. Összesen nyolc báb tartozik ehhez a játékhöz: Hátrangozó (pénzgyűjtő bádóg dobozka fedéllel), Juhász, Öreg juhász, Ördög, két Kisasszony, Halál (hajlított drótkaszával) és Heródes (leüthető fejjel). Élő személy 5 szerepel: 1 Anya, 2 Fiatal juhász, 1 Öreg juhász és a bábtáncoltató. A játék szövege rövidebb, mint a másik két szatmármezei változaté, lényegesebb eltéréseket nem tartalmaz. Az énekszövegek közt a tiszacsécseiben megtaláljuk más vidéki misztériumokból ismert következő éneket is:

„Szűz Mária a világra nekünk szent Fiát
[hozta,
A jászolba helyezettvén őtet imígyen
[szóla:

Aludjál én virágom, nyugodjál én
[magzatom.
Így énekelvén és örvendezvén.“

1. ábra. Tiszacsécsei bábos betlehem szekrénye. (Méretei: magassága a lábtól a csillagig 140 cm, szélessége 70 cm.)

2. ábra. Tiszacsécsei bábos betlehem bábjai: a) Harangozó. — b) Juhász. — c) Öreg juhász. — d) Ördög. — e) Első kisasszony. — f) Második kisasszony. — g) Halál. — h) Heródes. (Negyedére kisebbítve!)

A szatmárcsekei játékban közölt pásztori ajándékkérő éneknek (E., 1933, 130. l.) megvan a tiszacséceiben egy újabb versszaka is:

„I—i. A kenyér mindennapi.
Ügy lehetne jó lakni,
Hogyha adna valaki.
I—i. A kenyér mindennapi.“

A betlehemes szekrények mind a három szatmármegyei játékban teljesen eltérők egymástól, mind a szerkezet, mind a külső díszítés tekintetében. A tiszacsécei betlehemben is ott fekszik Jézuska a jászolban, a jászol előtt egy számár áll, távolabb zöld pázsiton báránykák legelésznek.

N. Bartha Károly.

A gyermekét szoptató befalazott nő mondájának újabb magyar változata. A „befalazott nő“ (Körmives Kelemenné) mondája, mint önálló történettípus, csupán a Balkánon és nálunk ismeretes. (V. ö. Solymossy Sándor, „Ethnographia“, 1923—24. évf., 134. l.). Valószínű, hogy görög földön termett, hol nyomban énekes balladává alakult. Hosszú ideig tartó vándorlása alatt különféle módosulásokat találunk a variánsokban. Szempontunkból legérdekesebb a mondanak az az eleme, amelyet a Szkutari várának keletkezéséről szóló szerbnyelvű guzlár-énekben találunk legteljesebben. Gojkó (a várat építtető vajdák egyike) felesége, amikor élve befalazzák, megkéri Rád építő mestert: hagyjon rést a falon mellénck, hogyha kihozzák gyermekét, hadd szoptathassa. Kérését az építőmester parancsára teljesítik. Kisfiát egy hétig odaviszik anyja tejére. Az anya hangja lassan elhal, de teje a résen keresztül még egy évig táplálja a gyermeket. (V. ö. Vuk Karadzics: Narodne Srpske Pjesme, 1823, II. 10—20.)

Körmives Kelemenné balladájának változatai, Solymossy Sándor megállapítása szerint (i. h.) inkább a nyugati (szerb-horvát) részen kifejlődött típushoz, mint a keleti (bolgár-oláh) típushoz tartoznak. Így több egyező motívummal együtt, legalább töredékesen (Ethn., 1923—24, 141. l.,

14. jegyz.), a befalazott anya, ki gyermekét szoptatja, motívuma nálunk is megtalálható. Ennek a motívumnak egy újabb magyar variánsa érdekes szempontból világítja meg a monda eredetkérdését.

Lajtha László „Népzenei formázó problémák“ c. értekezésében („Muzsika“, 1929. évfolyam, III. sz., 17—18. l.) egy csikmegyei Körmives Kelemenné-balladát közöl, amely mesével folytatódik. (Elmondotta Dobos József 52 éves földműves, 1912-ben, Ajnád községben.) A mese, amely a balladát prózában követi, a következőképpen kezdődik: „Az asz szony, már erősen viselő volt s ahogy befalazták, megszülte a kis csiny fiát. Mert nem ölték meg, hanem elevenen falazták el. Szerencsés jére az egyik karját tudta mozgatni és ezzel a kezével adta a csecset a gyerekeknek. Így nevelte hét esztendőig.“ A mese további része a típushoz nem tartozó különböző meseelemek keveréke. Lajtha meg is jegyzi, hogy megverselve sehonnan sem ismeri. Jellegzetes példája annak a szabadon kombináló, rögtönzött előadásnak, amelyre Jan de Vries hívta fel újabban a figyelmet („Folklore Fellows Communications“, 74. sz., 1928), s amely népünknek is jellegzetes keleti tulajdonsága. Az eredet kérdésének kutatásánál ezek a meseelemek nem jöhetnek számításba, ezért nem is tárgyalom bővebben szerepüket. Az idézett rész azonban a már említett szerbnyelvű adattal együtt érdekes következtetésnek a kiinduló pontja lehet.

Ulr. Jahn „Volkssagen aus Pommern und Rügen“ (Berlin, 1889) c. gyűjteményében a „Die treue Tochter“ c. mondanak (540. l.) tartalma a következő: A régi jó időkben történt egyszer, hogy a bíróság egy embert éhhalálra ítélt és ezért egy sötét börtönbe zárták. A férfi leánya mindennap kiment a toronyhoz és a fal nyílásán egy hosszú csövet dugott be, amelybe híg levest öntött. Ezzel igen sokáig fenntartotta apja életét. Amikor pár év múlva a börtönt átvizsgálták, legnagyobb ijedelmükre a régen holtak hitt ember

még élt. A csodálkozó bírák ezt Isten munkájának tartották és szabadon engedték a szerencsétlent.

Már G. Knaack észrevette (Zeitschrift f. vergl. Lit.-gesch. N. F. XII., 1898, 450—465. l.), hogy a szerb és a pomerán monda összefügg egy találós kérdéssel, amely *Valerius Maximus* híres ókori példagyűjteményére (Factorum et dictorum memoria, L. V., 4. §. 7.) vezethető vissza.* Valószínű tehát, hogy a börtönben éhhalálra ítélt apját szoptató leány régebbi példázata a későbbben keletkezett „befalazott nőről” szóló balladának sok helyen ennek a motívumnak a betoldásával egy új elemet kölcsönzött. Mivel a Valerius-tól eredő példázat görög eredete kétségen kívüli, az apját szoptató leány történetének a befalazott nő mondája nyugati ágával való szoros kapcsolata ennek görög eredetét erősíti meg. Érdekesnek tartom a *Lajtha* által közölt magyar változatot azért, mert azt bizonyítja, hogy élénkítője, illetve mesélője két helyről is ismerhette a balladát. Tudta a hagyomány által híven megőrzött verses változatot és hallhatott egy olyan változatot, amelyben az anya szoptatása volt kiemelve. Mivel az újonnan megismert elemet nem tudta a hagyományos alakhoz fűzni, prózában kombinált hozzá egy befejező részt az általa ismert meseelemekből.

Dömötör Sándor.

A halotti tor emléke Kecskemét város tanácsi jegyzőkönyveiben. A temetés után való torozás szokása Kecskeméten, a XVIII. században, a város tanácsi jegyzőkönyveinek tanúsága szerint, általános volt. A városi tanács a halotti torok tartását nem tiltotta ugyan, de büntette, ha a torozás zajosabb mulatozásba, táncba csapott át. Erre vonatkozólag az 1725. évi tanácsi jegyzőkönyvben a következő adatokat találjuk: Polgár István feleségének újszülött fia meghalván, midőn azt eltemették, „keresztény szokás ellen Musikát hí-

vatván, egész éjszaka Tantzoltak“, melyre nézve a tanács a következő büntetést szabta: „...köttessenek ki a Pelengér mellé s mind addig ott legyenek, míglén a Nép a Templomból ki nem jön s azután kiáltásák meg: a ki az Tornak alkalmatosságával Tánczol, ekképpen s még ennél is keményebben büntettetik“. Az egyház és a hatóság jóindulatával, sőt tetszésével találkozott viszont a halotti tor, ha az a szegények megvendégelésével járt s a könyörületesség erényét gyakorolta. Nagy András például 1732-ben így végrendelkezik: „...ha pedig Isten haláloamat rendeli, egy Tehenet haza hajtssanak, azt le vágják az Torra és az szegényeket étessék belőle“. A század végén még járta a halotti tor, mert a 90 éves Fodor Ferencné temetkezési költségeinek jegyzékében a temetés alkalmával elosztott kendők, meg a halott kezére való egy rőf pántlika ára, továbbá a halottvivő emberek, a sírásók, a siratók, meg a koldusok járandósága mellett „a torra tett költség“ is megtalálható.

Szabó Kálmán.

Porrá tört férfikoponya mint orvosság. A Győrben, az 1783. esztendőre kiadott „Házi és úti új kalendárium“ birtokomban levő példányának egyik üres lapján „Nyavallya Törés ellen“, tanult emberre valló régi kézírással a következő „recepisse“ van följegyezve: „A férfi koponyát égesd meg, törd porrá, 60 nap alatt azzal sózd ételeidet, italodat és 4-szer vágass eret ez alatt magadon, de kevés vért botsáss s részegítő italt ne igyál.“ (A kalendáriumban található egyéb bejegyzések arra mutatnak, hogy a kalendárium annakidején valamelyik erdélyi, marosmenti, vagy görgénymenti földesúré lehetett.)

Közli: Madarassy László.

A vallás és mágia viszonyáról s a vallásjelenségek „fejlődéséről“ ugyanakkor revidálta nézeteit K. Th. Preuss,¹ az Amerika és a vallástörténeti kutatásnak 30 év óta vezető

* Ennek a példázatnak magyar változataira részletes tanulmányban fogok visszatérni.

¹ Entwicklung und Rückschritt in der Religion, Zeitschr. f. Missionskunde u. Rlgwiss., 1932 (47.), 225—248. l.

egyenisége is, amikor folyóiratunk számára a szellemi élet alakulásáról formált felfogásomnak² vonatkozó következtéseit összefoglaltam (1933: 31—44. l.). Kár volna, ha a figyelem minálunk észrevétlen siklanék el az ő tökélyig jegecesedett, szinte csak a beavatotthoz beszélő gondolatai mellett. De pro domo is, hiszem, re-gisztrálnom kell, ha egy ilyen tartózkodóan óvatos, elsőrangú „Feldforscher“ a maga régebbi felfogásának éppen azokat az intellektuális-evo-lúciós maradékait (a praeanimizmus — animizmus fejlődéselképze-lést; a Frazer-féle varázserőfelfogást) s éppen abban az értelemben nötte ki, sőt tagadta meg (v. ö. 226. l. stb.), amelyeket és ahogyan nála a Mágia című dolgozatomban³ korrigálandók-nak jelöltem meg.

Most tehát Preuss is⁴ azért minősíti hamisnak a mágia eltévelyedésnek tartását és közönséges hátrahe-lyezését a valláshoz képest, mert ez kizárólag észokokon történhet és észokok nem szükségképp érintenek egy jelenséget, amely kétségtelen ir-racionális jelentősége alapján (mint szintén vigaszt, erőt stb. adó visel-kedésmód)⁵ olyan határozottan egy-ségbe kívánczik a vallással. Ő is az ima és varázsszó közt fekvő számta-lan átmeneti forma tényével, meg az áldozat alaptermészetével⁶ igyekszik a hódolat és a varázsgyakorlat közt titokzatos mélyen fekvő elválasztha-tatlanságot igazolni. És (ami ezekben már bentfoglaltatik): kényszerűen megegyezünk a vallásos jelenségek fejlődésének elképzelésében, abban is, hogy a vallásos jelenséget Preuss szerint sem időbeli fejlődés (Entwick-

lung, Aufeinanderfolge), hanem in-kább egyéni alkat és differenciáló-dottsági fok⁷ determinálják; minden-kinél mindenféle vallásos alaphangu-lat apriori egyformán feltehető, és a mágikus „Entladung“-ot elvben ugyanolyan hiba a (leendő) animisz-tikusnak elébe helyezni (226., 229.), amint fordítva is természetesen: az istenképzeteket formáló készség sem lesz okvetlenül — a kezdet.⁸ Te-szintve az irracionálisnak és illo-gizmusnak minden vallásos jelenség-ben uralkodó fontosságát: azokról az utakról, amelyek a Természetfeletti gondolatához vezetnek — messze a tudományban vagy technikában meg-szokott törvényszerű határozottságtól — nem bizonyos több, minthogy — *eddig, kettőt lehet megkülönbö-ztetni.*

De Preuss dolgozata nemcsak köz-vetlenül a közeledéseivel, talán még inkább közvetve, a megmaradt ki-sőbb eltérésekkel, vagyis ezeknek szükségképp következtetlenségével el-lenmondó természetével is igazol-hatja a mi felfogásunkat. Ilyen ha-gyományos „maradék“ nála, ha a minden különbségtetés nélkül hasz-nált *vallás* szót egyaránt veszi igénybe a remény-, erő-, vigasztérzések amorf értékének és a „gondolt“ vallás, azaz a jelen helyzetből sze-mélyes istenhez szálló hódolat, ima, segítségkérés stb. jelenségeinek jelölésére és a *mágián* is egyszer a val-lással irracionális egységet alkotót, másszor azt a közönséges mágiát érti, amely szembenáll a közönséges vallással (v. ö. kül. 236. k., 241. k.). Ilyen, ha nem veszi mindig szigorú tekintetbe, hogy a centrális-amorf élmény síkján túl a vallási és má-gikus lényeg azonossága szükségképp megszűnik és a képzetes-centrifugá-lis sík összes esetei még akkor is ide vagy oda különítendőek el, ha ben-nök, mint kevert vagy nehezen mi-

² L. kül. Lényeg és Gondolat, Szeged, 1927, de általában Ethnogr., 1933, 31. l. jegyzet.

³ Társadalomtudományi Füzetek, 12/3., 1930, 17. kk.

⁴ Hite szerint (v. ö. 241. l.): elszige-telten.

⁵ V. ö. 228., 241. l.

⁶ Főleg 244. k. A mágikus elemeknek a vallásosak felé való „enyhüléstüneteiről“ l. még újabb munkájában: Der religiöse Gehalt der Mythen, 1933, 9. k., 16. l. stb.

⁷ A vallás (ima) és mágia (varázsszó) egy ilyenféle fejlődésvonalát „ex con-fuso“ a „gradually differentiated“ útján, már Jevons, The Idea of God, Cam-bridge, 1910, 180. l. képviselte előttünk.

⁸ V. ö. 225. k., 229.; Marót, SMSR., 1929, 173. kk.

nősíthető esetekben, a potenciális dinamikus lelki stádium továbbregése netalán emlékeztet is az élmény genuin egységére. És ilyen, ha a mythost, mint valami elbeszélő varázst, valami határozatlan kompromisszummal mégis végül a (tudatos) mágia oldalára állította.⁹ Ezeket a maradékokat kiküszöbölendő ugyan is, Preussnak annál biztosabban el kell majd velünk a megkezdett úton jutnia a „lényegvallás“ (elvonható) alapjának izolálásáig¹⁰ és a „szublogikus“ tudatállapotok, illetőleg jelentőségük fel- és elismeréséig,¹¹ minél jobban látja már eddig, maga is, hogy a kétféle vallás és mágia nem egy; hogy a valóságos-szociális életben találkozó vallásnak és mágiának merőben más a lényegök, mint posz-

tulálандó ősfarmáknak; hogy Cassirer bizonyos fokig tévhitet terjesztett, amikor a mythikust a mágikus értelmében próbálta bevezetni. És annál biztosabban, minél valószínűbben kell holnap annak, aki Marett-ék praeanimizmusát és a Frazer-féle intellektualizmust meg tudta haladni, azt a logikai hibáját is észrevennie és megkorrigálnia, amellyel ma egyszerűen vallja izochrónoknak a közönséges lelki működésirányokat és vezet vissza a vallásos érzést is a (ki-fejlett) vallási képzetekre.¹² Ebben öt -- meg vagyunk győződve -- legfeljebb ha átmeneti pillanatokra késleltethették a Soederblommal való terminológiai antagonizmus, a szociológiai felfogás varázsa és a nagyszámú jelentőségűtrouvaille a „hitelesítő mythos“-fogalom bevezetésének egyénileg legsürgetőbb feladatai.

Marót Károly.

⁹ A mythos kérdéseiről külön szólunk: EPhK., 1934.: K. Ph. Preussa mythosról címen.

¹⁰ L. különösen Széphalom Ktár, 2. sz.

¹¹ L. A költészet lényege és formája, Budapesti Szemle, 1927 (600. sz.), külön 254. kk.

¹² Leghatározottabban I. Der religiöse Gehalt, 21. l.: „Das Übergeordnete für den Kult wie für den Mythos sind die Vorstellungen“.

KÖNYVSZEMLE.

A magyarság néprajza. (I. kötet: A magyarság tárgyi néprajza (I. fele). Írta: Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly. Sajtó alá rendezte Czákó Elemér. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest [év nélkül; 1933]. Kis 4°, 435 oldal, 1235 ábrával és egy térképpel.) Minden nemzet kultúrája akkor lép a kiteljesedés útjára, amikor valamennyi fontos tudományágban kitermeli a szintetikus kézikönyveket. Tankönyvek viszonylag könnyebben születnek meg; noha idehaza még a főiskolai tankönyvirodalom terén is fájdalmas hiányok tátonganak. Míg például botanikai és kémiai irodalmunk semmi kívánni valót sem hagy, addig a magyar egyetemi polgár még mindig idegen nyelvű zoológiából, mineralógiából kénytelen készülni. Ezeken a hiányokon azonban még mindig egyetlen professzor is

segíthet — ha megvan benne a komoly elhatározás.

Nem így áll a helyzet az egy-egy tudománykört a maga egészében felölelő, átfogó és rendszerező kézikönyvekkel. Ahhoz, hogy egy-egy tudományág szintézise elkészülhessen, nemzedékek munkájának kell rendelkezésre állnia. Az egymást követő nemzedékek részletkutatói és monografusai összehordják az ismeretek kockáit; a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek a mozaikdarabkák — ha avatott kézbe kerülnek — egy-egy képbé gyúrhatók. Ezeken az állomásokon születnek meg a szintézisek.

Három nagy, nemzeti tudományunk ketteje: a magyar nyelvtudomány és a magyar história már tíz esztendővel ezelőtt elérkezett a szintetizálás kapujába. Akkor indult meg *A Magyar Nyelvtudomány*

Kézikönyve és A Magyar Történet-tudomány Kézikönyve. Mind a kettőt az illető tudományos társulatok indították meg. A második említettnek volt logikus folytatása *Hóman Bálint és Szekfü Gyula* monumentális könyvsorozata: *A Magyar Történet.* Ez már az Egyetemi Nyomda gondozásában jelent meg, olyan könyvsikert aratva, amilyenre még optimisztikus számítás mellett is alig lehettünk elkészülve.

Ez a siker azt jelentette, hogy igaza volt az oly korán kidőlt *Grägger Róbert*nek, amikor fölvetette a *hungarológia* gondolatát. A *hungarológia* kultúrprogram első nagy sikerű indítása érlelte kalászbba a harmadik nemzeti tudomány: a néprajz első szintetikus kísérletét, amelynek bemutatkozó kötetét már ezek és ezek lapozgatják országsszerzte.

A magyar néprajzi kutatás hánytvetett történetében talán ez az első olyan nyugvópont, amelyet ez az idehaza alig félévszázados tudomány meg és kiérdemelt. Mert igaz ugyan, hogy a nemzeti tudományok triposzában éppen a néprajz a legnemzetibb, feladatainál és célkitűzésénél fogva a legmagyarabb — de sem a magyar nyelvészet, sem a magyar história nem panaszkodhatik olyan mostoha sorsról, amilyenben a magyar néprajznak a legújabb időkig része volt.

Negyedszázada figyelem a magyar néprajz hajójának élet-halál küzdelmét — sokszor könnyel, még többször a mostoha viszonyokkal. És éppen mert figyelem, lep meg az ismerettenger, amely most, az első magyar néprajzi kézikönyv tárgyi részének első feléből elem tárul. Tudtam azt én is, hogy érdekes úttörők itt is, ott is komoly gyűjtőmunkát végeznek. Hogy egyik-másik vidéknek mintaszerű monografusai hallatlan értékeket mentettek meg a rohanvást pusztuló népcélt tárgyi emlékei közül. Hogy egyik-másik fogalomkörnek összefoglaló monografusai is akadnak már. Azt azonban, hogy ennyi értéket, szépséget és igazságot mentettek meg nagynevű kutatók és

névtelen közlegények: azt magam is alig hittem.

Hiszem, vallom és állítom, hogy Herman Ottó-nak a magyar halászatról írt könyve óta nem volt ehhez fogható eseménye a magyar tárgyi néprajz irodalmának. Meggyőződésem, hogy amennyi hívet szerzett *A magyar halászat könyve* a magyarság tárgyi néprajzának, sokszorta annyi hívet és munkatársat toboroz *A magyarság néprajza* az etnográfia lobogója alá. Annál is inkább, mert a halászat könyve minden irodalmi szépsége mellett is csak egy részletről adott képet, a Magyarság néprajza pedig az etnográfia egész, tág mezejére enged bepillantást.

Ebben a kötetben *Viski Károly* ad általános bevezetőt; ő dolgozta fel a bútorzat és a világítás eszközeit, *Bátky Zsigmond* írta meg a táplálkozás, építkezés, fűtés és mesterkedés néprajzát: a fa megmunkálását, az agyag feldolgozását, a bőrgyártást, a gyapjút, gyékényt, szalma, tölök és szarv feldolgozását, a gyertyamártást, szappanfőzést és bádogosságot, *Györffy István* pedig a viselet fejezetében a haj- és ruha-viseletet.

Három magyar etnográfus vállalkozott ennek a kötetnek a megírására. Hivataluk, de hivatásuk szerint is hivatott őrői és interpretálói mindhármán a Néprajzi Múzeumnak. A maguk egységes szemléletébe nem kevesebb, mint százhusz magyar etnográfus dolgozatait, adatait dolgozták föl.

A magyarság néprajza valóban hű tükre a hazai etnográfiai kutatás ismeretanyagának.

Szövegének és szokatlanul gazdag képanyagának csodálatos harmóniáját *Czakó Elemér*nek köszönhetjük, aki amellett, hogy odaadó, lelkes elnöke a Magyar Néprajzi Társaságnak, művészlelkű főigazgatója az Egyetemi Nyomdának is, amely ebbe a kötetbe valóban beleadta évszázados tapasztalatokon alapuló tipográfiai tudásának legjavát.

A magyarság néprajza az Egyetemi Nyomda Hungarológia-sorozata

tának legszebb kötete. A mi szempontunkból mérőföldkö. Megállunk mellette, hódolattal emeljük meg kapunkat az úttörők emléke felé. És bizakodva tekintünk a jövő elé, amely *ilyen* múlt után csak jobb lehet.

Lambrecht Kálmán.

Bágyog és Rábaszovát néprajza. (Nagy Gyula: *Bágyog és Rábaszovát*. I. és II. füzet. Sopron, 1932 és 1933. 88 és 80 oldal.) Szerző, aki a Rábaköz két első településű magyar községének, Bágyognak és Rábaszovátnak plébánosa, szerényen, falutörténeti és néprajzi jegyzetnek nevezi összegyűjtött tanulmányait, melyeket községeinek multjáról és jelenéről írt és amelyek előbb, elszórtan a „Soproni Hírlap” hasábjain jelentek meg. A füzetek elolvasása után úgy találjuk, hogy az egyes fejezetek többet nyújtanak, mint egyszerű jegyzeteket, mert néhány falu társadalmának keresztmetszetével jól megvilágítják a Rábaköz magyar falvainak kevésbé ismert népéletét. A fonó, a malomrajrás, pásztortétel, bakterének, viselet, lakodalom, konyha, szólásmondás, Lucanap, mustárolás, Balázsjárás, komatál, halotti tor, kenyér című fejezetekből az összefoglaló néprajzi tudomány sok, eddig ismeretlen adalékot meríthet. Szerző maga is arra gondolt, hogy az összefoglaló történetírásnak és népismerettannak tesz szolgálatot, mikor tanulmányait kiadja. Hogy elgondolása helyes volt és hűzogat pótolta, örömmel előismerjük.

Madarassy László.

Észtország tárgyi néprajza. (J. Manninen: *Die Sachkultur Estlands*. Band I—II. [275 + 337 lap és 291 + 354 ábra, 1 térkép], Tartu, 1931 és 1932.) Tárgyi kultúrájaik rendszeres, összefoglaló ismertetésében kontinensünk keleti országainak tudósai járnak elől. Sirelius Finn, Zelenin Orosz, Moszinski Lengyel és Bielenstein Lettországról szóló munkáit földrajzilag és néprajzilag pompásan és örömdetesen egészíti ki Manninen fenti nagy műve Észtországról, melyből eddig két kötet jelent meg.

A kötetek anyaga a tartui Észt Nemzeti Múzeum ritka gazdag tárházán, országos kéziratos gyűjtőivein s a hangya-

szorgalmú szerző — 1922-től 1928-ig az észt múzeum igazgatója — sűrű és gondos helyszíni felvételein alapszik.

Megállapítható ebből, hogy Észtország területe néprajzilag (a szellemi hagyományokat is beleértve), már eddig is, szinte kataszter módjára át van kutatva (nem úgy, mint a mi hazánké), aminek nagy tudományos jelentőségét a végső eredmények és következtetések megbízhatósága szempontjából nem lehet eléggé méltányolni.

A munka első kötete a gyűjtögető gazdálkodást (vadmadártojásszedés, vadászat és halászat), a második a termelő gazdálkodást (földművelés, állattartás, méhészet) és építkezést tárgyalja.

Az egyes tárgycsoportok anyaga pontosan rendszerezve, higgadt és elmélyített alaktani meglátások alapján, lehetőleg fejlődési sorozatokba szedve, változtatott és gazdag képanyaggal megvilágosítva, s irodalmi adalékokkal részletesen felszerelve van bemutatva. A tudós szerző külön érdemének kell betudnunk a nehezen hozzáférhető balti és orosz irodalom feltárását, illetőleg annak az észt anyaggal való összehasonlítás céljából könyvébe történt beledolgozását, amivel nagy hálára kötelezte Európa nyugati népterületeinek kultúrgéográfiai bűvárait.

A helsinki remek néprajzi múzeum igazgatójának e mintaszerű, módszeres könyve, a néprajzkutatás terén vezérkedő finn tudomány egyik kimagasló teljesítménye s az Európa kultúrájainak történetével és magyarázatával foglalkozó összehasonlító néprajznak nagyértékű forrásmunkája. Büszke lehet rá kiadója, a szépmultú Észt Tudományos Társaság is.

Bátky Zsigmond.

A tetoválás szokása az obi-ugor népeknél. (Artturi Kannisto, Über die Tatuierung bei den Ob-Ugrischen Völkern. Különlenyomat a Mémoires de la Société Finno-ougrienne LXVII. kötetéből.) A finn-ugor népek között a tetoválás eddigelé csak az obi-ugor osztályoknál és voguloknál ismeretes. A régibb írók közül csak Novickij s Pallas írnak e szokásról. A tetoválás célja ketős: gyógyszer és dísz; de ezek a célok kombinálva is feltalálhatók. Legtöbb kutató szerint tetováló eszközül a tű

szolgál; festőszerűl pedig kormot vagy finomra tört puskaport dörzsölnek végig a tetovált részen. A tetoválás módját részletesen leírja Munkácsi. A tetoválás helye rendszeren a kézhat, csukló, az alsó kar alsó része, a lábfej, néha a térd, a vállak és a mell. A tetoválás rajza két csoportba osztható: geometrikus és pedig vonal, négyszög, kör s összetételeik; sokkal érdekesebbek azonban az állat-alakos rajzok, elsősorban madarak (cinke, veréb, nyírfajd). Összevetve a tetoválás rajzokat nyírfakéreg- és bőrdíszekkel, a geometrikus mintákban sok egyezés található. A madáralakok párhuzamait a tamgákban találhatjuk meg. Kérdés már most, hogy a tetoválás ősi szokásuk-e vagy kölcsönzött. Csak az északi obi-ugoroknál van meg s nincs tudomásunk róla, hogy régebben nagyobb területen ismerték volna. Az észak-ázsiai népek régóta ismerik. De azok, akik közelükben gyakorolják, más technikával élnek s főként arcukon alkalmazzák, ami az obi-ugoroknál ismeretlen s ornamentikájuk is sajátlagos. Következésképp a szerző az obi-ugorok saját találmányának tartja a tetoválást. Karjalainen szerint a tetoválás alapoka a baj elleni védekezés és gyógyítás: a baj az ábrázolt állatba menjen át. Idővel azután el is felejtődik ez a jelentősége s dísznek vagy egyéni megkülönböztető jelnek (tamga) alkalmazzák. Ez ellen a szerző szerint több ellenvetés tehető. Szerinte az obi-ugor tetoválás keletkezése és fejlődése a következő: Alap a vonalas tetoválás; a fájdalom könnyítése miatt a rossz vért kieresztik s később a vérzés

csökkentése miatt a sebet korommal stb. bekenik. Ez a kozmetikai találmány szép érzéküket megragadja, tehát tovább fejlődnek s mint vadász-nép, természetesen állatalakokat is használnak. Felhasználják itt azután a tamgákat s a nyírfakéreg- és bőrdíszeket is. Először tehát gyógyászati a cél, később tisztán díszítővé válik. Más kérdés, hogy a tetoválás orvosi, köpölyözési célzatú alkalmazása saját találmányuk-e. Mostani elterjedéséből az következik, hogy az obi-ugorok mai hazájukban való betelepedésük után keletkezett. Szendrey Akos.

Nyelvi adalékok az obi-ugor népek gazdasági viszonyaihoz (Artturi Kannisto, Ein sprachlichter Beitrag zu den wirtschaftlichen Verhältnissen der obugrischen Völker. Különlenyomat az Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, B. XXVII. kötetéből.) A vogulok osztják szókinsbe az oroszról kölcsönzött arenda szó jelentésváltozását magyarázza meg a szerző. A szó eredetileg haszonbért jelentett. Az Irtis, Ob vidékén letelepülő oroszok kárpótlást fizettek a vadászati és halászati jogért. A vogulok-osztjakok rendszeren árúban vették fel a pénzt, s rendszeren többet, mint amennyi az évi haszonbér volt. Így azután a következő év haszonbérére vették át az árút. Ez ténylegesen adósság volt, a vogulok felfogása szerint azonban ez nem különbözött az előző ú. n. fizetéstől s így alakult ki végeredményben az arenda adósság, tartozás jelentése.

Szendrey Akos.

NÉPRAJZI HÍREK.

† **Huszka József.** A magyar ornamentika tudományos búvárlatának megalapítója és élete végéig kitartó munkása. A Budapesten 1885-ben írásban és képből kiadott „Magyar díszítő stíl” c. munkájában rakta le az alapokat, amelyen tovább haladva közel félszázad évig építgeti, csinosítgatja kedvenc elméletét a magyar ornamentika keleti, különösen árja kapcsolataival. Ennek az építőmunkának nevezetesebb irodalmi állomásai: „Teremtsünk igazán magyar

műpart” Sepsiszentgyörgy, 1890. „Hazai ornamentikánk eredete és nemzetiisége” („Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye” 1890.). „Magyar díszítő motívumok a Székelyföldön” Sepsiszentgyörgy, 1891. „Magyar népies és renaissance díszítményeink. Egy szücs-mester rajzkönyve 1836-ból”. („Művészeti Ipar” 1892.) „Népies ornamentikánk forrásai” („Ethnographia” 1894.). „Székelyház” Budapest, 1895. „Magyar ornamentika” Budapest, 1898. „Tárgyi etnográfia

ánk őstörténeti vonatkozásai". („Ethnographia" 1898.) „A magyarság háza", (U. ott. 1899.) „Az istenfa" („Magyar Mérnök- És Építészegylet Közlönye" 1908.). „Honfoglaló őscink ornamentikája" (U. ott. 1910.). „A magyar ornamentika hún eredete" (U. ott. 1912.). „A magyar turáni ornamentika története" Budapest, 1930. Még mint vidéki tanár vesz részt a Magyar Néprajzi Társaság megalapításában és a Társaság első szervezetében a Graphika-csoport egyik előadója. A Társaságnak 1889 óta rendes, 1899 óta választmányi és 1923 óta tiszteletbeli tagja. (Született Kiskunfélegyháza, 1854 november 20-án; meghalt, mint nyug. főgimnáziumi c. igazgató, műegyetemi c. nyilv. rendkívüli tanár Budapesten, 1934 március 31-én.)

† **Móra Ferenc.** Költő volt, író volt, publicista volt, tudós volt. És mindegyik terén tündöklő tehetség volt. A témák, amelyekhez hozzányúlt, kezében a magyar szellemi termelés ragyogó értékeivé lettek. A földhözragadt magyar népet, a földet túró parasztot és a műhelyében görnyedő iparost, akikhez őt annyi közvetlen kötelék is fűzte, nálánál jobban senki nem ismerte, írásban nálánál igazabban senki meg nem szólaltatta. Ezért írásai nemcsak remekművek, vagy kellemes olvasmányok, hanem elsőrendű néprajzi források is. A néprajzot tudományosan nem művelte — az ásató régészkedés volt a kedvenc vesszőparipája —, iránta mint gyakran mondták, csupán az előkelő műkedvelő érdeklődésével viseltetett. Vele a kapcsolatot a Magyar Néprajzi Társaságon keresztül tartotta fenn. A Társaságnak *Tömörkény* István halála után, annak örökségeként lett rendes, később (1920-tól!) választmányi tagja. Mint ilyen, az „Ethnographia" 1919. évfolyamába remekbe készült cikket írt a nótagyűjtő *Kálmán* Lajos haláláról. A Társaság 1927 évi közgyűlésén *Dugonics* példabeszédeiről, az 1932. évin pedig a szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletek néprajzi vonatkozásairól tartott előadást. (Ez utóbbi az „Ethnographia" — Népclet" 1932. évfolyamában teljes egészében megjelent!) Ez a két előadás azok számára, akik hallhatták, felejthetetlen élmény marad! (Született 1879

július 19-én Kiskunfélegyházán; meghalt, mint a szegedi tudományegyetem díszdoktora, a szegedi Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum igazgatója Szegeden, 1934 február 8-án.)

† **Szentgyörgyi Lajos.** Annak a tanítógenerációnak egyik értékes tagja, amelyik még a Magyar Néprajzi Társaság megalakítása és az „Ethnographia" megindítása előtt fogott a néprajzi munkához. Kezdetben díszítőművészeti kérdések foglalkoztatták. 1888—1889-ben *Pentsy József*-fel együtt „Kalotaszegi varrottas album" című kiadványt szerkesztett. Később javaslatot tett a magyar díszítési motívumok tárgyában („Néptanítók Lapja" 1894.) és a népdalok tervszerű gyűjtéséről („Magyar Pestalozzi" 1901). Utolsó művét „A boszorkányokról. Töredékek." Kiskunhalas, 1933, abból az alkalomból írta, hogy a Budapesti Orvos Szövetség a törvényhozás beavatkozását kérte a kuruzslás kiirtására. Szerinte ebben a kérdésben az első lépés a felvilágosító munka révén a tanügyi kormányt illetné. A műben egyébként a kérdés megvilágítására tetemes hazai és nemzetközi anyagot hordott össze. (Született 1853-ban Szolokmán, Udvarhely megyében; meghalt, mint nyug. kir. tanfelügyelő Kiskunhalason, 1933 július 29-én.)

A néprajz a magyar egyetemeken. Egyetemcinken a néprajzból és segédtudományaiból az 1933—34. tanév második felére a következőket hirdették: Szegeden dr. *Solymossy Sándor* nyilvános rendes tanár „Általános ethnológia (II. A szellemi kultúrák őskora)" heti 3 órában, „Dramatikus népjátskaink" (tanárképző!), heti 2 órában, „Népballadaink" (szeminárium!), heti 2 órában. — Budapesten a tudományegyetemen dr. *Györffy István* magántanár, megbízott előadó „A termelő gazdálkodás", heti 2 órában, „Néprajzi gyakorlatok" (haladóknak), heti 2 órában; dr. gróf *Zichy István* magántanár, „A magyarság eredete és kialakulása", heti 1 órában; dr. *Hillebrand Jenő* magántanár, „Az őskor embere és kultúrája", heti 2 órában; dr. *Hézszer Aurél*, „Az emberi települések földrajza", heti 2 órában, „Útmutató településföldrajzi tanulmányokhoz" (haladottabbak részére!), heti 1 órában;

dr. Schwartz Elemér magántanár, „Valási néprajz” (német nyelven!), heti 1 órában; dr. Bartucz Lajos magántanár, megbízott előadó „Leiró embertan”, heti 3 órában, „Népek és emberfajták”, heti 1 órában, „Magyarország antropológiája”,

heti 1 órában, „Embertani gyakorlatok kezdők részére”, heti 2 órában, „Embertani gyakorlatok haladók részére”, heti 3 órában. — Debrecenben dr. Ecsedi István magántanár, „Erdély földrajza és néprajza”, heti 2 órában.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG 1934. ÉVI APRILIS HÓ 25-ÉN TARTOTT XLVI. ÉVI RENDES KÖZGYŰLÉSE.

I.

Dr. Czakó Elemér elnöki megnyitóbeszéde.

A magyar néprajzi tudományt egy félszázadon át — körülbelül félszáz tudós munkája — annyira előkészítette és olyan magaslatokig fejlesztette, hogy napjainkban végre lehetővé vált a magyar nép tárgyi és lelki hagyományainak nagyszabású kiadvány keretében az egész nemzet elé hozatala. A *Magyarság Néprajzá*nak négy kötetre tervezett sorozatából már meg is jelent az első kötet, a második sajtó alatt van, a többi pedig íráj tudósaink. Ez a régvárt mű nemcsak a szakemberek számára foglalja össze az eddigi kutatásokat, gyűjtéseket és feldolgozásokat tudományos rendszerezéssel, hanem jórészt ismeretlen gazdagságú anyagával kilép az életbe s a közönség legszélesebb rétegeiben is begyökereszteti népünk megismerését és megbecsülését. Soha időszerűbben nem jelent meg könyv a nemzet számára, mint ez: mindenki felfigyel rá, aki a jövő magyar sors kialakításának részese akar lenni. Társulatunk létkérdését és jövő feladatkörét pedig közvetlenül befolyásolja.

Az a körülmény, hogy a *Magyarság Néprajzát* nem hivatalos tényezők hivatalos támogatása hozta létre, hanem a közszükséglet kielégítésére önjerejéből jelent meg, mutatja a néprajzi gondolat hódító erejét. Ezt a művet keresik, szeretik, tanulmányozzák és súlyos anyagi áldozatot hoznak érte. A kiadóhivatal tájékoztatása szerint máris 1900 körül jár előfizetőinek száma. Rövid pár hónap leforgása alatt olyan siker ez, melynek üteméből végeredményben 4—5000 főnyi vevőközönségre lehet számítani; tehát annyi vásárlóra, amennyi tagot társulatunk köré eddig még nem sikerült sorakoztatni. És kikből áll ez a közönség, mely a néprajzi ismereteket szomjúhozza? A legjobb magyar középosztály csaknem minden kategóriája képviselve van soraiban: a pap, a tanár, a tanító és a diák, az orvos, a katona, a földbirtokos és a kisgazda, a közigazgatás és a tudomány egyéniségei, — kevesen a főpapok, alig valaki a történelmi nevek viselői, legkevesebben a közigazgatási élet mozgatói közül. Külön ki kell emelnünk a fiatalságot: annak érdeklődése minden mértéket meghalad. Mintha csak előkészülné arra, hogy kézbe vegye a jövő irányítását. A siker jelentősége tehát nemcsak a jelentkezők nagy számában van, hanem még inkább abban, hogy kiket érintenek legbensőbbben nemzeti mi voltunk problémái s kik ismerik fel elsősorban népünk, népi kultúránk, nemzetegységünkhöz vezérlő ideáinak korszerű fontosságát.

Ezekre a jelenségekre nem húnyhat szemet társulatunk sem. Adva van az érdeklődőknek egy hatalmas csoportja, mely áldozatok árán is közelebbi ismeretségbe akar jutni a magyar nép tárgyi és szellemi megnyilvánulásaihoz. De adva van a néprajzi értékeknek nagyvonalú előretörése is, amely, mint erőteljesítő, a nemzettest lélettartalmát és életlehetőségeit van hivatva bőví-

teni. Társulatunknak itt kettős feladat kínálkozik. Egyrészt megkeresni azokat a módokat, amelyekkel az érdeklődőket magához képes kapcsolni. Másrészt elkövetni mindent, hogy a felkeltett érdeklődést a jövőben folyamatosan is ki tudja szolgálni.

Nem kicsinyelhető tehát a tudomány művelése mellett a tudomány terjesztésének, az ismeretközlésnek feladata sem. A régi Archeológiai Értesítő valamikor országos érdeklődést tudott ébresztetni a régészeti kérdések iránt. Pulszky, Römer, Hampel tudományos munkássága ezzel csak alátámasztást nyert. Napjainkban is a legmintaszerűbb működést fejti ki e tekintetben a Természettudományi Társulat: népszerűsítő közlönye tízezren jóval felüli példányszámban jelenik meg s alimentálni képes a szaktudomány szakkiadványait is. A Magyar Nyelv azzal, hogy rövid cikkeket és gazdag rovatokat közöl, úgy a tudós, mint a laikus számára egyaránt olvashatóvá válik. A Földrajzi Társaság újabban szintén szélesebb bázist igyekszik kiépíteni maga számára.

Az említett jelenségekből s a mai idők nagyvonalúságából szükség szerűen következik, hogy a Néprajzi Társaság sem élheti tovább évtizedekkel ezelőtti, lényegesen más viszonylatok között megállapított formalisztikus életét. Most, amikor a néprajz tudománya közvetlenül nemzetalkotó tényezővé vált, a Néprajzi Társaságnak is úgy kell célját, rendeltetését megszabnia, tudománya szolgáltatását és terjesztését akként kell szerveznie, hogy a magyar élet közvetlen faktorai közt biztosítson helyet a maga számára. A tudomány elefántesont-tornyából ki kell nyújtania segítő kezét, részt kell vennie mindennapi életünk és sorsunk megoldásában.

Nem elég tehát az, ha kegyesen elfogadjuk, hogy a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda anyagi juttatással a Magyarság Néprajzának minden előfizetőjét beiratja a Néprajzi Társaság pártoló tagjai s igyekezzük a pártoló tagokat szívélyes kiszolgálással rendes tagokká megnyerni. Nekünk azt a réteget, mely tőlünk tanulságokat vár, a kiszolgáláson kívül irányítani is tudnunk kell. Tudományszakunk eredményei ugyanis, helyes irányítás mellett, cselekvő erőkké fokozhatók.

A Magyarság Néprajzának búvárlatai, összegezései ráébresztik a magyarság legjobbjait arra, hogy — mint Szekfű mondja — „a nép és a történet, mint nemzetiségünk alappillérei, együtt tudják egyedül meghozni a nemzettagok tudatosulását, a magyarabb magyart”.

Legyünk azzal tisztában, hogy ellenséges erők acélgyűrűjéből, felnégyelt területünkön, megharmadolt voltunkban sem jóindulatú lordok, sem nagy játszmat játszó vezérpolitikuskok nem lesznek képesek kiemelni bennünket. *Nekünk saját magunknak kell kivívnunk, hogy kifelé lelkiségünk ne álljon meg semmiféle határoknál, belülről pedig ne maradjunk két rétegre hasadva, melynek felső egytizede jóformán tudomást sem vesz, vagy legalábbis közömbös a kilencetizednyi alsó réteggel szemben.* El kell tűnni azoknak a lelki határoknak, melyek elválasztják egymástól a falut és a várost, a parasztot és az értelmiséget, hogy egyéb elkülönüléseket ne említsünk. Számbelileg és szellemileg mindjárt nagyobb egységet jelentünk, mihelyst össze tudunk forrni a népiség tömegével és kultúrerejével. Az együvértartozás és a közös helytállás ereje végérvényesen elhessegeti azt a rémet, mit ellenségeink szeretnének fejünkre olvasni, hogy a magyarság végzete a cseremiszek vagy a csángók sorsával leszen azonos...

Legfőbb feladatunk tehát, hogy a társadalmi és műveltségi széthullást határokon túl és határokon innen megakadályozzuk és a nemzetet egységbe igyekezzünk olvasztani a hagyományos népi kultúra ismertetésével, a néprajzi tudás általánosításával. Gondoljuk át nemzetpolitikánk újabb célkitűzéseit, tanulmányozzuk a népet, tanuljuk meg, hogy s mint kell hozzáférfközni és vele bánni, merítsünk a tanulmányozás alapján felfrissülést a legnagyobb mélységekből feltörő, legtisztább forrásokból. A Magyarság Néprajza

rajzának kötetei megteszik e tekintetben az első lépést. E kötetek bebizonyítják a legnagyobb nyilvánosság előtt, hogy legfőbb hagyományörző nemzetrészünk mégis csak a nép. A nemzet őslleke konzerválódik az ő széles rétegeiben. A nép elteszi, megőrzi ami szép dalban, szokásban, nyelvben, ruházatban, díszítőkedvtelésben vagy hiedelmekben apáitól reá szállott. Ne feledjük, hogy amit így eltett, őrzött, az valamikor nagyrészből az egész magyarság köztulajdona volt, azaz nemzeti egységet jelentett. Tőlünk függ tehát, hogy a nép mélységes rétegeiből kibányászható hagyományokat és hagyatékokat az egész magyarság ismét birtokába vegye, hogy műveltsége ezáltal gazdagodjék és erősödjék, a népi renden lévő pedig reményt és vígasztalást leljen abban, hogy a felsőbb rétegek végre önzetlenül és szeretettel fordulnak feléje.

Sok példánk van arra, hogy a nemzeti közösség termőerejét még ma is át tudja melegíteni az alsó réteg s általa zenénk és iparművészetünk, irodalmunk és képzőművészetünk európai magaslatokig képes emelkedni. A jól vezetett népi művészkedés és munka kibontja a magyar nép őseréjének szárnyait közvetlenül is.

Természetesen az az olvasó, aki a Magyarság Néprajzába belelapozva, most látja először a maga teljességében a népi világot, meglepetéssel veszi tudomásul, hogy a néprajz nem csupán egy marék mezei virág, hanem a népnek és munkájának, embernek és földjének súlyos kinyilatkoztatása és épp ezáltal megmutatója az új magyar sors fundamentumának. A nép alkotásaiban mindig van valami kemény sziklaszerűség és ősi elementáris erő, Alsó határa csaknem a kőkorszak síkján mozog, de fel tud emelkedni a nemzetközi szellemi értékekig. Népünk alkotásainak skálája tehát primitív egyszerűségű és sokrétűen komplikált egyszerre. Esetenkint más és más aszerint, amint a hagyomány, az eredeti kitalálások és az emelkedni vágyás jelei vegyülnek benne. Nagy értéke mindenesetre az, hogy minden körülmények között közeli és belső ismeretségben van az anyagokkal és a szerszámokkal. A gondolat a formacsínálás közben születik meg. Az alkotó mindig világosan látja a célt és a rendeltetést. Súlyos, gyakran homályos és emberfeletti, képzelteti és érzelmi világa azonban színes és vidám is tud lenni. Meglátszik, hogy közel áll a természethez és az élet küzdelmeihez. A legkülönbébb helyzetekre megvan a lélekjelenléte és a veszedelmeket lebíró találékonysága. Ezek folytán olyan életbátorság sugárzik ki lelkéből és művéből, mely megmutatja, miként kell veszélyben megfeszíteni a képességet, miként kell a megoldáshoz segítségül hívni az értelmet, s a komolyság és mélység mellett miként lehet szóhoz juttatni a tiszta örömet s a játszi érzéseket is. Mindezeket érdemes, sőt időszerűen szükséges is katedrákon, dolgozószobákon, műhelyeken és műtermeken keresztül ifjító forrásul és jövőndő kultúremelkedésünk érdekében felhasználni.

A Magyar Néprajzi Társaság különleges feladata tehát az marad, hogy a gondolkozó értelmiség számára a tudomány mai állásának megfelelően megmutassa a néphez vezető utat. Hogy rávilágítson, mit tanulhatunk a néptől, s hogy a helyzetkép feltárással megállapítsa az illetékesek számára, mire kellene a népet tanítani, hogy annak magunkhoz emelésével törhetetlen egység alakulhasson ki.

Móra Ferenc tréfásan azt mondta, hogy talán nincs is már magyar glóbus. Csak két félglobus van, az is háttal egymásnak. A németek ezzel szemben arra törekcszenek, hogy az államközösségen túl is egységet alkoszanak, népközösségi egységet s a Fekete-tengerig szervezkednek kisebbségi népcsoportjaik energiaival. Rajtunk áll, hogy példájukból mi is tanuljunk és néprajzi öntudatosítással építsük ki a fenyegető és vészthozó törekvésekkel szemben a védelmet s közös sorsunk feltételeit. Be kell hát idegződnie lent és fent, kint és bent, a népi és az ifjú szívekben egyaránt a magyarabb magyar utáni vágyakozásnak és annak az igazságnak, hogy nép-

rajzi tudásunk és tudatosításunk révén teljesebbé ki fajtánk ereje és történelmi szerepe. Jól jegyezzük meg, nemcsak az az ellenségünk, aki ellenünk tör, hanem az is, aki tudatlan a mi népünk és jövőnk dolgaiban.

Evvel a Magyar Néprajzi Társaság XLVI. évi rendes közgyűlését megnyitom.

II.

Dr. Madarassy László főtítkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Az elmúlt társulati esztendőről szóló beszámolómat azzal az örvendetes bejelentéssel kezdem, hogy az utolsó hónapokban, védnök urunk Ömeltóságának irányítása mellett, sikerült olyan megállapodásokat létesítenünk, amelyek az anyagi válságból rövidesen kivetnek bennünket. Egyrészt a Magyar Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének az az elhatározása, hogy fölszaporodott nyomdaadósságaink rendezésére kamatmentes kölcsönt bocsát rendelkezésünkre, másrészt a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdával kötött az a megállapodásunk, hogy „A Magyarság Néprajza” c. mű minden eladott példánya után bizonyos összegű részesedést ír a Társaság nyomdaszámlája javára, lehetővé teszi számunkra, hogy a társulati folyóirat szerkesztését és kiadását, tudományos előadásaink rendezését, továbbá a tag- és előfizetőséggyűjtés munkáját ezután nyugodtabb légkörben végezhessek. Idetartozik annak a bejelentése is, hogy választmányunk elhatározta a tag- és előfizetési díjaknak az 1934. évtől számított három esztendőre, kísérletképpen való leszállítására. A leszállítás következtében az évi tagdíj ma, úgy bel-, mint külföldre, egységesen 4— pengő, az előfizetési díj pedig úgy bel-, mint külföldre, egységesen 8— pengő. A tagsági és előfizetési díjak mérséklésére a választmányt az a fenyegető jelenség indította, hogy a Társaság rohamosan kezdett elnéptelenedni. A nyomasztó gazdasági viszonyokra és a jövődelmek, fizetések csökkenésére való hivatkozással egyre többen és többen kérték a tagok, vagy előfizetők sorából való törlésüket, egyre többen és többen tagadták meg tagdíjhátralékaiknak kiegyenlítését. Igaz, hogy ez a leszállítás tagdíjban 50, előfizetési díjakban 25 százalékos jövedelemcsökkenést jelent, a választmány elhatározását mégis helyeselnünk kell. Helyeselnünk pedig elsősorban azért, mert a kilépéseket egy csapásra megszüntette, a tagdíjhátralékok kiegyenlítésének lehetőségét megkönnyítette, de még új tagok és előfizetők jelentkezését is maga után vonta. Helyes volt ez az elhatározás másodsorban azért, mert könnyűvé teszi egy, az egész országra kiterjedő tag- és előfizetőgyűjtő propaganda megindítását. Ennek a tag- és előfizetőgyűjtő propagandának alapjait pedig elnök urunk Ömeltósága már akkor lerakta, amikor „A Magyarság Néprajza” c. mű előfizetőit a Társaságba, később megállapítandó részesedés ellenében, pártolótagul beléptette.

Ha már anyagi ügyeinknél vagyunk, jelentem, hogy utolsó évi rendes közgyűlésünk óta adomány (segély, felülfizetés) címén befolyt összesen 1.780— pengő; ebből 700 pengőt a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter, 500— pengőt a Magyar Tudományos Akadémia, 150— pengőt a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, 100— pengőt az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, 100— pengőt a Trieszti Általános Biztosító Társaság, 100— pengőt az Esterházy Hercegi Hitbizományi és Családi Főlevéltár, 130— pengőt pedig kisebb tételekben tagtársaink küldtek be. Nevüket hivatalos folyóiratunk hasábjain esetről-esetre közöltük; hálás köszönetünket fogadják ez alkalommal!

Attérve szellemi ügyeinkre, igyekeztünk megközelíteni azt a tudományos programot, amelyet a felolvasóülések rendezése és a folyóirat kiadása terén még a jobb időkben megállapítottunk. Az utolsó, évváró közgyűlés óta, a mai közgyűlési előadással együtt, hét ízben adtunk alkalmat a nagy nyilvánosságnak tanulmányaink meghallgatására. Október 25-én *Luby Margit* tagtársunk szatmármegyei gyűjtéséből egy csomó népi illemszabályt mutatott be; *Szendrey Zsigmond* választmányi tagtársunk pedig néphiedelmek lélektani alapjairól értekezett. November 22-én jelentésttevő *főtítká*r a feszületfaragó Barna Jánosnak faragványait mutatta be

(vetített képek kíséretében); *Ebner Sándor* választmányi tagtársunk pedig a Zselic kanászéletéről beszélt (vetített képek kíséretében). December 20-án *Dömötör Sándor dr.* tagtársunk értekezett arról a kérdéssel, hogy mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok; *Volly István* tagtársunk pedig *Molnár Imre dr.* választmányi tagtársunknak és a szföv. József-fiúárvaház gyermekkarának közreműködésével Kisdi Benedek 1641. évi „Cantus catolici”-jének a nép ajkán élő dallamait mutatta be. Január 24-én *Bartha Dénes dr.* tagtársunk az összehasonlító zenetudomány új célkitűzéseiről beszélt; *Balla Péter* tagtársunk pedig a bukovinai és besszarábiai magyar telepeken végzett népzenei gyűjtéséről számol be. Február 21-én, kísérletképpen, szakülést tartottunk. Ezen *Felvinczi Takács Zoltán dr.* tagtársunk nép-vándorlaskori tanulmányainak két fejezetét mutatta be (vetített képek kíséretében); *Szilády Zoltán dr.* választmányi tagtársunk pedig a Székelyföldön újabban lelt fölírásokról s rovásokról beszélt (vetített képek kíséretében). Márc. 14-én *Honti János dr.* tagtársunk a néphagyományok megmentéséről beszélt; *Sárkány Loránt* tagtársunk pedig a mezőségi Szék történetét és népművészetét ismertette (vetített képek kíséretében). Mai közgyűlésünk alkalmából pedig *Bartucz Lajos dr.* titkár a magyarországi avarság faji összetételéről és etnikai jelentőségéről beszélt (be-mutatásokkal). Előadásaink az érdeklődő közönség igen nagy részvétele mellett folytak le. Ez az erkölcsi siker teljes mértékben igazolta fáradozásainkat és kiadásainkat, amelyeket felolvasóuléseink érdekében megtettünk. Önzetlenül fáradozó előadóinknak, közreműködőinknek, az előadásainknak otthont adó Magyar Tudományos Akadémiának, Magyar Nemzeti Múzeum Allattárának, a vetítést ellátó Erdélyi Mór-féle fényképészeti műintézetnek, valamint az üléseinkről hírt adó fővárosi napi sajtónak, elsősorban a Magyar Országos Tudósítónak, a Társaság hála köszönetét tolmácsolom.

Hivatalos folyóiratunk, az „Ethnographia-Népelet”, a vele közös borítékban megjelenő társlapjával, „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője”-vel együtt, anyagi okokból, két-két számot összevonva, két ízben jelent meg. És pedig a XLIV. évf. 1—2. száma június, 3—4. száma december végén, összesen 17 és féliven. (A legközelebbi számot, a XLV. évf., 1—2. számát június, 3—4. számát pedig december végén szándékozunk 20 íven kiadni. Minden reményünk megvan rá, hogy folyóiratunk megjelenési rendje és terjedelme a XLVI. évf.-tól ismét helyreáll!) Ha anyagi erőink engedik, azon leszünk, hogy folyóiratunkat újabb rovatok beiktatásával, képeknek és hangjegyeknek még bőségesebb közlésével men-nél érdekesebbé és értékesebbé tegyük. (Itt nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára Értesítője”-nek kinyomtatása ez évben is Társaságunk számláját terhelte.)

Gyűjtési segélyek folyósítására, újabb tudományos és társadalmi kapcsolatok teremtsére, a meglevők kimélyítésére nem gondolhattunk. A folyóirat-csere-viszony fenntartására azonban úgy a bel-, mint a külföldön továbbra is súlyt helyeztünk.

Tagtársaim sorából, utolsó jelentésem óta, elvesztettünk 16-ot és pedig elhalálozás miatt 11-et, kilépés címén 5-öt, ezzel szemben felvettünk 26 évdíjas tagot. Nyilvántartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján: 382. (Ebből védnök 1., tiszteleti tag: 10, alapítótag 139, évdíjas tag: 232.) Elhunyt tagtársaink közül a különös kegyelet hangján kell megemlékeznem *Csánki Dezső dr.*, *Huszka József*, *Krohn Kaarle* tiszteleti tagjainkról, *Binder Jenő*, *Móra Ferenc dr.*, *báró Nyáry Albert dr.* választmányi tagtársainkról.

*

Tisztelt Közgyűlés! Midőn főttkári jelentésemet benyújtom, nem mulaszthatom el különös hálával fordulni védnök urunk, *Hóman Bálint dr.* önmagyméltósága és elnök urunk, *Czakó Elemér dr.* öméltósága felé. Az ő fáradozásuk és gondoskodásuk tette lehetővé, hogy a nyomasztó gondok mélyéből az alkotó munka magaslatai felé újból elindulhassunk. Abban a reményben, hogy ezeket a magaslatoakat már a következő társulati évben sikerül megközelítenünk, zárom tizennegyedik főttkári jelentésemet, kérve annak szíves tudomásulvételét!

III.

A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság XLV. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendbenlévőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvényt, a szokásos fenntartással, megadassék és neki, lelkiismeretes munkájáért, köszönet szavazzassék.

Budapest, 1934 március hó 6.

Czakó István, s. k.

Koch Károly, s. k.
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1933. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek:

1. Évi díjakból	1325 P 06 fill.
2. Alapító díjakból	— „ — „
3. Adományokból (segély, felülfizetés):	
a) Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter államsegélye	700 „ — „
b) Egyéb adomány és felülfizetés	363 „ 78 „
4. Kamatokból (osztalék, visszatérítés)	— „ — „
5. Előfizetésből	387 „ 85 „
6. Kiadványeladásból	143 „ — „
7. Vegyesből (átfutó):	
a) Pénztári maradvány az 1932. évről	479 „ 32 „

Bevételek összege: 3399 P 01 fill.

II. Kiadások:

1. Ügyvitelre:	
a) Személyi járandóságok	736 P — fill.
b) Dologi kiadások	626 „ 15 „
2. Folyóíratra:	
a) Szerkesztői és írói tiszteletdíjak	436 „ — „
b) Nyomda, klisé	930 „ 70 „
3. Mellékletre (hozzájárulás a „Néprajzi Értesítő“ kiadásához)	— „ — „
4. Egyéb kiadványokra	— „ — „
5. Gyűjtési segélyre	— „ — „
6. Tőkésítésre	— „ — „
7. Vegyesre (átfutó)	— „ — „

Kiadások összege: 2728 P 85 fill

I. Bevételek összege 3399 P 01 fill.

II. Kiadások összege 2728 „ 85 „

Maradvány: 670 P 16 fill.

azaz: Hatszázhetven pengő 16 fillér.

Czakó István s. k., számvizsgáló.

Koch Károly s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.,
pénztárnok.

V.

**Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról
1933. évi december hó 31-én.**

a) 3 darab, egyenkint 2000 K névértékű 4%-os „Budapest székes- fővárosi kölcsönkötvény“	— P — fill.
b) 1 darab, 100 K névértékű 4%-os „Magyar koronajáradékkötvény“	— „ — „
c) 19 darab, egyenkint 200 K névértékű 4%-os „Magyar korona- járadékkötvény“	— „ — „
d) 16 darab, egyenkint 1000 K névértékű, úgynevezett „Hadikölcsön- kötvény“	— „ — „
e) A „Herman Ottó-emlékalap“ 3175 K készpénzvagyona a Magyar Leszámtól és Pénzváltóbank 30.685. sz. betétkönyvén	— „ — „
f) 70 darab, egyenkint 14 P névértékű „Magyar Tudományos Társu- latok Sajtóvállalata R.-T.“ részvény	980 „ — „
g) M. Kir. Postatakarékpénztárban a 3019. sz. csekkszámán	184 „ 56 „
h) Kézipénztárban	485 „ 60 „
Összesen: 1650 P 16 fill.	

azaz: Egyezerhatsházötven pengő 16 fillér.

Czakó István s. k., számvizsgáló.

Koch Károly s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.,
pénztárnok.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1934. évre.

I. Bevételek:

1. Évi díjakból	2000 P — fill.
2. Alapító díjakból	— „ — „
3. Adományokból (segély, felülfizetés)	— „ — „
4. Kamatokból (osztalék, visszatérítés)	— „ — „
5. Előfizetésből	500 „ — „
6. Kiadványokból	— „ — „
7. Vegyesből (átfutó)	670 „ 16 „

Bevételek összege: 3170 P 16 fill.

II. Kiadások:

1. Ügyvitelre	1170 P 16 fill.
2. Folyóíratra	3000 „ — „
3. Mellékletre	2000 „ — „
4. Egyéb kiadványokra	— „ — „
5. Gyűjtési segélyre	— „ — „
6. Tőkésítésre	— „ — „
7. Vegyesekre (átfutó)	— „ — „

Kiadások összege: 6170 P 16 fill.

I. Bevételek összege 3170 P 16 fill.

II. Kiadások összege 6170 „ 16 „

Hány: 3000 P — fill.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1934. évi április hó 25-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében tartott XLVI. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: dr. Czakó Elemér elnök és dr. Bátky Zsigmond alelnök;

dr. Madarassy László főtitkár, dr. Bartucz Lajos titkár és Puchász Károly pénztárnok; dr. Munkácsi Bernát és Vikár Béla tiszteleti tagok; Balabán Imre, Balla Péter, dr. Bartha Dénes, dr. Bán Aladár, dr. Bodor Antal, Czakó István, dr. Dömötör Sándor, Fekete József, dr. Gergely Pál, dr. Gönyey Sándor, Gunda Béla, dr. Heller Bernát, dr. Honti János, dr. Kemény György, dr. Koch Károly, Kósch Jenő, dr. Lambrecht Kálmán, László Gyula, Lükő Gábor, Medgyaszay István, Nagy Lajos, Palotay Gertrud, Relkovič Davorka, Sárkány Loránd, dr. Szabó Kálmán, dr. Szendrey Akos, Szendrey Zsigmond, dr. Tagán Galimdsán, dr. Varga Bálint és dr. Viski Károly alapító, illetve évdíjas rendes tagok. (Továbbá meghívott vendégek nagy számmal.)

Tárgysorozat:

1. Dr. Czakó Elemér elnök nagy tetszéssel és általános helyesléssel fogadott elnöki megnyitóbeszéde után üdvözlő a megjelenteket és miután megállapítja, hogy az alapszabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes, mert húsznál több tag van jelen, a jegyzőkönyv írására dr. Bartucz Lajos titkárt, hitelesítésére pedig dr. Bán Aladár és Fekete József választmányi tagokat kéri föl.

2. Dr. Bartucz Lajos titkárnak „A magyarországi avarság faji összetétele és etnikai jelentősége” című, bemutatásokkal kísért előadását, mely egész terjedelmében az „Ethnographia-Népélet”-ben fog megjelenni, a hallgatóság tetszéssel fogadja.

3. Dr. Madarassy László tizennegyedik főtitkári jelentését a közgyűlés köszönettel tudomásul veszi.

4—6. A pénztári jelentések során Puchász Károly bemutatja: a) az 1933. év bevételeire és kiadásaira, b) az 1933 december 31-i vagyoni állapotra és c) az 1934. évi költségelőirányzatra vonatkozó, a választmány által már előzőleg letárgyalt jelentéseit. — Ezután Koch Károly számvizsgáló bemutatja a számvizsgáló bizottság jelentését az 1933. évi pénztári ügyvitel megvizsgálásáról. — A pénztárnok jelentéseit a számvizsgáló bizottság jelentése, a költségelőirányzatot a főtitkár fölvilágosításai alapján a közgyűlés egyhangúlag elfogadja, a pénztárnoknak a fölmentvényt, a szokásos fenntartással megadja, s úgy neki, mint a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz; számvizsgálókul pedig az 1933. évről, egyhangú felkiáltással, újból Czakó Istvánt és Koch Károlyt választja meg.

7. Főtitkár bemutatja a jelen közgyűlés alkalmával alapszabály szerint kilépő, de újra választható fővárosi és vidéki választmányi tagok névsorát, valamint a választmány javaslatát 15 fővárosi és 10 vidéki választmányi tagsági helynek az 1934—1936. évkörre való betöltésére. Miután — elnök föltett kérdésére a közgyűlés egyhangú felkiáltással a választmány javaslata mellett döntött, — elnök kihirdeti, hogy az 1934—1936. évkörre választmányi taggá alapszabályszerűen megválasztottak: I. a fővárosi választmányba: 1. Ballai Károly, 2. dr. Bán Aladár, 3. dr. Bodor Antal, 4. dr. Czettler Jenő, 5. Fekete József, 6. Magyar Kázmér, 7. dr. Molnár Imre, 8. dr. Schwartz Elemér, 9. dr. gróf Teleki Pál, 10. dr. Zolnai Gyula, 11—15. betöltetlenül maradt; II. a vidéki választmányba: 1. dr. Csefkó Gyula, 2. sz. Darnay Kajetán, 3. dr. Ecsedi István, 4. dr. Horger Antal (új), 5. Kiss Lajos, 6. dr. Milleker Rezső, 7. dr. Papp Károly, 8. dr. Tolnai Vilmos, 9. dr. Tonelli Sándor, 10. dr. Zolnai Lajos.

8. Miután indítvány nem érkezett — elnök a XLVI. évi rendes közgyűlést bezárja.

K. m. f. Dr. Czakó Elemér s. k., elnök. Dr. Bartucz Lajos s. k., jegyzőkönyvíró. Hitelesítjük: Dr. Bán Aladár s. k., Fekete József s. k.

Nyilvános felolvasóülések 1933. év IV. negyedében. Október hó 25-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt Munkácsi Bernát dr. tiszteleti tag. Előadott: 1. Luby Margit: A népi illemszabályok Szatmár megyében. 2. Szendrey Zsigmond: Néphiedelmekink lélektani alapjai. — November hó 22-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt:

Bátky Zsigmond dr. alelnök. Előadott: 1. *Madarassy László dr.*: Barna János a fészületfaragó. (Vetített képekkel.) 2. *Ébner Sándor*: Zselici kanászélet. (Vetített képekkel.) — December 20-án délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Czakó Elemér dr.* elnök. Előadott: *Dömötör Sándor dr.*: Mióta muzsikuskok Magyarországon a cigányok? 2. *Volly István*: Kisdi Benedek 1651. évi „Cantus catolici”-jának dallamai a nép ajkán, *Molnár Imre dr.* és a szfőv. József-fiúárvaház gyermekkarának közreműködésével.

Nyilvános felolvasóülések 1934. év I. negyedében. Január hó 24-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Madarassy László dr.* főtitkár. Előadott: 1. *Bartha Dénes dr.*: Az összehasonlító zenetudomány új célkitűzései. 2. *Balla Péter*: Népzenei gyűjtés a bukovinai és besszarábiai magyar telepeken. — Február 21-én, délután 6 órakor a Nemzeti Múzeum Allattáráának előadótermében. (Szakülés!) Elnökölt: *Madarassy László dr.* főtitkár. Előadott: *Felvinczi Takács Zoltán dr.*: Népvándorlaskori tanulmányok. I. Az iráni hellenizmus kezdete Magyarországon. II. Attila székvárosának kérdéséhez. (Vetített képekkel.) 2. *Szilády Zoltán dr.*: Írások, rovások a Székelyföldön. (Vetített képekkel.) — Március 14-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Czakó Elemér dr.* elnök. Előadott: 1. *Honti János dr.*: A néphagyományok megmentéséről. 2. *Sárkány Loránt*: A mezőszéki Szék története és népművészete. (Vetített képekkel.)

Tagfelvétel 1933. év IV. negyedében. Évdíjas tagul: 1. *Neppel György dr.*, okl. mezőgazda, Budapest. — 2. *Kis Gyula dr.*, körállatorvos, Fegyvernek. — 3. *Kis-Várday Gyula*, áll. tanító, Budakeszi. — 4. *Ortutay Gyula*, gyak. tanárjelölt, Szeged. — 5. *Gyutay István*, körjegyző, Magyarszerdahely. — 6. *Kösch Jenő*, szfőv. mérnök, Budapest. — 7. *Tagán Galimdsán dr.*, nemzeti múzeumi ösztöndíjas gyakornok, Budapest. — 8. *Gunda Béla*, felső keresk. iskolai tanárjelölt, Budapest.

Tagfelvétel 1934. év I. negyedében. Évdíjas tagul: 1. *Bartha Dénes dr.*, könyvtári segédőr, Budapest. — 2. *Prückler József*, rt. főkönyvelő, Budapest. — 3. *Gombosi Ottó dr.*, zenetörténész, Budapest. — 4. *Balla Péter*, tanárjelölt, Budapest. — 5. *Ferencz Kornélia*, rajztanár, Budapest. — 6. *Izsák Gyula Endre*, áll. polgári iskolai tanár, Zalaegerszeg. — 7. *Lányi Ernő dr.*, áll. reálgimn. tanár, Budapest. — 8. *Prahács Margit dr.*, a Zeneművészeti Főiskola könyvtárnoka, Budapest. — 9. *Illyés Károly*, erdőmérnök, Csörötnék. — 10. *Krompecher Bertalan*, okl. középisk. tanár, Budapest. — 11. *Török László*, máv. főtiszt, Budapest. — 12. *Holló Domokos*, tanárjelölt, Szeged. — 13. *Rigler József*, a Zöldmező Szövetség igazgatója, Budapest. — 14. *Sárkány Lóránt*, iparművész, tanár, Budapest. — 15. *Nagy Gyula*, róm. kath. plébános, Bagyog. — 16. *Mares Géza*, árvaházi igazgató, Kecskemét.

Adomány (segély, felülfizetés) 1933. év IV. negyedében, *Kornis Gyula dr.* 4 pengő.

Adomány (segély, felülfizetés) 1934. év I. negyedében. *Melich János dr.* 4 P. — *Relkovič Davorka* 1 P. — *Első Magyar Általános Biztosító Társaság*, Budapest, 24. P. — *Fülep Lajos dr.* 1 P. — *Nagy Lajos* 6 P. — *Gulyás József dr.* 4 P. — *Tolnai Vilmos dr.* 1 P. — *Oravszky Rezső* 1 P. — *Szakáts Péter dr.* 4 P. — *Kiss István* 8 P. — *Ávedik Félix dr.* 2 P. — *Ballai Károly* 6 P. — *Antal Géza dr.* 4 P. — *Berze Nagy János dr.* 4 P. — *Országos Kaszinó*, Budapest, 8 P. — *Balabán Imre* 4 P. — *Feketekuty-Mankovics Béla dr.* 6 P. — *Esterházy Hercegi Hitbizományi és Családi Főlevéltár*, Budapest, 100 P. — *Somogy vármegye törvényhatósága*, Kaposvár, 8 P. — *Horger Antal dr.* 8 P. — *Garda Samu dr.* 4 P. — *Tantó József* 8 P.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. Madarassy László.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1934. Budapest VIII., Múzeum-körút 6. (F.: Czakó Elemér dr.)

Tudnivalók a Magyar Néprajzi Társaságról.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult. Célja: a néprajzi tudományt általában, különösbbe pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult *Ethnographia (Népelet)* című évnegyedes folyóirat, a *Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője* című gazdagon illusztrált állandó melléklettel A Társaság tagdíja évi 4 pengő, melyért a folyóirat jár. Egyébként a folyóirat előfizetési díja 8 pengő. A tag- és előfizetési díj két részletben is fizethető. (Csekk számla: 3019.) A tagság legalább három évre kötelező. Tagajánlások, jelentkezések, tudakozódások küldendő: *Magyar Néprajzi Társaság* Budapest, X, Tisztviselőtelep. Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiból még kaphatók:

Ethnographia 1905—1922. (XVI—XXXIII.) évfolyam. Évfolyamonként 12 pengő.

Népelet (Ethnographia) 1923—1925 (XXXIV—XXXVI.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Ethnographia (Népelet) 1926—1933 (XXXVII—XLIV.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Néprajzi Könyvtár Új folyam. 1. Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ára 2 pengő.

Az összes kiadványok árából a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 százalék kedvezményben részesülnek. Postai kézbesítés esetében a csomagolást, valamint a szállítást külön felszámítjuk.

A Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala. Budapest X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum. (Hivatalos órák: Hétköznapokon 9—14-ig.)

A „Palóc-Könyvtár” 1. számaként megjelent

Madarassy László: Barna János a feszületfaragó.

Horváth Jenő 16 rajzával.

(A könyvecskét 1 pengő beküldése ellenében bérmentve küldi a szerző: dr. Madarassy László nemzeti múzeumi osztályigazgató, Budapest X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum.)

Gönczi Ferenc: Göcsej

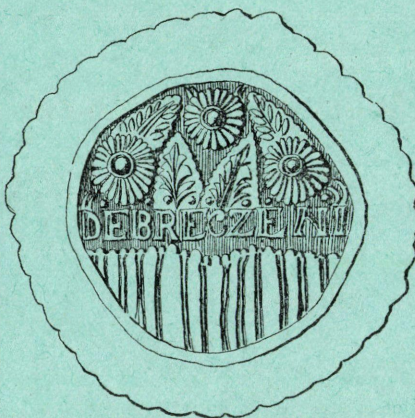
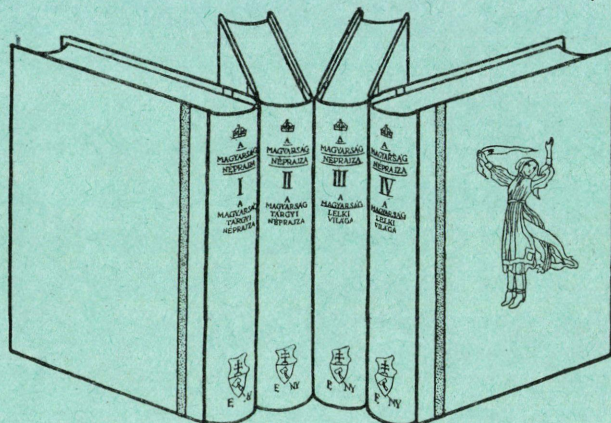
című néprajzi monográfiáját (690 lap, 276 szöveg közé nyomott képpel és 2 színes melléklettel) a Magyar Néprajzi Társaság tagjai erre a hirdetésre való hivatkozással féláron (26 pengő helyett) 13 pengőért a pénz előzetes beküldése mellett bérmentve megkaphatják a szerzőnél: Gönczi Ferenc nyug. kir. tanfelügyelő, múzeumegyesületi ü. v. elnök, Kaposvár, Vármegyei Múzeum.

Népünk És Nyelvünk

a szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi, nyelvészeti és irodalomtörténeti szakosztályainak folyóirata. Szerkeszti: Bibó István. Előfizetési díja 10 pengő (az Alföldkutató Bizottság tagjainak 6 pengő). Mindennemű bejelentés, pénzküldemény a szerkesztő címére (Szeged. Központi Egyetem, Egyetemi Könyvtár) küldendő.

A MAGYARSÁG NÉPRAJZA

négy hatalmas kötetét *Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly, Solymossy Sándor, Kodály Zoltán, Tolnai Vilmos, Lajtha László, Madarassy László, Szendrey Zsigmond, Bartha Károly, Ébner Sándor, Horger Antal, Zlinszky Aladár* írják, sajtó alá rendezi *Czakó Elemér*, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke.

Mézeskalács u. n. Debreceni.

A teljes mű ára maroquin félbőr-kötésben 80 pengő, megrendelhető havi 4 pengős részletfizetésre is a

A TÁRGYI NÉPRAJZ (I–II. KÖTET) összesen körülbelül 900 oldal és 2000 illusztráció. Írja: *Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly*. Tartalmazza a magyar népviselet, település, építkezés, lakóház, tűzhely, bútortat, világítás, táplálkozás, konyha, háziipar, halászat, vadászat, pásztorkodás, szállítóeszközök és népművészet gazdag kincsestárának ismertetését. A tudományos anyag könnyen olvasható és mindenki által érthető formában tárul elénk. A képek gondos és művészi ábrázolással kísérik a tartalmas és érdekes szöveget. Az egyes részeket írók továbbá érdeklődők számára minden fejezet végén bőséges bibliográfia szolgál.

A MAGYARSÁG LELKI VILÁGA (III–IV. KÖTET) hasonló terjedelemben, kevesebb képpel, de kellő szövegillusztrációkkal, szemelvényekkel, felöleli a társadalom, szokás- és jogszokások és egyéb közösségi hagyományok, a mindennapi élet, a család, a gazdasági évkör és az ünnepek szokásait; a néphit, babona, rontás és varázslás adatait, a táltosok, javasok, nézők, boszorkányok, bájosok, mítikus lények ismertetését; a népköltészet, nevezetesen az epikai, lírai, drámai hagyományok körét, a szó-készletbeli és szólásbeli hagyományokat, közmondások, nyelvjáráások, zene, tánc, játékok anyagát. Mindezt a legkiválóbb tudósok, zeneművészek és írók feldolgozásában. Az első kötet 1933. év karácsonyán jelent meg, további kötetek kb. félévenként követik egymást.

K. M. EGYETEMI NYOMDA KIADÓHIVATALÁBAN
BUDAPEST VIII. KER., MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZÁM (GÓLYAVÁR)

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

VÉDNÖKE, ELNÖKSÉGE, TISZTIKARA, TISZTELETI TAGJAI ÉS VÁLASZTMÁNYA

A XLVI. ÉVI RENDES KÖZGYŰLÉS UTÁN

VÉDNÖK: *Hóman Bálint dr.*, vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

ELNÖK: *Czakó Elemér dr.*, nyug. h. államtitkár, a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda főigazgatója. ALELNÖKÖK: *Bátky Zsigmond dr.*, a Néprajzi Múzeum igazgatója és *Solymossy Sándor dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár.

FŐTITKÁR: *Madarassy László*, nemzeti múzeumi igazgatóőr. TITKÁR: *Bartucz Lajos dr.*, nemzeti múzeumi ör. egyetemi m.-tanár. PÉNZTARNOK: *Puchász Károly*, nemzeti múzeumi gazdasági hivatali ellenőr.

TISZTELETI TAGOK: *Balogh Jenő dr.*, v. b. t. t., a M. Tud. Akadémia főtitkára, Budapest; *Bartók Béla*, a Zeneművészeti Főiskola tanára, Budapest; *Bolte Johann dr.*, egyetemi tanár, Berlin; *Jankovich Béla dr.*, v. b. t. t., Budapest; *Munkácsi Bernát dr.*, nyug. tanfelügyelő, Budapest; *Sebestyén Gyula dr.*, m. kir. udvari tanácsos, nyug. nemzeti múzeumi igazgató, Budapest; *Strausz Adolf*, nyug. főiskolai tanár, Budapest; *Szinnyei József dr.*, nyug. egyetemi nyilv. r. tanár, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka, Budapest; *Vikár Béla*, nyug. nemzetgyűlési gyorsíróadai főtanácsos, Budapest; *báró Wlassich Gyula dr.*, v. b. t. t., Budapest.

VÁLASZTMÁNY: a) fővárosi: I. az 1932—1934. évkörre: 1. *Ernyey József*, a Nemzeti Múzeum Eremtárának mb. igazgatója; 2. *Ébner Sándor dr.*, nemzeti múzeumi főtiszt; 3. *Garay Akos*, festőművész; 4. *Gombocz Zoltán dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár; 5. *szigetih György István dr.*, nemzeti múzeumi igazgatóőr; 6. *Kodály Zoltán dr.*, a Zeneművészeti Főiskola tanára; 7. *Lajtha László dr.*, nyug. nemzeti múzeumi igazgatóőr; 8. *Madar Béla*, nyug. min. segédhivatali főigazgató; 9. *Marót Károly dr.*, reálgyimn. tanár, egyetemi c. nyilv. rk. tanár; 10. *Németh Gyula dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár; 11. *Relkovič Davorka*, polgári iskolai tanár; 12. *Szilády Zoltán dr.*, főgimn. tanár, egyetemi m.-tanár; 13. *gróf Zichy István dr.*, egyetemi m.-tanár; 14. Betöltetlen!; 15. Betöltetlen!; II. az 1933—1935. évkörre: 1. *Balabán Imre*, m. kir. kormányfőtanácsos, r.-t. igazgató; 2. *barátosi Balogh Benedek*, sz.-föv. polgári iskolai igazgató; 3. *Eckhardt Sándor dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár; 4. *Heller Bernát dr.*, főiskolai tanár; 5. *Kemény György dr.*, nemzeti múzeumi könyvtárnok; 6. *Kovács Alajos dr.*, h. államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke; 7. *Lambrecht Kálmán dr.*, egyetemi c. rk. tanár; 8. *Magyary Zoltán dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár; 9. *Melich János dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár; 10. *Róheim Géza dr.*, író; 11. *Szendrey Zsigmond*, reálgyimn. tanár; 12. *Thirring Gusztáv dr.*, m. kir. kormányfőtanácsos, egyetemi c. rk. tanár; 13. *Trocányi Zoltán dr.*, író; 14. *Viski Károly dr.*, nemzeti múzeumi ör; 15. Betöltetlen!; III. az 1934—1936. évkörre: 1. *Balla Károly*, a Gyermekektanulmányi Múzeum igazgatója; 2. *Bán Aladár dr.*, m. kir. kormányfőtanácsos, c. gimn. igazgató; 3. *Bodor Antal dr.*, m. kir. gazdasági főtanácsos, egyetemi m.-tanár; 4. *Czettler Jenő dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár, a képviselőház alelnöke; 5. *Fekete József*, tanítóképzőintézeti c. igazgató; 6. *Magyar Kázmér*, m. kir. gazdasági főtanácsos; 7. *Molnár Imre dr.*, főiskolai tanár; 8. *Schwartz Elemér dr.*, főgimn. tanár, egyetemi m.-tanár; 9. *gróf Teleki Pál dr.*, v. m. kir. miniszterelnök, egyetemi nyilv. r. tanár; 10. *Zolnai Gyula dr.*, nyug. egyetemi nyilv. r. tanár; 11. Betöltetlen!; 12. Betöltetlen!; 13. Betöltetlen!; 14. Betöltetlen!; 15. Betöltetlen!; b) vidéki: I. az 1932—1934. évkörre: 1. *szenzmártoni Darnay Kálmán*, m. kir. kormányfőtanácsos, múzeumigazgató, Sümeg; 2. *Gulyás József dr.*, főiskolai tanár, egyetemi m.-tanár, Sárospatak; 3. *marjalaki Kiss Lajos*, polgári iskolai tanár, Miskolc; 4. *Littke Aurél dr.*, főiskolai igazgató Szeged; 5. *Pavel Ágoston dr.*, leánylíceumi tanár, Szombathely; 6. *Richter M. István*, reálgyimn. tanár, Eger; 7. cs. *Sebestyén Károly dr.*, múzeumi igazgatóőr, egyetemi m.-tanár, Szeged; 8. *Szabó Kálmán dr.*, múzeumigazgató, Kecskemét; 9. *Szalay József dr.*, nyug. m. kir. rendőrkerületi főkapitány, Szeged; 10. Betöltetlen!; II. az 1933—1935. évkörre: 1. *N. Bartha Károly dr.*, kollégiumi tanár, Debrecen; 2. *Berze Nagy János dr.*, vezető kir. tanfelügyelő, Pécs; 3. *Bibó István dr.*, egyetemi könyvtárigazgató, Szeged; 4. *Gálos Rezső dr.*, felsőkeres. iskolai igazgató, egyetemi m.-tanár, Győr; 5. *Gönczi Ferenc*, nyug. kir. tanfelügyelő, múzeumegyesületi ü. v. elnök, Kaposvár; 6. *Kogutowicz Károly dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár, Szeged; 7. *Nyárády Mihály dr.*, földbirtokos, Kék; 8. *Seemayer Vilmos*, geológus, Murakeresztúr; 9. *Szabó Imre*, nyug. m. kir. pénzügyi főtiszt, Székesfehérvár; 10. Betöltetlen!; III. az 1934—1936. évkörre: 1. *Csefkó Gyula dr.*, polgári iskolai tanár, egyetemi m.-tanár, Szeged; 2. *szenzmártoni Darnay Kajetan*, keresk. tanácsos, Kaposvár; 3. *Ecsedi István dr.*, múzeumigazgató, egyetemi m.-tanár; 4. *Horger Antal dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár, Szeged; 5. *Kiss Lajos*, múzeumigazgató, Nyiregyháza; 6. *Milleker Rezső dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár, Debrecen; 7. *Papp Károly dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár, Debrecen; 8. *Tolnai Vilmos dr.*, egyetemi nyilv. r. tanár, Pécs; 9. *Tonelli Sándor dr.*, keresk. és iparkamarai főtitkár, Szeged; 10. *Zoltai Lajos dr.*, nyug. múzeumigazgató, Debrecen.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Unter Mitwirkung von Sándor Solymossy redigiert von László Madarassy

INHALT VON HEFT 1–2. JAHRGANG XLV.:

	Seite
M. L.: Gyula von Sebestyén. (Zum 70. Geburtstag)	1—3
Szendrey, Zsigmond: Psychologische Grundlagen unserer Volksbräuche	3—19
Holló, Domokos: Die Gestalt des „Garabonciás diák“ (Schwarzkünstler) in der ungarischen Volksüberlieferung. (Erste Mitteilung.) ..	19—34
Berze Nagy, János: Die Sage vom Sankt Ladislaus-Kraut im Lichte der Volksmärchenforschung.....	35—42
Beke, Ödön: Zu den ethnographischen Quellen von János Arany ..	42—46
Richter, M. István: Die Meister in der Welt der Zünfte	46—61
Kniezsa, István: Ungarische Verbindungen des slowakischen und polnischen Hirtentums	62—73
KLEINERE MITTEILUNGEN	74—83

Gönyey, (Ebner) S.: Der Böttcher-Tanz in Erdőbénye. S. 74. — Triebnigg-Pirkhert, E.: Zum Schnitzelbank-Lied. S. 77. — N. Bartha, K.: Noch ein Betlehemspiel mit Marionetten aus dem Kom. Szatmár. S. 78. — Dömötör, S.: Eine neue ungarische Variante der Sage von der eingemauerten, ihr Kind säugenden Frau. S. 80. — Szabó, K.: Das Gedächtnis der Totenmahle in den Rats-Protokollen der Stadt Kecske-mét. S. 81. — Madarassy, L.: Pulverisierte Männerschädel als Arznei. S. 81. Marót, K.: Vom Verhältnis der Magie zur Religion. S. 81.

BÜCHERSCHAU	83—86
VOLKSKUNDLICHE NACHRICHTEN	86—88
GESELLSCHAFTSANGELEGENHEITEN	88—96

ZUR BEACHTUNG. „Ethnographia—Népélet“ ist die offizielle Zeitschrift der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft. Erscheint in gemeinsamer Einbanddecke mit „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értésítője“ vierteljährlich und zwar Ende März, Juni, September und Dezember. Anfragen bezüglich Beschaffung der Zeitschrift, sowie Tauschexemplare und zur Besprechung bestimmte Bücher sind an die Adresse der *Magyar Néprajzi Társaság* (Budapest, X., Tisztviselőtelep, Elnök-utca 13.) zu senden. (Postscheckkonto bei der kgl. ung. Postsparkassa Nr. 3019.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE ANZEIGER DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

Redigiert von ZSIGMOND BATKY

INHALT VON HEFT 1–2. JAHRGANG XXVI.:

	Seite
Gunda, B.: Beiträge zur Sachethnographie von Kom. Borsod	1—16
Bátky, Zs.: Hauslandschaften u. Kulturbewegungen im östl. Mittel-Europa	17—26
Seemayer, V.: Aufbewahrung der Körnerfrucht in der Mur-Gegend	27—35
Gyutay, I.: Dreschvorgang im Kom. Zala	35—40
Gönyey, S.: Uralte Form eines Kettenaufschlage-Gerätes in Szenna	40—43
Gönyey, S.: Altertümliche Walke der Wollstrumpf-Verfertiger in Nagybjalom	43—45
Bátky, Zs.: Schrankentore in der oberen Theiss-Gegend	45—47
Lükő, G.: Altertümliche Bienenzucht in der Moldau	45—47
Győrffy, I.: Schafzucht und Milchwirtschaft im Kalotaszeg	48—50
Madarassy, L.: Konstruktion u. Arbeit der Tierrmühle in Kecske-mét	51—53
Bátky, Zs.: Zum Ursprung der Wörter „kucik“ u. „pocik“	53—56
Gunda, B.: Holzbearbeitung der Zigeuner	57—60
Viski, K.: Holzschloss aus Szentes	60—61
Seemayer, V.: Die Rauchtensilien der einstigen Hirten in Kom. Zala	61—62
Gunda, B.: Schweifnetz u. Hebenetz. Doboz	62—63
Anzeiger (Deutscher Auszug)	64

ETHNOGRAPHIA
N É P É L E T
A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

Solymossy Sándor

közreműködésével szerkeszti

Madarassy László

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának

É R T E S Í T Ő J E

Szerkeszti

Bátky Zsigmond

XLV. és XXVI. évf.

3—4. száma

Budapest, 1934.

*A Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum kiadása
Megjelenik március, június, szeptember és december hó végén*

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Solymossy Sándor közreműködésével szerkeszti Madarassy László

A XLV. ÉVFOLYAM 3–4. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

D. S.: Solymossy Sándor. (Születésének 70-ik évfordulójára) .. 97—100

Bartucz Lajos: A magyarországi avarok faji összetétele és ethnikai jelentősége 101—110

Holló Domokos: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban (Befejező közlemény) 110—126

Bartha Dénes: Az összehasonlító zenetudomány új célkitűzései 127—138

Szabolcsi Bence: Népándorláskori elemek a magyar népzeneben 138—156

Dömötör Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? 156—178

Moór Elemér: A gyermekneveléssel járó szokások és babonák Rábagyarmaton 178—180

NÉPI SZÖVEGEK 180—181

KISEBB KÖZLEMÉNYEK 182—189

Gönyey (Ébner) Sándor: Tréfás lakodalmi játékok Csurgónagymartonban. 182. o. — Beke Ödön: Pótló adatok a Királyfia Kis Miklós meséjéhez. 183. o. — Domokos Pál Péter: A „tekenyőgordon”. 184. o. — Zoltai Lajos: A „májusfa” megünneplésének legrégebb magyar följegyzése. 185. o. — Madarassy László: A bugylibicska castratiója. 185. o. — László Gyula: Az „agos” (szőrösen született) gyermek megfőzése. 186. o.

KÖNYVSZEMLE 187—189

NÉPRAJZI HÍREK 189—191

TÁRSASÁGI ÜGYEK 191—192

TUDNIVALÓK. Az „Ethnographia—Népélet” elsősorban a Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tanulmányait közli. (A tanulmányok tiszta papiros egyik oldalára, lehetőleg géppel irandók!) Írói tiszteletdíjban csakis a megrendelt cikkek részesülnek. A kéziratok és ismertetésre szánt könyvek a szerkesztő, Madarassy László dr. nemzeti múzeumi osztályigazgató (Budapest, X. Hungária-alsókörtút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. A szerkesztő a közlésre el nem fogadott kéziratok megőrzésére nem vállalkozik és azokat csakis a postaköltség teljes összegének megtérítése ellenében küldi vissza.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti BÁTKY ZSIGMOND

A XXVI. ÉVFOLYAM 3–4. SZÁMÁNAK TARTALMA: Oldal

Seemayer Vilmos: Pajtáskertek Nemespátrón (Somogy m.) 65—81

Madarassy László: A palóc duda 81—88

Seemayer Vilmos: Szántás faekével Zalában és Somogyban 89—92

Gunda Béla: A magyar kétrúdú szekér eredete és a régi magyar ajonca-szekér 93—96

Lükő Gábor: Moldvai csángók kendermunkája 96—101

Fekete Béla: Bogárhátú házak Biharban. Boglyásverem Derecskén. A kolompérkert szőlő csőszháza Derecskén 101—104

Fényes Dezső: Méhkereső 104—105

Tagán Galimdzsán: Baskír gyapjúmunka 105—108

Bátky Zsigmond: Három tárgynévmagyarázat. (Bugylibicska. Cíkó. Kunyhó.) 108—111

Anzeiger (Deutscher Auszug) 112

Tagtársainkat, előfizetőinket, olvasóinkat tisztelettel értesítjük, hogy az „Ethnographia—Népélet“ 1935. (XLVI.) évfolyamát az eddigi terjedelemben, de takarékosági okokból egy kötetben, 1935. december közepén fogjuk szétküldeni. Tagtársaink közül azokat, akik tag-, illetve előfizetési díjukat az 1935. évre még be nem küldötték, kérjük, hogy a részükre idecsatolt befizetőlap útján (esetleges hátralékaikkal együtt) ezt most már beküldeni szíveskedjenek. (Tagdíj 4.— pengő, előfizetési díj 8.— pengő.)

Wir benachrichtigen höflichst die Mitglieder der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft, sowie die Abonnenten und Leser unserer Zeitschrift, dass die Nummern 1—4. des Jahrganges 1935 (XLVI.) der „Ethnographia—Népélet“ in einem Hefte gebunden, Ende Dezember 1935 zum Versand gelangen.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XLV. ÉVF.

1934.

3-4. SZÁMA

SOLYMOSSY SÁNDOR.

(Születésének 70-ik évfordulójára.)

A tudósnak az étellel való kapcsolatait a közönség nem mindig ismeri, mert kutatásának eredményeit a közösség számára mások használják fel. A tudós munkája teljes odaadást, egész embert kíván, azonban nem a tudós hősies munkája érdekli az embereket, hanem a meglepő eredmény. A múlt században alig lehetett beszélni néptani eredményekről, mert nem is tudták a néprajzról, hogy tudomány. A legtöbbször furcsaságok gyűjteményének hitték. A magyar néptan tudományának azonban voltak és vannak felfedezhetetlen, harcra késztetői, akik szoros kapcsolatot tartottak fenn az étellel. Ennek köszönheti

a magyarság, hogy legnemzetibb tudománya, a népi műveltség kincsének kibányászása, feldolgozása és megismertetése nem parlagi területen nyugvó kincs, hanem a napvilágon izzik, szikrázik, ragyog, mert felvetette a mélyről a tudós lelkesedés lidércesen lobogó lángja...

Ennek a nagy lelkesedést egész életre kívánó munkának egyik tudós elméje, tevékeny vezére, a magyar őstörténet és a folklóre hivatott kutatója, *Solyomossy Sándor*. Szülővárosa Budapest. A világossá növekvő óriási falu szédületes életirámában nőtt fel, itt végezte iskoláit, egyetemi tanulmányait, itt lett magyar-német szakos középiskolai tanár, bölcséleti doktor. Két évig működött a budapesti gyakorló főgimnáziumban, ahol Volf György vezetése mellett felső

osztályokban a magyar irodalmat tanította, majd Pozsonyban — Főreven gróf Csáky Jenő házában nevelősködött, ahol egyetlen növendékét öt éven át a gimnázium minden tantárgyára tanította. Ezalatt több ízben termékenyítette tudását Német-, Olaszországban és a Balkánon tett utazásaival, mely útjairól eleven útirajzokban számolt be. Közben 1887-ben katonai kötelezettségének is eleget tett, majd 1894-től a pozsonyi kereskedelmi akadémián tanított négy évig. Pozsonyi tanárkodása után Budapesten, a fővárosnál, a VII. kerületi polgári fiúiskolánál vállalt tanári állást, azonban már 1900 szeptemberében felsőépítőipariskolai tanár, s az Erzsébet-nőiskola polgári tanítóképzőjének tanára, majd 1922-től a főiskola igazgatója volt.

Hosszú jegyzéket kellene ideiktatnunk, ha fel akarnánk sorolni azokat az értekezéseket, amelyeknek eredményei sokáig mérföldkövek maradnak a tudományos világban, amelyek egyenként is megérdemelnék az alaposabb méltatást. Eredményes munkásságának méltó jutalma volt, hogy a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetemen 1922-ben az ethnológia magántanára, majd 1929-ben a szegedi Ferenc József-tudományegyetemen a néptan hazánkban első nyilvános rendes tanára és ezzel egyidőben a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja lett. Munkásságának értékét a Magyar Tudományos Akadémia is elismerte, mert 1919-ben levelező, majd 1933-ban rendes taggá választotta a tudományban és az életben avatott fővel működő tudóst, mint olyan férfiút, aki „a magyar néptudomány felvirágzását nemzeti érdeknek tartja, társadalmi szakadások üdvös áthidalását reméli tőle s a nemzeti regeneráció egyik tiszta kútfejét tiszteli benne”. Mozgékonyságára jellemző, hogy számos tudományos társaság belső tevékenységében (Egyet. Philológiai, Magyar Nyelvtudományi, Magyar Irodalomtörténeti, Körösi Csoma-Társaság, helsinki Folklore Fellows stb.) mint választmányi tag vesz részt, s hogy a *Semaines d'Ethnologie religieuse* magyarországi megbízottja 1923 óta, az 1926-i milánói világkongresszus kiküldött résztvevője.

A Magyar Néprajzi Társaság életében régóta tevékeny szerepet visz. A Társaságnak 1902-től választmányi tagja, 1909-től főtiszkára, 1919 óta alelnöke. Mint az *Ethnographia*—Népelet szerkesztője (1919—1930) a Társaság irányzatát, szellemét hathatósan és jelentékeny módon irányította. A Társaság propagandacélokat szolgáló vándorgyűléseinek (Szeged, Gyula, Kecskemét, Nagykőrös, Pápa, Pécs, Győr stb.), mint a Folklore-Szakosztály elnöke, agilis szervezője volt.

Kevés alkalmunk van ilyen kivételes életpályában gyönyörködnünk és jólesik, hogy ennek a harmónikus életnek, ennek a felfelé ívelő életpályának magyarázatát, sajátos színezetét és következetes értelmét a néptan tudományával való bensőséges kapcsolat adja meg. Érdeklődése kora ifjúságában felébredt a népi hagyományok iránt, s megtalálta az alkalmat arra, hogy a magyar néppel közvetlen kapcsolata is legyen. „Gazdasági írásoknak használtak a legnagyobb munka idején, ami alkalmat nyújtott a köznéppel való huzamos érintkezésre”, — írja unokabátyjánál töltött vakációiról „A mohácsi koponya” című emlékezésében. A magyar népeletben

új és kiaknázatlan adattárra talált és látási körének lassankint a néplélek biztos ismerete lett a középpontja. Ezzel a gyakorlati ismerettel értékelhette csak elvontan a néptant tárgyköre, alapfogalmai, célja és módszerei biztos meghatározásáig. A folklórejelenségek szellemi jelenségek, azonban beszélnek multjukról, ha ért vallatásukhoz az ember, — mondotta többször is. Számtalan tanulmány, cikkel gyarapította néprajzi irodalmunkat, szeretett tudománya majd minden kérdéséhez hozzászólt szigorú módszerességgel, éles ítélettel, a nemzetközi szakirodalom terjedelmes ismeretével és széles látóköréről tanuskodó alapossággal. Fiatal korában mint a Fővárosi Lapok, Magyar Szemle, budapesti és pozsonyi hírlapok belső munkatársa és tudósítója, eredményesen foglalkozott a szépirodalommal, később különösen az ifjúsági irodalommal és enemű munkáinak könnyedsége, fordultatos előadása, gondos, magyaros stílusa, érdekes képei meglepően hatnának az olvasóra, ha nem ismerné tudományos munkáinak efféle szépségeit. Előadások százaival népszerűsítette tudományát mint a Szabad Egyetem, Uránia, rádió, különféle ligák, egyesületek rendes előadója. Népszerű felolvasásai a nagyközönség körében is kedvelt előadóvá tették, egyetemi előadásainak elevensége pedig sok fiatal tanárjelöltet nyert meg a magyar néptan nagyfokú önzetlenséget kívánó ügyének. Buzdító szavaiban mindig érezhető volt tanítványai iránt érzett mély, atyai szeretete, előadásainak, szemináriumainak szisztematikus munkamegosztása megkedveltették tanítványaival azt a módszert, amelynek alkalmazása a legbiztosabb a néptan hatalmas területén való biztos eligazodásra.

Első tudományos sikereit Gyulai Pál ösztönzésére és Heinrich Gusztáv serkentéseinek hatása alatt a *karácsonyi misztériumok eredetkérdéséről* (1889), a *Betlehem szerepéről a népmisztérium és a dráma történetében* (1894, doktori ért.), a *hazai német, a főrévi népszínházokról* írott alapos tanulmányaival aratta, azonban már korán foglalkoztatták alapvető kérdések az *ethnológia és a szociológia, ipartörténet, valamint az esztétika kapcsolatairól* is. Tanulmányaiban határterületek közös kérdéseinek megvitatására törekedett. 30—40 év előtti eredményei olyan eredmények, amelyek a köztudatba a külföld révén csak most kerültek át, mint modern újdonságok, pedig Solymossy — mint már említettük — nagyon sokat tett a néptani problémák iránti érdeklődés emelése érdekében is. Kutató szenvedélyével, felfedező érzékével, a tudós kutatáshoz is szükséges képzeletével figyelemreméltóan kapcsolt új és ismert adalékokat. Különösen a *lira és epika eredetéről, az énekesrendek kialakulásáról* írt hatalmas tanulmányai keltettek nagy feltűnést. A néptanban fontos a dolgok mélyére való hatolás és Solymossy a néplélektan eredményeivel, valamint az ősalapotú népek költészetének alapos ismeretével az esztétika, irodalom és költészettan merev felfogásait kisebb tanulmányaiban is sikerrel döntötte meg és egészen új irányba terelte a fejlődést.

Katona Lajos nyomdokain a magyar mesekutatás legszámottevőbb munkása. A magyar és külföldi meseirodalom alapos ismerője. Tájékozottsága az Ethnographia — Népéletben megjelent

gazdag tárgytörténeti jegyzeteiből is kitűnik, azonban legékesebb bizonyítéka a gondozásában holland nyelven megjelent hatalmas magyar monda- és mesegyűjtemény (*Hongaarsche Sagen, Sprookjes en Legenden*. Zutphen, 1929), amelynek általa készített alapos jegyzetei önálló tanulmányokként is megállnák helyüket. E téren számos munkája közül is kiválik a *Jávorfa meséjének* elterjedéséről írott hatalmas alkotása, valamint azok a tanulmányok, amelyekben kimutatja *népmeséink keleti rokonságait* és ennek nyomán *ősvallásunk* törmelékeit szedi össze. *A kacsalábon forgó kastélyról, a tetejetlen fáról, a vasorrú bábáról, a fehérlo-fiáról, sárkánycsaládról* stb. szóló mesékről megállapította, hogy néha a párbeszéddekig egyezően ugyanezek élnek a nyugatázsiai nagy síkság vándor pásztorok törzseinek ajkán. A közbeeső földdarabon hiányzanak, amiből biztonsággal következtethető Solymossy szerint, hogy egykor a honfoglalás idején kellett keletről hoznunk. Ezeréves történetek tehát, amik teljes alakjukban híven fennmaradtak népünk emlékezetében. Ilyen meglepő eredményei vannak *ősi temetkezésmódunkról, a fejfákról* írott tanulmányaiban, *a honfoglaláselőtti magyarság etnikumának* megállapítása mellett biztos kézzel rajzolja meg *a honfoglaló magyarság lelki képét*. Meglepő olvasnunk *az egyéniség alkotó jellegeiről, a néplelekről és a tömeglelekről, az ellentétekről, az Ezeregyéj mesecsoportjáról, a szépmember meséjéről, a „vadász temetése”-ről, a csókról, a gondolatritmusról* szóló eleven fejtegetéseit, *Arany, Jókai népiességének* új, alapos magyarázatát, *a Toldi-monda keletkezését és a Lél vezér kürtmondájának* eredetéről szóló meglepő fejtegetéseket. Témái, módszerei, eredményei: forradalom, hitetlenkedés megjelenésük idején, azonban az idő, a más úton elért eredmények a legtöbbször az ő igazát erősítik meg.

Solymossy Sándor tudományos munkássága voltaképpen tudós csapongás a magyar néprajz tágas, megművelésre váró mezőin, hogy megjelölje azokat a pontokat, amelyeknek irányában az új nemzedék dolgozhat. Két kiemelkedő tanulsága mégis van szigorú következtetésséggel megalkotott nagy, tudományos programjának: „Az általános néptudomány szolgáltatja a primitív fajok és néptörzsek gondolkodásrendszereinek, vallásos képzeiteiket is igazgató világfelfogásának ismeretét; a folklóre feltárja népünknek az ősi időből csodálatos szívóssággal átörökített, törmelékes hagyományemlékeit, főképp a népmesékben és a babonákban. Amaz megvilágítja emezeket, lehetővé teszi értelmezésüket s visszaiktatásukat eredeti rendeltetésük gondolatvilágába: a magyar ősvallás hiedelmei közé.”

Adja Isten, hogy Solymossy Sándor sokáig élhessen köztünk, hogy megtölthesse gyöngybetűivel a magyar ősvallás monográfiájának „üres lapjait”, hogy ezzel a munkájával is újabb meghódításra váró területeket jelölhessen ki számunkra!

D. S.

A MAGYARORSZÁGI AVAROK FAJI ÖSSZETÉTELE ÉS ETHNIKAI JELENTŐSÉGE.*

Az avarokra vonatkozó kutató munka történetében, főleg pedig annak embertani ágában, fordulópontot, ismereteink gyarapodásában új korszak kezdetét jelenti az 1924-ben Kecskeméten tartott közös néprajzi és régészeti vándorgyűlés s az 1926/27-ben végzett mosonszentjánosi ásatás.

A kecskeméti vándorgyűlésen tartott előadásom hatása volt, hogy a tősgyökeres magyar írásművészet és a nemzeti irányú tudományos kutatás összekötőtisztje, néhai Móra Ferenc, egy év múlva a saját ásatásából származó 300 darab avar koponyával lepert meg s így a kérdés tanulmányozásához az első nagyobb számú hiteles antropológiai anyagot szolgáltatta.

1927-ben viszont az első olyan nagyobbarányú ásatás folyt hazánkban, amikor régész és antropológus együtt dolgozva ásatott fel egy nagyobb avar temetőt, abból mindent — régészeti anyagot, ember- és állatsontokat egyaránt — megmentett, a temető minden sírját feltárta s így az előkerült gazdag régészeti és embertani anyag és kétoldalról tett tudományos megfigyelés nem csupán a múzeumi tárgyak leltári szaporulatát jelenti, hanem a Mosonszentjános környékén élt avar törzs ethnikai és embertani mivoltába, sőt demográfiai viszonyaiba is már némi bepillantást enged.

Ebbe a gyűjtő munkásságba azóta a Nemzeti Múzeumon kívül bekapcsolódtak a vidéki múzeumok lelkes vezetői is, úgy hogy rövid 10 év alatt, csak magára a hun-avar korra közel 2000 hiteles koponyából és vagy 1000 csontvázból álló gyűjteményt sikerült összegyűjtenünk a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában, — olyan gyűjteményt, mely a maga nemében külföldön is ritkítja párját.

Móra Ferencen kívül elsősorban Fettich Nándor, továbbá Marosi Arnold, Rhé Gyula, Csallány Gábor, Horváth Tibor voltak azok, kik e gyűjtő munkában hathatósan támogattak, hogy a többieket ne is említsem.

De hát minek az a sok koponya és csont? kérdezhetné valaki, — aminthogy kérdezték is már többen. Hiszen ha van fajtípus s az a csontokon felismerhető, akkor elég arra 1—2 koponya is — mondják az optimisták.

Valóban nem is igen történt más a legújabb időkig, sem az avarok, sem a honfoglaló magyarok s a hazánkban élt többi népek testi sajátságainak megismerése céljából, mint hogy mutatóba eltektek néhány „szép“ koponyát, lévén a „szépség“ legfőbb kritériuma az, hogy ép legyen s ne hiányozzék egyetlen foga sem. Azt azonban, hogy a koponyákat nem jelölték meg nemcsak sírszámmal, de még a lelőhely nevével sem és hogy ilymódon a „szép“ koponyák annyira nem voltak hitelesek, hogy legtöbbször utólag még a temetőt vagy a kultúrkort sem lehetett megállapítani, amelyből azok származtak, már egyáltalán nem tartották fontosnak. Ellenben megkövetelték,

* A Magyar Néprajzi Társaság XLVI. évi rendes közgyűlésén tartott előadás.

hogy az antropológus az ilyen „mutatóba megmentett” és bizonytalan eredetű, vagy legalább is régészeti mellékletekkel nem azonosítható „szép” koponya alapján okvetlenül mondja meg, hogy az hun, avar vagy magyar volt-e. És amikor azt nem tette, mert nem tehetette, nem a kérdésfeltevés tudománytalanságára gondoltak, hanem az antropológia eredménytelenségét emlegették.

Ma már, amikor egyfelől ismerjük az összes mai és régi történelmi népek nagy rasszbeli kevertségét s másfelől kezdünk belelátni az öröklés és rasszkeveredés bonyolult törvényszerűségeibe, egyenesen mulatságos az az itt-ott még ma is megnyilvánuló vélemény, amely egyiket ilyen szörványos lelet alapján véli eldönthetni a népek rendkívül bonyolult fajiságát. Sőt — örömmel állapíthatjuk meg — kezd terjedni nálunk is már az a tudományos belátás, hogy a hazánk területén egykor élt népek elpusztított vagy elhagyott lakótelepei és régi sírjai a bennük található kultúrtárgyak és csontvázak alakjában megőriztek, konzerváltak számunkra sok olyan tárgyi emléket, sok olyan népi életjelenséget és történelmi bizonyítékot, amelyek a modern tudomány módszereivel kiásva, megrögzítve és kellő kritikával megszólaltatva, a kútfőkkel azonos értékű bizonyságokat szolgáltatnak. A karöltve folytatott régészeti és emberani kutatások, ha rendszeresen és módszeresen végezzük azokat, fel fogják előttünk tárni a régi népek életének, ethnikai és rasszbeli történetének sok ismeretlen részletét és nem is sejtett fényt fognak deríteni eredetüknek, ethnikai és rasszbeli rokonságuknak ma még jórészt homályba burkolt kérdéseire.

És hogy a dolog valóban így van, arra éppen a most tárgyalandó probléma szolgálhat fényes bizonyítékkal. Mert hogy az avarok rasszbeli összetételének és ethnikai jelentőségének kérdéséhez a komoly szaktudomány részéről hozzászólunk s egyáltalán ma már hozzászólhatunk, azt nem azok a mutatóba megmentett „szép” koponyák, hanem a nevezett együttműködés kapcsán tudományosan kiásott, több száz darabból álló hiteles koponyáz és csontvázsorozatok tették lehetővé.

Az eddig összegyűjtött és részletesebben feldolgozott anyagból különösen három avar temető válik ki gazdagság és fontosság tekintetében, úgymint: a mosonszentjánosi, üllői és kiskőrösi. Mindegyik közel 300 síros és mindegyikből sikerült az antropológiai anyagnak közel 50%-át megmenteni. Ily módon e három temetőbe temetkezett nép testi sajátságairól, rassztípusairól meglehetősen tiszta fogalmat alkothatunk magunknak. Sőt ezek alapján most már némi következtetést vonhatunk a régebbi, rosszul kiásott temetők anyagára és jelentőségére is. Így többek között megállapíthatjuk, hogy a kesztői helyi, győri, gátéri, szentesi, szegedőthalmi stb. régebben feltárt hun-avar temetők koponyáz és csontvázanyagának elpusztítása, illetve csak egészen hiányos, úgynevezett „mutatóba” való megmentése mérhetetlen tudományos kárt jelent az avarok fajiságára vonatkozó ismereteink szempontjából.

Lássuk már most emez újabb ásatások hiteles csontvázanyagának tanulmányozásából leszűrődő fontosabb tanulságokat.

Mindenekelőtt feltűnik, hogy hazánk különböző kultúrkoraiból, akár véletlen, akár rendszeres ásatás folytán megmentett összes antropológiai anyagban dominál az avarokor, és pedig olyannyira, hogy a többi kultúrkorból és a hazánk területén élt többi népektől együttvéve sincs annyi koponyánk és csontvázunk, mint éppen az avarokorból. E jelenség aligha véletlen és joggal gondolkodóba ejthet bennünket. Az sem igen valószínű, hogy régészeink túlnyomólag csak avar koponyákkal akartak volna kedveskedni az antropológiának. Párhuzamos jelenség ezzel az ország különböző vidékein található avarokori temetőknek feltűnően nagy száma és még inkább a bennük levő sírok sokasága. Szinte általános jelenségnek látszik, hogy az avarokori temetők túlnyomó része 200—300 síros. Sőt ennél jóval nagyobb temetőket is ismerünk.

Az avarokoron kívül melyik kor és melyik nép az hazánk területén, amelyik ezernél több sírból álló temetőket hagyott hátra? Már pedig a keszthelyi, jutasi, győri avartemetők ilyenek voltak.

Azt hiszem, aligha tévedek, ha e jelenséget az avaroknak aránylag zárt ethnikai egységben való huzamos itt tartózkodása mellett főleg nagy lélekszámukra és szaporodásukra vezetem vissza. Ezért az eddig előkerült gazdag antropológiai anyag alapján az avaroknak hazánk történetében elsőrangú ethnikai jelentőséget tulajdonítok. Hozzájuk, úgy néptömeg, mint az ethnikai és embertani hatás tekintetében, legfeljebb még az árpádkori magyarság és a bronzkor elején lefolyt nagy népvándorlás hasonlítható.

Tanulságos temetőinkben a férfiak és nők arányának tanulmányozása. Minthogy a koponyák mellett nagyszámú csontváz is megmentetett, így Üllőn 260 sírból 123 koponya mellett 89 csontváz, Kiskőrösön pedig 213 sírból 128 koponya és 103 csontváz, azért nagy valószínűséggel megállapíthattam a nemek arányát is.

Mindenekelőtt kiderült, hogy a sírokban a nők száma általában lényegesen nagyobb, mint a férfiaké. Úgy látszik azonban, hogy e tekintetben temetők, illetve vidékek és törzsek szerint lényeges különbségek vannak az avarok között. Mert például amíg Üllőn és Kiskőrösön a nők száma 10%-tel múlja fölül a férfiakét, addig Mosonszentjánoson a nők számbeli fölénye a 20%-et is megközelíti.

A nőknek a sírokban való nagyobb száma valószínűleg azzal kapcsolatos, hogy a férfiak egy része az otthontól távol, harcokban, kalandozásokban pusztult el. Hasonló jelenséget észleltem a pogány magyar sírokban. De ezt bizonyítja, mint alább látni fogjuk, az egyes életkorok számaránya is. Ha pedig ez így van, akkor nagyszámú avar temetőnek teljesen tudományos feltárása után reményünk lehet arra, hogy a nemek arányából adott esetekben a temetők viszonylagos korára is némi következtetést vonhassunk.

Ami az elhaltak életkorát illeti, a 10 évnél fiatalabb gyermekek arányszámának s a gyermekhalandóság kérdésének tanulmányozásáról le kellett mondanom, minthogy az ásatók a gyermekcsontvázakat nem mentették rendszeresen meg. A 10 évnél idősebbek gyakoriságának tanulmányozása azonban arra az érdekes eredményre vezetett, hogy 30 évesnél fiatalabb korban a nők vannak túlnyomó többségben, míg a 30 évesnél idősebbek között a férfiaké a többség.

Igy például Üllön a 30 évesnél fiatalabbak között 15% férfival 40% nő állott szemben, viszont a 30 évesnél idősebbek között 60% volt a nők és 85% a férfiak arányszáma.

A fiatal férfiak feltűnően kicsi száma nyilvánvalóan onnan ered, hogy egyrészt az otthontól távol, harcokban halt el. Viszont idősebb életkorban a nőknek a férfiakéhoz viszonyított kisebb percent-száma arra vall, hogy az avarok között a nők átlagos életkora rövidebb volt, mint a férfiaké. Csakugyan, a 10 évesnél idősebb egyének koponyái alapján számítva, átlagos életkor gyanánt a férfiakra 38 évet s a nőkre 34 évet kaptam. Minthogy pedig a 10 évesnél fiatalabbak itt teljesen hiányoznak, ezen adatokból arra is következtethetünk, hogy az avarok átlagos életkora lényegesen kisebb volt, mint például a mai magyarságé. És hogy ez tényleg így van, arról meggyőződhetünk, ha mai arány szerint hozzájuk számítjuk a hiányzó 10 éven aluliakat s így számítjuk ki az elhaltak hozzávetőleges életkorát. Kiderül ugyanis, hogy a mai férfiak átlagos halálozási kora 35 év, az avar férfiaké pedig csak 29 év; viszont a mai magyar nők 37 évnyi átlagos halálozási korával szemben az avar nőké csak 24 év.

Íme, ezen hozzávetőleges példák után aligha szorul bizonyításra, hogy milyen fontos volna, ha minden ásatásnál minden csontvázat és koponyát megmentenének, mert akkor a régi népek demográfiai viszonyaira úgy antropológiai, mint történelmi szempontból is rendkívül fontos megállapításokat tehetnénk.

Lássuk most az avarok fontosabb testi bélyegeit.

Ezek közül mindenekelőtt a termet a legszembetűnőbb és egyik legjellemzőbb. A jelen esetben azért is nagyon fontos a testmagasság kérdésének tanulmányozása, mert az avarok testi sajátságai közül egyedül ez az, amiről a történelmi források kifejezetten megemlékeznek. Nestor krónikájában ugyanis azt olvassuk, hogy: „az avarok magas termetűek és gögös elméjük valának”. Kérdés, vajjon a hiteles csontvázak megerősítik-e Nestor ezen állítását?

A testmagasságot kétféleképpen állapíthatjuk meg. Vagy úgy, hogy a sírban fekvő csontváz hosszát megmérjük, vagy pedig a hosszú csontok méreteiből bizonyos arányszámok alapján következtetünk az életbeli testmagasságra.

A mosonszentjánosi, kiskőrösi és üllői avar temetőkből összesen megmentett 288 csontváz alapján megállapítható, hogy az avar férfiak átlagos testmagassága 163,7 cm, a nőké pedig 152,8 cm volt. Az avarok tehát a középnél alacsonyabb, úgynevezett kisközepes termetűek voltak s a férfiak átlagban 11 cm-rel múlták felül a nőket. Ilyen kisközepes termetű az ugor és turko-tatár népek legnagyobb része. Így különösen a volgai tatárok, tunguzok, zürjének, permjákok, tatárok, burjátok, kalmükök, baskirok stb. Ezek valamennyien 163 cm körüli átlagos férfi és 152 cm körüli átlagos női termetről nevezeteseek. De ilyenek voltak a pogány magyar sírok csontvázainak tanúsága szerint a honfoglaló magyarok is. Ezzel szemben a mai magyar férfiak átlagos testmagassága 167 cm körül van.

Tüzetesebb vizsgálatokból azonban kiderül, hogy az avarok sem voltak mindnyájan ilyen kisközepes termetűek, hanem emellett volt közöttük egy határozottan alacsony, 158 cm körüli, egy nagyközepes,

166 cm körüli, sőt egy már határozottan magas, 173 cm körüli elem is. Vagyis kétségtelenül több termettípus állapítható meg közöttük, ami erős rasszbeli kevertségre vall.

Am hogy az avarok között mégis a kisközepes és alacsony termetűek domináltak, kiderül abból, hogy magára a kisközepes termetű csoportra a vizsgált egyéneknek több mint $\frac{1}{3}$ -a esik s a férfiaknak 67%-je, a nőknek pedig 56%-je a középnél alacsonyabb termetű volt. Ezzel szemben a középnél magasabb termetűek száma a férfiak között csak 33,1% s a nők között 43,6%.

Jellemző az is, hogy a határozottan alacsony, azaz 160 cm alatti termetűek gyakorisága kétszer akkora, mint a magas, vagyis a 170 cm feletti termetűeké. Egyébként vidékek szerint is különbség van az avarok átlagos testmagassága között. Így például Mosonszentjánoson 162,2 cm, Kiskőrösön 163,8 cm és Üllőn 164,6 cm volt az avar férfiak átlagos testmagassága. És minthogy a többi testi jellegek tekintetében is hasonlót tapasztaltam, mindez amellett szól, hogy az avarok rasszbeli összetétele törzsek szerint különböző volt.

Íme tehát a hiteles avar csontvázakon végzett mérések nem igazolják Nestor krónikájának azt az állítását, hogy az avarok magas termetűek lettek volna. Még ha az összes, középnél magasabb egyéneket a magastermetűek közé számítanók, akkor is csak $\frac{1}{3}$ -uk lenne magastermetűnek nevezhető. A valóságban azonban a ténylegesen magastermetűek száma alig éri el közöttük a 10 százalékot. Minthogy pedig a hazánk különböző részein levő három avar temető csontváza anyaga azonos eredményre vezetett, ezen eredmény aligha tekinthető véletlennek.

Nagyon jellemző a koponya ürtartalma is, minthogy abból bizonyos fokig a szellemi képességekre következtethetünk. A kiskőrösi avartemetőben a férfiak átlagos koponyakapacitása 1467 cm³ volt, a nőké pedig 1310 cm³. Mindkét érték megközelíti a mai európai átlagot és bizonyára összefüggésben áll az avarok magas kultúrájával, valamint szervezőképességével.

A fej alakját az embertanban az úgynevezett koponyajelzővel fejezik ki. Ez nem más, mint a fej legnagyobb szélességének százszorosa osztva a fej legnagyobb hosszúságával. Ennek alapján megkülönböztetünk hosszúfejű, középfőű és rövidfejű koponyákat. Az avarok 78–79 körüli koponyajelzőjük alapján az úgynevezett középfőű (mesocephal) népek csoportjába tartoznak, és pedig már a rövidfőűség alsó határához közel foglalnak helyet, ami őket egyfelől az ugor, másfelől a turco-tatár, valamint az úgynevezett palaeoszibériai népekkel hozza antropológiai rokonságba.

Feltűnő a férfiak és nők átlagos koponyajelzőjének nagy különbsége. A nők általában rövidebb fejűek. Minthogy pedig e jelenség az összes eddig tanulmányozott avar temetőben ismétlődik, kétségtelen, hogy a két nem rasszbeli összetételében megnyilvánuló különbséggel van dolgunk, ami ismét az ázsiai lovas nomád népek között gyakori nőrablással és idegen törzsből való növéttel függ össze.

Tüzetesebb vizsgálatokból az is kiderül, hogy amint a termet, úgy a koponya alakja tekintetében sem volt egységes a magyarországi avarság. Egyfelől ugyanis minden csoportban az uralkodó középfőű-

ség mellett kisebb-nagyobb gyakoriságban hosszú- és rövidfejű típusok is előfordulnak, másfelől az egyes típusok gyakorisága vidékek szerint nagyon változó. Így például Jutason, Mosonszentjánoson, Keszthelyen a hosszúfejű típusok vannak többségben, Üllön, Kiskőrösön, Öskүн viszont a közép- és mérsékelt rövidfejű típusok jutnak előtérbe.

Még jellemzőbb az avarokra az arckoponya alkata. E tekintetben két, élesen elválasztható csoportra különülnek.

Egy részük ugyanis tisztább vagy kevertebb formában a mongol rassz bélyegeit, úgymint: lapos, széles arc, lapos, széles orr, alacsony szemgödör, kiálló járomtáj, alacsony homlok, széles, aránylag lapos áll, arci fekvésű nagy járomcsont stb. viseli magán.

Más részük viszont minden mongol vonástól mentes európai arc-típusú, és pedig részint keskeny, magas arccal, egyenes hátú, keskeny, kiálló orral, tágnylású szemgödörrel, oldalt laposan fekvő járomcsontokkal, jól fejlett keskeny állal, részint alacsonyabb, szélesebb arccal, rövidebb, szélesebb, homorú hátú orral, szélesebb állkapoccsal.

Ezekután kétségtelen, hogy az avarok testi típusuk alapján két nagy rasszkörbe, úgymint az európaiba és mongolba tartoznak.

Az egyes jellegek korrelációjának tüzetes tanulmányozásából azt is megtudjuk, hogy mindkét rasszkörön belül a típusoknak egész sora van képviselve az avarok között. Így a mongol rasszkörből elég nagy gyakoriságban megvan annak északi ága, az úgynevezett tungid-rassz, melyre az alacsony termet, igen rövid és rendkívül széles arckoponya, alacsony, hátrafutó homlok, rendkívül széles, lapos arc jellemző. Jóval ritkább már az úgynevezett sinid-rassz, mely a mongol rassz kor kultúralakja. Viszont ismét gyakoribb az úgynevezett palaemongoloid- és sibirid-rassz, mely mindkettő a szibériai és az ugor népek fő alkateleme.

Ne gondoljuk azonban, hogy a mongol rasszkör emez ágai talán csak úgy szórványosan vagy csak egészen halvány nyomokban fordulnak elő. Ellenkezőleg, oly klasszikus példányokban kerülnek elő avar sírjaikból, hogy különbeket Észak-Ázsia és Szibéria keveredetlen törzseinél sem találunk. Gyakoriságuk pedig oly nagy, hogy egyes avar temetőinkre, például Mosonszentjános, Nemesvölgy, Gátér stb. teljesen ezek a mongol elemek nyomják reá a bélyegét.

A nem mongol jellegű rasszok közül elsősorban a turanid vagy Deniker-féle turco-tatár rassz szerepel, mint az avarok jellemző típusa. Ez arra vall, hogy az avarokban tetemes török-féle ethnikumnak kellett lenni. Emellett azonban a nordicus, mediterrán, keletbalti és armenid rassz is előfordul, esetről-esetre változó, de általában elég nagy gyakoriságban.

Sőt éppen az a jellemző a magyarországi avarságra, hogy az egyes típusok előfordulása és gyakorisága, tehát a rasszbeli összetétel, szinte temetőről-temetőre változik. Ily módon adva van a lehetőség annak, hogy majdan kellőszámú hiteles temető embertani anyagának tüzetes tanulmányozása alapján az avarok ethnikai összetételére is következtetést vonhassunk.

Annyit máris megállapíthatunk, hogy az antropológiai anyag alapján a hazai avar temetők három csoportba oszthatók.

Az első csoportra az jellemző, hogy benne az emberanyag csaknem 100%-ban tiszta mongol rasszjellegű. Ezeknek a temetőeknek a kultúrája is egységesebb, zártabb jellegű, ethnikai különállósága kifejezettebb. Ilyen például Mesonszentjános, Nemesvölgy, Csorna, Gátér, Cebe stb. Sőt, úgy látszik, hogy e csoport a mongol rasszelemek minősége szerint két alcsoportra különül.

A temetők második csoportja antropológiailag kevert jellegű, amennyiben bennük úgy a mongol, mint a nem-mongol rasszkörbe tartozó elemek egyaránt előfordulnak, és pedig körülbelül egyforma gyakoriságban. Ezek vezető rasszeleme többnyire a turanid-rassz. Ilyen temetők a kiskőrösi, üllői, bakonykoppányi, keceli stb. E temetőkben a kultúra is kevertebb s az ethnikai jelleg nem olyan zárt, mint az első csoportban volt.

Az avar temetők harmadik csoportjában végül a mongol rasszjellegek csaknem teljesen hiányoznak s helyettük európai, főleg a nordicus-mediterrán rasszkörbe tartozó típusok dominálnak. E temetők többnyire igen nagyok s úgy emberanyagban, mint kultúrában rendkívül keverték, ethnikai jellegük pedig egészen elmosódott. Egy részük valósággal akkori kultúrgócpontnak tekinthető. Ilyen Jutas, Keszthely, Szob, Cikó, Tiszaderzs stb.

Az avarok néhány koponyatípusát a mellékelt ábrákon (1—4. á.) mutatjuk be.

Vizsgálataink eredménye gyanánt megállapíthatjuk, hogy:

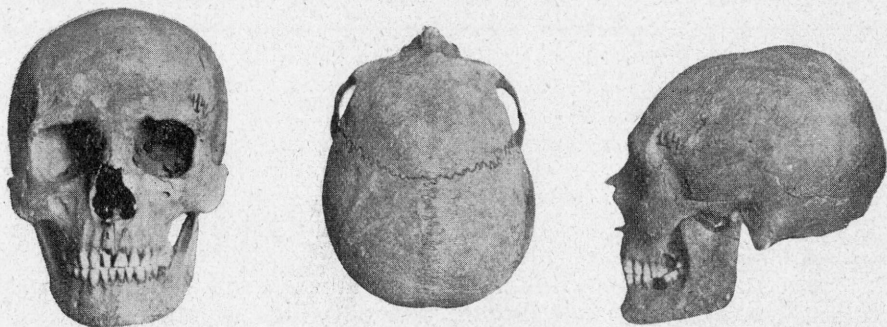
1. Az avarok rasszbelileg rendkívül keverték voltak s képviselve volt bennük Euráziának csaknem valamennyi rasszeleme. Ez a nagyfokú rasszkeveredés kapcsolatban áll ethnikai kevertségükkel.

2. Ősi magjuk tiszta ázsiai, és pedig észak-keletázsiai, illetve szibériai eredetű mongol s ez előbb ugor, majd turco-tatár (turanid), azután kaukázusi és európai (germán) elemekkel jutott érintkezésbe, sőt intenzív rasszkeveredésbe. Ebben a nagytömegű és különböző irányban keveredett rasszkonglomerátumban külön érdekes probléma lesz az öröklés menetét tanulmányozni.

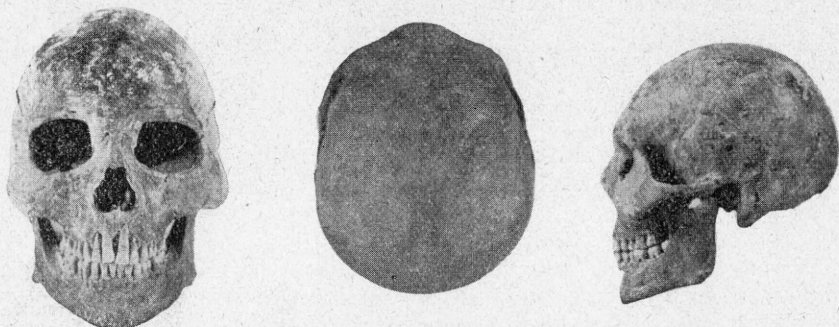
3. Mint népcsoport, az avarság a honfoglaló magyarságtól antropológiailag, rasszbeli összetételében lényegesen különbözött, mert egyfelől rassztípusainak legnagyobb része, főleg a mongol rasszkörbe tartozók, a honfoglaló magyarságban hiányoztak s másfelől a közösen előforduló rasszelemek gyakorisága is más volt az egyiknél, mint a másiknál. A honfoglaló magyarokról, mint az avarok közvetlen utódairól vagy egyenes leszármazottairól tehát antropológiailag nem beszélhetünk. Ellenben hiteles leletekkel igazolható tény az, hogy az avarok egyes törzsei, főleg a turanid és keletbalti rasszelemeket nagyobb számban tartalmazó csoportjaik a honfoglaló magyarsággal antropológiai rokonságban állottak. Ezen embertani rokonság alapján pedig nagyon is valószínű, hogy az avarokban a honfoglaló magyarokéval rokon ethnikai elemnek is kellett lennie.

4. Az avar temetők antropológiai tanulmányozásának a magyarság szempontjából még fontosabb megállapítása az, hogy az avarok embertani típusai az avar uralom bukásával távolról sem pusztultak ki hazánkban, sem el nem vándoroltak, hanem nagy tömegben itt maradtak s az árpádkori magyarságba beolvadtak. Ez az oka annak

a feltűnő jelenségnek, hogy az időben egymástól távolabb álló avar és árpádkori temetők között az antropológiai rokonság sokkal nagyobb, mint az időben egymáshoz közelebb eső avar és pogány-

1. ábra. Turano-mongolid típusú koponya három nézetben.
(Gátér. Kada Elek ásatása.)

2. ábra. Tungid típusú koponya három nézetben.
(Üllő, 183. sír. Fettich N. ásatása.)

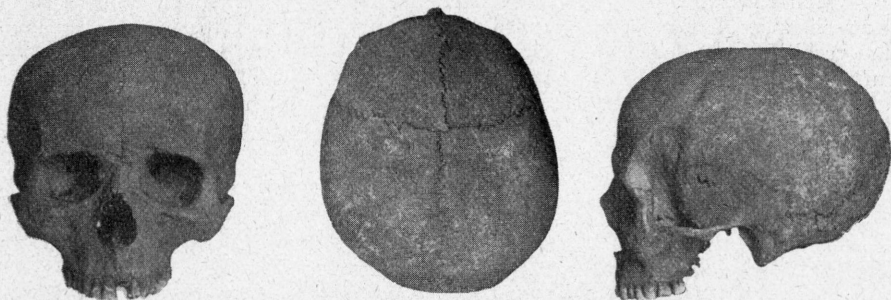

3. ábra. Europo-sibirid típusú koponya három nézetben.
(Üllő, 185. sír. Fettich N. ásatása.)

magyar temetők között. A mai magyarságban sokfelé kimutatható mongol és mongoloid elemek túlnyomórészt avar eredetűek.

5. Abból a tényből, hogy egyfelől az avarok egyrésze a honfoglaló magyarokkal antropológiai összetételében rokon volt s hogy

másfelől az avarok típusai nem haltak ki, hanem az árpádkori magyar-ságban tovább éltek s hazánk különböző vidékein mai napig megmaradtak, nyilvánvaló, hogy az avarok a magyar nemzettest felépítésében elsőrangú antropológiai és ethnikai szerepet játszottak, sőt játszanak még ma is. Különösen Dunántúl az, ahol avar elemek megmaradása tömegesen igazolható.

4. ábra. Turanid típusú koponya három nézetben.
(Kiskőrös, 4. sír. Fettich és Horváth ásatása.)

Íme az eddig többnyire feleslegesnek tartott, sőt lebecsült korhadó régi csontok, az antropológia tudományos módszereivel megszólaltatva, elsőrangú történelmi kútfők szerepét töltik be s vérségi alapon hazánk földjéhez való másfélévezredes történelmi jussunkról tesznek hiteles tanubizonyságot.

(*Deutscher Auszug.*)

Verfasser hat im Ethnographischen Museum eine Sammlung von annähernd 2000 authentischen Schädeln und ca. 1000 Skeletten aus der hunnisch-avarischen Zeit zusammengebracht. Auf Grund der Erforschung dieser Sammlung, welche auch in europäischer Relation wenige ihresgleichen hat, sowie der sehr ausgedehnten und zahlreichen avarischen Friedhöfe, stellt Verfasser fest, dass die Avaren auf dem Gebiete Ungarns sowohl in antropologischer, wie in ethnischer Beziehung eine ausschlaggebende Rolle spielten, mit welcher nur die zur Zeit der ungarischen Landnahme und anfangs der Bronzezeit stattgefundene grosse Völkerwanderung verglichen werden könnte. Die durchschnittliche Körperhöhe der avarischen Männer betrug 163·7 cm, die der Frauen 152·8 cm, die Schädelkapazität war durchschnittlich bei Männern 1467 cm³, bei Frauen 1310 cm³. Der durchschnittliche Schädelindex (78—79) bewegt sich auf der unteren Grenze der Mesokephalie. Auf Grund ihrer Körperhöhe, Schädelform und Gesichtstypus zeigen sie antropológische Verwandtschaft mit den ugrischen und turco-tatarischen Völkern einerseits, mit den palaeosibirischen Völkern andererseits. Verfasser beweist, dass die ungarländischen Avaren in antropológischer Beziehung äusserst gemischt waren und findet man unter ihnen Vertreter fast aller Typen sowohl des europiden, wie des mongoliden Rassenkreises. Aus dem mongoliden Rassenkreis ist es die tungide, palaeomongolide, sinide und sibride, aus dem europiden Rassenkreis die turanide, armenide, sowie die nordische mediterrane und ostbaltische Rasse, welche als elementare Rassenbestandteile der ungarländischen Avaren hervorzuheben sind. Die Avarenfriedhöfe in Ungarn können vom antropológischen Gesichtspunkt aus in 3 Gruppen geteilt werden. In der ersten Gruppe ist das Menschenmaterial von rein mongolidem Rassencharakter. Diese sind auch betreffs der Kultur einheitlicher. In der zweiten Gruppe kommen die mongoliden und europiden Rassen gemischt, in einer Häufigkeit von 50—50% vor. Da ist auch die Kultur vermischer, und das

führende Rassenlement bildet die turanische Rasse. In der dritten Gruppe fehlen die mongoliden Rassenlemente fast vollkommen, dagegen dominieren die nordisch-mediterranen Rassentypen. Diese Friedhöfe sind bezüglich der Kultur äusserst gemischt. Auf Grund dieser stellt Verfasser fest, dass den Grundkern des Avarentums nordostasiatische, beziehungsweise sibirische Mongolen bilden, welche mit ugrischen, dann turco-tatarischen, später mit kaukasischen und europäischen Volks-ementen in nähere Berührung, sowie auch in intensive Rassenkreuzung gerieten. Die Avaren sind antropologisch betrachtet, mit den landnehmenden Ungarn nicht indentsch, zwar haben sie verwandte Rassenlemente. Ein Grossteil des Avarentums verblieb auch nach dem Sturz der Avarenherrschaft weiter hier und ging ethnisch in dem Ungartum der Landnahme auf. Die mongoliden Rassenmerkmale, die im heutigen Ungartum vielerorts konstatierbar sind, sind grösstenteils solche avarische Überreste.

Bartucz Lajos.

A GARABONCIÁS DIÁK ALAKJA A MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYBAN.

(Befejező közlemény.)

II.

A garabonciás a kutatás megvilágításában.

A mult században tudományos részről egyre több és több helyről lázas kutatás indult meg a magyarság ősvallásának megállapítására. Milyen volt népünk régi hitvilága s vajjon primitív fokon állott-e közvetlenül a kereszténység felvétele előtt, vagy foglalt magában haladottabb, kozmikus világegységgel kapcsolatos formákat is? Ez érdekelte elsősorban a szakembereket, akik ennek az ismeretlen világnak felkutatására szánták magukat, de általában mindenkit, akinek az ősiségek értéke iránt érzéke volt. Az ősvallás problémájában külön nehézséget okozott azonban a rávonatkozó emlékek és adatok nagy szegénysége. Ennek a sajnos körülménynek megvan a maga természetes magyarázata. Népünk ugyanis még jóformán ki sem pihente a honfoglalás fáradalmait, még hozzá sem kezdhetett, hogy régi ritusa szerint berendezkedjék, mikor máris erős hatása alá került a nyugat felől beáramló kereszténységnek, ami a régi hitvilág felújulását és megerősödését az új, települt helyen megakasztotta s ez ily módon gyökerét veszítve, nagyrészt a feledés homályába merült. (L. Solymossy: A magyar ősvallás. Magy. Szemle. 1932. 105—114.). Géza vezér volt az, aki nem egészen 100 évvel a honfoglalás után bölcsen belátta, hogy a Kárpátok övezte vidéken csak két lehetőséggel lehet számolni: vagy kereszténnyé lesz a magyarság, vagy elpusztul. Abból az időből írott krónikáink nem lévén, s erre nézve a későbbiek is nagyon hiányosan maradvánk, úgyszólván teljesen tapogatózásokra vagyunk a hitvilág kérdésében utalva. Hasonlóan szegényesek az idevonatkozó külföldi, főként egykorú görög források is.

Ezt a hiányt akarta valamiképen pótolni a Kisfaludy-Társaság, midőn 1846-ban pályadíjat tűzött ki a régi pogány magyar vallás-

felkutatására s többek között azt kívánta a pályázótól, hogy munkájában a „manó, boszorkány, garabonciás és lidérc” nevek fogalmait is tisztázza. A kitűzött kérdés főpontja ez volt: „Mit lehet a régi bel- és külföldi krónikákból s egyéb emlékekből, valamint a hagyományokból, némely fennmaradt babonás erkölcsökből s végre a nyelvben található nyomokból a pogány magyarok vallási hitéről és szertartásairól bizonyosat vagy hihetőt kivonni?” Ettől az időponttól kezdve egymásután jelennek meg a tudományos alapon írt munkák, melyek bőven foglalkoznak a garabonciás diákkal is, többnyire mint az ősi pogány papi tisztség egyik alakjával. (Talán azért, mert a vallástörténeti kérdésnél említette a Kisfaludy-Társaság a szó eredetének tisztázását?) Azt a kérdést, hogy igazuk volt-e azoknak, akik a garabonciás diák mai alakjában egy régi sacerdotális tisztség leszármazását látták, vagy sem, az újabb megvilágítások ma már eldöntötték. Hogy azonban idáig eljussunk, szükséges lesz ismertetnem az összes felmerült s komoly gondolkozásra készítő véleményeket. Két kérdés jut itt előtérbe: 1. mi a garabonciás diák és 2. honnan származik ez a szó?

Ipolyi Arnold a Magyar Mythológiában a szó etimologizálásával akar megfelelni mind a két kérdésre. (II. 213—225. l.). Jelentékeny összetételeket vél felfedezni a *garabonca* (s az ebből keletkezett *garabonciás*) szóban s a *bon*, azután *bont*, *bomzol* gyök, illetve igében és a mai *boncol* (= dissect, diribit = szétfejt, kifejt), valamint *boncolás*, *bonctan* anatómiai műszavakban keresi a *garabonciás* szó jelentésének magyarázatát. Ez szerinte nem vonatkozik másra, mint a régi pogány papi hivatás gyakorlására, az áldozati állat tetemének felboncolására és belső részeinek kifejtésére. (I. m. 213. és 225. l.).

Fontos körülménynek tartja azt is, hogy az egyszerű nép a garabonciás diákot könyvvvel képzelel el. Tudvalevő, hogy őseink idejében írni-olvasni csak a papság tudott s ennek emléke maradt fenn népünk emlékezetében különösen a bűvös könyvekről szóló regés hitben s hogy ezen képzeletnek más „hasonló pogány maradvány-képletekkel” való párhuzamba állíthatását bebizonyítsa, igénybe veszi a *garabonciás* szó első részét: *gara*, illetőleg (hangváltozás útján) *kara* = *fekete*. Erre magyarázza a német Schwarz-künstler és a szláv čarodejnik neveket, melyek ma Zaubertert jelentenek; a szláv szó szerinte azt is megmagyarázza, hogy miben állott ez a bűvészkedés: čara vagy čari = vonás, dejnik = az, aki valamit csinál, tehát vonásokat csináló, azaz író. A černo-knižnik a szláv hagyományban ugyanazt jelenti, mint nálunk a garabonciás diák s értelme szóról-szóra lefordítva: *fekete könyves*. (Černi = fekete, kniha v. knížka = könyv, könyvecske.). Arra is megadja a választ Ipolyi, hogy ez a könyv miért éppen fekete? Mert a benne levő írásjelek feketék. S ez az íráscsinálás szerinte tökéletesen megfelel a régi pogány papi gyakorlatnak (i. m. 217—218. l.).

Ezek szerint Ipolyi okoskodását követve, a következő megállapításhoz jutunk, már tudniillik az ő véleményét tolmácsolva: a garaboncosok ősi papi hivatal tagjai s esetleg ők lehettek régi vallásunk azon béli nézői, akik az állatok beléből jóstak s kikről

(mint ilyenekről) krónikáink is megemlékeznek. Ez az oka annak, hogy a garabonciás diákokat a nép jósló tehetséggel ruházta fel. De az is hivatásuk lehetett, hogy a föld áldását kérjék, a veteményeket az elemi csapásoktól (jég, vihar stb.) megóvják, amit olvasással s egyéb vallási cselekedetekkel eszközöltek. S mivel a nép képzelete szerint ily hatalom az istenséget képviselő papra is átszáll, lassan úgy szerepeltek, mint az időjárás korlátozói vagy irányítói s ez a tulajdonságuk maradt meg napjainkig népünk tudatában.

A garabonciások tehát szerinte *táltos*oknak tekintendők, ahogy a régi pogány magyarok bölcseit és papjait a XIX. század eleje óta (Sándor István feltevése alapján) nevezik. *Táltos* = varázsló, így a Bécsi, Münchener, Érsekújvári kódexben és másutt is, ahol a latin „magus” szó egyértékűje. Bátori László bibliájában *táltos* = sapient, aperti ingenii vir, magus. Általános az a hit, hogy a *táltos*ok az ősi vallási életben azok a papok voltak, akikről a turkokat leíró Theophylaktos is megemlékezik. Szerinte a pogány magyar papok jósok voltak: „habentque sacerdotes, in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur”. (7., 8.). A *táltos* szónak a mai *okos*, *bölcs* értelemben való használata arra enged következtetni, hogy e szó magasabbrendű samánt jelenthetett, kiben bölcsesség lakozik. A *samán* szónak, amely a tunguz nyelvből került a tudományos irodalomba, eredete még nincs eldöntve. Régibb származtatása a szanszkrit „szramánya” szóból megdőltnek tekintendő. A samanizmus bármelyik fejlettségi fokán nem alkot határozott vallási rendszert, de mivel a szellemekkel való érintkezésnek a kultusza mindezenetre csak ott tehető fel, ahol a nép már eljutott a szellemhit igen magas fokára, ezt a hitvilágot is lassú kialakulásban levő vallásformának tekinthetjük. A szellemekkel való érintkezés náluk kétféle lehet: 1. a megszállás, mikor a szellem a pap testébe száll s 2. lélektávozás, midőn a pap lelke elhagyván az önkívületben heverő testet, a szellemekkel érintkezést keres, hogy akarataikat megtudja. A *samán* ténykedése ama primitív fokon jóslás, gyógyítás és exorcizmus. A néptudatból a *táltos*ok ősi reális foglalkozása lassan kiveszett s csak az maradt meg belőle — természetesen kiszínezve és bőven megtoldva —, amit csodás elemnek tartottak, úgyhogy most az egyszerű nép a *táltos* alatt rendkívüli erővel felruházott személyt ért, akinek az emberek életére befolyása van. Mint az I. részben említett szőregi *táltos*hitben is láttuk, a nép úgy tudja, hogy a *táltos*ok a levegőben viaskodnak egymással s ilyenkor különféle állati alakokat vesznek fel, de még különösebb változatoképpen piros- és kékszínű lánggá is változhatnak. Ez utóbbi ritkább eset; emléke csak itt-amott maradt életben. Luby Margit közöl egy ilyen mesét az Ethn. 1927-es évfolyamában a 206. lapon. Ennek az átváltozásnak a jelentése annyira misztikus, hogy még a nép sem ismeri az értelmét s így nem is magyarázza egyetlen mesében sem. Többnyire a kék láng szokott erősebb lenni, amikor viaskodás közben az arra repülő hollótól mindketten vizet kérnek. Ez valószínűleg abból a hiedelemből fejlődött, hogy a mocsarak kékes színű lidérclángját vízzel eloltani nem lehet, míg a tűzlángot igen. A levegőben való viaskodás hitét minden valószínűség szerint a hazánkba

betelepült kunok és besenyők terjesztették el, bár az sem zárható ki a föltevések közül, hogy eredetileg magunkkal hoztuk keletről a honfoglalás idejében.

Hogy a pogány magyar papok a jóslást mily módon vitték végbe, arról nem írnak krónikáink, ezért Kállay (idézett művében) a mai samánok jóslási módszerét kutatja s abból igyekszik indukciónal a magyar táltosok funkcióját megállapítani. „Ha tudjuk — írja —, mikép vitték azt végbe s teljesítik ma is a schamán papok, a következtetés a magyar táltosokra is helyt áll” (i. m. 62. l.).

Turóczi krónikájában, két hely keltette fel Kállay figyelmét, melyek közül az egyik a hún, a másik a magyar táltosokra vonatkozott. Nevezetesen a p. I. c. 15.-ben le van írva, hogy Attila a katalaumi ütközet előtt felszólította a jósokat, hogy jövendöljenek. „*Illi quidem extis pecorum perspectis, aliarum etiam rerum ad idonearum scrutiniis diligenter examinatis, dicta eremitaeprobarunt.*” Ebből a kifejezésből most azt következteti Kállay, hogy a jóslás módja többféle volt, amit Turóczi elhallgatott. A másik hely, mely a magyarokra vonatkozik, leírja, hogy a magyarok Péter király ellen fellázadtak s kéri Endrét és Leventét, hogy engedje meg az egész népnek a pogány rítus szerint való életét, a keresztény hit elhagyását és a bálványok tiszteletét. „*Primus autem inter hungaros nomine Vatha de castro Belus dedicavit se daemoniis, radens caput suum et cincinnos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum, cuius filius nomine Janus multum postmodum tempore, ritum patris sequendo congregavit ad se multos magos et pithonissas et aruspices per quorum incantationes valde graciosus erat apud dominos. Vatha et Janus hungaricum populum a fide averterunt. Tunc itaque detestabili et execrabili ammonitine illius Vathae omnes populi libaverunt se daemoniis, et coeperunt comedere equinas pulpas.*” (p. II. c. 25.). Ebből az következik, hogy Vatha volt a táltosok feje, ki Ranzán szerint (index IX.) „erat peritus artium magicarum”.

E szükségesnek mutatkozó kitérés után ismét vissza kell térnünk Ipolyira; saját szavait idézem, mint a garabonciás diák eredetéről levont konklúziót: „Összevéve mindazt, mit a névértelmezés, néphit s hagyomány, történeti emlék, mítoszi hasonlatok a garaboncosi töredék mítoszi maradvány felvilágosítására nyújtanak: benne ős papi hivatalt találunk; avatottjai egy rendet, szerzetet képezhettek, mely kitűnőleg némi — talán vallási hit-tudás és tannal, tudománnyal a többi felett bírt, azt taníthatná.” (I. m. 225. l.)

Ehhez a véleményhez csatlakozik Arany János (akinek ehhez, mint költőnek, joga volt), midőn a „Buda halála” I. énekében így ír:

„Összerogyott a ló. Most a garaboncok
— Mint keselyű had gyűl taglalni új koncot —
Bőrét lefeszíték, johaít fölmetszék,
Nézni a nézőknek oltárra helyezték.”

A garabonc kifejezéshez alkalmazott jegyzetben pedig ezt mondja: „Garabonc: Ipolyi gyanítása szerint hadd legyen amaz alárendelt

papi osztály, mely áldozatoknál a kézi munkát, boncolást mit, végezte.“

Istvánffy Gyula a „Turisták Lapja“ 1890, 3.-ban azt írja, hogy a garabonciás diák nem más, mint pogány táltos, aki — miután tekintélyétől megfosztották, csak jövendőléből él, mert a nép még ezután is „rajongó lelkesedéssel ragaszkodott“ ősi vallásához.

Faludynál is jóstehetségekkel felruházva szerepel. A Téli éjtszakákban (164. l.) előfordul ez a kifejezés: „Biztatta őt a garaboncás jövendőmondó.“

Jókai Mór szintén Ipolyi Arnold véleményéhez csatlakozik, mikor a garabonciás diákokról ezt írja: „Az őspogány vallásban a garaboncok lehettek a magyar nép írástudó, varázsló papjai, a kereszténység megerősödésével csavargó bohócokká (trufatores, ioculatores) aljasultak le.“ (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. I. k. 330. l.).

De Ipolyi más adatot is felhoz állításának igazolására, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Nevezetesen lényeges vonás a garaboncosi néphagyományban az, mely a diákot a sárkánnyal kapcsolatban említi. (I. m. 222—224. l.). Azt mondja Ipolyi, hogy oly fajta az összefüggés a garabonciás diák és a sárkány között, mint a táltos és a táltosló között. Amint a régi pogány vallásban ez a ló áldozati, istentiszteleti, különösen pedig jóslásra használt mén, hasonlóan a garabonciás sárkánya az a kígyó, amelynek istentiszteleti, főképen pedig jóslási célokra való tartására bőven szólnak adatok. A következőkben felsorolja azokat a népeket és országokat, ahol a kígyókat tisztelik, vagy istentiszteleti célokra, jóslásokra használták és használják ma is. Nem tartja kizártnak, hogy egy ily jóslásra használt kígyó tisztelete létezhetett nálunk is, melynek gondozása a garaboncost illette volna. Lehetséges, hogy szimbólumról van szó, ahol a diák hatalmában levő sárkány jelképezi a rossz időt, a telet, vizet, hideget és sarat. „Ilyen regés képletek vonásai lehetnek — írja Ipolyi — azon szerezcsenországbai utazás, hol a forró égőv alatt lakóknak a hideg tél megérkezne hűsítőül.“ Ebben ős ethnogenetikai emlékek is lehetnek, nevezetesen reminiscenciái azon keleti népeknek és vallásoknak, melyekkel egykor összeköttetésben voltunk. (223. o.).

Ipolyi számára feltűnő a név hasonlatossága a *bonzok* (olv. *boncok*) hindu vallási szekták paptestületének nevével. De nemcsak a *bonz* név, hanem az egész *garabonc* név is megtalálható szerinte — Tibetben. Nevezetesen Körösi Csoma Sándor tibeti szótárában szerepel ez a szó: d-gá rab dbang tsiug (ejtsd: ciug); s mivel az elkülönözött első „d“ hangot nem ejtik ki, kapjuk: garab bang tsiug-ot, ami jól-rosszul tényleg visszaadja a garabonciás nevet. Ez állítólag egy szellem neve lenne s így a garabonciás pap sem volna más, mint egy Garabonc nevű szellem papja.

Ipolyi ebben a levezetésben csupa feltevésekre alapít, aminek ő is tudatában lehetett, mert mondatszerkesztésében túlnyomóan a feltételes módot használja. Máskülönben is — bár a sárkány eredetéről szóló tanulmánya komoly megfontolásra ad alkalmat —

a *garabonciás diák* nevének a tibeti szótárból való levezetését csak mint érdekes kuriózumot tartottam megemlékezésre méltónak.¹

A másik szó, aminek eredetét Ipolyi kutatja, a *deák* (219—221. l.). Jelentése: literatus, doctus, scholasticus = tudós, tanult. Tudomása szerint két szóból származtatják: az egyik a diaconus, a másik a dák (Dacus, Dacia). Mindkettőnek lehetőségét elveti (erre később még visszatérek) s másban találja ennek a szónak az eredetijét. Véleménye szerint ősi magyar szó s már a krónikákban szerepel. Le van ugyanis írva (Bud. krón. 45.), hogy az eisenachi csatából csak hét magyar került ki élve, kik megcsonkítva, mint hírmondók jöttek haza, „qui ... hét magiar et gyak sunt vocati”. Ez a név a többi krónikában így szerepel: *gyoz* (Tur. kr. 2. 2.), *gyak* (Dubnici kr.), másutt *tziak* és *gijak*. Ez lenne a mai *deák* név őse s a népnél mai napig is *gyiják*, *gyeák* alakban él. (L. bővebben Sebestyén G.: Honfoglaláskori mondáink, II. k. Ma már nem fogadható el.)

Szerinte abban az időben az énekeseket nevezték *deákok*nak s a hét gyázmagyarra úgy ragadt volna a *deák* név, hogy a nemzet közösségéből kivette, ők is, utódaik is, mint kóbor énekesek, bohócok (trussatores, trufatores, iocastae) jártak rongyosan, szármalmas állapotban, kéregetve, házról-házra. A társulatokba tömörült, kéregető, rongyos bohóc-énekesek — Ipolyi szerint — *garaboncosdeákok* voltak (220. l.).

Ezekben volt összefoglalható Ipolyi véleménye, mellyel összevethetjük Jagić professzor nézetét, aki az Archiv für slavische Philologie II. kötetében „Die südslavischen Volkssagen von dem Garabancijas dijak und ihre Erklärung” cím alatt írta meg tanulmányát. Ezt körülbelül összekötő kapocsnak tekinthetjük Ipolyi véleménye s az alább kifejtendő újabb és leginkább elfogadható nézet között, ezért mindjárt Ipolyinak — mint látni fogjuk — sok tekintetben kifogásolható állítása után kell idesorakoztatnunk.

Mint a címből is kitűnik, Jagić a horvát és szomszédos más szláv néphitét ismerteti s azt igyekszik magyarázni. Legfőbb lényegében — mint Ipolyi — ő is papnak tartja a *garabonciás diákot* s ebben meg is egyezik a nagy püspök véleményével. A különbség csupán az, hogy Ipolyi őt pogány papot, Jagić pedig keresztény, nevezetesen katolikus papot lát benne.

Jagić mindjárt tanulmánya elején, a bevezetésben kifejti s később példákkal bizonyítani is igyekszik, hogy a *garabonciás néphit* felülről, magasabb rétegű forrásból szivárgott alá, azaz azon osztályból származik, amelynek a nép az ő hit- és babonabeli sajátos kioktatását köszöni, tehát főképen a papságtól. Az a babona, hogy a *garabonciás*, főképen mint pap, az időjárást szabályozni tudja, a horvátok és szlovének között mindenütt el van terjedve. Erre példát is hoz fel. Novigrádban az a hit uralkodik, hogy a jégverést a papok csinálják. Modrusban azt tartják, hogy a papok irigysé-

¹ Tekintettel arra, hogy szorosan a *garabonciás diákkal* foglalkozom, a sárkányhitre vonatkozó néphagyomány kikutatását külön tanulmány tárgyának tekintem. Éppen ezért — amennyiben arra céлом érdekében szükség van — esetlegesen kitérek rá az egyes vélemények ismertetésével kapcsolatban, de külön nem foglalkozom vele.

ből a szomszéd pappal szemben oda küldik a jégverést, hogy azt a bizonyos papot és családját elszegényítsék. (I. 13.). A népmondák azt tartják, hogy a sárkány elűzhetése egy fiatal papnak, majd egy tiszta ifjúnak, majd egy, a 13. iskolából való garabonciásnak a hatalmában van. Mindezek — mondja Jagić — közös eredetre mennek vissza s ezen hatalom és varázss ismeretek birtokosául a népvélemény egy sokat tanult papot tekint. Ezt a mértéken felüli, az átlagot meghaladó tanulást és tudást akarja azután a nép a 13. iskola elnevezéssel kifejezésre juttatni. A középkori jezsuita beosztás szerint egészen a legutóbbi időkig a papság tanulmányi rendje 12 iskolára oszlott: 4 osztály nyelvtan, 2 nyelvtanulás, 2 bölcsezszt és 4 teológia, ez összesen 12. A teológusokat így jelölték meg: 9-ik, 10-ik stb. iskola tanulója. Ennél több iskola nem volt; s aki mégis ezen a mértéken felül tanult, az már nem járt helyes úton, azaz: a 13. iskolában csupán természetfölötti, ördögös, a varázslat körébe tartozó ismereteket lehetett tanulni.

Innen ered Jagić szerint a neve is: *grabanciás*, aki a birtokosa a *grabancia* vagy *gramanziának*, ami nem más, mint *negromanzia* (fekete mágia = ördögösség). (I. m. III.)

A papok, a nép hite szerint, mindenféle bűvészkedéshez értenek s hogy mégis az időjárásra való befolyásuk nyomul előtérbe, annak Jagić abban látja magyarázatát, hogy egyrészt a jégverés a legérzékenyebben érinti a horvát nép érdekeit, másrészt e hit elterjedésére maguk a papok adnak alkalmat az időjárásra vonatkozó különféle könyörgésekkel. Így alakult ki az a hiedelem, hogy a lelkipásztorok nemcsak elkergethetik a felhőket, hanem azokat magukhoz is vonzhatják. (I. m. V.)

Említsük meg itt azt is, amit a szláv *grabancijás* szónak a magyar garabonciáshoz való viszonyáról tart, mert erre későbbi fejtegetésünkben úgylis hivatkoznunk kell. A IV. pontban azt mondja Jagić, hogy a horvátoknál a garabonciás különösen a Mura, Dráva és Száva vidékén van elterjedve, vagyis azon a területen — mondja később ugyanezen pontban —, mely a magyarokkal szűkebb politikai és kultúrtörténeti vonatkozásban állott, míg ezzel szemben a keleti és déli dalmáciai horvátoknál nem ismerős. A szó eredeti alakjára nézve megjegyzi, hogy szerinte sokkal könnyebb a magyar alaknak a horvátból való átvétele, mint megfordítva. A horvát *grabancijásból* a magyarban nem lehet más, mint garabonciás vagy garaboncás, míg a fordított feltételezésnél érthetetlen lenne, hogy a horvátban ez a szó miért nem hangzik ugyanígy: garabonciás. A közös alapot a két nép közös egyházi életéből magyarázza.

A továbbiakban a multban közös egyházi életet fejtegeti s itt különös figyelmet szentel annak a felfogásnak, mely szerint a garabonciás Bolognában látogatja a 13. iskolát. Ennek alapja az a történeti tény, hogy a korábbi időkben Bolognában fennállott egy közös horvát-magyar kollégium, ahová a kiválóbb magyar és horvát papokat küldte az egyházi főhatóság tanulmányaik kiegészítése céljából. Nem hangzik lehetetlenül — mondja Jagić —, hogy ezek az Itáliát megjárta magasabb műveltségű papok elsősorban kerültek abba a helyzetbe, hogy negromantoknak tartassanak. A némely

helyen szokásos „fekete diák” elnevezés a fekete reverendától származik.

Ezzel a felfogással egyezik a székelyek véleménye, akik az oláh teológusokat tartják garabonciás diákoknak. (Asbóth: i. m. 622. l.).

A *deák* (horvátoknál *diják*) szóval kapcsolatban megjegyzi Jagić, hogy régebbi jelentésében sokkal közelebbi viszonyban van a papi állással, amennyiben a latin-görög *diaconus* szóból ered s jelenti a pap szolgáját, azután egy alacsonyabb rendnek a viselőjét és végül a papi méltóság jelöltjét. (I. m. V.).

Igen érdekes és teljesen elfogadható Jagićnak a sárkányhit eredetére vonatkozó fejtegetése. (I. m. II.). Bizonyosra veszi, hogy igen elterjedt volt a délszlávoknál a sárkánymonda már akkor is, amikor a garabonciás diák alakja még ismeretlen volt. A sárkány repülése egy ősmithológiai hit töredékét tartalmazza, de azt, hogy mi régi és mi új benne, az idevonatkozó anyag feldolgozatlansága miatt egyelőre lehetetlen meghatározni. Sokkal közelebbfekvő befolyásra utal: arra a hatásra, melyet az egyház az ördögnek kígyó és sárkány alakjában való ábrázolásával a nép fantáziájára gyakorol. Határozottan állítja, hogyha a szlávoknak az ördögről semmi féle mondájuk nem lett volna, azt megszerezte volna nekik a templom. Azután — eltekintve a képektől — gyakran fordulnak elő a különféle exorcismusokban a „zmaji” és „drakuni” szavak, melyek a sárkány megjelölésére szolgálnak.

Jagić professzornak erre a tanulmányára Asbóth Oszkár válaszolt az Arch. f. sl. Phil. IV. kötetében. (611—627. l.). Kétségbevonta azt az állítást, hogy a magyar vette volna kölcsön a horvától a garabonciás formát. A nép oly vidékeken, ahol tömegestül laknak idegenek, azok kifejezéseit rendszeren minden változtatás nélkül átveszi s ezek az idegen szavak csak idővel simulnak a magyar nyelvszabályokhoz, amire példa a Halotti Beszéd „bratim”-ja, melyből a barátim, barátaim fejlődött. Ugyanígy megmaradhatott volna a „garabonciás” alak is. (613. l.). A másik dolog, mely okot szolgáltat Jagić véleményének kétségbevonására, az, hogyha helytáll az az állítása, mely szerint a *garabonca* (*graboncia*) nem más, mint *gramanzia* (*negromanzia*), akkor itt egy mássalhangzónak, az *m*-nek a romlásával állunk szemben. Az átmenet az *m* betűről *b* betűre a magyarban igen gyakori és a legrégibb időkben is kimutatható. Kassai J. (Magyar deák szókönyv 1833.) az elfogadott és szokásos *medence* mellett *bedencé*-t használ, Budenz (Magyar Nyelvőr 1875. 493. l.) *bozog*, *bozgat* és a *mozog*, *mozgat* szavakat egy fejezetben használja stb. Mindezek arra mutatnak, hogy a magyarban használatos *b* megfelel az idegen nyelvből átvett szó eredeti *m*-jének. Kérdés, találhatók-e hasonló a horvát nyelvjárásban? (613—614. l.).

A továbbiakban felsorolja a főntebb, itt az első részben már általánosan ismertett néphit, azután régebbi írókból, Bél Mátyás stb. idéz, hogy beigazolja a *garabonciás* szónak kétszáz év óta fennálló használatát. Jagićnak a szó eredetére vonatkozó nézetét nem cáfolja, sőt, tekintettel arra, hogy a hangzováltozást magyarázza is, úgy látszik elfogadja.

Lázár Béla az Ethnographia I. számában a 281. lapon kifejti,

hogy az a nézet, mintha a garabonciás pogány táltos lenne, meg nem állhat. „Sokkal közelebb álló tények beszélnek ellene — írja —, semhogy e magyarázatban megnyugodhatnánk.” Szerinte a garabonciások vándorló diákok, akik faluról-falura vándorolva, vagy az egyetemre menés, vagy az onnan való visszatérés közben, hogy megélhessenek, felhasználták a külföldön szerzett tudományukat s bűvészkedéssel — a fizika egyszerű tényei a középkorban bűvészkedésnek tartattak — kizsákmányolták a falusi nép jóhiszeműségét s ők maguk is terjesztették magukról a csodás híreket. Ezek a vándordiákok éppúgy bűvészkedtek, mint az olasz nigromantikussok, akiknek a bűvészkedés volt a kenyerük. Ezekkel a nigromantikussokkal vagy gramantikussokkal hasonlította őket össze a nép s mikor valahol meglátták, felkiáltottak: „Íme, a gramantiás diák!”

Lázár Bélának ez a — különben szintén kellő adatmennyiség híján kigondolt — véleménye közelebb vitt bennünket a megoldáshoz a garabonciás diák eredetére nézve. Ezt alátámaszthatjuk, ha pontosan ismerjük a szónak igazi eredetét. Ipolyinak ugyanis a szó eredetére vonatkozó véleményét nem lehet elfogadni. Ő a *garabonca* szót összetett szónak tartja, melynek második része — mint láttuk — a *bonc* szóval lenne összefüggésben s ettől a régi pogány papi hivatás gyakorlására következett. Ipolyinak ez a szószármaztatása azonban határozottan téves.

Hiszen a magyar nyelvben régebben egyáltalán nem volt *bonc* szó. Az „indus pap” jelentésű *bonc* ugyanis csak a XVIII. század végén honosodott meg a németből, ahol *die Bonzen* található; a *bonctan*- és *bonckés*-beli *bonc* pedig nyelvújításkori elvonás a *boncol* igéből. Az első adatot 1787-ből Faludi Ferenc Költeményes maradványai szolgáltatják a 244. lapon (Nap Keleti Bontzok). A Márton-féle Szótár (1807 és 1811) a következő hely, ahol ezzel a szóval találkozunk. Az utolsó adat Kresznerics Szótárában található 1831-ből. Végző forrása: japán *bonzó-bonzi*. (L. Gombocz—Melich Et. Sz.)

Bizonyára hazafias elfogultság vezette őt ebben a szószármaztatásban. Ez az elfogultsága azonban érthető, ha tekintetbe vesszük azokat a körülményeket, melyek közt munkája megjelent. 1854-ben, tehát a szabadságharc leveretése után, a legnagyobb osztrák elnyomás idején, az átkos emlékű Bach-korszakban adta ki a Magyar Mythológiát s célja nemcsak az volt, hogy tanítson, hanem hogy a nemzeti önérzetet és önbizalmat is táplálja és ébrentartsa. A turáni eszme gondolatát akarta ápolni, ezért kereste régi nemzeti ősvallásunkat s a magyar Olympust, mert kétségtelenül meg volt arról győződve, hogy valamikor ennek is kellett léteznie. Csak hogy Ipolyi megfélemedezett arról, amit Jókai oly költőiesen, szépen fejez ki: „Mi volt a magyarok ősvallása? Arról kő, írás nem beszél.” A sötétségben tapogatózott, mikor az ősmagyar vallás motívumait kereste. Egyedül nagy tudására és következtető tehetségére volt utalva, ez pedig nem mindig megbízható alap. Tévedett Ipolyi is, mint oly sokan nála nagyobb tudósok is. Ez természetesen mit sem von le hatalmas munkája nagy értékéből, melyről Lugossy József így nyilatkozott: „...örök hála kötelez egy hazát, egy nemzetet”.

Mindazonáltal tévedett és vele tévedtek mindazok, akik az őskor írástudóit és varázsló papjait keresték bennük. Ipolyinak előbb említett szószármaztatása — elfogultságától eltekintve — már azért sem lehet helyes, mert a *bonc* szó, mint fentebb láttuk, nem lehet több másfélszáz évesnél.²

De helytelen a szó első részét érintő magyarázata is. Szerinte ugyanis a *gara* rész nem más, mint a *kara* változott formája, ami *feketé*-t jelent. De elfogadhatatlannak tartom azt is, hogy a magyar egy idegen — szláv³ — összetett szónak, a černoknižnik-nek a jelzőjét hasonló minőségben vegye át nyelvébe és, még ha létezett volna is a *bonc* szó a régi időkben, a magyar szó + szláv jelző képezzen új magyar szót.⁴ De önmagával is ellentmondásba jön Ipolyi, mert ha — saját szavaival élve — a garabonciásban „ős papi hivatalt találunk“, hogy kaphatta ez a papság a szlávoktól a nevét, mikor a magyarság csak Szvatopluk leverése után jutott közelebbi érintkezésbe az itt talált szlávokkal? A *garabonciás* szónak ez a származtatása tehát meg nem állhat.⁵

A másik véleménye, amit a szó eredetére felhoz, a tibeti származtatás. Erre csak annyi a megjegyzésünk, hogy amilyen erővel állítja, ugyanolyan erővel tagadni is lehet. Legalább is pozitív adatokat ennek bizonyítására felhozni nem tud. De az állítás tagadójának állnak negatív adatok a rendelkezésükre: nevezetesen az, hogy sehol írott bizonyítékaink régi vallásunkról nincsenek s maga Ipolyi is feltevésekre alapítva, csupán mint lehetőségről beszél. Ugyanily szempontból nézve, sokkal elfogadhatóbb a sárkány eredetére Jagicának, mint Ipolyinak a véleménye.

A Szentírásban mint a rossznak, az ördögnek a megszemélyesítője szerepel a sárkány. Az Apokalipszisben kígyó, sárkány, sátán, ördög azonos jelentésűek.

Bizonyos, hogy a sárkány ősi hitvilágunkba is beletartozik, mint az alvilág egyik démoni képviselője. A levegőben való repülésének hite is érthető, ha meggondoljuk, hogy az egyszerű népet élénken foglalkoztatják a vihar, mennydörgés, általában az időváltozás és beleolvasó hajlama, anthropomorph gondolkodása különféle titokzatos lények megnyilatkozását magyarázza bele. Így láthatja a változó felhőkben a sárkány képét.

De ha Ipolyi tévedett, hol találjuk meg a *garabonciás* szó eredetét? Erre az egyedül helyes feleletet megadja Szarvas Gábor a Magyar Nyelvőr VI. kötetében, a 97. lapon.

Szarvas abból indul ki, hogy régi szótáraink e szót egyenlőnek tartották a magus, necromanticus, praestigiator, a garabonca kifejezést pedig a magia, necromantia szavakkal. Molnár szótárának IV. kiadása amellett, mint német egyenértékűeket, ezeket a szava-

² Tévedett a Nagy Szótár is, mikor gara + bonca elemekből származtatta.

³ Bár a *kara* török-tatár eredetű szó, Ipolyi a szláv čara formát helyezi előtérbe.

⁴ A szláv és német nyelv közül egyiknek sincs oly szava, mely a *garabonciás* mása lehetne.

⁵ Nevetséges Feszty Árpádnak a „Magyarország“ 1909. évi karácsonyi számában írt tárcacikke, mely szerint a garabonciások onann kapták volna nevüket, hogy az áldozatoknál nagy gar-ral bonc-olták a lovakat. Szily Kálmán a M. Ny. VI. évf. 48. lapján megjegyzi, hogy „tréfának jó, de komolyan venni nem szabad“.

kat jegyzi meg: schwarzkünstler, zauberer, leutverblender. Baróti az ő Kisded szótárában az ördögös szóval magyarázza, miáltal meg van adva a kalauz, mely a *garabonca* szóhoz vezet.⁶ Hogy a *garabonca* a *necromantia* hű mása lenne, annak látszólag ellene mond az a körülmény, hogy nyelvünkben a szó első tagja, hangsúlyos erejénél fogva, majdnem pusztulhatatlan s így épen marad. A kopás rendszerint nem az első, hanem a többi szótagokra terjed ki. Ebből az következik, hogyha a szót a maga eredeti, latin hangzásával vettük volna át, akkor nekrobanca- vagy nakrabonca-nak hangzanék. Azonban segít rajtunk Valentini szótára, mely szerint a *necromanziának* van egy elavult, első szótagjára csonkult alakja: *gramanzia*. Ebben véli — igen helyesen — megjelni Szarvas Gábor a szó eredetijét.⁷

Simonyi Zsigmond „Latin szófejtés” című tanulmányában (Nyelvtud. Közl., 25. k., 367. lap) azt mondja, hogy a görög *necromanteia* = halottidézés, melyből a közélatinban *micromantia*, *nigromantia* (ebből közvetve a magyar *garaboncza*), mintegy „fekete mesterség”. Egyenlőnek tartja a német „schwarzkunst”-tal. Különben l. erre nézve Solymossy tanulmányát is. (Ethn., 1931. kinyom.).

Hasonlóan származtatja Horger Antal is (Magyar szavak története) a latin *necromantia*-ból lett az olaszban *necromanzia* s ennek egy csonkult régi mellékalakjából, *gramanzia*-ból származik a magyar **garaboncia* > *garabonca*.

Hevess Kornél szerint (M. Nyőr. 26. köt. 294. l.) az olasz *gramanzia*-ból a latin „ia” képzővel alakult makaróni szó.

Mielőtt azonban az így megtalált eredeti szó alapján kutatnók, hogy mi is lehetett az a garabonciás diák, hogy világos képet nyerjünk, előbb azt is ki kell kutatnunk, hogy a *diák* szó honnan származik s mi az eredeti jelentése?

Mint említettük, Ipolyi a két — általa ismert — feltevés (*diaconus* és *dák*) mellett felhoz egy harmadikat: a szó nem latin, hanem őseredetű magyar szó. Ezt azzal is bizonyítja, hogy már a krónikákban is szerepel s mindjárt meg is említi, hogy hol: a Budai Krónikában, *gyak* alakban. Megengedhető, hogy igaza van Ipolyinak s a *gyak* szó tényleg diákokt jelent, de ez még nem bizonyítja azt, hogy ez ősi eredetű magyar szó. Mégpedig azért, mert a Budai Krónikát, mint első hazai nyomtatványt, csak 1473-ban fejezte be Hess András, tehát Hunyadi Mátyás uralkodása alatt, amikor még egyszer — és utoljára — felcsillant a régi magyar dicsőség. Ekkor már a nemzet túl volt régi hatalmának fénykorán és éppen fél ezredév választotta el az első keresztény papok s ezzel a latin műveltség bejövetelétől. Ennyi idő alatt egy nép nemcsak átvehet egy idegen szót, de azt az átvett szót többszörösen át is alakíthatja. Éppen ezért nagy merészség Ipolyitól a *gyak* szót, mint ősi magyar szót feltüntetni, hiszen ez nem más, mint magyarosított és rövidített formája

⁶ Hogy a *necromantia* ördögösséget jelent, azt bizonyítja Pontianus Historiaja (126. l.), ahol ezt olvashatjuk: „Az ewdeoben vala Romaban egy Vergilius new mester, ki igen beolcs vala ieleswl az nigromaciaban, azaz cordeogi tudomanban.”

⁷ Dankovszky az olasz *chiromanziából* (gör. *kheimantia*) származtatja, tehát közel jár a valóhoz. (M. Nyőr. VI. 226 l.)

a latin-görög eredetű diaconus szónak. A *diák* eredetéért tehát ide kell visszanyúlnunk. A diaconatus a papi rend feladását közvetlenül megelőző rendfokozat s a diaconusok feladata a misében az evangélium olvasása, segédkeznek az áldozópapnak, stb. Innen vette a nevet a nép az olvasni tudó, iskolát végzett férfiak megjelölésére, akiket *diákok*nak, vagy *gyákok*nak nevezett.

Köztudomás szerint századokon keresztül a magyar ifjak — itt honi tanulmányaikat elvégezve — a külföld hatalmasabb, boldogabb és műveltebb nemzeteinek főiskoláit látogatták, ami évekig is eltartott. A katolikusokat a főpapok küldték ki, a protestánsokat leginkább a főurak és a városok. Többnyire a német és olasz egyetemekre mentek s a XV—XVIII. század folyamán sok ezerre ment az ily ifjak száma és megmérhetetlen az a szellemi kincs, amit ezek a haza és a nemzet szellemi gyarapodására behoztak. Ezek az ifjak többnyire szegények voltak, gyalog mentek s utazásuk alatt maguk tartották fenn magukat. A mecénásoktól kapott pénz a tanuláshoz kellett. Mikor azután visszajöttek, a külföldön szerzett tudományukat és idegen társaiktól nyert ismereteiket felhasználták arra, hogy a népet mindenféle „bűvészkedéssel“ ámítsák s így szerezzék meg kenyerüket. Egészen természetesnek tartom, hogy a magyar paraszt — amikor meglátta az olasz gramanzias módjára bűvészkedő, külföldről hazatért magyar diákok — megállapította róla, hogy ez amolyan „garabonciás diák“, vagyis olyasvalaki, ki bűvészkedik.⁸ Már maga az a hit, mely azt tartja, hogy szereplésük 22 éves korukig tart, bizonyítja, hogy fiatal diákokról van szó. (A németeknél „Fahrende Schüler“ a nevük.) (V. ö. Des Johannes Butzbach Wanderbüchlein Chronika eines fahrenden Schülers. Aus der latein. Handschrift übersetzt v. Dr. D. I. Becker. Insel-Verlag. Insel-Bücherei, Nr. 26., a bónai egyet. kvár kéziratából a XV. század végéről.) Ugyanígy a levegőben viaskodó táltosok hitét sem a garabonciás diákokra, hanem sokkal régebbi, sőt mítikus eredetre kell visszavezetnünk. Az ősvallás elhomályosulásával azután ezeket a mítikus tulajdonságokat a nép átruházta hitregéinek újabb alakjaira s így került később összefüggésbe a garabonciás diákkal is.

Ez a „garabonciás diák“-elnevezés eredete, tehát mint elnevezés, korántsem oly mítikus, mint azt Ipolyi elgondolta. Kétségtől, amaz sokkal imponálóbbnak tűnhetett fel, de ez sokkal realisabb. Az már szinte magától következik, hogy az időjárást befolyásoló hatalmat a nép képzelete hogyan ruházta rájuk. Hazánk mindenkor elsősorban agrárállam volt s a magyar paraszt a földjéből élt. Természetes, hogy semmi sem érdekelte annyira, mint a várható időjárás s a bűvészkedő diákok — esetleg jó fizetség ellenében — erre is feleletet adtak.

Miután a szó eredetét és jelentését már ismerjük, hátra van még, hogy Jagič professzor tanulmányának egyik pontjára válaszoljunk, nevezetesen a magyarban és horvátban egyformán hangzó név

⁸ Fábíán „Természeti tudomány a köznépnek“ (Veszprém, 1803, 84. l.) című művében azt tartja, hogy a garabonciások elrongyolódott mendikánsok, kik a bűvész híreket csak azért terjesztik maguk felől, hogy a tudatlanokat megijesszék s amire vágyódnak, azt megszerezzék. Ha azután ezt elérték, „markukba nevetnek“.

átvételének megállapítására. Jagič ismertetett állítása alapján a *garabonciás* nevet a magyarok a horvátoktól vették át. Ezt Asbóth Oszkár fent érintett válaszában tagadta s éppen az ellenkezőjét igyekezett bizonyítani. Ami a bizonyítás nyelvészeti részét illeti, ahhoz kiegészítésképpen még egy reflexiót kell fűznünk. Nevezetesen azt, hogy a szláv népek különös előszeretettel viseltetnek a mássalhangzó-torlódás iránt. Minél messzibb megyünk keletre, annál sűrűbben találkozunk ezzel a jelenséggel. Hogy csak egy bizonyító adatot említsünk: Molnár István délmagyarországi gimnáziumi igazgató említette Solymossy professzornak, hogy nálunk a szerb diákok Arany Toldijának felmondása közben az első ének utolsó strófájának ezt a részét:

„Mint komor bikáé, olyan a járása,
Mint a barna éjfél, szeme pillantása...”

így ejtették ki: „Mint a *brna* éjfél, szeme pillantása” — s hiába próbálta őket erről leszoktatni, minden igyekezete kárba veszett. A magyarság igen sok szót adott át a körülötte lakó népeknek s e tekintetben éppen a déli szlávtság tűnik ki, melynek szókincsében mintegy 250 olyan szót lehet találni, melyeknek magyar eredete kétségtelenül megállapítható. Így például a *grabancijas* mellett megtaláljuk még a szlovénban a *sárkan* „drache” jelentésű szót a *zmaj* mellett. (M. Nyör, X., 529. l.). Halász Ignác a Nyelvtud. Közl. 18. évf., 448—455. l.: „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben” című tanulmányában ötven olyan, a déli szlávoknál használatos szót említ, melyeknek magyar eredete kétségtelenül kimutatható. Ezek között szerepel a *garabonciás* is.

De már maga Jagič is nagymértékben hozzájárul állítása megdöntéséhez, amikor kijelenti, hogy a magyarság és horvátság egyházi élete a multban közös volt s azonkívül azt mondja, hogy a *garabonciás*-hit különösen azon a vidéken van elterjedve, mely a magyarokkal szűkebb politikai és kultúrtörténeti vonatkozásban állott. Magyarországnak csaknem minden vidékén ismeretes a *garabonciás* diák alakja, Horvátországban azonban csak az említett részeken. Már ez a tény egymagában is elegendő arra, hogy Jagič véleményét megdöntse. De ha tekintetbe vesszük még azt az állítását is — amit egyébként nem akarok kétségbe vonni —, hogy a *garabonciás*-hitet papok terjesztették el a horvátok között és tekintetbe vesszük a közös egyházi életet, akkor állítása teljesen elveszíti minden alapját. A horvát római katolikus egyházat ugyanis a zágrábi érseknek, mint metropolitának iurisdicciója alatt a diakovári, zeng-modrusi és körösi megyéspüspökök kormányozták. De Zágráb csak rövid idő óta érseki székhely. 1093-ban alapította Szent László a püspökségét s csak 1848-ban indult meg a mozgalom, hogy érsekséggé emeltessék, mert függetleníteni akarták a magyar katolikus egyháztól. 1852-ben, az abszolút császári uralom alatt emelte érseki rangra IX. Pius pápa. Addig a kalocsai érseknek volt suffraganeusa, de magyarországtól függetleníteni azután sem tudták, mert a zágrábi érsek alá volt vetve az esztergomi érsek primási tekintélyének épp-

úgy, mint a kalocsai, egri és balázsfalvi érsekek. A horvát püspököket továbbra is a magyar király nevezte ki s például Mihalovich József, a múlt század utolsó évtizedeinek híres bíbornoka, a csanádi egyházmegyéből került Zágráb érseki trónjára. Sőt, ami ennél is fontosabb: a horvát szerzetesi kolostorok a magyarországi tartományfőnököknek voltak alávetve s így éppoly joggal juthattak horvát szerzetesek Magyarországra, mint magyarok Horvátországra s mivel a néppel sokkal közvetlenebbül érintkeztek, mint a világi papok, egészen különös hatást gyakorolhattak hitviláguk kialakítására. Papi kiképeztetésüket valamennyien a provinciális székhelyén — tehát többnyire hazánkban — nyerték, ugyanabban a szellemben, mint a törzsökös magyarok. A budapesti központi papneveldebe éppoly joggal jutottak be a horvát püspökök teológusai, mint a magyaroké. Tehát joggal mondhatjuk, hogy a horvát papok a magyar szellem termékeit hintették szét híveik körében. Így jutott át a garabonciás diák ismerete is, az évszázadokon át közösségben maradt vallási kapcsolat útján.

*

Fábián J. 1803-ban egy könyvet adott ki Veszprémben, címe: „Természeti tudomány a köznépnek“, melyben magmagyarázza a vihar keletkezését s esztelenségnek tartja a garabonciás diákra vonatkozó babonás hitet. Sőt még nagyobb ostobaságnak nevezi, ha a szülők ilyen — a garabonciás diákra vonatkozó — meséket tovább adnak gyermekeiknek. Miként egykor Könyves Kálmán a boszorkányhit felett hozott ítéletében kimondta szigorú végzését, úgy tesz Fábián is, mert hiszen egész tanulmánya ezt akarja jelenteni: „Garabonciás diákokról pedig, melyek nem léteznek, többé szó se legyen!“ De a népnek a garabonciásba vetett hitét nem lehet oly könnyen kiirtani s ezért nem kell féltenuünk életét: a garabonciás diák halhatatlan! Ezt óhajtanám még befejezésül egy népmesével (Asbóth: i. m. 625. l.) bebizonyítani. Motívuma különben az Árgirus-mondából való. Vörösmarty is átvette a Csongor és Tündében.

Amikor a garabonciás diák még nem járta ki a 13. iskolát, beleszeretett egy gyönyörű leányba, aki nem volt más, mint egy Ilona nevű tündér. De, hogy tündér, azt nem tudta a diák. Ezt a leányt egyszer egy gonosz boszorkány elrabolta, úgyhogy többé nem találkozhatott vele. Amint vándorolt a nagy világban, keresve szerelmesét, két civakodó ördögfiókéval találkozott. Kérdésére, hogy miért veszekednek, elmondták, hogy atyjuk meghalt s örökségül rájuk hagyott egy pár cipőt, egy köpenyt és egy ostort. De külön-külön egyik sem ér semmit, ellenben ha valaki felhúzza a cipőt, magára veszi a köpenyt, csattant egyet az ostorral: „Hipp-hopp, ott legyek, ahol akarok!“ — menten ott terem. Az idősebbik a korával érvelt, a fiatalabb pedig azzal, hogy atyja őt szerette jobban. A diák rögtön ajánlkozott, hogy ő majd igazságot tesz közöttük. „Fussatok fel — mondotta — a szemközt levő nagy hegy tetejére s amelyiketek hamarabb visszaér, azé az örökség.“ Míg az ördögök versenyt futottak, azalatt a diák felhúzta a cipőket, felöltötte a

köpenyt, csattantott az ostorral s ezt mondta: „Hipp-hopp legyen az én Ilonámnál!“. Tüstént egy hatalmas hegy tövében találta magát. Ez a hegy jégből volt s tetejét fekete vár koronázta. Amint felért a vár kapujához, észrevette őt a gonosz boszorkány, aki a tündérleányt elrabolta. Azonnal kijött vénasszony képében s almával kínálta meg a diákot. Ennek az almának egyik fele sárga, másik fele piros volt. Ha a sárgába harap, tüstént meghal; de ő szerencsére a piros felébe harapott, amitől mélyen elaludt. Amikor felébredt, sem cipője, sem köpenye, sem ostora nem volt sehol, mert a boszorkány elvette tőle s ismét ott találta magát, ahol az ördögöket elhagyta. Ezek éppen akkor értek vissza a futásból. Elbeszélte nekik, hogy mi történt, mire a fiatal ördögök nagyon megsajnálták s azt mondták, hogy menjen el messze-messze, a hétszer hetedik országba, ott egy sárkány tartózkodik, iparkodjék azt megszerezni. Ez a sárkány egy gyönyörű szép leány s csak gonosz mostohája — aki boszorkány — változtatta át. Ha odaér, a banyát szólítsa öreganyámnak, ez az ő őrizetére fog bízni három lovat, de vigyázzon, amikor választania kell, ne a két szép paripa közül válasszon, melyek a boszorkány édes leányai, hanem a sovány gebét kérje, ez a mostoha leány.

Minden úgy történt, ahogy az ördögök mondták, a diák öreganyámnak szólította a banyát, ez rábízta a három lovat, s este a legelőről a rossz lovon jött haza. Útközben ezt mondta neki a ló: „Addig nem segíthetek rajtad, míg a kantárt át nem húzod a vénasszony feje alatt és azt az én fejemre nem teszed. De ha így teszel, én tüstént sárkánnyá változom és téged oly messze viszlek, hogy soha többé nem találnak meg“.

Amikor este az öregasszony elaludt, a diák úgy tett, amint a ló azt meghagyta. Felpattant tüstént a sárkányra s most azon nyargal az egész világon keresztül, és keresi az ő tündér Ilonáját, akit azonban sohasem tud elérni, mert hatalmában tartja az a vén boszorkány, aki elvette a cipőket, a köpenyt és az ostort s így gyorsabban repül, mint a sárkány. A garabonciás diák pedig kétségbeesésében faluról-falura és városról-városra repül sárkányán s ahol jó szívvel fogadják, ott áldást mond, de ahonnan kiutasítják, oda vihart és jégesőt küld. Így fog ő a világ végeztéig a levegőn át repülni s ezért nem lehet alakját a nép hitéből kitörölni.

Ez a példa még a tekintetben is tanulságos, mert világosan mutatja a népi epikumok gyakori egymásba olvadását. A köznép nem ismer műfaji elválasztottságot, emlékei együtt rajzanak agyában s ahol hasonlóság vagy ellentét ráemlékezteti, meggondolás nélkül vegyíti egymásba a mesei, mondai, mítikus vagy történeti emlékeket új kombinációban.

Fejtegetéseinkből kitetszhetett tehát, hogy a mai garabonciásfogalom alapelemeire bontva, magában foglal *kereszténység-előtti vonásokat*, amilyenek: a levegőben egymás ellen való harcolás, a viaskodás közben való átváltozások s a sárkánynak, mint szintén ősi mítikus lénynek megnyergelése, valamint a viharfelhőkön való uralkodás, — amint látható, sok és lényeges pogány vonást. Ez az

ősi *táltos*-alak később komoly jelentőségét elvesztve, elhomályosult, alapjellemvonásait pedig átvette a középkor folyamán felmerült *vándordiák* (vagans goliard), aki, mint szintén sok misztikumot, hókusz-pókusz tudó és alkalmazó alak, a régi vonásokat az ő újabb fogalomjegyeivel egybeolvasztotta.

Képletesen tehát ez alkotóelemek a következő két csoportba sorolhatók:

Pogány eredetűek:

1. Táltos.
2. Párharc a levegőben.
3. Eközben átváltozások.
4. Sárkány megnyergelése.
5. Viharfelhők ura.

Keresztény eredetűek:

1. *Vándor diák*.
2. Magas iskolái (13).
3. Öltözet.
4. Varázskönyve.
5. Kéregető (tejivás).

Az ősi samánok ténykedései hiányzanak belőle; *nem* javas, kuruzsló, szellemeket kérdező foglalkozás, amiből arra is következtethetünk, hogy az egykori samánok és táltosok alatt *más-más* ősvallási alakot kell feltennünk.

Ez az így kombinált garabonciás alak él ma is kitörölhetetlenül népünk hitvilágában. És ne is akarjuk kitörölni, mert a néphit olyan, mint a vadvirág: csak addig értékes hagyománykincs mind az áltálános nemzeti tudatban, mind pedig sajátosan az etnográfiában, míg a maga eredeti virágpompájában megmarad, mentesen minden mesterséges beavatkozástól.

*

A FELHASZNÁLT FORRÁSMUNKÁK :

1. Ethnographia.
2. Magyar Nyelvőr.
3. Magyar Nyelv.
4. Nyelvtudományi Közlemények.
5. Jagić: „Die südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš dijak und ihre Erklärung.“ (Archiv für slavische Philologie. II. k. 437. l.)
6. Dr. Asbóth Oszkár: „Der Garabonczás diák“ nach der Volksüberlieferung der Magyaren. (Arch. f. sl. Phil. IV. k. 611. l.)
7. Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia. II. k., II. kiadás, Budapest, 1929.
8. Kandra Kabos: Magyar Mythologia. Eger, 1897.
9. Kállay Ferenc: A pogány magyarok vallása. Pest, 1861.
10. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. I. k.
11. Csokonai V. Mihály: Dorottya. Bécs, 1813.
12. Faludi Ferenc: Téli éjtszakák. Pozsony, 1787.
13. Trócsányi Zoltán: Magyar régiségek és furcsaságok. Budapest, é. n.
14. Dr. O. Böckel: Die deutsche Volkssage. Leipzig, 1909.
15. Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.
16. Dr. Lázár István: „Alsófehérmegye magyar népe. Medvéscs. (Az Országos Református Tanárcegyesület Évkönyve az 1903—1904. tanévben. II. évf. Debrecen, 1903.)
17. Dr. Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. Budapest, 1892.
18. Dr. Horger Antal: Magyar Szavak Története. Budapest, 1924.

19. Dr. Solymossy Sándor: „Népmeséink sárkányalakja.“ Ethnogr. 1931. 113—132. 1.
20. Dr. Solymossy Sándor: „A ‚vasorru bába‘ és mitikus rokonai.“ Különlenyomat az Ethn. 1927. 4. sz.-ból. Budapest, 1928.
21. Dr. Solymossy Sándor: „Népbabonáink lélektana.“ Egyetemi előadás az 1931—32. tanév II. felében.
22. Dr. Solymossy Sándor: „Történelmi népmondáink.“ Egyetemi előadás az 1932—33. tanév I—II. felében.
23. Dr. Solymossy Sándor: „A magyar ősvallás.“ Magyar Szemle, 1932.
24. Dr. Erdélyi László: „Árpádkor és művelődése.“ Egyetemi előadás az 1931—32. tanév I. felében.
25. Dr. Deér József: „A magyarság őstörténete és a törzsszövetség kora.“ Egyetemi előadás az 1932—33. tanév I. felében.
26. Gombocz—Melich: Magyar Etymológiai Szótár. Budapest, 1914—30.
27. Dr. Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, é. n.
28. Tóth Béla: Magyar ritkaságok. Budapest, 1899.
29. Arany János: „Buda halála.“ Új kiadás hat kötetben. III. k. 1900.
30. Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténet. I. k. Budapest, 1928.
31. Fábíán J.: Természeti tudomány a köznépnél. Veszprém, 1803.
32. Kálmány L.: Szeged Népe. III. k. Szeged, 1891.
33. Madarassy László: Az élő néphit a hivatalozobában. Budapest, 1928. Különlenyomat a „Budapesti Hírlap“ 1928 dec. 20. sz.-ból.

(*Deutscher Auszug.*) Verfasser spricht zuerst über den Volksglauben an den Schwarzkünstler, über die verschiedenen Formen, in welchen dieser Glaube auch heute noch in Ungarn lebt. Dann wird die wissenschaftliche Erforschung dieses Glaubens besprochen, zuerst die Ansichten mehrerer ungarischer Gelehrten und Schriftsteller und schliesslich das im II. und IV. Band des „Archiv für slavische Philologie“ veröffentlichte Essai von Jagič, bzw. Asbóth. Dann, Gábor Szarvas folgend, stellt er im Gegensatz zu Ipolyi fest, dass das ungarische Wort *garabonca* = garaboncia (Schwarzkunst) aus einer mangelhaften alten Nebenform des italienischen *necromanzia* (lateinisch *necromantia*), aus *gramanzia* stammt. Das Wort *diák* (Student) betreffend, erklärt Verfasser, dass es eine Ableitung des lateinisch-griechischen *diaconus* und ein sich mit der Wissenschaft beschäftigendes Individuum bedeutet. Der Ursprung des Schwarzkünstlers geht weit bis ins Mittelalter zurück. Ursprünglich bezeichnete das Volk mit der Benennung jene Jünglinge, welche von den ausländischen Universitäten zurückkehrend, mit ihren dort erworbenen Kenntnissen „zauberten“. (Die einfachen Tatsachen der Physik wurden von dem ungelehrten Volk für Zauberei gehalten.) Der Volksglaube an die Opferpriester kann — im Gegensatz zu Ipolyi — nicht auf die Schwarzkünstler, sondern auf einen mythischen Ursprung zurückgeführt werden. Mit dem Schwinden der Urreligion übertrug das Volk die mythischen Eigenschaften auf die neueren Gestalten seiner Mythe und so kam es später auch mit dem Schwarzkünstler in Zusammenhang. Indem der Verfasser die Behauptung von Jagič wiederlegt, beweist er mit Hilfe der Sprachwissenschaft, der Kultur- und Kirchengeschichte, dass das Wort in dieser seiner Form ungarischen Ursprunges ist und es durch die Südslaven von den Ungarn übernommen wurde. Die Ergebnisse zusammenfassend, kommt er zur Überzeugung, dass der Begriff des *garabonciás diák*, in seine Grundelemente zerlegt, viele heidnische und christliche Züge enthält.

Holló Domokos.

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ ZENETUDOMÁNY ÚJ CÉLKITŰZÉSEI.*

Az összehasonlító zenetudomány fogalma mai szóhasználatunk értelmében szinte maradék nélkül azonosult a legtágabb értelemben vett zenei néprajzzal: munkakörébe tartozik az európai és amerikai műzene kivételével minden fajtájú zenei jelenség, — legyen az ősrégi, írott hagyományokra támaszkodó művészi zene (mint a nagy keleti kultúrnépeké: Kína, Japán, Sziám, Jáva vagy Indiáé), vagy pedig szóbeli hagyományban rögződő népzene, mint Európában többek között a skót, finn, magyar és balkáni népzene, egybeült meg a vad népek (Naturvölker) zenéje. Az összehasonlító zenetudományi kutatásnak ez a hármasan tagozódott munkaterülete sajátos feladatok, újszerű nehézségek elé állítja az európai műzene jelenségeihez szokott kutatást. Aránylag legkönnyebben áthidalható az ellentét az európai népzene kérdésében; legnehezebb a probléma a civilizálatlan népek zenéjénél; itt fenyeget leginkább az a veszély, hogy az európai műzene vérünkbe vált rendszere meghamisítja a számunkra idegen elvű muzsikálás képét.

Az az elvi állásfoglalás, amellyel a zenetudomány ma az európan kívüli zenekultúrák termékeihez közelít, több évtizedes tudománytörténeti fejlődés eredménye. A következő sorokban azokat a tényezőket, elgondolásokat akarjuk bemutatni, amelyek a tudományág módszerének mai formulázásához vezettek. Az általános etnológia módszerváltozásai természetesen ezen a téren sem maradtak hatás nélkül. A könnyebb összehasonlítás érdekében azt a kérdéscsoportot vesszük elő, amely technikai, szerszámszerű megkötöttségénél fogva eleve felkeltette a nem szorosan vett zenei kutatók figyelmét is: tudniillik az összehasonlító hangszerkutatás — és ezzel szoros kapcsolatban a skálaképzés — kérdéseit.

Az európan kívüli népek zenéjével való tudományos foglalkozást A. J. Ellis híres tanulmánya, „On the musical scales of various nations“ (1885) indította meg: e tanulmányban először kaptuk néhány exotikus hanglétrának exakt tonometrikus meghatározását az azóta általánosan elfogadott cent-rendszer szerint (egy cent a temperált félhang századrésze). A tanulmány megjelenését követő negyedszázad ezirányú munkássága földrajzilag szűk területre szorítkozó részlettanulmányok sorában merül ki:¹ különösen a századforduló utáni első évtized lett e tudományban a nagymérvű anyaggyűjtés klasszikus korszakává. Az angol, amerikai és német tudományos expedíciók egymással versenyezve hordták össze mindenünnen a néprajzi anyagot és vele az összehasonlító zenetudomány anyagát is.

Mindez a felbecsülhetetlen értékű gyűjtőtevékenység végeredményben mégis félmunkát végzett, mert az alkalomszerű, inkább csak mellékesen üzött zenei gyűjtésben nem tudott egységes szempontokat érvényesíteni. 1910 körül úgy áll a helyzet, hogy már nemcsak elméleti szempontból, hanem a gyűjtés racionalizálásának szempontjából is mindjobban érezhetővé válik az összefoglalás hiánya:² a sokrétű anyag nagyobbára feldolgozatlanul, kapcsolat, összefüggés híján kerül egymás mellé a kiadványokban.

Az összefoglalás, áttekintés elodázhatatlan munkájának adequat módszert a modern néptudomány módszerei közül ma csak a kultúrtörténeti iskola módszere, a Kulturkreislehre nyújt. A következőkben annak a kiutatását tettük feladatunkká, miképen tükröződik az új áramlatok és

* A Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadás.

¹ E részletmunka legjava (tanulmányok az 1885—1908. évekből) összegyűjtve található „Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft“. I. köt. München, 1922.

² R. Wallaschek kísérletének „Die Anfänge der Tonkunst“ 1903, nincsen tudományos értéke.

törekvések hatása az összehasonlító zenetudomány czidőszerint vezető egyéniségeinek, Curt Sachsnek és Erich v. Hornbostelnek újabb, módszere-
sen jelentős munkásságában. Egyben arra is rámutathatunk, mennyiben
alkalmas az új módszerű zenetudományi kutatás arra, hogy az általános
etnológia számára is termékeny szempontokat vessen fel.

*

Hornbostel tudományos munkája vagy 15 év óta mindenekelőtt arra
irányul, hogy a kultúrtörténeti iskola tanította művelődési kapcsolatok,
összefüggések bizonyítását hangszertörténeti kutatás segítségével alá-
támassza.

A „Zeitschrift für Ethnologie“ 1911. évfolyamában közzétett rövid
tanulmánya,³ „Über ein akustisches Kriterium für Kulturzusammenhänge“
mintegy programmatikus előfutárja későbbi ezirányú kutatásának: már
ekkor leszögezi idevágó munkásságának módszeres alapelveit. Gondolat-
menete a következő. Ahhoz, hogy valamely formaegyezés megbízható bizo-
nyítéka legyen a kultúrrokonságnak, három kritérium jelenléte szükséges:
elegendő determináció (vagyis az összehasonlított formaelemek pregnáns
volta, ami az exakt összehasonlítás feltétele), az objektum használati, prak-
tikus céljától való bizonyos függetlenség (Zweckfreiheit) és végül elegendő
variabilitás; p. o. elefántesont kürtöknél a fúvólyuk oldali fúrása nem ele-
gendő formakritérium; elefántagyarnál ugyanis a hegyes végződés hosszabb
darabon masszív, üreg nélküli lévén, a fúvónyílás egyáltalán nem is helyez-
hető el másként, mint oldalt: következésképpen hiányzik itten a variáns
lehetősége.

Mindenképen kielégítő kritériumnak ismeri fel Hornbostel az abszolút
hangmagasság egyezését: mint minden praktikus zenei szükséglettől függet-
len, egyszeri normálás (Normsetzung) eredménye, olyan ismertetőjel ez,
melynek önálló, független előfordulása földrajzilag távoleső vidékeken ki-
zártan tekinthető. A kutatásából nyert adatok megbízhatóságban veteksze-
nek a hosszmértékegységek összehasonlító megfigyeléséből elvont eredmé-
nyekkel. A mértékrendszer, vagy ezzel párhuzamosan: a zenei hangrendszer
azonossága a rokonság kérdésében egymaga még nem perdöntő bizonyíték.
Amint a decimális vagy duodecimális mértékrendszernek több helyütt egy-
mástól függetlenül való használatbajövele ellen nincs döntően cáfoló
argumentum, éppúgy például az anhemiton pentatonikus skálarendszer
széles elterjedése (többek között Kínában, az amerikai őslakosságnál, a
magyar és angol népzeneben) nem jogosít fel mindeme népek közt ősi kultúr-
közösség feltételezésére. Hasonlóképen az egyenlőfokú heptatonikus létra
kialakulása az általános zenei célszerűségből is megmagyarázható, követke-
zőleg nem szükségszerűen egyszeri normamegállapítás eredménye.

Mihelyt azonban valamely mértékegység (vagy vele egyszerű arányok-
ban álló derivat-egységek) lép fel több helyen, a látszólagos függetlenség,
esetleg nagy földrajzi távolság ellenére sem vonható kétségbe a történeti
összefüggés: ugyanez az eset áll fenn az abszolút hangmagasság esetében.
Hornbostel két hangszertörténeti példán mutatja be módszerét: megállapítja
először a nyugatafrikai és birmai xylophonok rokonságát, azután meg a
melanéziai és a Peruban talált pánsípok egvezését: az abszolút hangmagas-
ságok meglepő azonossága e két esetben minden kétségen felül emeli a régi
kultúrtörténeti összefüggés fennállását.

A világháborút követő évek nyomasztó gazdasági helyzete rendkívül
megnehezítette a néprajzi anyag nagyobbarányú gyűjtését: az uralkodó cél-
kitűzés így természetszerűen mindenekelőtt a gyűjtött anyag biztosítására

³ Zeitschrift für Ethnologie. 43, 601. l. 1911.

és rendszerezésére irányul.⁴ Hornbostel és Stumpf 1922-ben megindítják a „Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft“ sorozatát az első kötettel, melyben a háborúelőtti évekből származó, nehezen hozzáférhető értékes részletmunkákat gyűjtötték össze. Ezzel a publikációval nagyértékű és sokféle elszórt zenetudományi anyag vált kényelmesen hozzáférhetővé.

Hornbostel összehasonlító, szintetikus kutatásának eredményeit ideiglenesen „Musikalische Tonsysteme“ című tanulmányában foglalta össze,⁵ melyben az összes ismert hangszerlétrák exakt tonometrikus meghatározását, magyarázatát és — amennyire ez ismereteink mai állásában lehetséges — genetikus levezetését adja: az énekelt melódiák skáláit kirekeszti tanulmányából, minthogy ezek csekélyebb stabilitásuknál fogva a hangrendszerképzésben alárendelt jelentőséggel bírnak és a tonometrikus kutatás számára nehezen hozzáférhetőek.

Nem adhatom e helyütt a 15 pontban ismertetett összes hanglétra típusok részletes leírását;⁶ csak néhány észrevételre szorítkozom, melyek az áttekintés megkönnyítését szolgálják. A bevezető 5 pont a skálaképzés általános lélektani feltételeit vizsgálja, különösen a civilizálatlan népek skáláinak szempontjából: megállapítja Helmholtzcal szemben, hogy a konsonanciának az európaikivüli népek hangrendszerében alig van szerepe, helyette inkább a distancia képzete (különösen az egyenlőfokúság formájában) áll előtérben. A 6—11. pontokban elemzett hangszerlétrák valamennyien a kínai pánsíp hivatalosan megállapított abszolút magasságától és (sajátos szűk quinteken alapuló) hangrendszerétől veszik eredetüket. E hatféle skálának — melyeknek példái Brazília, Ósperu és Melanézia pánsípjain, Jáva, Bali és Sziám metallofonjain találhatók — az ősrégi kínai hangrendszerrel való összefüggése Hornbostel kutatásainak egyik legfontosabb eredménye. Egy másik csoportba (12—16. pont) olyan hanglétrák tartoznak, melyek húros hangszereken nyerhetők, a húr egyszerű matematikai arányokban való megosztása útján: ide tartoznak az ó-egyiptomi pandura, a kínai k'in, az indiai vina, az arab 'ud skálái. A húrnak egyszerű arányokban való osztása ($\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$ stb.) jórészt tiszta pythagorasi hangközöket szolgáltat: így az 'ud és a p'ip'a hanganyaga teljesen megfelel a tiszta hangolásnak; a többi nevezett hangszer ellenben olyan arányokat is szolgáltat (p. o. $\frac{7}{8}$), amelyek akusztikusan nem használhatók. Ebből Hornbostel joggal azt következteti, hogy e hangrendszerek kialakításánál nem akusztikus-zenei szempont, hanem elsősorban metrikus-kozmológiai képzetkör az irányadó,⁷ mint ezt a k'in és a pandura esetében irodalmi hagyomány is tanúsítja.

Mellőzöm a kisebb fontosságú keveréktípusok (17.—18.) elemzését; ezeknél sokkal nagyobb fontossággal bír a többnyílású fúvóhangszerek hangolásának problémája (19. pont). Az ó-egyiptomi fúvóhangszerek (fuvolák, oboák) hanganyagának akusztikus kutatása teljesen tanácstalanul állt eddig e látszatra merőben szabálytalan hanglétrákkal szemben. Hogy a

⁴ A háborúutáni anyaggyűjtő irodalom szegénységére jellemző, hogy *Lachmann* (*Musik der Naturvölker*, in Bückens „Handbuch der Musikwissenschaft“ 1930) bibliográfia helyett egyszerűen Stumpf 1911-ben megjelent könyvének irodalomjegyzékére utal.

⁵ *Geiger—Scheel*: Handbuch der Physik. VIII. 425 l. 1927. A fizikai kézikönyvben való megjelenés körülményei határozták meg e tanulmány formáját és méreteit: a munka szűkreszabott kerete itt nem engedte meg a skálaképzés nagyjelentőségű művelődéstörténeti és kozmológiai kapcsolatainak kifejtését.

⁶ Legtöbbjüknek világos és áttekinthető összefoglalása megtalálható *R. Lachmann* kitűnő könyvében: „Die Musik des Orients“, Breslau, 1929; e munka különben a hangrendszerek tárgyalásában teljesen Hornbostel eredményeire támaszkodik.

⁷ A k'in húrbeosztásának szigorú bilaterális szimmetriája jellemző a kínai fel fogás geometrizáló merevségére.

nyílások fúrásánál nem akusztikai, hanem metrikai szempontok voltak irányadók, azt nyilvánvalóvá tette a hangképző nyílások aequidistanciális elhelyezése, ami tudvalevően akusztikusan különböző — és pedig felfelé szűkülő — hangközöket eredményez. Hornbostel metrikai megfigyelései kimutatták, hogy az egyes nyílásközök úgyszólván kivétel nélkül ó-egyiptomi és babilonai mértékegységeknek felelnek meg, a fúvolyuktól az első nyílásig terjedő hosszúság pedig ugyanezen mértékegységek egészszámú többszöröse. Kitűnik ebből, hogy a nyílások berendezését egyedül a mértékegységrendszernek a hangszerre való merevschematikus átvitele határozza meg. Csakis így válik érthetővé az a zenepszichológiai nonszensz, hogy a mély basszusfuvolák chromatikus hangsorral rendelkeznek, míg a diszkanthangszer skálája trombitaszerű, hiányos hangsorra korlátozódik.

Az eredmények, melyek az európai népek hangrendszerének vizsgálatából adódtak, a következők. A konszonzancia uralkodó szerepe az európai harmonikus zenére korlátozódik; hangrendszerképző ereje az európai népek elsődlegesen melodikus zenéjében alig van: jellemző, hogy a 6.—11. pontban leírt hangrendszerek mind igen szűk quinteket (678 cent) és tisztátalan oktávákat tartalmaznak. A hanglétrák képzésében általában nem akusztikai, hanem zenénkivüli szempontok az irányadók. Ilyenek első sorban az illető hangszer technikai sajátosságai: a skála hangszerhez kötöttsége általában sokkal erősebb, mint az európai műzenében. A másik uralkodó szempont a kozmológiai spekulációval való szoros képzetársítás: a hangszernek okvetlen egyeznie kell a mérték és szám szerint rendezett világ harmóniával. Ez utóbbi elgondolás érvénye még a régi görög zeneelméletben is szemmel látható.

Hornbostel másik e tárgykörbe vágó tanulmánya, „Die Massnorm als kulturgeschichtliche Forschungsmittel”⁸ nagy perspektívájú kultúrtörténeti nézőpontból mélyíti el a zenetudományi kutatást. Vezető gondolatát már ismerjük: kultúrkapcsolat bizonyításának egyik legbiztosabb, legexaktabb segédeszköze a mértékegységek (illetve, mint ezzel egyenrangú zenei fogalom: az abszolút hangmagasságok) összehasonlító tanulmánya. A mértékegység, mint szükségszerűen önkényes, egyszeri normamegállapítás eredménye, kat'exochén történeti adottság: ugyanez már nem mondható el ilyen határozottsággal a sokszor tanulmányozott másik fogalompárról: a mérték és hangrendszerrel. Végtere is nem kizárt dolog (ámbar kevésse valószínű), hogy két távoleső kultúra egymástól függetlenül — tisztán a zenei célszerűség szempontjától vezetve — rájön a temperált hétfokú skála eszméjére; az viszont, hogy két nép, egymásról mit sem tudva, éppen a 366 v. d. rezgésszámú hangtól kiindulva képezze rendszerét, már nyilvánvaló képtelenség.

Hornbostel kutatásának kiindulópontja a kínai hangrendszer, mint a fennálló kultúrák legrégebbike. Kínában a pánsíp egyes csövei ősidők óta szakrálisan tisztelt mértékegységnek felelnek meg: a normától való bármi csekély eltérés az egész világrendszer megzavarását, elemi csapások bekövetkezését vonja maga után. Az alapsíp hossza egy kínai láb (23 cm); ez a síp átlagos vastagság mellett olyan hangot ad, melynek magassága 366 v. d. A pánsíp többi sípja (a kínai szóhasználatban: lü = törvény, szabály) oly méretet nyer, hogy minden következő síp az előtte állónak $\frac{2}{3}$, illetve $\frac{3}{4}$ hosszával egyezik azonos csővastagság mellett: az eredmény olyan quintkör, melynek quintjei a tiszta akusztikus quintnél egy-egy pithagorasi kómmával szűkebbek. Megjegyezzük még, hogy az ókínai pánsíp e konstrukcióját csak irodalmi emlékekből, leírásokból ismerjük: régi hangszernek nem maradtak fenn. Mégis van mód a hagyomány ellenőrzésére.

A régi Peruban, Braziliában és Melanéziában talált pánsípok meglepő

⁸ *Festschrift für W. Schmidt*, 303—323. 1. 1928.

egyöntetűséggel oly skálákat mutatnak fel, melyek quintjei szűkek. Hornbostel pontos vizsgálattal kimutatja, hogy ezek a sípok nemcsak skálarendszerükben, hanem abszolút hangmagasságukban is derivátumai a kínai kultúrának. Ha a kínai normálsípból kiindulva, 678 centes quintekben haladunk tovább, oly hangsort nyerünk, mely a brazilai, perui és melanéziai pánsípok hanganyagát teljességgel magában foglalja: e sípok skálája nem egyéb, mint egy-egy szakasz a kínai hangrendszer anyagából. Művelődéstörténeti szempontból jellemző a hangolás módja a Salamon-szigeteken: az új pánsíp nem akusztikus hangolás, hanem hossz mérés útján hasonul a törzsfőnöknél gondosan őrzött, szankcionált érvényű normálsíphoz. A hangolásnak ez a pedáns módszere indokolt jelenség olyan magas kultúrában, melynek világszemléletében a mindenség mérték és szám szerint van szabályozva (mint p. o. Kínában); sehogysem illik azonban ez az eljárás a Salamon-szigeti benszült kultúrfokához: anorganikus jelenség a melanéziai kultúrában. Nem szenved kétséget, hogy a hangszer — hangolásmódjával egyetemben — a kínai magas kultúrából sodródott bele a Melanézián keresztül Amerika felé irányuló kultúrfolyamba: meg nem értett kozmikus jelentését a periférián természetesen elvesztette, de — mint szakrálisan tisztelt varázseszköz — konzerválta eredeti formáját és méreteit szolgailag hű kópiákban. Ha az említettekhez hozzávesszük még azt, hogy nemcsak az imént felsorolt pánsípok, hanem a hátsóindiai (Sziám) és indonéziai (Jáva, Bali) zenekarok hangrendszere is a kínai normál-magasságból van levezetve, akkor tisztába jövünk Hornbostel megállapításának jelentőségével, „hogy az őskínai hangrendszer alapjai (lü) még ma is a föld nagy részén mérvadók és érvényesek”.

A tanulmány második szakasza metrológiai (mértéktörténeti) kutatásnak van szentelve. Megállapítja mindenekelőtt, hogy a különböző, hisztorikusan kimutatható kínai mértékek egyszerű matematikai arányok segítségével ($\frac{3}{2}$, $\frac{5}{4}$, $\frac{9}{8}$) mind visszavezethetők a 23 cm-es ősmértékre, melyben a Hándinasztia mérvadó hossz mértékét ismerjük fel. Bebizonyított tény, hogy az ókor mértékegységei (babiloni, egyiptomi, görög és itáliai mértékek) egymással egyszerű arányokban állnak: a legrégebbi ismert mértékegységből, a sumériai ú. n. Gudea-mértékből az összes antik mértékegységek levezethetők. Hornbostel táblázattal bizonyítja, hogyha a Gudea-mérték helyett a 23 cm-es kínai lábmértékből indulunk ki, ugyanazon egyszerű arányok segítségével az összes antik mértékeket megnyerhetjük. A nagyjelentőségű következtetés, melyet ebből a megállapításból levonhatunk, az, hogy a nyugati ókor mértékei és a kínai egység között — a sumériai mérték közvetítésével — történeti összefüggésnek kellett fennállnia.

A harmadik szakasz az óegyiptomi fafúvók (kiváltképen az oboa-típusúak) hangképző nyílásainak rendjét tanulmányozza. Először is megállapítja, hogy a sípok teljes hossza nem áll egy ismert mértékrendszerrel sem kapcsolatban. Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a síp teljes hossza akusztikusan úgysem jut érvényre: az egyiptomiak az első nyílás nyitott állásánál nyert hangot tekintették alaphangnak (éppúgy, mint Kínában alaphangként nem az üres húr magassága, hanem az első fogásé jön tekintetbe). A nyílások aequidistanciális rendszere arra vezette Hornbostelt, hogy a nyílásközök hosszát vegye a megfigyelés alapjául; azzal a meglepő eredménnyel, hogy a nyílásközök következetesen megfelelnek különböző ókori mértékek hüvelykmértékének. Az idegen eredetű mértékek használata arra enged következtetni, hogy az egyiptomi hangszerek idegen eredetű modellek után készültek.

A negyedik szakaszban Hornbostel összefoglalja kutatásának eredményét: alapjában véve csak egy norma (Massnorm) létezik, melyből az összes többi mérték (Mass) levezethető: ami az idők folyamán változandó, az csak az osztás és sokszorosítás szisztémája, a mértékrendszer: az alapvető mér-

tékegység a Közép-Ázsiából kiindult kultúráknál mindenütt egy és egységes. Ennek a legrégibb ismert mértékegységnek a szabályozása minden praktikus szemponttól független: ez a lépés csak olyan korban következhetett be, melynek kifejlett kozmikus világszemlélete a zenének mérték által a világ-harmóniába való beillesztését megkívánta: ez a szükséglet pedig csak magas kultúrában léphet fel. A világtörténés minden egyes tényét kozmikus mértékkel mérő normalizálás erősen kifejlett, egységes világszemlélettel bíró kultúra terméke. Minthogy ennek a normalizálásnak egyező maradványait találjuk mind a babiloni kultúrában, mind Kínában, nem térhetünk ki az elől a következtetés elől, hogy a mértékegységnek (és vele kapcsolatban úgy látszik a zenei hangszereknek is) első normalizálása még a két kultúra szétválása előtt következett be, valószínűleg Közép-Ázsiában, ahova a mai kutatás a föld legősibb magas kultúráját lokalizálni szokta.

Nem szabad még említetlenül hagynunk Hornbostel egy újabb, közvetve idevágó tanulmányát, melyben „Tonart und Ethos” cím alatt elsőnek sikerült a görög skálák ethostanának kielégítő néprajzi magyarázatát adnia.⁹ Kiindulva az ókínai hangrendszerből, meggyőzően bizonyítja, hogy a görög skálák ethosa nem a félhanglépés különböző elhelyezésének függvénye, mint eddig hittük, hanem egyedül a tonika abszolút hangmagasságával változik. Éppúgy, mint az ősi kínai hangrendszer, a görög teória is az egyes abszolút hangmagasságokat különböző bolygókkal hozta párhuzamba: így például *e* (a dór hangnem alaphangja) a Marsnak, *f* (hypolyd) a Vénusz bolygónak felel meg s. i. t. Ez a kozmikus azonosítás azonnal megmagyarázza, miért találták a görögök a dórt harciasnak, a hypolydet erotikusnak; érthetővé teszi azt is, miért beszél a görög teória mindig csak az oktávnemek (harmoniai) ethosáról, míg a transzponált skáláknak (tonoi) nem tulajdonít ethikus hatást: — az ethos éppen az abszolút hangmagassághoz tartozik, transzpozícionál tehát már nem jut érvényre.

Az összehasonlító zenetudomány másik vezető egyéniségének, Curt Sachsnek „Geist und Werden der Musikinstrumente” című munkája¹⁰ a prehisztorikus és ókori hangszertörténet nagyvonalú szintézise: nemcsak zenetudományi, hanem etnológiai téren is úttörő, nagystílusú munka; etnológiai, mert hiszen a prehisztorikus hangszertörténet menete ma már egyedül a vad népek jelenleg használatos instrumentáriumából olvasható le. Ebben a könyvben jut legszebben kifejezésre az utolsó évtized összefoglaló, szintetikus törekvése.

Sachs célkitűzése két, egymással kölcsönös viszontkapcsolatban álló kérdésre irányul. Elsőnek azt kérdi, hogyan lehet a vad népek instrumentáriumának térbeli, geografikus elosztását a történeti kronológia céljára felhasználni? E kérdésre adott feleletében nyíltan a kultúrtörténeti-geográfiai módszer mellett foglal állást. Vizsgálatának vezető szempontja a hangszerek művelődéstörténeti (különösen kultikus) jelentőségének nyomatékos kidomborítása. Sachs a hangszert nem mint öncélt, mint esztétikai tetszés eszközt veszi vizsgálat alá, hanem messzemenő figyelmet szentel annak a problémának, mikép kapcsolódik be a hangszer az őt körülvevő kultúra egészébe. E célkitűzés természetes következménye, hogy centrális feladatában — ez a földrajzi elosztás átértékelése történeti kronológiává — nem szorítkozhatik a szűkebbkörű zenetudományi módszerre, hanem az általános etnológia történeti módszereivel szemben is állást kell foglalnia. Módszertanilag nagyjelentőségű bevezetésében elsőnek a fejlődésemélet nyújtotta módszereket teszi bírálat tárgyává.

A legegyszerűbb módszer ez volna: a hangszer zenei teljesítményét tenni a történeti időrend alapjává. Ez a metódus involválja azt a feltevést,

⁹ *Festschrift für Johannes Wolf*. Berlin. 1929.

¹⁰ Berlin, D. Reimer. 1929.

hogy a hangszerek története egyenes vonalban a mai „csúcspont” felé halad; nyilván kétséges értékű és támadható hipotézis, mely az egyéni önkénynek tág teret nyit; hiszen csak a mai állapothoz viszonyítva mondhatjuk valamely hangszer teljesítményét többé vagy kevésbé tökéletesnek. Kétes esetekben nem tudjuk egyértelműen megállapítani, milyen képességre vonatkoztassuk a teljesítmény viszonylagos tökéletességét: vajjon a skála ambitusa, a fokok finomsága határozza-e meg a tökéletesség fokát, vagy pedig az intonáció tisztasága, a dinamika gazdag volta, a hangadás modulációképessége? Mindez nem elég: újabb nehézségek támadnak, ha tekintetbe vesszük a hangszer technikájából származó különbségeket; meglehet, hogy ügyes instrumentalista háromnyílású primitív fuvalóján félfedéssel több fokot, finomabb árnyalatokat fog kihozni, mint más nép látszatra tökéletesebb négy- vagy többnyílású sípján. Nyilvánvaló lesz ebből, hogy a zenei teljesítmény mértéke szerint való megítélés — mint számtalan szubjektív ítélet forrása — rendszerezés, illetve történeti feldolgozás alapját nem képezheti.

A második módszer az ergológia ismertetőjeleit veszi alapul: komplikált és iparilag kifinomult hangszerek általában magasabb kultúrába tartoznak, mint az egyszerű és nyers feldolgozásúak. Az alapelv helyességéhez nagy általánosságban kétség nem férhet. Természetesen az ellentéteknek ilyen nyilvánvaló polaritása a valóságban alig található fel: a hangszerek vándorlása egyik kultúrából a másikba semmivé teheti az ergológia szempontjait is. Példának csak a pánsíp történetét idézem, amely a keletázsiai kultúrnépektől alacsonyabb kultúrák közvetítésével egész Amerikáig vándorolt: nyilvánvaló, hogy ebben a hosszú vándorútban a technikailag kezdetben rendkívül magas fokon álló hangszer visszafejlődése elkerülhetetlen. Ezzel szemben van példa az ellenkező fejlődésmenetre is: ilyenkor egy magas kultúra kifinomult ipara egyszerűbb technikai megoldást talál, mint a fejlődés kezdetén álló nép primitív technikája.

A bevezetésben vázolt tudománytörténeti helyzet szinte szükség szerűen jelöli ki Sachs metódikus pozícióját a kultúrtörténeti iskola oldalán. Emettől veszi át a „Kulturkreis” fogalmát, míg az egyes csoportok tartalmi meghatározásában nem köti magát szorosan az általános etnológiában kidolgozott kultúrformákhoz: anyagának élesebben körülírt jellege finomabb, részletesebb differenciálásra vezet, mint Graebner és Schmidt kutatása.

Negyediknek még a kultúrgeográfiai módszer segítségét veszi igénybe Sachs. Ez a metódus a kultúrtörténeti módszer tételéhez (t. i. hogy az ember kultúra lényeges elemei nem különböző vidékeken keletkeztek egymástól függetlenül, mintegy természettudományi szükségesség szerint, hanem ellenkezőleg: produktív kultúrcentrumokból, történeti érintkezés útján terjedtek el) még egy alapvető feltevést fűz: minden kultúrcentrumból sugárirányban ágaznak el a kihatások; mennél közelebb sodródott a periferiákhoz valamely kultúrelem, annál régebbi réteghez (Kulturschicht) tartozik; mennél fiatalabb a réteg, annál közelebb marad a kisugárzás centrumához. Ez az utóbbi elgondolás irányadó volt Sachs számára: Közép-Ázsiának, mint a legősibb produktív centrumnak elsődleges expanzív jellege a hangszerek történetében is egészen különös élességgel domborodik ki. A történeti idő küszöbén aztán másodlagos kisugárzási centrumok lesznek még Kelet-Ázsia (Kína), Elő-Ázsia, Egyiptom. Ezekkel szemben áll az afrikai bennszülött kultúrák feltűnő improduktív, recipiáló jellege.¹¹ Ennek a megfigyelésnek — mely az általános etnológiában közkeletű — alátámasztásához éppen a hangszertörténeti kutatások hoztak felette fontos adatokat.

Ezek Sachs általános metódikai jellegű megállapításai: munkája tulaj-

¹¹ Ankermann: „Afrika ist niemals gebend, immer empfangend gewesen“. *Zeitschrift für Ethnologie* 37, 55. l. 1905.

donképeni gerincét a hangszereknek „Kulturschicht”-ek rendjében való fejlődéstörténete képezi. Az anyagot három nagy csoportra osztja: kőkorszak, érc-korszak és középkor hangszereire. Előadását a Kr. utáni második évezred elején szakítja meg: ez az az időpont, melytől Sachs korábbi hangszertörténeti munkái kiindultak.¹²

Módszer tekintetében legérdekesebb a tizenegy réteget befogadó kőkorszak: ennek a korszaknak a kronologizálása képezi az etnológiai metódus próbakövét, míg az érc-korszak kezdetétől már történeti emlékek is állnak a kutató rendelkezésére. A néprajzi kutatás eddig általában hét réteget különböztetett meg a kőkorszak kultúrájában: Sachs finomabb megkülönböztetéssel tizenegy osztályt tud kimutatni. A klasszifikációk egymáshoz való viszonyát az alanti táblázat szemlélteti.

Sachs	Schmidt ¹³	Graebner	Foy	Ankermann
1	I. Exogam-monogamistisch	Pygmoiden		—
2	II. „-geschlechts-totemistisch	Tasmanische Urkultur		—
3	III. „-gleichrechtlich	Bumerangkultur		Nigritische K.
4	IV. „-vaterrechtlich	Westpapuan. Kultur	Totemistische Kultur	Ostafrikanische Kultur
5, 6	V. „-mutterrechtlich	Ostpapuan. Kultur	Zweiklassen-Kultur	Westafrikanische Kultur
7, 8	—	—	—	—
9, 10	VI. Frei-mutterrechtlich	Melanesische Kultur	Bogenkultur	—
11	VII. „-vaterrechtlich	Polynesische Kultur		Sudankultur

Sachsnek e finomabb megkülönböztetéseit két kedvező körülmény tette lehetővé: egyrészt a hangszer formai sajátosságainak fokozott determinációja, másrészt az oceániai átvonulásterep szaggatott jellege, mely az egyes kultúrvándorlások útját élesebben tünteti fel, mint bármely más vidék. A kronológia legbiztosabb alapjául a periféria felé való kiterjedés rádiusza szolgál: Amerika erősen tagolt területe kedvező alkalmat nyújt a kiterjedési sugár relatív hosszának a megfigyelésére.

Nem akarom az olvasó türelmét az egyes „Kulturschicht”-ek részletes felsorolásával próbára tenni. Hogy az egyes hangszertípusok tárgyalásában feldolgozott anyag gazdagságáról legalább megközelítő képet tudjak adni, kiválasztok egynéhány olyan hangszerfejezetet, amelynek feldolgozásában Sachs egész különösen érdekes és újszerű megállapításokra jut.

Először a fuvalát vesszük szemügyre, melynek őstörténetét Sachs a 20.—25. és 82. lapon részletesen tárgyalja. Három főtípusát különbözteti

¹² „Reallexikon der Musikinstrumente“. Berlin, 1913 és „Handbuch der Musikinstrumentenkunde“. Leipzig, 1920.

¹³ Schmidt periodizálása kidolgozva található Schmidt—Koppers: Völker und Kulturen. Regensburg, 1924. 78. l.

meg az egyenes fuvolának: Längsflöte (ohne Anblasevorrichtung), Kerbflöte és Spaltflöte (Kernflöte). Az egyszerűséget tekintve, mindenki a fenti sorrendet venné a „természetes“ fejlődés menetének. A zenei ergológia tanulmánya éppen az ellenkezőjét mutatja. A Längsflöte tipikus hangszer az Iszlám kultúrterületén, a régi Egyiptomban és a nyugatázsiai kultúrnépekénél: jellemző ismertetőjelei mind e helyeken a nyílások nagy száma és az ipari kivitel finomsága. Ezzel szemben a „Spaltflöte“ túlnyomó többségben az északamerikai és középfrikai primitív népeknél található, technikailag durva, nehézkes kivitelben és alacsony nyílásszámmal (Észak-Amerikában többnyire teljesen nyílás nélkül). A „Kerbflöte“ technikai szempontból legrégibbnek ítéltető formájában (kevés nyílás, nehézkes, otromba kivitel) világosan mutatja az előállítási anyag (nád) matériájától való primitív függését.

Az ergológia módszere tehát éppen a fordított sorrendre vezet, mint a „természetes“ fejlődés gondolata: a Längsflöte, mint legfiatalabbik stádium, magas-kultúrában létrejött, technikailag egyszerűbb megoldása a fúvótechnika problémájának. Hogy a Spaltflöte és a Kerbflöte közül melyiket illeti a prioritás, azt ma nem tudjuk eldönteni: egyik a csontból való készítésnél, másik a nádsipnál az anyag minőségével adott természetes forma. A földrajzi módszer azt mutatja, hogy a Spaltflöte az, mely elterjedésében leginkább a perifériára szorult (Észak-Amerikában és Közép-Afrika őserdeiben), tehát valószínűleg benne kell látnunk a fuvola legősibb fajtáját.

Az új elgondolású fejlődésmenet így a következő képet mutatja: A legrégibb, hangrésnélküli csontfuvola nagy méretei és vastag fala miatt nem volt fúvóapparátus nélkül megfújható: segédeszköznek a csont velejét használták fel, mely a fújáshoz szükségelt apparátus anyagát készen szolgáltatva. A fejlődés folyamán ez a fuvolatípus olyan vidékekre is elterjedt, ahol nádból egyszerűbben lehetett fuvalát készíteni: itten a mag helyett (Kernvorrichtung) a rovátkolást alkalmazták (Kerbflöte). A magaskultúrájú népeknél aztán már olyan ipari tökéletességre és kis méretekre tett szert, hogy — a csőfal vékonysága, mint technikai finomulás következményeképpen — lehetővé vált a fúvóapparátus teljes mellőzése, s ezzel egyszersmind lehetséges lett a fúvásirány szabad változtatása is, amivel megint a zenei árnyalás lehetőségei gyarapodtak.

Rendkívül nagy jelentőséggel bír Sachs merőben újszerű magyarázata a húros hangszerek eredetére vonatkozóan.¹⁴ Az eddigi néprajzi irodalom jórésze a legősibbnek vélt húros hangszer, a „Musikbogen“ eredetét az íjjban (Schiessbogen) kereste. Sachs belső okokkal cáfolja ezt a levezetést: a zeneív legősibb alakja mintegy három méter hosszú, húrja idiochord (a pálca hűjából hasított), tehát íjjazásra alkalmatlan és csak szájrezonancia segítségével ad hallható hangot; ezenkívül a zeneív játékához kapcsolódó képzettársítások egyike sem utal harci vagy vadásztevékenységre. A zeneív öse tehát nem a vadászíjban keresendő. Az eddigi nézettel szemben Sachs az „Erdzither“-ben keresi a húros hangszerek eredetét: ez a hangszer két földbeszúrt bot közt kifeszített, körülbelül méteres húrból áll, mely pálca vagy zsinór közvetítésével az alatta vájt gödör tetejét fedő membránnal van elasztikus összeköttetésben. Ebben a nehézkes, elmozdíthatatlan eszközben kell a legősibb húros hangszert látnunk: a zeneív nem egyéb, mint ennek az idomtalan hangszernek hordozhatóvá tett formája, amelynél immár a játékos szájürege pótolja a földbevált gödör nyújtotta rezonanciát.

Ezzel megtaláltuk a húros hangszer őseit. Sachs azonban nem áll meg ezen a ponton. Tovább kérdez: vajjon milyen elgondolás vezetett az „Erdzither“ konstrukciójára? Erre is talál feleletet: a primitív kultúrákban

¹⁴ Ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik Sachs részlettanulmánya: Der Ursprung der Saiteninstrumente. Festschrift für W. Schmidt, 629. l. — 1928.

(Sachs rendszerének harmadik rétegében) található „Schlagbalken“ (két hasábra keresztbe fektetett dorong, alatta rezonáló gödörrel) Annam-ban egy négy méter hosszú, mintegy egy cm vastag rotangnádból áll; a dorong vékonyodása ($1/400$) itt már olyan nagymértékű, hogy a nádszál feszítésre szorul, más szóval: a dorongból húr lesz. Innen már csak egy lépés és elérjük a fejlettebb formájú Erdzithert: a rotangnádpálca helyébe a nád héjából hasított rotangszál lép.

Nem akarom az olvasó türelmét több részlet felsorolásával próbára tenni; már a kiválasztott néhány példa is izelítőt adhatott Sachs könyvének új eredményekben való gazdagságáról. Értékét alapjában nem csökkenti, ha a részletkutatás eredményeit itt-ott majd kiegészíti vagy helyesbíti. Egy elvi kifogást azonban nem szabad említetlen hagynom: ez abban áll, hogy az egysikű rétegekre osztás következtében közelrokon jelenségek messze szakadnak egymástól: így például az első réteg „Körperschlag“-ja után csak az ötödik rétegben következik a primitív „Erdstampfen, Schoss-schlagen, Schlaggrube“, míg a közbeeső 2–4. rétegben már olyan heterogén, fejlett elemek találunk felvételt, mint a fuvola vagy a trombita. Az útra, melyen ezek a nehézségek kiküszöbölhetők, már B. Ankermann rámutatott kitűnő recenziójában.¹⁵

Az újabb néprajzi kutatások ugyanis valószínűvé tették, hogy a középzásiai őskultúra már a legrégebbi időkben megoszlott egy virilis és egy feminin accentusú csoportra. Ennek a szempontnak figyelembevételével már nem egy fejlődésmenetet kapunk váltakozó virilis és feminin accentussal (mint Sachs adja), hanem két szimultán lefolyású, párhuzamos sort. A patriarchális sort Sachs 2., 3., 4., 7., 8. és 11. rétege, a matriarchálisat az 5., 6., 9. és 10. csoport képviseli; az első réteg ilyen szempontból még semlegesnek mondható. Ezzel az átcsoportosítással egyszeriben megoldódik az említett nehézségek nagy része: az 5. réteg primitív eszközei, a matriarchális sor elején állva, időrendben közvetlenül a rokon 1. réteg mellé kerülnek.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy Sachs munkája mindenképpen a modern néptudomány és kultúrtörténet magaslatán álló mű, mely a hangszertörténet szűkebb keretén messze túlmenő érdeklődésre tarthat számot.

Befejezésül legyen szabad sajátos magyar szempontból is rámutatnom a fent ismertetett gondolatmenetek nagy jelentőségére. A népzenei stílus jellemző sajátosságai (hangsor, dallamtípus, felépítés, sorvégzők stb.) éppúgy kultúrelem számba mennek, mint Sachs hangszertípusai: vándorolnak, expanzív hatásúak. Vajjon Sachs geográfiai módszerének nem szembeeszkő példája-e az a közismert tény, hogy a magyar nyelvterület legszéle: a székelység, a bukovinai csángó-magyarság őrizte meg legszívesebben évszázados hagyományok maradványait? Meg vagyunk róla győződve, hogy népművészetünk fejlődéstörténetének megírója hasznát veheti majd a kultúrgeográfiai módszer nyújtotta segítségnek.

Hogy mily zavart eredményezhet népzenei kérdésekben az etnográfiai tájékozatlanság, példán fogom megvilágítani. Ismeretes az úgynevezett magyar skálának „c-d-es-fis-g-as-h-c“ problémája.¹⁶ Ennek a hangsornak ősi magyar voltában ma már senki sem hisz: népdalkincsünk legősibb rétege (melynek feljegyzett változatai Tinóditól a XVI–XVIII. század énekeskönyvein át Horváth Ádámgig lelhetők fel) e skálát nem ismeri. Viszont ugyancsak tény az, hogy a XIX. század magyaros műzenéjében mint magyar jellegzetesség szerepel. Akár innen (a „herabgesunkenes Kulturgut“ útján), akár az oláh vagy török zenéből jutott be a magyar népzene újabb

¹⁵ *Deutsche Literaturzeitung*. 51. évf. 460. hasáb. 1930.

¹⁶ A Káldy-nyújtotta variáns „a-b-cis-d-es-f-gis-a = g-as-h-c-d-es-fis-g“ nem más, mint az első képlet plagális formája.

rétégebe.¹⁷ kétségtelen, hogy ma már népzenei adottság, amely etnográfiai magyarázatra szorul. Molnár Géza magyarázatán,¹⁸ aki a magyar skála bővített quartjában a molldomináns felé való moduláció vezérhangját véli felismerni, szemmel látható az erőszakolt belemagyarázás: nyugateurópai harmóniaérzék vetíti bele ezt a felfogást egy merőben más természetű jelenségbe. A magyarázók — Fabó is, Molnár is — abba a hibába esnek, hogy egyedül a kótalejegyzést veszik mérvadónak, pedig itt (legalább részben) népzenei jelenségről lévén szó,¹⁹ a lejegyzés csak tökéletlen schematizálása lehet az akusztikai adottságnak.

Fabó helyesen hivatkozik a török népies zene analóg esetére. Nem veszi észre azonban, hogy a megbízható dallamkiadványok az es-fis lépéseknek megfelelő hangokat így írják: es-fis.²⁰ Ha a kérdéses török tetrachordot centekben fejezzük ki, körülbelül ilyen képletet kapunk: 125—250—125; a műzene temperált skálájában így kellene lennie: 100—300—100. Ha most két ilyen tetrachordot (a görög tetrachordon synemmenon módjára) oktávva összerakunk, ilyenén képét nyerjük a magyar skálának:

	200	125	+	250	125	125	+	250	125	
c	d	es		fis	g	as		h	c	
	200	325		575	700	825		1075	1200	

A kérdés mármost az, vajjon tényleg megtalálható-e ilyen intonációnak nyoma a magyar skála népi előadásában, akár énekről, akár hangszeres játékról legyen szó. Ez olyan feladat, amelynek megoldása nem lehetetlen, hiszen bőséges fonogramm-anyag áll rendelkezésünkre a magyar nyelvterület legtöbb részéről. Pontosan lemérhető skálákkal rendelkező népi hangszerekben sincs hiány. Ilyenek mindenekelőtt a furulya és a duda sípjai, tehát az olyan népi fúvóhangszereké, melyek hangképzőnyílásokkal, azaz fix skálával rendelkeznek. Azokat a hangokat, melyek e hangszerek játékában — de néha a népi dallamok énekes előadásában is — nem illeszkednek be a mai műzene temperált hangrendszerébe, az eddigi magyar kiadványok csak általánosságban (magasított, illetőleg mélyített hang formájában) jelezték, de az alteráció pontos nagyságát eddig — tudomásunk szerint — senki meg nem határozta.

Menjünk az eddigi eredményeknél tovább egy lépéssel: a mi népzeneink tanulmánya is megérdemli azt a matematikai exaktságot, amit Ellis az európaiküvi népek skálájának szentel. A párhuzamos vizsgálatok másutt nem ritkán ki tudták mutatni, hogy itt nem rendszertelen szabádságokról, hanem következetesen alkalmazott rendszerről van szó. Mért éppen a mi népzeneinkben lenne másképp? Bár támadna nekünk is olyan fizikus-zenésznk, aki egy Ellis megbízhatóságával, ügyszeretetével matematikai pontossáig meghatározná népi hangszereink intonációját, a magyar népzeneben használatos skálák rendszerét.

(Deutscher Auszug.)

Jene tiefgreifende Umwälzungen, die in der Methodik der allgemeinen Ethnologie etwa seit der Jahrhundertwende um sich greifen, haben auch das Gebiet der musikalischen Ethnologie (mit dem heute allgemein anerkannten Terminus: der vergleichenden Musikwissenschaft) in Mitleidenschaft gezogen. Die Zeit der Jahr-

¹⁷ Ahogy Fabó (A magyar népdal tört. fejlődése, Budapest, 1908) gondolja.

¹⁸ A magyar hangsor akusztikai megvilágításban. Bp. 1908.

¹⁹ Hogy esetleg csak az utolsó század folyamán szívódott fel a műzenéből népzeneikbe, az nem változtat népzenei jelenség voltán.

²⁰ Könnyen hozzáférhető, jó lejegyzések találhatók újabban Lachmann könyvében: „Musik des Orients“, 11—14. kótapélda.

hundertwende ist auf dem Gebiet der musikalischen Folklore vor allen durch rege Sammeltätigkeit ausgezeichnet, neben der die systematisch zusammenfassenden Arbeiten in den Hintergrund treten mussten; soweit in der Literatur dieser Zeit prinzipielle, methodische Fragen auftauchen, musste die Evolutionstheorie herhalten.

Demgegenüber ist die neueste Forschung der Nachkriegszeit methodischen, zusammenfassenden Arbeiten durchaus zugeneigt. Die wichtigsten diesbezüglichen Arbeiten auf diesem Gebiet sind von Curt Sachs und Erich M. von Hornbostel vorgelegt worden. — Verf. sucht die methodischen Grundlinien in den Publikationen dieser zwei Forscher — soweit sie für die allgemeine Ethnologie bedeutsam, oder auf die ungarische Volksmusikforschung anwendbar sind — herauszustellen. Beide genannten Forscher stützen sich methodisch auf die Gedankengänge der kulturgeschichtlichen Methode Graebner-Ankermanns. V. Hornbostel hat die These der übergreifenden Kulturzusammenhänge vor allem durch vergleichende Skalen- und Instrumentenforschung, neuestens auch durch massgeschichtliche Untersuchungen wesentlich vertieft. Seine Forschungen über die Beziehungen und Aufbauprinzipien der musikalischen Tonsysteme sind sowohl in musikalisch-kulturgeschichtlicher, als auch ethnologischer Beziehung grundlegend geworden.

Nicht minder bedeutsam erscheinen auf diesem Gebiet die zusammenfassenden instrumentaltypologischen Arbeiten von Curt Sachs; ihm ist es gelungen, die Entwicklungsgeschichte des primitiven Instrumentariums (also die prähistorische Instrumentengeschichte) mit Hilfe ethnologischer Methoden klar und einleuchtend nachzuzeichnen. In seiner Darstellung erhellen sich gegenseitig die musikalische Instrumentenkunde und die kultischen, kulturgeschichtlichen Daten der Ethnologie. Seine Chronologie der Instrumente ist ein gewagter, im wesentlichen aber wohl kaum anfechtbarer und überaus bedeutender Versuch, die ethnologischen Gegenheiten eines bestimmten Kulturkreises historisch zu verwerten und entwicklungs-geschichtlich zu ordnen.

Auch vom Standpunkt der spezifisch ungarischen Musikwissenschaft aus betrachtet vermögen die Arbeiten Hornbostels und Sachsens wichtige methodische Hinweise zu geben. Es ist — im Hinblick auf Hornbostels Forschungen — die Notwendigkeit einer exakt tonometrischen Untersuchung der ungarischen Volksmusikinstrumente wohl kaum mehr von der Hand zu weisen. Auch der kulturgeographische Gesichtspunkt in Sachsens Systematik darf bei der Klassifizierung und Sichtung der ungarischen Volksmelodien nicht ausser Acht gelassen werden. Wie die mangelnde Kenntnis der ethnologischen Methoden und Daten die Beurteilung des musikalischen Tatsachenbestandes fälscht, das wird vom Verf. an dem Beispiel der sogen. „ungarischen Skala“ (mit übermässigen Sekundenschritt) dargelegt.

Bartha Dénes.

NÉPVÁNDORLÁSKORI ELEMÉK A MAGYAR NÉPZENÉBEN.

(Adatok a magyar népi hagyományok keleti kapcsolataihoz.)

1.

A kutató habozva lép erre az útra, régi népi hagyományok összehasonlításának útjára; remélheti-e, hogy elmosott nyomokon — átlag másfélszer éve felbomlott népközösségek nyomában, — feltevések kusza szövevényén keresztül, valaha megpillantja a valóságot? remélheti-e történeti pozitívumot írás nélküli hagyományok bizonytalan világában?

Alig. És mégis el kell szánnia magát erre az útra; hiszen ha csak egyetlen pont világosodik meg előtte, az már irányt mutathat egy egész járatlan labirintusban; egyetlen szilárd adat már alapja lehet egy eddig nem gyanított, vagy csak körvonalaiban sejtett igazságnak.

Biztató példaként állanak előtte a nyelv- és a régiségtudomány eredmény-épületei; hiszen előbbi a legelőbb hagyomány vizsgálatában nyitotta meg évezredek összefüggései és távolságok perspektíváit, utóbbi távoli kultúrkörök töredezett analógiáit avatta az exakt tudományos megismerés beszédes pilléreivé. Melléjük az utóbbi években, immár nem méltatlan társaként, odaszegődik a néprajzzal karöltve haladó magyar összehasonlító zene-tudomány.

A magyar népzene világa Vikár Béla kezdeményezése, Bartók Béla és Kodály Zoltán kutatásai óta tudományos pozitívum, a magyar művelődés utóbbi évtizedeinek egyik legnagyobb pozitívuma. Az a tízezer népi dallam, amely a magyar nyelvterületről az utolsó három évtizedben felszínre került, hosszú időre dolgot ad a történészeknek is. Egyik legfőbb feladatunk ennek a rendkívüli zeneanyagnak historikus feldolgozása. Egycélre csak annyit tudunk, hogy a magyar népzene az a rétege, melyben — a középkor egyházi énekétől a romantikus dalirodalomig — különböző korszakok „alászallott kultúrhagyományát” láthatjuk: meglepően csekély a közelebből datálhatatlan, kor szempontjából meg nem határozható, de mindenképp legfontosabb alaprétegekhez képest; annyi, mint a tenger napfénytől áthatott felületi rétege a meg nem világított igazi mélységek mellett. Mégis, a magyar zene története sohasem lesz igazi történelem, soha a magyar művelődés integráns része, ha a népzene történelmi helyét és funkcióját meg nem keresi, ha legalább nem *iparkodik* feleletet adni az idevágó súlyos kérdésekre.

A népzene nagy, történetileg megvilágítatlan mélységeinek felismeréséhez szeretnénk az alábbi fejtegetésekkel hozzájárulni. Úgy hisszük, hiányos adatainkból, vázaltszerű fejtegetéseinkből is ki fog derülni, hogy ezek a mélységek a magyarság legmélyebb emlékezetének hordozói, hogy éppúgy, mint a magyar nyelv, évezredek távlatokra mutatnak vissza — egészen az Ural-vidéki őshazáig, sőt azon túl, ama nagy középpázsiai kohóig, melynek az európai és ázsiai emberiség történetében oly elhatározó szerep jutott.

2.

A legrégibb magyar népi zenestílus ismertető jegyeit Bartók és Kodály a következőkben határozták meg:¹

1. Félhangnélküli ötfokú hangsor (pentatonia), melynek hangközei úgy helyezkednek el, hogy a hangsornak moll-jelleget adnak (például *g-b-c-d-f-g*). Más, dur-jellegű rokonhangsoroknak csak elenyésző nyoma maradt a magyar népzeneben.

2. Kötetlen tempójú, recitáló előadásmód (rubato-parlando).

3. Egyenlő szótagszámú (izometrikus) sorokból, főként 8-asokból és 12-esekből álló strófák; a sorok száma négy. A strófákon belül: zárt felépítés, de nem sorok visszatérésén alapuló architektonika. Különösen jellemző a lefelé-haladás, a kezdősorok kvinttel mélyebben való megismétlése (ez utóbbi valószínűleg legősibb szerkezeti elve a magyar népzenenek).

4. Ornamentika: a dallamhoz szervesen hozzáfűződő ékesítőhangok.

Mindezek a vonások nagy régiségre vallanak, kimutathatólag „nem a szomszéd népek zenéjéből származnak”² és a teljes magyar nyelvterületen közősek lévén, kétségtelenül alapjául szolgáltak a teljes magyar népzenei evolúciónak.

A régi magyar népzene (s egyúttal alighanem az ómagyar zene) e túlnyomó anyaga mellett ismerünk egy csoport, mennyiségben jóval szerényebb, de ugyancsak messzi múltba visszanyúló népi dallamot, melyekre

¹ Kodály Zoltán: Ötfokú hangsor a magyar népzeneben (Zenei Szemle 1917 és Sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum Emlékkönyve 1929), Bartók—Kodály: Erdélyi Népdalok, 1923; Bartók Béla: A magyar népdal, 1924.

² Bartók: A magyar népdal, XXII. 1.

azonban a fent felsorolt ismertető jegyek egyike sem illik s melyek viszont egymással mutatnak egy sor közösséget. Ezek a dallamok: a regös-énekek, a halottsiratók s egyes gyermekjátékok melódiái. Közös vonásaikat így foglalhatjuk össze:

1. Hangsoruk alapja a dur-pentakord vagy dur-hexakord (mely a sirató-dallamokban gyakran dór frig hangsorra bővül). Ilyen alaphangsor például $f-g-a-b-c$, illetve $f-g-a-b-c-d$.

2. Előadásmódjuk többnyire ütemes és kántáló jellegű (csak a siratóké nagyrészt parlando).

3. A strofikus formát nem ismerik; ehelyett lánc- vagy litániaszerű laza formát mutatnak s kevészámú melódikus alapfordulatra mennek vissza. Szövegük ennek megfelelően többnyire rímtelen „szabad” vers vagy próza. Ez a „szabad” szöveg vagy úgy társul a dallammal, hogy szabályos ütemeken belül a szótagszámot variálja (regölés, játékdal), vagy ütemnélküli, kötetlen recitativot teremt (sirató).

4. Ornamentikájuk nincs.

5. Alkalmazásuk, jellegük szerint régi ritus-dallamok — és pedig mindegyike alig három-négy ilyen dallam — leszármazottjainak látszanak.

Hangsorokról meg kell még valamit jegyeznünk. A dur-hexakord, mint Fleischer Oszkár német zenetörténész kutatásai kimutatták,³ Európa indogermán népeinek közös, régi zenei öröksége s ma is a nyugat minden nemzeténél megtalálható (gyermekdalok és karácsonyi énekek nemzetközi típusa stb.). Szóbanforgó dallamaink tehát e révén egy nagy európai összefüggés részének, óeurópai hagyománynak tűnnek, vagy pedig valami régi indogermán hatásra mutatnak vissza.

Rövidség kedvéért a továbbiakban I. csoportnak fogjuk nevezni a pentaton dallamok családját, II. csoportnak a „ritus”-dallamokat.

3.

Vizsgáljuk ezek után, mindebből mi él a magyarsággal rokon népek zenéjében, s ami él, milyen kapcsolatra mutat a magyar hagyománnyal?

Hogy útunk zenei szempontból egységesebb és áttekinthetőbb legyen, ezt az irányt választjuk: északeurópai finnugorok, nyugatázsiai ugor népek, keleteurópai finnugor szigetek. Innen fogunk áttérni a török népekre.

Észtek, finnek, lappok. Ezek a népek zenéjükben erős idegen hatások alá kerültek: az észtek német, a finnek és lappok skandináv, csekélyebb mértékben orosz hatás alá. A népdalgyűjtés munkájában a finnek állnak első helyen, 8500 kiadott s mintegy 5000 kiadatlan dallammal. Zenéjükben bennünket elsősorban néhány ritmikai sajátosság érdekel. Elég sűrűn találunk az úgynevezett kolomejka-ritmussal (a 14-es sornak ilyen tagozása: „Elvesztettem | zsebkendőmet | megver anyám | érte” s az ezzel rokon típusok), de ez közös szláv hatásra mehet vissza, ezért itt bővebben nem foglalkozunk vele. A finn Kalevala-dallamok, az úgynevezett runo-melódiák^{3,4} üteme, ez a sajátosan ritmizált *aszimmetrikus nyolcas-sor* (hat rövid, két hosszabb hangból),⁴ melynek közeli rokonával a vogulok között is találkozni fogunk, arra figyelmeztet, hogy a magyar népdal egyik eléggé gyakori nyolcas sortípusa (4—3—1, például: „Lányok ülnek | a fonó- | ban”) szintén ilyen aszimmetrikus tagolás emlékét őrizte meg, a hangsúlyviszonyok eltérő, de a hosszúsági viszonyok ugyanilyen megoszlásával; a Kale-

³ Ein Kapitel vergleichender Musikwissenschaft, Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft, I. (1899). A gyermekdal és mondóka-típusról l. még R. Lachmann érdekes „interkontinentális” összevetését (Die Musik der ausser-europäischen Natur- und Kulturvölker, 1929, 8. l.).

⁴ Ilmari Krohn: De la mesure à 5 temps dans la musique populaire finnoise, Sammelbände der Intern. Musikges. II. 142.

vala-sor egyébként itt-ott a mi aszimmetrikus 12-es sortípusunkkal is rokonságba kerül.⁵ Jóval kevesebb a bennünket érintő érdekesség melódikai téren. A lappok ismerik ugyan a pentatonika egy fajtáját ($f-g-b-c-d$, A. Launis fő-pentatonikának nevezi), de ez a magyarral semminemű kapcsolatba nem hozható, mert másfajta dallamformáló elvekkel forrott össze; ezenkívül a félhangnélküli pentaton dallamszövésre, úgy látszik, elenyészően kevés a példa.⁶ Annál feltűnőbb, hogy a rövidebb dallamok egy csoportja: egy sor finn „mondóka”-dallam és több lapp juoigos-melódia (vagyis a szó legtagabb értelmében vett „alkalmi” dal) közeli rokonságot, sokszor azonosságot mutat a II. magyar dallamcsoporttal, nevezetesen a regös-dallamokkal és gyermekdalokkal; idetartoznak egyes mordvin koleda-melódiák is. Mint említettük, épp ez az a dallamtípus, melynek egész Európában kiterjedt rokonsága él. Talán nem véletlen az sem, hogy a magyar csoport alap-hangsorával, a dur-pentakorddal teljesen megegyezik a régi finn kantele-s típus hangolása.

Alljon itt összehasonlításként 3 lapp és 3 finn, továbbá egy mordvin melódia (1. kótapélda), mellettük pedig 2 magyar regös-ének és egy gyermekjátékdal, illetőleg mondóka dallama (2. kótapélda).⁷

1.

a) Lapp dallam. b) Lapp dallam. c) Lapp dallam.

d) Finn dallam. e) Finn dallam.

f) Finn dallam.

g) Mordvin dallam. (Koleda).

2.

a) Magyar regös-dallam. (Dunántúl.)

b) Magyar regös-dallam. (Erdély.)

c) Magyar gyermek-mondóka. (Játékdal.)

⁵ Kodály Zoltán: Árgirus nótája, 1921, 10.

⁶ L. pl. Suomen kansan sävelmiä, A. Launis: Runosävelmiä I. Helsinki, 1910. 616. sz.

⁷ Források: 3 lapp melódia: Armas Launis, Lappische Juoigos-Melodien. Helsingfors, 1908. 49., 420., 424. sz. 3 finn melódia: Runosävelmiä 1910, 754. sz.; Laulusävelmiä III. Helsinki, 1932. 2525., 2601. sz. Mordvin koleda-dallam: Sachmatov: Mordovszkij etnograficeszkij zbornik. Szentpétervár, 1910. 593. sz. — Két magyar regös-ének: Magyar Népköltési Gyűjtemény, IV., 1902. 341. és 367. l., ill. Bartók—Kodály, Erdélyi Népdalok, 1923. 1. sz. A gyermekmondóka országszerke ismeretes; csaknem ugyanígy a német anyagban is. (Valamennyi dallam közös alap-, illetőleg végzöhangon.)

Hasonló kép tárul elénk, legalább is a bennünket érdeklő kapcsolatok szempontjából, Nyugat-Szibériában, az *osztjások* és *vogulok* zenéjében. Az olyan vogul medvének-dallam, aminőt Reguly Antal negyvenes évekbeli feljegyzéséből ismerünk:⁸

ismét figyelmessé tehet bennünket az aszimmetrikusan tagolt régi nyolcas sorok problémájára, amellet a dur-pentakord szerepére. Újabb kutatás vogul pentatoniaról is beszél;⁹ az idevágó dallamok erősen hangsúlyozott, egyértelmű dúrjellege azonban a $b-c-d-f-g-b$ hangsor mellett is azt a benyomást teszi, mintha inkább a dúr-hexakord hiányos alakjával állanánk szemben. Megerősítheti ezt az a körülmény, hogy a dúr-pentakord osztják és vogul dallamoknak egyaránt jólismert, gyakori, talán egyenesen uralkodó alaphangsora; és ez a hangsor a dallamváltozatok során nem egyszer szinte „szemünk láttára” csonkul meg, hangok kiesése révén (l. a legutóbb kiadott Pápay-féle Északi-osztják medvének két közötti dallamát). — Ennél sokkal lényegesebb, hogy a Konda-vidéki osztjások között felfedezhetjük a régi magyar siratóének dallamtípusát,¹⁰ tehát ismét olyan hagyományt, mely a II. magyar dallamcsoport, a strófanélküli (dúr-pentakordon épülő) ritusdallamok szférájába tartozik. Csak mellékesen említjük meg, hogy a kolomejka-ritmus a Konda és Irtyis vidékén is jólismert vers-, illetve dallamforma; ez azonban még nem cáfolja meg azt a lehetőséget, hogy ide is, a finnekhez is, hozzánk is, valamint a Balkánra, Turkesztánba és a Kaukázusba is, szláv forrásból vagy szláv közvetítéssel került.¹¹

Zürjének, votjások, mordvinok dallamkincse, eddigi ismereteink szerint, nem jelent lényeges újdonságot.¹² Legáltalánosabb formának a sokszor ismételt apró szakaszokból álló, strófanélküli mondóka-, vagy litánia-típus látszik; mellette, illetve ezen belül mindenütt eléggé gyakori a kolomejka-alakzat. A Volga-régióhoz közelebb eső tájakon mind erősebbek a pentatonika nyomai.

Egészen más helyzetet találunk a *cseremiszek* között, mégpedig hegyi és mezői cseremiszek között egyaránt, tehát a Volga fordulójának mindkét partján. Itt ugyanis, ami eléggé meglepő, jóformán a *teljes régi magyar énekstílus életben van* és virágzik, — az a zenestílus, melyet Kodály és

⁸ Közlötte Brassai Sámuel „Magyar- vagy cigányzene?” c. könyvében. (Kolozsvar, 1860, melléklet, 3. sz. dallam, eredetileg hibásan, $\frac{5}{4}$ helyett $\frac{3}{4}$ -ekben). A szöveget (Thoma jeri) Munkácsi Bernát közölte, Vogul Népk. Gyűjt. III, 480.

⁹ A. O. Väisänen: Näytteitä vogulien pentatonisista sävelmistä, Musiikkitieto 5. sz. (Helsinki, 1934).

¹⁰ S. Patkanov osztják gyűjtése alapján; l. Ethnographia—Népélet 1933, 73. — Megemlítjük itt, hogy azóta gazdagabb anyag is van erről a területről: Kannisto és Karjalainen sajtó alatt levő osztják-vogul gyűjtése (lejegyezte Väisänen) 3–400 dallamot tesz ki. L. I. Krohn beszámolóját a Mémoires de la Soc. Finno-ougrienne LXVII. kötetében.

¹¹ V. ö. Bartók: A magyar népdal LXIII–LXV.

¹² R. Lach: Gesänge russischer Kriegsgefangener, I. Bd. 1. Abt., Wotjakische, syryjänische und permjakische Gesänge, Wien—Leipzig, 1926. Ezenkívül votják anyagot közöltek Wichmann és Krohn (Zeitschrift d. Intern. Musikges. II. 1893, illetőleg Sammelbände der Intern. Musikges. III. 1902. 436.), továbbá Panöf (Phonographierte wotjakische, permjakische und tatarische Lieder, Zeitschr. f. Musikwissenschaft, 1929, R. Pellissier fonográf-felvételei alapján). Mordvin anyag: Sachmatov id. m. 53 melódiával és Lach id. sorozat I. Bd. 2. Abt., 1933, 71 dallammal (kb. egyharmadában pentaton jellegű, két tatárvidéki énekes révén).

Bartók fedeztek fel a magyar parasztság között s melyet az imént I. dallamcsoportként jelöltünk meg. Ennek a cseremisiz anyagnak, melyből eddig közel 500 dallam került nyilvánosságra,¹³ a magyarral való egyezését és tőle való eltéréseit a következő pontokban igyekszünk összefoglalni.

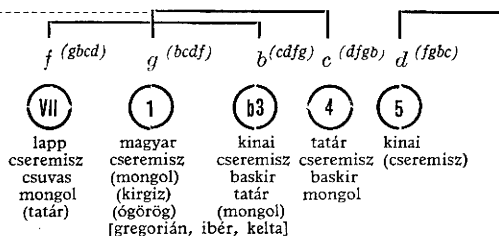
1. Félhangnélküli ötfokú hangsor, mely az anyagnak körülbelül negyedében molls (azaz „magyar”), háromnegyedében dúrs (azaz „mongol-török”) jellegű. Tehát e típus: $g=b=c=d=f=g$ mellett, mint gyakoribbak, ezek szerepelnek: $f=g=b=c=d=f$ (mint a lappoknál is, de ott nem strofikus képletekben) és $b=c=d=f=g=b$, s mint jóval ritkábbak, ezek is: $d=f=g=b=c=d$ és $c=d=f=g=b=c$ (Launis „Gegenwechselfpentatonik”-ja). E típusoknak a régi egyházi hangnemek testvérpárjaira emlékeztető, szerves és szoros kapcsolatát egy sor „átmeneti alakzat” igazolja: pentaton dallamok, melyek dúrs és moll-szerű verzióban, ezzel vagy amazzal a záróhanggal egyaránt előfordulnak. Megjegyezzük, hogy a dallamsorok transzponálása nyomán, melyről alább szólunk, sűrűn előfordul egyik pentaton hangsor felcserélése a másikkal (mint ezt tatár dalokban is megfigyelték); de még gyakoribb, hogy — mint Kodály legutóbb megállapítja¹⁴ — e válaszolásban, „helyetteshangok” révén a dallam megőrzí egységes pentaton-tonális jellegét, egészen a nyugati műzene fúga-válaszainak módjára.

A félhangnélküli pentatonia különböző típusait útvonalunkon így ábrázolhatjuk:

Alaphang

Az alaphang foka Bartók
és Kodály rendszerében

Főelterjedés

Mennél keletebbre haladunk, annál több élő típusát találjuk a pentatonianak; a „magyar hangsor” itt már csak egyike az öt gyakorlati lehetőségnek. Fel kell tennünk, hogy e keletre-haladással a pentaton típusok ősi eredőhelyéhez is közelebb jutunk.

2. A recitáló szabad előadásmód (rubato, parlando), úgy látszik, a cseremisizek között is él.

3. Négy soros strófaformák. Izometrikus strófaképletek (8-as, 9-es, 10-es, 12-es) nem ritkák ugyan, de mellettük erősen érvényesülnek az egyenlőtlen szótagszámú formák (8—7—8—7 stb.), sőt gyakori eset, hogy nyilvánvalóan izometrikus szerkezetű dallam alá — szótagbetoldások vagy kihagyások révén — heterometrikus szöveg kerül. Ezzel szemben a magyar népzene még újabb alakulataiban is többnyire ragaszkodik az izometrikus szerkezethez. Ezen a téren tehát, ha magyar és cseremisiz dallamfejlődés közös alapon vagy közös hatás alatt indult is meg, az újabb fejlődés eltér a két nép zenéjében s a magyar nyilván a szigorúbb szerkesztési elvnek kedvez. Viszont a jellegzetes „ereszkedő hajlam”, nevezetesen a sorok mélyebben

¹³ 233 cseremisiz dallamot közölt Lach (id. sorozat I. Bd. 3. Abt., 1929), 167-et, ill. 46-at V. M. Vasziljev és I. S. Kljucnyikov (Marij muro, ill. Marla muras tunók-tóso száves c., Moszkva, 1923), 24 dallamot jegyzett le Wichmann Györgyné felvételei alapján Bartók Béla (közülük 3-at kiadott „A magyar népdal” c. könyve függelékében), 15-öt közölt N. Szuvorin kazáni gyűjtése nyomán I. Krohn (Sammelbde d. Intern. Musikges. III. 741.), 4-et A. F. Rittich (Materiali dlja etnogr. Rosszija, Kazanszkaja gub. XIV. I. rész, Kazán 1870, melléklet).

¹⁴ L. tanulmányát a Balassa-emlékkönyvben (1934): Sajátságos dallamszerkezet a cseremisiz népzeneben. (Önállóan 1935.)

való megismétlésének, a lefeléhaladásnak elve, melyben Bartók „a magyar parasztdallamok legősibb szerkezetét” gyanította,¹⁵ itt szinte kizárólagosan uralkodik; feltűnő, hogy még sokkal hosszabb sorokat, sortömböket (egész dallamstrófákat) is transzponálnak, éspedig szabályszerűen kvinttel lefelé, mint a régi magyar dallamok. (Előfordul az is, hogy a 3. sor transzponált megismétlése az 1.-nek, a 2. és 4. azonos.) Ennyiben a cseremiszi népzene rudimentárisabb formákat sejtet. Mint a régi magyar népdalban, itt is eléggé sűrűn találunk rá példát, hogy a négysoros dallamstrófa szövege kétsoros szövegből, ismétlés révén bővül négysoros dallamszöveggé, ami talán éppúgy a strófa régi, kétsoros alakjára mutat vissza, mint a dallamsorok transzpozíciója. Egyébként magyar, cseremiszi, tatár, baskir népzene közös vonása, hogy a dallam második felét az énekes szereti megismételni.

4. Ornamentikájuk, amennyire az eddigi fogyatékos feljegyzésekből ki vehető, ugyanolyan szerves funkciót végez a dallamszövéseben, mint a magyar, de talán ritkább jelenség a magyarnál; igaz, ebben a fogyatékos lejegyzések is megtévesztő szerepet játszhatnak. (A magyar népi ornamentika rokonságát ezidőszertint lényegében csak a szomszéd népekig s legfeljebb az ú. n. déli törökségig tudjuk nyomon követni.)

A következőkben hat jellemző példán mutatjuk be a cseremiszi népzene főbb sajátosságait, s mindegyik mellé odaállítjuk a típus egy-egy magyar analogonját.¹⁶ Az egymásmelléállítás azokban a példákban is különösen tanulságos, ahol a cseremiszi típus tiszta ötfokúságával szemben a magyar dallam már „kromatizált” hangfokokat tüntet fel (4a, 6a, 9b).

4.

Ez a stílus azonban, ha régi is, úgy tűnik, mégsem autochton cseremiszi, sőt általában finn-ugornak nem is nevezhető stílus, hanem átvétel egy vagy több törökfajú nép zenei hagyományából. Bizonyítja ezt, amit már több kutató megfigyelt a Volga partvidéken: mennél közelebb fekszenek az egyes cseremiszi telepek a csuvas vagy tatár lakosság telepeire, annál több kultúrájukban a tatáros, mindenestre török-jellegű vonás, — jelen esetben annál erősebben kifejezett náluk a pentaton zenei stílus; mennél távolabb esnek ezektől, annál jobban osztoznak a mordvinok, votjakok, zürjének primitív kultúrsajátosságaiban, azaz egyszerűbb dallamvilágában. Legutóbb Lach Róbert osztrák zenekutató hangsúlyozza ezt a kettősséget különös nyomatékkal s annak alapján nem késik megállapítani, hogy a finn-ugor népek ősi énektípusa a motívum-ismételtető, többnyire ütemnélküli „litánia-típus”, — a török-tatár népeké pedig a szigorúan, szimmetrikusan tagolt, strófikus, pentaton dallamvilág.¹⁷ Mint tudjuk, hasonló eredményre jutott már Négyesy László, mikor a magyar strófaszerkezet török-tatár eredetét hangoztatta.¹⁸

¹⁵ A magyar népdal, 1924. XXI.

¹⁶ Források: 4. sz. példa: a Wichmann-gyűjtésből (Bartók i. m. Appendix III.); 4. a): u. o. 261. sz.; 5. sz. példa: a Wichmann-gyűjtésből (Bartók Béla engedélyével); 5. a): Bartók—Kodály, Erdélyi Népd. 96. sz.; 6. sz. példa: Lach, Gesänge russischer Kriegsgef., Tcheremissische Ges. 1929, 200. sz. (ered. hibásan, itt Kodály korrektúráival); 6. a): Bartók i. m. 32. sz.; 7. sz. példa: Lach i. m. 206. sz.; 7. a): Bartók i. m. 167. sz.; 8. sz. példa: Vasziljev, Marij muro, 1923, 96. sz.; 8. a): Kodály felvidéki gyűjtéséből (a gyűjtő engedélyével); 9. sz. példa: a Szuvorin-gyűjtésből (Krohn, Sammelb. d. Intern. Musikges. III. 1902. 741. l., 4. sz.); 9. a): Lach i. m. 219. sz.; 9. b): Bartók i. m. 244. sz. Valamennyi dallam közös végzőhangan.

¹⁷ Gesänge russischer Kriegsgefangener, I. Bd. 1. Abt. 1926. 11. l. I. 3. Abt. 1929. 7—8., 14—17. l.

¹⁸ A magyar költészet eredete, Budapesti Szemle, 1910. V. ö. hozzá Bálint Gábor (1875—77), H. Paasonen (Journal de la soc. Finno-ougrienne, 1901, ill. Keleti Szemle, 1902) és N. K. Dmitrijev (Journal Asiatique, 1928) tatár szöveg tanulmányait.

4. Cseremiszi dallam.

4a) Magyar dallam. (Dunántúl.)

5. Cseremiszi dallam.

5a) Magyar dallam. (Erdély.)

6. Cseremiszi dallam.

6a) Magyar dallam. (Dunántúl.)

7. Cseremiszi dallam.

7a) Magyar dallam. (Alföld.)

8. Cseremiszi dallam.

8a) Magyar dallam. (Felvidék.)

9. Cseremiszi dallam.

9a) Cseremiszi dallam.

9b) Magyar dallam. (Dunántúl.)

Mindez szembeütően egybevág azzal a felismerésünkkel, hogy a II.-nak megjelölt (magyar) dallamtípus minden finn-ugor népnél, az I. csak török hatás alá került finn-ugoroknál található; a II.-nak eszerint finn-ugor, az I.-nek török-mongol sajátosságnak kell lennie.

Ha ez megáll, a magyar népzeneire vonatkozólag elsősorban az következők belőle, hogy ez a népzene kettős archaikus, de legalább is népvándorláskori örökséget hordoz: egy ritusdallamokban kikristályosodott finn-ugor örökséget, mely nyilván egy ősrégi *kisebbség* hagyatéka s melybe, egyelőre ismeretlen úton, belejátszik valami korai indogermán hatás is, — meg egy sokkal gazdagabb török-mongol örökséget, melyben kétségtelenül a népvándorláskorabeli *többség*, talán a hódító-szervező többség, hagyatékát kell felismernünk, még ha fel is tesszük, hogy ez a pentaton dallamvilág a honfoglalás óta jelentékenyen megerősödhetett török jellegű betelepülések (kún, palóc, besenyő, tatár töredékek) révén. Bizonyára nem véletlen, hogy legkövetkezetesebben máig épp a türk eredetű székelység őrizte meg, a magyar nyelvterület keleti szélén, Erdélyben, Moldvában, Bukovinában; s hogy viszont a regélés és halottsiratás dallamtípusainak sokkal halványabb nyomai maradtak fenn közöttük.

De még hiányzik a bizonyítás tulajdonképeni magva: mi igazolja, hogy az az „omagyar” stílus, melyet a cseremiszeknél felfedeztünk, valóban török népek sajátja, valóban türk eredetű? És ha valóban tőlük ered, mivel magyarázható az az eltolódás, melyet a hangsor jellegében már a cseremiszeknél fel kellett ismernünk?

5.

Azok a *török* népek, melyekkel a cseremisiz lakosság legtöbbet érintkezett, melyeknek legjobban hatása alá került: a volgai bolgárok és utódaik, a *csuvasok*, illetve volgai *tatárok*. Népzenei gyűjtés e törzsek területéről még meglehetősen kevés van; de némi képet már az eddigi szórványos dallamközlések alapján is nyerhetünk róluk.¹⁹ És ennek nyomán a fentebb idézett megállapításokat, legalább jórészt, igazoltaknak kell tartanunk. Csuvas és volgai-tatár (Orenburg—Ufa—Kazán-körzetekbeli) dallamokban egyaránt felismerhetjük a közös „ural-volgai” vonásokat: a félhangnélküli pentatonit, a szimmetrikus négysoros strófát (gyakran heterometrikus szerkezettel) és az creszkedő, sorsüllyesztő dallamstruktúrárt. (Alighanem ez „északi tatárság” révén szivárogtak pentaton vonások a nagyorosz népzenebe is.) Különbőség csak az, hogy az ötfokú hangsor típusmegoszlása itt

¹⁹ A csuvas anyagot illetően: Pavlov—Maximov—Vorobjev: Csuvaszkije pjeszni dlja chora (Supaskar, 1931); Rittich id. publikációja 4 dallammal; 30 csuvas dallamot közölt Lach: Vorläufiger Bericht über die... Aufnahme der Gesänge russ. Kriegsgefangener, Aug.—Okt. 1917 (Wien, 1918, melléklet). Baskir, kazáni tatár, mizsér, szibériai tatár dallamok ugyanannál, Vorläufiger Bericht, 1917, melléklet. Baskir és általában „urali mohammedán” népdallamokat közölt Sz. G. Ribakov, különböző orosznyelvű tanulmányaiban (1894—97). Kazáni-tatár dallamok: Ata Iszhakov, Nota defteriniñ ikinçi dzüz’ü. Kazán, 1916; G. Schünemann, Kasantatarische Lieder, Archiv f. Musikwissenschaft, I., 1919, 499. R. Karutz „Unter Kirgisen und Turkmnen” c. művében (1911) E. v. Hornbostel 3 kirgiz, 4 tatár dallamot, Panöf id. dolgozata (1929) 7. Rittich id. műve 4 tatár dallamot közöl. Említendő még A. Zatajevics újabb, de tudományos szempontból fogyatékos kazak-tatár kiadványa (500 kazakszkich pjeszen, Alma Ata, 1931), valamint Grecsaninov: Tatarszkija i baskirszkija pjeszni (Leipzig, 1901). A krimi tatárok dallamai (Koncsevszkij—Paszkalov: Pjesznij Kríma és Pjesznij Vosztoka, Moszkva 1924, ill. 1925, Efetov—Filonenko: Pjeszen Krimszkij Tatar, Szimferopol, 1927; Serfedinov: Pjeszni i tancy Krimszkich Tatar, Moszkva, 1931; valamint Lach id. sorozatában, 1930) zencileg teljesen más — déli török vagy perzsa-arab, előázsiai — típust képviselnek.

még erősebb mongol közelségre mutat; a tatárok között négyféle formája él a pentatonianak s az e sorok írója előtt jelenleg ismeretes északi-tatár melódiaanyag (mintegy 80 dallam) hétnyolcada dúr-jellegű („mongol” és azzal rokon), egynyolcada moll-jellegű („magyar”, illetőleg azzal rokon) pentatonian épül; utóbbiban a $g=b-c=d-f=g$ típus mellett főként ennek „plágális” alakja, a $c-d-f-g-b=c$ hangsor gyakori. Másik eltérés, hogy az ómagyar-cseremis anyagból ismert szerkezeti elv: a két első dallamsor mélyebben való megismétlésének vagy legalább is mélyebben való megválaszolásának elve, itt nem oly általánosan, szinte kizárólagosan uralkodó, mint a csere-miszeknél; alapjában azonban — túlnyomóan kvart-imitáció formájában — megvan, ezt a dallamok egész sora igazolja, — s talán itt is csak újabb fejlődés homályosította el. (A paralellizmus a szövegek szerkezetében is érvényesül.) A lefeléhaladás, a dallamtengely alásüllyedése, a dallam két felének analog, egymást tükröző fordulatai és párhuzamos záródása még olyan esetekben is visszautatnak erre az elvre, mikor a pontos „lehelyezésnek” egyéb nyoma nincs többé. Nagyjában — halványabban és kevertebben — ugyanezt találjuk a baskiroknál, nem tudni mennyire tatár befolyás, mennyire régebbi türk (bolgár-török) hagyomány nyomaként.* Illusztrálja itt ezeket a sajátosságokat egy csuvas, négy (Orenburg, Ufa,

10. Csuvas dallam.

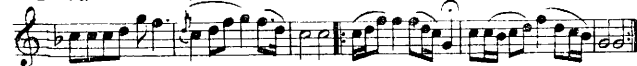
11. Tatár dallam.

12. Tatár dallam.

13. Tatár dallam.

14. Tatár dallam.

15. Baskir dallam.

* Talán vitás lehet, hogy a tatár-csuvas-baskir-kirgiz dallamokban jelentkező kvart-imitáció és plágális moll-pentatonia azonos elvű jelenségnek tekinthető-e a csere-misz dallamok kvint-imitációjával és „authentikus” moll-pentatonijával; szerintünk ez kétségtelen: a kétféle kategória szoros rokonságát, közös eredetét átmeneti és vegyes alakzatok, meg a környező dallamvilág elütő karaktere egyaránt igazolják.

Kazán, illetőleg Ural-vidéki) tatár és egy baskir melódia.²⁰ Az ezután következő dallamokról nagy általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy, mint általában a keleti dallamvilág, az előadásban sűrűn variálódnak (ahogyan Kodály mondja a magyar népzénéről: „lényegéhez tartozik a proteuszi változás”), bár a mi területünkön talán kevésbé, mint az arab-előázsiai kultúrkörben. Változásaihoz mindenesetre hozzátartozik pentaton hangsoruk gyakori típusváltozása, azaz alaphangjának felcserélődése. (Már Schünemann megállapítja ilyenkor a hangcsoport, a figurális képlet érvényesülési elsőbbséget a záróhangéval szemben.)

Szórványosan s inkább a tatár területek szomszédságában ugyan, de a nyugatázsiai *kirgizség* között is nyomát találjuk ennek a „rétegező” pentaton stílusnak. A következő két kirgiz dallam például — Akmolinszk, illetőleg Kusztanáj körzetéből — nyilván tatár befolyást tükröz:²¹

16. Kirgiz dallam.

17. Kirgiz dallam.

6.

Hogyan és honnan került ez a pentatonia a Volga és Ural vidékére? Vannak, akik a volgai tatárságban a régi bolgár-törökség leszármazottját látják s ez esetben Németh Gyulával,²² az Irtis táján, Nyugati-Szibériában kell régi hazáját keresniük; más nézet szerint a kazáni tatárok a XIII. századi mongol impérium kipcsaki hordájának leszármazottjai (ez esetben lehetséges, hogy egészen régi, Magna Hungaria-beli magyar elemek is fel szívódtak közéjük); vannak végül, akik, mint Georg Schünemann,²³ az Altáj-hegység táján gyanítják a kazáni tatárság őshazáját, s úgy hiszik, hogy altáji őstelepcein a kínaiaktól vagy velük közös forrásból tanulta el a dallamszerkezet néhány legrégebbi elvét, köztük az ötfokúság különböző típusait. Bármint álljon a dolog, annyi kétségtelennek látszik, hogy északi — helyesebben északkeleti — török és mongol (tibeti, kínai, mandzsu stb.) zenei kultúrák között valami régi és szerves összefüggésnek kell lennie. Hangsúlyozottan *északi* törökségről beszélünk, mert a *déli* — ozmán, iráni, krimi, turkomán, özbég — törökség közötti népzene-gyűjtések *teljesen más*, az arabokéval rokon zenei tradíciót mutattak ki; a *makam*-rendszer hagyományát, jellegzetes kromatizmusával, hangsorbeli alterációival, mely az Izlám nyomán óriási távolságokra eljutott, elmosta vagy regionális módo-

²⁰ Források: 10. sz. példa: csuvas dallam Lach gyűjtéséből (Vorläufiger Bericht, 1918, melléklet, 28. sz.); 11. sz. példa: kazáni-tatár dallam ugyanannál (Vorläufiger Bericht, 1917, melléklet), ill. Schünemannál (Archiv f. Musikwiss. I. 509. l. 3. sz.); 12. sz. példa Schünemannál (id. h. 511—12. l. 9. sz.); 13. sz. példa: Iszhakov id. m. 18. sz. (eredetileg a közöltnél kétszerte nagyobb értékekkel s nyilvánvalóan hibás ritmizálásban, melyet természetesen közlésünkben sem korrigálhattunk teljesen); 14. sz. példa: Ribakov, 50 Pjeszen Tatar i Baskir, Moskva 1924, 1. füz. 2. sz., ill. Zsivaja Sztarina, 1894, 340. l. (Ribakov: O narodnich pjesnyach tatar, baskir i teptyarej). Ütemvonalait, minthogy önkényeseknek látszanak, elhagytuk; a mi tagolásunk sorvégeket jelöl. 15. sz. példa: Tagán Galimdsán dr. éneke nyomán jegyeztem le Budapest, 1934. — Valamennyi dallam közös végzőhangon.

²¹ Forrás: A. Zatajevics: 1000 Pjeszen Kirgizszkavo Naroda. Orenburg, 1925, 88. és 441. sz. (Közös végzőhangon.)

²² A honfoglaló magyarság kialakulása, 1930, 111.

²³ Archiv für Musikwissenschaft, I. 507—8.

szulásokká homályosította, valóságos uniformissal borította be a régebbi, sokhelyütt már magaskultúrává fejlett népi hagyományokat, és szinte pontosan az 50. északi szélességi fok régiójáig, egész Délkelet-Európát, Dél-nyugat-Ázsiát és Észak-Afrikát — később Dél-Ázsia jórészét is — meghódította. (Európában például a Krim-félsziget, a Balkán és Havasalföld népzeneje, a román „hora lungă”-ig bezárólag, ugyancsak a délitörök-arab-perzsa hagyományt tükrözi.) Északabbra már csak sporadikusan nyomult előre s míg a Káspitóvidéki mongol kalmükök, meg a középázsiai szártok egyaránt hatása alá kerültek, addig az északi törökség (muzulmán-létére is), legalább világi népzenejében, szinte tisztán megőrizte vele szemben pentaton hagyományait. Északi és déli törökség eszerint zeneileg élesen elkülönülnek egymástól s a magyar kapcsolatok nyomozójának mindenekfelett az északiakhoz kell fordulnia.*

A dallamszerkezet „terrasz-szerű” építkező-elve Szibérián túl (legalább eddigi tudomásunk szerint) nem oly predomináló ugyan, de egyes területeken itt is fel fogjuk ismerni; amellet a pentatonia igazi hazája jóformán csak itt kezdődik: hiszen a világ zenei „köztudata” szinte kizárólag a kínai japán zenéből ismeri ezt az ősi zenei princípiumot.

Igaz, hogy ez a pentatonia, a *mongol* területek pentaton dallamvilága, úgy rémlik, már körzetről-körzetre változó arányban alkalmazza a vele köz tudatunkban összeforrott „középázsiai”, azaz dúrjellegű, és a „keleteurópai” formájú, azaz molljellegű hangsortípusokat. Hogy a *kínai* melodika például, mely elméletileg az ötfokú hangsor összes forma-kombinációit felvonultatja, a gyakorlatban hogyan oszlik meg e típusok között: máig megvizsgálatlan. De hogy ismeri a magyar-cseremisiz formát (s hogy régebben talán még jobban ismerte), azt mind több adat bizonyítja. Belső-Kínából, meg Peking és Sanghai körzetéből egyaránt, egész sor olyan dallam került már elő, melyeknek hangsora a magyar-cseremisiz moll-pentatonniával egyezik;

* Talán nem lesz érdektelen, ha megemlítjük itt, hogy más kulturális téren is az északi-északkeleti törökség bizonyult ősi hagyományaihoz ragaszkodóbbnak, míg a délnyugati törökség kultúrája jórészt újabb fejlemény. Mindazonáltal a pentatonikus hagyományt egyelőre nehéz volna a törökségen belül határozott népcsoporttal összekötni; egyfelől, a mongolokkal való szoros kapcsolata révén, a keleti (hún-avar-türk-szabir-ujgur) törökök, az ú. n. *j*- és *z*-törökség tarthatna itt igényt az elsőségre, másfelől, a magyarsággal való szorosabb történeti kapcsolata és a csuvas adalékok révén, inkább a nyugati (bolgár-ogur) törökökre, az ú. n. *r*-törökségre gondolhatnánk, mint a pentatonia hordozójára. Ezt a kérdést alighanem felderíti majd az eljövendő kutatás; az eddigi török nyelvjárásfelosztások — a Mahmud al Kasgariz felétől a Szamojlovics-féléig — nem adnak kérdésünkre kielégítő választ. A felső Hoang-ho vidéke, melyről alább szó lesz, az ázsiai húnok egyik legrégebbi telepe, s a Kr. e. évezred túlnyomó részében hún birtok (v. ö. De Groot: *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, 1921, 20. stb.); így a húnoké a Kr. e. III. század derekán is, mikor a kínai zenészek (Liu-Pu-Vei) először jegyzik fel a reá utaló Ling-lun-mondát. Gondolhatnánk arra, hogy épp a húnok lehettek azok, akik itt a régi mongolokkal közös forrásból merítették a pentaton hagyományt s később elhozták magukkal nyugatra; de gondolhatunk a bolgár-törökségre is, melynek szintén szoros kapcsolatai lehettek a mongolokkal (l. Németh Gyula: *A törökség őskora*, Berzevicsz emlékkönyv, 1934, 170.), s amelynek a kazáni tatársággal való kapcsolatai illymódon némi zenei igazolást nyernének. A bolgár törökség, mint tudjuk, elhatározó szerepet játszott a magyarság kialakulásában, míg a hún-bolgár azonosság ellen nyelvi okok szólnak (Németh, *Honfogl. magyarság*, 127. s köv. II.). A hagyományvándorlásnak ilyen mongol-török-magyar útja mindenestre történetileg is igazolható volna. — Hatott a magyar zenére a déli törökség is, de valószínűleg csak újabb időkben, az ozmán hódítás és a cigányok révén; hatása mindenekfelett a verbunkos-stilusban mutatkozik („magyar-cigány” hangsor). L. pl. a besszarábiai gagauz táncdallamokat Radloff „*Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme*” című kiadványának X. kötetében (1904, Moszkoff publikációja).

szerkezetükben pedig, ha szövevényesebben fejlett is, még felismerhetően (a keleti variáló-hajlam és rondó-szerű építkezés szeszélyes formaképletein keresztül is felismerhetően) ott hordozzák az egyszerűbb, sorszerű, sokszor szimmetrikus koncepciót. Elég itt az olyan komplikáltabb „molljellegű” dallamokra utalnunk, aminőkből kettőt A. Dechevrens közölt pekingi sanghaji forrásból, mint hangszerrel kísért énekes melódiákat.²⁴

Valóban, nemcsak a kínai gyakorlat, de a kínai elmélet is ismeri ezt a hangsört hagyományos skálarendszerében, „Yü-Csou” néven.²⁵ Emlegetik, hogy a régi Si-Kinghez, több mint ezer év kínai daltermésének e klasszikus gyűjteményéhez, még nagyszámú moll-jellegű pentaton dallam tartozott. De különben is, cseremiszek és tatárok zenéje egyaránt felvilágosíthatott róla, hogy elvi, lényegbeli különbség a különböző pentaton hangsor-alakzatok között egyáltalán nincs, a differenciát az alaphang sokszor véletlenszerű eltolódása okozza, néha egyenesen az egyházi hangnemek úgynevezett plagális alakulatainak módjára. (A. Launis fősz, melléksz, váltósz és ellenváltósz pentatoniának nevezi e különböző formákat.) Láttuk: mennél tovább haladunk előre kelet felé, annál több formája szerepel az ötfokúságnak az eleven zenei gyakorlatban, annál inkább egyazon törzs egyenrangú testvérhajtsáinak tűnnek az Európában még izoláltan jelentkező, elszigetelten fennmaradt ötfokú rendszerek. Épp ezért közös eredőhelyükre gondolhatunk; és e közös eredőhely körzetébe alighanem most hatoltunk be, mikor a pentatonia különböző formáit már szinte egyenlően intenzív vizsgáiban látjuk magunk körül. Ez a közös eredőhely — egyúttal talán a „rétegeződési elven” felépülő, négy soros, szimmetrikus dallamstrófa eredőhelye — gyaníthatólag a nagy középázsiai fennsík, talán az Altáj-vidék, talán a Tarim-medence Keleti-Turkesztánban. Ez a terület, mint Stein Aurél, Le Coq, Grünwedel és mások kutatásaiból tudjuk, a Krisztus születése körüli századokban még élénk kultúrarámlatok medrére volt; ma itt, a turkomán és kínai lakosság keveredésének megfelelőleg, arab-török dallamvilág vegyül a pentatoniával.²⁶ Elképzelhető volna, hogy a zenei fenomén, melynek nyomán járunk, a maga ősi eredőhelyén kiveszett már és csak kisugárzási periferiáin ismerhető fel. A kínai zene mélyén azonban, úgy rémlik, máig élnek egyes ősi, „tatáros” sajátosságok; hogy a legrégebb (bár ma általában a Ming-dinasztia korából, tehát az újabbkortól datált) kínai himnusz-dallamok, köztük az ősök tiszteltetére énekelt „Szeu-hvang-szien-csu”-himnusz, vagy a Konfucse tiszteltetére énekelt „Ta-caj-szjuen-cseng”, melyet alább idézünk, és egyebek, négy soros izometrikus (nyolcas) strófákból alakulnak — ezt a keletázsiai „ősi nyolcast”, a Csü-verset, maga a kínai poétika középázsiai türk forrásból származtatja! —, hogy régi kínai dallamokban gyakori szerepet játszik a motívumok kvint-távolságban való megismétlése:²⁷ arra mutat, hogy mongol és török zenekultúrák gyökereikben rokonok, vagy valaha szo-

²⁴ A. Dechevrens: Étude sur le système musical chinois, Sammlb. d. Intern. Musikges. II. (1901) 541—43., ill. 544—45. I. L. még Kreitner G.: Im fernen Osten. Wien, 1881, 436. és 700—701. l. dallamait.

²⁵ R. Wilhelm: Chinesische Musik (a frankfurti Kínai Intézet kiadványa az 1927-i zenei világkiállítás alkalmából), Frankfurt a/M., 1927, 50.

²⁶ L. pl. azt az arab-török jellegű melódiát, melyet A. Le Coq keletturkesztáni (Turfán-vidéki) gyűjtéséből R. Lachmann közöl „Die Musik der aussereuropäischen Natur- und Kulturvölker” c. művében, 1929, 31—32., vagy a Le Coq „Von Land und Leuten in Ostturkistan” c. művében (1928, 97—99.) közölt 4 dallamot; közülük csak egy-kettő tiszta-pentaton jellegű. Viszont egy tisztán-ötfokú keletturkesztáni dallamot közöl G. Raquette, a Journal de la Soc. Finno-ougrienne XXVI. kötetében (1909). Az Altáj-vidéket illetően csak G. Lane egy cikkéről tudok, melyet nem láthattam (Pjeszni Altaja, Muzykálnaja Nov. 1924. aug.).

²⁷ V. ö. Sammlb. d. Intern. Musikges. XII. 181. (E. Fischer: Beiträge zur Erforschung der chinesischen Musik). Motívumoknak ilyen terraszszerű fel- vagy letolása egyébként az indonéziai kultúrkörre is jellemző.

rosabb kapcsolatban állottak. Hogyan, mikor lehetett ez? Mintha csak erre utalna az a különös kínai legenda, mely szerint ezelőtt kereken 4800 évvel a Honan-vidéki Fu-Hszi már birtokában volt a zene gyakorlati elveinek s azokat két századdal utóbb Ling-lun, a mesés Hoang-ti császár bölcsé (neve egyesek szerint nem is név, hanem annyit tesz, mint „zenemester“), egy *észak-nyugatról*, a felső Hoang-ho mentén fekvő Szi-jung országból (kb. a mai Ordosz-vidék*) hozott természeti elvű elméleti rendszerrel egészítette ki. Az ilyen „természeti“ elveket — a kettőshexakordét éppúgy, mint a pentatoniát — a kínai zene ismételten meríthette középázsiai forrásokból; jellemző, hogy a Honan-vidék és az Ordosz-vidék egyaránt a Hoang-ho tájára, a kínaiak harmadik évezredbeli előnyomulási vonalára utalnak, melyen Közép-Ázsiából jövet mai hazájukat meghódították s első harcaikat vívták őslakókkal-barbárokkal... Török és mongol népek bölcsője egyébként aligha eshetett messze egymástól. Ha ráemlékezünk, hogy Richthofen Ferdinánd Keleti-Turkesztánban, a Tarim-medence déli szegélyén keresi a kínaiak legrégibb telepeit, ahonnan mai hazájukba vándoroltak, tehát majd nem ugyanott, ahol Almásy György a török őshazát gyanítja:** a két ősi fókusz valóban egymás közelében találjuk s valószínűnek kell tartanunk, hogy a kínai zenekultúrát is jóval több fűzi ehhez a középázsiai kohóhoz, északkeleti török népek otthonához, mint a szövetséges vagy ellenséges, hódító vagy meghódított szomszéd kapcsolata. (Tudjuk, ez a kontaktus később is élénk volt; gondoljunk csak az évszázados hún-török-ujgúr-kínai kapcsolatokra. A IV—V. század fordulóján tungúzok, húnok és más barbárok zenei befolyását emlegetik a kínai krónikák; a VI. században türk befolyásnak tulajdonítják a 7-fokú, a XIII. században mongol hatásnak a 8-fokú hangsor meghonosítását; a kínai hangszer-arszenálban egész sor középázsiai eredetű instrumentum található; keletturkesztáni városok, mint Kucsza, Kasgár, Turfán, zenészei évszázadokig szerepelnek a kínai udvarnál stb.)²⁸

Legsúlyosabb bizonyítékát e kapcsolatnak természetesen a szorosan vett *mongol* népzenei anyagtól várhatnók; a gyűjtés azonban ezen a területen még igen sporadikus és hiányos. Ennek ellenére, máris dokumentumául szolgálhat az összefüggésnek egy sor mongol és mongol-kínai dallam, mely az Ordosz-vidékről (Dél-Mongólia) került elő.²⁹ — tehát alighanem épp arról a területről, ahonnan a legenda Ling-lun-ja valaha a kínai hangrendszer elméleti megalapozását hozta. Mai kutatók szerint (I. Krohn³⁰) a szorosan vett mongol népzene-anyag kínai hatást tükröz. Az eddig megközelíthető

* Más — szerintünk téves — nézet szerint Baktria (Van Aalst, *Chinese Music* 1884. 6.).

** Keleti Szemle 1902. Nyugatabbra lokalizálja ezt az eredőhelyet Németh Gyula (id. tanulm. Berzeviczy-Emlékkönyv 1934), északabbra Vámbéry Ármin (A török faj 1885. 59.).

²⁸ M. Courant: *Essai historique sur la musique classique des Chinois*, Lavignac, Encyclopédie I. 1913.

²⁹ P. van Oost: *Chansons populaires chinoises de la région Sud des Ortos* (Anthropos VII. 1912); u. a.: *La musique chez les Mongols des Urds* (u. o. X—XI. 1915—16). Van Oost első beszámolója a mongol gyűjtésről u. o. III. 1908 (Recueil de chansons mongols).

³⁰ *Mongolische Melodien*, Zeitschr. f. Musikwiss. III. 65. (1920). A. Rudnev „Melodii mongolskich plemen“ c. kiadványának (Szentpétervár, 1909, 121 dallammal) ismertetése és ezzel kapcsolatban a teljes összegyűjtött mongol anyag elméleti rendszerezése. Mint I. Krohn professzor (Helsinki) szíves közléséből tudom, a Rudnev-féle gyűjtemény tanúsága szerint a volgai kalmük népzeneben szintén gyakori jelenség a szimmetrikus megválaszolás (60 dallam közül 20-ban), amiből egyaránt következtethetünk tatár hatásra, vagy régi mongol sajátosságra. A Bálint Gábor közölte öt kalmük dallam (1874) közül legfeljebb ha egyben találjuk ilyesminek halvány nyomát; éppily kevés eredménnyel vizsgáljuk a C. Stumpf-féle, tudományos értékében erősen vitatható burját dallamközlést (Vierteljahrsschr. f. Musikwiss. 1887,

s főként az ordoszi dallamok alapján talán szabad ezzel szemben megkockáztatnunk azt a feltevést, hogy a mongol népzene rudimentárisabb formákat őrzött meg a kínainál s bizonyos fokig visszavilágíthat a kínai zene gyökereire. Ezekben a dallamokban ugyanis jelentékeny részben viszonlíthatjuk az északi-török formaelvet, a cseremisztatár architektúráját: a négysoros strófát, a szimmetrikusan tagolt, terrasz-szerű szerkezetet, végre a dúrjellegű pentatonia mellett a molljellegű pentatoniát, és pedig a kínai anyagban körülbelül egytizednyi, az ordoszi mongol anyagban azonban több mint felényi — tehát a mienkhez még a cseremiszekénél is közelebb álló — arányban. (Amellett a félhangnélküli pentatoniának itt mind az öt válfaja, s egyes alterációk révén talán még több típusa is használatban van.) Ami tehát a kínai anyagban már elhomályosult, a mongolban még eleven életet él; mert hiszen, láttuk, a komplikáltabb kínai formákon is átátderengenek ugyancsak a melódikai elvek. S még egy sajátosság, melyet a cseremiszt és tatár zenéből ismerünk: izometrikusan felépített dallamok alá itt is sűrűn kerülnek heterometrikus szövegek. — A mongol föld, mint ismeretes, évszázadokon át szoros kapcsolatban állott az altáji tatár régióval s a Krisztus körüli századokban hosszú ideig a húnok központi területe; a rokonság alig lehet meglepő.

Ezt a dallamvilágot, mely ily módon szerves (ezidőszerint utolsó) láncszemként illeszkedik bele a Volga és a Sárga-tenger között kialakult régi zenei kultúrák összefüggésébe, illusztrálja itt két dallam Van Oost páter gyűjtéséből:³¹

18. Mongol dallam.

19. Mongolföldi kínai dallam.

Végül pedig álljon itt egy régi kínai himnusz-dallam két változata (M. Courant és Van Aalst közlései nyomán),³² mely az „ereszkedő” szerkezet elvét nem ismeri ugyan,* de nyolcszótagú sorai és melódikus felépítése ill. Sammlb. f. vergl. Musikwiss. I.). Kodály újabb kutatásai viszont a finn népzeneben is kimutatják a responziós szerkezet jelenlétét.

³¹ A két közölt dallam forrása: 18. sz. példa: Anthropos X—XI. 380. l.; 19. sz. példa: Anthropos VII. 915. l. (Közös végzőhangan, az ütemvonalakkal sorvégeket jelölve.) Utóbbi példánk nyilván kettős-strófa, ahol a 2. szakasz az elsőt variálja; az első dallamsort e változatban egy kvarttal mélyebb „válasz” helyettesíti. A dúr- és molljellegű pentatonia arányáról a mongol anyagban: Anthr. X—XI. 361.

³² Lavignac, Encyclopédie de la musique I. 1913. 103., ill. J. A. Van Aalst, Chinesische Music (Sanghai—London, 1884, 2. kiad. 1933) és Laloy, La musique chinoise 1910, függelék. (Közös végzőhangan; a sorvégeket zárjeles fermáttákkal emeljük ki.) A feljegyzők szerint Kínában ez a Konfucse-himnusz, tehát régi, közös hagyományt képvisel.

* Egy kínai dallam, melyet legutóbb a sanghaji Hang V Csong éneke nyomán jegyeztem le (Budapesten), azt bizonyítja, hogy a pontosabb transzpozíció, a kvart-„letevés” elve a kínaiak között is ismeretes:

Kínai dallam.

(a hangfokok aránylag szűk körökben való, parlandó-szerű elrendezése, a molljellegű sorok kiegyensúlyozó-lezáró szerepe) révén közeli rokonságba kerül a székely parlandó-dallamok egy csoportjával. Meg kell gondolnunk, hogy e melódiák Kína legrégibb zenei hagyományát képviselik, tehát lehetnek bennük olyan vonások, melyek ismeretlen messziségbe, ismeretlen kapcsolatok korába nyúlnak vissza. Ma már, úgy látszik, csak egyházi funkciót teljesítenek, de talán épp ezen a réven őrizhették meg egyszerűbb és tömörebb szerkezetüket.*

20. Kínai himnusz-dallam.

Elképzelhetjük mindezek alapján, hogy a középzásiai fennsíkon valaha egytestvérként születtek meg a strófikus formával kapcsolatos, különböző pentaton alakzatok (afrikai és amerikai rokonaikhoz, vagy talán leszármazottjaikhoz hasonlóan), s innen sugárzottak ki minden világtáj felé. Nyugat felé való vándorútjukban azonban a dúrformák lassan elmosódtak s a Volgán túlra már csak a mollforma jutott el. (Itt nyugaton ma már egyedül a lappok őriznek csökevényes dúrpentaton alakzatokat, melyekben valami régi ázsiai hatás nyomait gyaníthatjuk.) Kelet felé viszont inkább a mollforma és a terraszszerű strófa-koncepció halványult el. Közép-Ázsia pentaton stílusának hatalmas zenei nyelvlánca azonban még így is végigkövethető, szakadozott vagy elmosott nyomain, a Lapp-félszigettől és a Dunántúltól, illetve a Kaukázus és a Volga vidékétől Kelet- és Délkelet-Ázsia partvidékéig.

7.

De volt-e olyan kultúráram, volt-e népmozgalom, mely a mongol sivatagtól végighullámozott a Volga vidékéig, mely elhíhetővé teszi, hogy a Hoang-ho tájára és a Kubán partjára ugyanegy forrásból jutottak zenei sajátosságok?

Tudjuk, ilyen mozgalom már ezer évvel Dzsingisz kán és Timur Lenk birodalmainak megalakulása előtt is volt, s nem is egy. Hiszen ebből a középzásiai katlanból indult ki a hún emigráció,³³ innen az avar terjeszkedés, innen a szabírok, majd a kök-türkök néphulláma.³⁴ Majd mindegyik egyformán végigvonult az altáji és szibériai török népek telepein, egyformán szerves láncot létesített mongol és nyugati „tatár”, sőt finn-ugor kultúrák között. Középázsiai török népek azok, melyek a Sárga-tengertől a Volgáig és Krímig roppant kiterjedésű, laza államtömbökben egyesítik a nomád és félnomád törzseket, melyeknek kötelékébe jóideig a magyarság is tartozik, melyek Kelet-Európa népvándorlaskori műveltségének alapszínét megadják.

* Érdekes összevetés kínálkozik itt azzal a ténnyel, hogy a magyar töröksíp középzásiai testvére, a bisúr, buddhista ritusok hangszerévé lett Tibetben és Mongóliában. Kelet-Ázsia népvándorlaskori művelődésvilágát általában éppúgy elfedi a buddhizmus, mint Nyugat-Ázsiát az Islám; a törzsekös kultúra nyomait csak e kultikus rétegek alatt kereshetjük.

³³ Gr. Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 1923, 42—45.

³⁴ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 1930, 101—106., 183—186., 193—195.

európai típusai — az ógörög zene ősi hangrendszerétől régi kelta melódiaig³⁵ — nyilván más forrásokból crednek és sohasem forrottak össze a dallamszövés olyan sajátos „keleti” elveivel, mint a magyar-cseremisze-tatár-mongol ötfokúság.³⁶ Ez utóbbinak útja, fejlődéstörténete még csak hézagosan áll előttünk: hiszen az idevágó keleti népzeneegyüttesek anyaga távolról sem kielégítő s nem magyarázza meg például az ötfokú hangsor típusainak aránybeli váltakozását a Kapostól a Jangcekiang-ig, sem azt, hogy közülök melyik az újabb fejlemény; de így is kirajzolódik belőle — homályos körvonalakban — a magyar műveltség szövevényes történetének egy távoli, nagyperspektívájú fejezete.

³⁵ V. ö. H. Riemann: *Folkloristische Tonalitätsstudien*, 1916. — Felvetődött a gondolat, hogy az ötfokúság a zenei fejlődésnek általános és bizonyos korban, bizonyos fokon mindenütt feltételezhető stádiuma (Riemann, Hornbostel, Lachmann); de hogy ezzel az öspentatoniával milyen összefüggésben állnak a ma élő ötfokú rendszerek, s hogy miért csak egyes pontokon, miért épp ezek maradtak fenn az egyetemes őshagyományból, egyelőre nem tisztázható. Azonkívül öt- és hétfokú, sőt öt- és tizenkétfokú hangsorok sokszor egymás mellett élnek, ami legalább is megnehezíti ennek a „zenei neolithikum”-nak egységes időbeli és helyzeti, fejlődéstörténeti meghatározását. Viszont, ha nem elvi általánosságban, hanem *dallamszerkezetekkel kapcsolatban* vizsgáljuk a pentatoniát, úgy rémlik, háromféle formaelvre, s e révén legalább is három különböző credőhelyére találunk. Közép-Ázsia mellett második főcredőhelyének Közép-Amerika látszik (a legfontosabb leletek színhelye itt az Appalachia-vidék Észak-Amerikában, Mexikó Közép-Amerikában és Peru Dél-Amerikában; mindezek a kelta anyaggal látszanak rokonabbaknak; C. Sharp appalachiai gyűjteményében egy szimmetrikus, szekvenciaszerű dallamsorokból építkező dallamtípus is feltűnik, de az ázsiai típus „ereszkedő kététagúságának” nyomát sem látjuk benne). Mindezeket talán független a harmadik, afrikai (nyugati vagy keleti-afrikai) centrum. Az viszont lehetséges, hogy a dél- és nyugateurópai (ógörög, gregorián, ibér, kelta) ötfokúság e fókuszok közül valamelyikkel távoli összeköttetésben állott. — Ha épp *Hornbostel* mértékrendszeregyezésekből kiindul, össze-függésbeli megállapításait követjük: e három vagy négy főközpontot sem az egyetemes fejlődés törvényszerű vagy véletlen párhuzamosságára, hanem egyetlen központi kisugárzására: Kína hatására vezethetjük vissza. Hornbostel ugyanis (*Zeitschr. f. Ethnologie*, 1911, W. Schmidt-Festschrift, 1928) egyező pánsphangolások, illetőleg méretek alapján feltételezi, hogy az ősi Kínából kelet-délkelet felé Óceániába és Dél-Amerikába, nyugat felé pedig Afrikába ugyanegy zenetörténeti kezdeményezés jutott el.

³⁶ L. már Bartók megjegyzését (A magyar népdal, XXIV.): „Szerintem nem lehetetlen, hogy van valamelyes összefüggés, talán közös eredet a cseremiszek, tatárok pentatonikája és a miénk közt.” Sokkal határozottabban új tanulmányában (*Népzene*nk és a szomszéd népek népzeneje, 1934, 24.): „... a régi magyar dallamkines csakugyan ázsiai északi török-tatár eredetű”. Hasonlóan Kodály (*Zenei Lexikon* II. 63.): „Feltehető, hogy a magyar ötfokúság még a rokonnépekkel való együttélés idejéig nyúlik vissza”. — Szinte természetes, hogy minden összevetési kísérlet, mely az új magyar népzene kiadványokat megelőzően készült, idejét múlta (ilyen pl. Kühnert F. cikke: *Bestehen Beziehungen zwischen chinesischer und ungarischer Musik?* Keleti Szemle, 1902). — Lehetséges, hogy azok a halványabb pentaton nyomok, melyek a mai bolgár népzeneben felismerhetők, szintén régi keleteurópai türk örökség, az V–VII. századi „közbolgár kultúra” maradványai. Az erdélyi és moldvai-besszarábiai román népdalok ötfokúsága a maga eredetében még felderítetlen (l. róla Bartók id. újabb tanulmányát); részben talán régi kún-besenyő, részben újabb székely hatásra mutat.

(Deutscher Auszug.) *Spuren der Völkerwanderungszeit in der ung. Volksmusik.* Auf Grund der fundamentalen Volksliedforschungen B. Bartóks und Z. Kodálys können in der ältesten Schicht ungarischer Volksmusik zwei Melodien-gruppen unterschieden werden: eine halbtönlos-pentatonische (Tonleiter $g-b=c-d-f$), die den überwiegend grösseren Teil der ältesten Melodien ausmacht und zu deren Hauptmerkmalen auch die vierzeilige Strophenform, der Rubato-Vortrag, die Orna-

mentik und sehr oft auch die symmetrische Responcion (Wiederholung der ersten zwei Melodienzeilen in der Unterquinte) gehören; daneben eine durpentakordale oder hexakordale Gruppe (Tonleiter $f-g-a-b=c-d$), deren viel spärlichere Dokumente uns in den Weihnachtsskolinden (Regös-Gesängen), Kinderliedern und Totenklagen erhalten blieben; bezeichnend für sie ist vor allem das Fehlen der Strophenform, die Bevorzugung von rhythmisch-gebundenen, aber sonst freien Texten oder aber von improvisierter Prosa, ausserdem die ritennässige Verwendung. Diese zweite Melodiengruppe kann bei jedem finnisch-ugrischen Volke Osteuropas und Westasiens nachgewiesen werden, ausserdem besitzt sie fast in ganz Europa nahe Verwandten. Was den Stil der ersten Gruppe betrifft, finden wir ihn vor allem bei den Wolgatscheremissen ausgeprägt und in voller Blüte; von hier führen die Fäden über die sog. nordtürkischen Stämme (Kasantataren, Tschuwaschen, Baschkiren) nach Mittelasien, umsomehr, als die Hauptzüge dieses Stils vereinzelt auch bei den Mongolen und in den ältesten chinesischen Melodien erscheinen, hier natürlich nicht mehr innerhalb einer einzigen pentatonischen Tonleiter, sondern im Rahmen verschiedener fünfstufigen Systeme. Die zweite ungarische Melodiengruppe könnte hiemit vielleicht als indogermanisch-beeinflusstes finnisch-ugrisches Gemeinschaftsgut, die erste aber als eine mittelasiatisch-alttürkische Erbschaft des Ungartums angesehen werden; aus Mittelasien dürfte sie durch türkische Nomadenstämme der Völkerwanderungszeit nach Osteuropa gebracht und hier den Magyaren vermacht worden sein, in der entgegengesetzten Richtung aber bereits viel früher sich über China ausgebreitet haben. Der Urtypus ist vermutlich zwischen dem Altai und der Mongolei entstanden; auf dem Wege nach Westen ist eine Reduktion der Pentatonie-Typen eingetreten, nach dem Osten ging das ursprüngliche Strophenprinzip verloren. Die Pentatonie an sich kann wohl noch nicht als entscheidender Verwandtschaftsbeweis angesehen werden, da sie doch an verschiedenen Punkten der Erde, bei den verschiedensten alten Kulturvölkern nachgewiesen wurde. Verfasser ist aber der Ansicht, dass Pentatonie in Verbindung mit bestimmten strukturellen Prinzipien des Melodienbaus (wie hier das der symmetrischen Responcion, bezw. der Verlegung von Melodiezeilen nach unten), als eindeutiger, bestimmender Charakterzug anzunehmen ist und in dieser Eigenschaft dem Forscher als willkommenes Wegweiser in der Abgrenzung alter Kulturkreise dienen kann. Mit Hilfe dieses Prinzips wären demnach auch in der pentatonischen Melodik jener alten Stämme verschiedene Stilarten, verschiedene Kulturzonen abzugrenzen, wie ja auch im behandelten Falle eine ausgeprägte eurasiatische Kulturkette der Melodik sich vor dem Musikhistoriker abzeichnet.

Szabolcsi Bence.

MIÓTA MUZSIKUSOK MAGYARORSZÁGON A CIGÁNYOK?*

„A magyar zenei művelődés egyik legérdekesebb és legsajátosabb fejezete: a magyar cigány, a magyar cigányzenélés. A magyar dallamkincs évszázadokon át összefolyt a cigányzenélés gyűjtőmedencéjében s alig van a magyar életnek olyan fordulata, amelyből a cigánybandák hiányoznának. Rákóczitól Kossuthig és a nagy háborúig ott találjuk mindenütt a cigányt, aki együtt búsul és együtt vigad a magyarral.“¹ Ebből a bizonyításra nem szoruló tényből sokan azt következtetik, hogy a cigány őrizte meg a magyar népzenet a maga teljes egészében és szépségében. Közel 75 esztendeje annak, hogy Liszt Ferenc könyve (*Des Bohémiens et leur musique en Hongrie*. Paris, 1859., *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon*. Pest, 1861.) megjelent. Ez a mű hangoztatta először, hogy a cigánymuzsikát nem tekinthetjük magyar zenének, mert a cigányzene magyarországi fejlődésében

* A Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadás!

¹ Papp Viktor: *A magyar cigányzenélés*. Antenna c. rádióújságban, 1934. II. évf., 20–23. szám.

az az érdekes tény következett be, hogy a magyarok cigány dallamokhoz szabták saját dalaikat: a cigány forrásból eredő melódiákat magyar szöveggel énekeltek. Azok is, akik azt állítják, hogy a magyarok énekeit és nótáit tanulták el a cigányok, kénytelenek elismerni legalább azt, hogy a magyar zenét a cigányok emelték ki szegényességéből. A zene tehát nem magyar, hanem cigány. „Hogy a cigány a páriák nemzete, ugyan mi baja vele a művészetnek?” — kérdezi lelkesedésében, azonban később Brassai Sámuel, a hírneves polihisztor, Bartalus István, a mély intuíciónál zenetanár, Simonffy Kálmán, a kedvelt zeneszerző, August v. Adelburg, a „Zrínyi” című opera szerzője és számtalan, érveit keményen hangoztató kritikus hatása alatt kénytelen volt elismerni, hogy véleménye elhamarkodott volt a „cigányzenéről”, hogy tévedett a magyar népzene eredetének bonyolult kérdésében.²

A hosszú ideig elnyúló vita azonban nem fejeződött be azzal a fényesnek látszó eredménnyel, hogy sikerült kimutatni egy lángész tévedését a cigányzenélés megítélésében. A külföld lelkesedése a magyar cigányok különleges játékmódjára iránt nem lankadt és a külföldi érdeklődő a vita lezárása után is főképpen a híres Liszt-könyvből ismerte meg alaposabban a cigányt.³ Öröndetes fejlődésnek indult zenetörténetünk modern módszerei — különösen Bartók Béla és Kodály Zoltán, az utóbbi időben pedig Lajta László és Szabolcsi Bence kutatásai — olyan eredményeket produkáltak, amelyek kétségtelenné tették és pontosan megállapították a cigányzene és a magyar zene között levő különbséget.⁴ Ezt a nemes stílusú, adatokat komolyan mérlegelő munkát azonban a közelmúlt emlékeinek hatása alatt „konzervatív kutatók” sokszor nem éppen épületes hangú cikkekcskében bírálgatták és megállapították, hogy a cigányzenélés több mint 500 esztendő. „Ezért bántó kézzel hozzányúlni szentségtörés! A cigányzenélés a magyar szellem legerősebb fegyverci közül való — volt legerősebb érvük —, melyet botorság volna kezünkől kiadnunk.”⁵ Magában a magyar szakirodalomban is vannak zavaros elméletek a cigányprobléma körül, ma már mindenki által elfogadott tény azonban, hogy a cigány sohasem komponálta a magyar dalt, csak muzsikálta, s hogy a cigányzenélés első kivirágzása olyan divat volt nálunk, mint ma a jazz.⁶

A cigányzenélés merész túlértékelésével kapcsolatban még senkisémet vetette fel élesen a kérdést, hogy mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok. A kérdés ilyen „népszerű” megfogalmazásával szeretnénk felhívni a figyelmet ennek a problémának pontos kikutatására, amikor a néprajz módszereivel azt próbáljuk kimutatni, hogy milyen eszmeáramlatok, körülmények és hatások alatt fogadta el a magyar a cigányt és a cigányzenélést sajátjának. Ezért a felelet sem lehet pontos évszám, hanem a körülményekre való rámutatás.

² A vita lefolyásáról, anyagáról ügyes összefoglalást írt Ponori Thewrewk Emil, amely József főherceg „Cigány nyelván”-ában található. Bp., 1888. 328—338. l.)

³ Herrmann Antal: *Magyar-cigány zene*. Magyar Zenetudomány, 1907. I. 31—32. l. V. ö.: A. T. Sinclair: *Gypsy and oriental music*. The Journal of American Folklore, 1907. XX., 16—32. l. (Ung. Musikologie, 1907. I. 14—15. l.) — A külföld érdeklődéséről további adatok Papp Viktor id. munkájában és Spur Endre dr. angolnyelvű rádióelőadásában (1933 dec., Napilapok ism.) találhatók.

⁴ A legalaposabb zenei összefoglalás Bartók Béla: *Cigányzene? magyar zene?* c. értekezése. Ethnographia, 1931. 49—61. l. V. ö.: Népünk és Nyelvünk, 1929. 132 l.

⁵ Pl. Haraszti Emil: *Cigányzene — parasztzene — hivatalos zene* Budapesti Hírlap, 1929. évf. 98. szám; Quintus (Kenedy Géza): *A cigánymuzsika*. U. o. 1929. 132. szám; —n —a.: *A cigánymuzsika*. U. o., 1926 ápr. 8. stb.

⁶ Prahács Margit: *A cigányzene és a magyar népzene*. Napkelet, 1930. I. Cikke elég tárgyilagos, mégis egész vihar kerekedett belőle. A Napkelet egész évfolyama tele van a nyomán támadt polémiaival. L. még: Muzsika, 1930. 134. l., Pesti Napló, 1930. márc. 2. V. ö. Solymossy Sándor: *Magyar nóta, cigány zene*. Nemzet, 1898. aug. 23.

I.

A cigány iránti rokonszenv fejlődése.

A népvándorlás utolsó hullámai a XV. század elején gyűrűztek végig a cigányok első megjelenésével a civilizált Európa megállapodni kezdő országain. A cigány nép, helyesebben néptöredék, Perzsián és Törökországon keresztül évszázadokon át lassan húzódott a Balkán-félszigetre és főleg Görögországban telepedett le szívesebben. Már-már úgy látszott, hogy itt lesz állandó letelepülési helye, azonban a balkáni népek viszályaitól megzavarva, újra kezébe vette a vándorbotot, amely indiai őshazájának elhagyása óta új világok felé kísérté. A cigány a XV. század elejétől kezdve főképen Magyarországon keresztül rajzolt ki Európába.⁷

Egy népet, egy embercsoportot csak akkor ítéltünk meg igazán, ha ismerjük élete körülményeit és lelkivilágát. Ez nagyon nehéz dolog, mert a népek éppen úgy, mint az egyének, legtöbbször bizalmatlanok, zárkózottak az idegennel szemben: a nép lelkében kialakult előítélet nem engedi, hogy élete legbensőbb dolgairól nyugodtan tárgyaljon. Két nép találkozásánál, első érintkezéseinel még nagyobb szerepet játszik az úgynevezett „faji” előítélet, amely mindig csak azt tartja jónak, szépeknek és értékesnek, ami önára már megvan, az idegené mindig rosszabb, csúnyább és értéktelenebb.⁸ Ez az általános szabály nem állítható a magyar és a cigány nép első kapcsolatainál, mert a magyar a cigányról hallott ugyan szánalmatkelítő híreket, de semmi bizonyosat nem tudott. Csak huzamosabb együttélés után fedezte fel a cigány nép jellemének és tulajdonságainak általános erkölcsi szempontból való nagy hiányait. A kedvezőtlen faji előítélet nem az első érintkezések lázában alakult ki, hanem a saját bőrén érezhető kellemetlen tapasztalatokból.

A cigányok megjelenésének módja mindenütt azonos, majdnem tervszerű volt. A nyugati krónikák egyhangzó elbeszélései szerint egymástól elkülönített csapatokban szállották meg a céljaiknak, életmódjuknak leginkább megfelelő vidéket. Vezetőik a vajda, a gróf, sőt az „Egyiptom hercege” hangzatos címetek viselték, magukat a fáraók ivadékának vallották, feltűnő színekbe öltözötten jelentek meg csapataik élén, melyeknek a tagjai felett a bírói és királyi hatalmat korlátlanul gyakorolták. Egyebekben azonban a vezetők sem különböztek attól a teljesen műveletlen, vad, minden emberi érzést kigúnyoló, kegyetlenkedésre hajlamos, teljesen laza erkölcsű, idegen tulajdont nem ismerő hordától, melynek hangzatos nevű vezetői voltak. Erkölcsi és intellektuális tulajdonságokkal ennek a kései vándornépnek az „arisztokráciája” sem rendelkezett, velük szemben tehát nem érvényesülhetett a magyar faj asszimiláló képességének az a szerencsésen érvényesült, sajátos tulajdonsága, hogy az idegen fajoknak éppen a legkiválóbbjait tudta magába olvasztani.⁹

⁷ A cigányok nyelvével, történetével, jogi és társadalmi viszonyaival foglalkozó gazdag irodalom felsorolását mellőzöm, mivel a következő munkákban kritikai méltatás kíséretében megtalálható és könnyen hozzáférhető: József főherceg i. m.-ben Ponori Thewrewk Emil: *„Irodalmi kalauz”*-a, 219—377. l., Wlilocki Henrik: *Adalék a cigány nyelvészet történetéhez*. Kolozsvár, 1881. (Újranyomatva: *Az erdélyi cigány népköltészet*. Bp., 1885. 5—28. l. Olcsó Könyvtár, 485. szám), József főherceg—Wlilocki: *A cigányokról*. Bp., 1894. Az európai cigányok vándorútját „remek bizonyítással” mutatja be Franz Miklosich: *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*. Wien, 1872—1880., W. Aichele—M. Block—J. Ipsen: *Zigeunermärchen*. Jena, 1926. (A bevezetés igen ügyesen foglalja össze a modern felfogást a cigányokról.)

⁸ Bartucz Lajos: *Népünk és Nyelvünk*, 1934. 113. l. V. ö. Hakiss János: *Nemzetkép és irodalomkutatás*. Minerva, 1932. XI. évf. 158. l.

⁹ Wlilocki: *Aus d. inneren Leben der Zigeuner*. Berlin, 1892.

Magyarországon a cigányok, mint a törökök elől menekülő, szerencsétlenül járt, sajnálatraméltó keresztyének, barátságos fogadtatásban részesültek. Zsigmond király 1423-ban egy védlevelet adott számukra,¹⁰ amely biztosítja önkormányzatukat és engedélyt ad kenyerük becsületes úton való megkeresésére, tehát Magyarországon szabadon érvényesülhettek mindenfelé.¹¹ Thurzó György nádorispán 1616 február 29-én kelt levele még meghatározó szavakkal festi a cigányok szenvedéseit. Úgy emlékezik meg róluk, mint az emberiség legszánalomraméltóbb töredékéről, akik minden könyörületes ségre rá vannak utalva.¹² „Miért hisztek magyari urak az csalárdoknak“ —

1. ábra. Cigány férfi, nő és gyermek. Rajz 1550-ből. (Predari Francesco: *Origine e vicende dei Zingari* stb. Milano, 1841. után.)

hangzik a kérdés Szkhárosi Horvát András, a korabeli állapotokra hűen utaló költő versében — „Az cigányoknak lám békét hagytok, hogy mindenkor lopnak, az törökökkel pártolkodtok, kik rajtonk rabolnak.“ (RMKT. II. 206.) Ha a nagyurak nem is tudják, a köznép előtt szerte ismert dolog, hogy

¹⁰ A Nyelvtörténeti Szótár 1393-ból idézi *Michael de Czigan* nevét, az Oklevél Szótár szerint 1402-ben előfordul oklevélben a cigány neve. Ezek a jelek arra vallanak, hogy a beszivárgás jóval előbb megkezdődött.

¹¹ Megparancsolja, „ut ciganos omni sine impedimento ac perturbatione aliqua favere et conservari debeatis, imo ab omnibus impetitionibus et offensionibus tueri velitis. Si autem inter ipsos aliqua Zizania, seu perturbatio pervenerit ex parte quorumcumque, ex tunc non vos, nec aliquis vestrum, sed idem Uladislaus Vojvoda iudicandi et liberandi habeat facultatem“. Grellmann: *Historischer Versuch über die Zigeuner*. Göttingen, 1787., Bartalus István: *A cigány és viszonya zenéhez*. Budapesti Szemle, 1865. III., 294. l., József főherceg: i. m., 285. l.

¹² Bartalus: i. m., 298. l.

„nem kel cigánt lopásra tanítani“ (Decsi: *Adagia*. Bártfa, 1598. 11. l.), de azért van magyar ember is, aki még a „czigánnál is czigánb“. (U. o. 188. l.)

Megjelenésük idején sok helyen gyér volt a lakosság és a munkáskéz hiánya sok földbirtok uránál egzisztenciális kérdés volt. Ilyen helyeken fogadták szívesen a szerencsétlen sorsról siránkozó cigányokat. Egyrészüik becsületes foglalataskodással hamar hasznosította magát a főúri várak és a nemesúri kastélyok környékén. Nagyonbrészt kisegítő munkálatoknál váltak használható munkásokká, önálló vállalkozásokban, munkálatokban

2 ábra. Dózsa György kivégzése cigány hóhérok által (cigány)zene mellett. XVI. századbeli metszet a Magyar Nemzeti Múzeum Apponyi S.könyvtárában. Taurinus Stephanus „Stauromachia“-jának (Viennae, 1519) címlapja.

nem vettek részt. Leginkább szegkovácsolás, eszkábakészítés, tekenővájás, kemencetapasztás, vályogvetés, kolompároskodás, pecérség, miskárolás, szénagyűjtés, postálkodás, kengyelfutás azok az ügyeskedések, amikben kiválóságra tettek szert. Voltak azonban jelesebb cigányok, akik jól értettek a golyóöntéshez, puskaportöréshez, puskák, ágyúk reparálásához és így a katonaságnak is hasznos szolgálatokat tettek. 1699-ben Bercsényi Miklós valószínűleg ezért adta zálogba Kisvárda várát „az várhoz tartozandó cigányokkal együtt“ egy gazdag szabolcsi nemescsaládnak.¹³

Érdekes ezeknek a „letelepült“nek nevezhető cigányoknak az élete. A cseszneki várhoz is tartoztak cigányok, akik azonban nemcsak a vár környékén tartózkodtak, hanem szabadon kóboroltak. Eszterházy János 1675-ii nyílt levelében, melyet fia több ízben megerősítve kiadott (1697, 1698, 1711), írja: „Veöreös Mihály vajdaságához tartozó cigányokat igaz útjokban és életek szabad táplálásában senkitől bántások ne ériék, ha valahol az én jószágimban találtatnak; sőt az én tekintetemért más Méltóságos Urak

¹³ Thaly Kálmán: *A gr. Bercsényi-család*. Bp., 1887. II., 232. l.

és Nemesek jószágiban is szabados utazást és mulatást nékiek engedni ne nehezteljenek és szokott kovácsolás- és cserélésbéli mesterségeket szabadon űzni és gyakorlani engedjék." Gr. Eszterházy Péter oltalmáért egy font bors adót fizetni és különféle szolgáltatásokat kötelesek elvégezni a cigányok (1717). Gr. Eszterházy Ferenc fejevármegyei főispán 1719-i nyílt levele szerint „Kováts Gyurka névű Vajdájok assecurálja a Nemes Vármegyét, hogy nem lopással, hanem kovácsolásokkal és kézi munkáikkal alatta levő Czigányi mindennapi kenyereteket fogják keresni", majd 1723-i diplomájában a csesz-neki cigányokról kötelezi magát, hogy „valahol ezen Győri Tartományban s más pusztákon megfordulnak, sem az szegénységnek, sem más embereknek kárt nem tesznek". Ezért kéri a Rendeket, hogy „a czigányokat mind menni, jöni, mulatni, sátorjokat fölvonni, szokott kovácsolásokat, cseréjekeket, egyéb életek táplálására való mesterségeket gyakorolni engedjék".¹⁴

A földesurak oltalma alatt álló cigányok csak a falu végén húzódhattak meg, azonban a Lipót-féle 1703. évi privilégium szerint a városok közönsége maga dönthetett a cigányok megtűrése vagy kiűzése tárgyában.¹⁵ Sokszor az is megtörtént, hogy vasvillákkal kergették el a falu határából a kódorgó cigányhadat. A cigány szeretett a falu vagy a város végén a régebbi településtől elkülönülten élni, 1773-ban azonban egy erdélyi rendelet egyenesen megtiltotta a cigányok sátrainak a faluban való felállítását.¹⁶ Ez a szokás tehát nem faji sajátosság náluk, hanem részben kényszerűség is volt.

A magyar nép a helységnek azt a részét, ahol a cigányok vándorútjuk közben megpihenhettek, vagy ahol állandóan letelepedetten éltek, rendszeren a cigányokról nevezte el.¹⁷ A cigányok a török hódoltság idején Budán a Várhegy nyugati lábánál, a mai Attila- és Lógodi-utca vidékén húzódtak meg, amelynek róluk Cigányváros volt a neve.¹⁸ Valószínű, hogy Buda visszavétele után (1686) a Tabán határába tolódott át letelepülési helyük. Cigányváros volt még Siklóson (Baranya m.) közvetlenül a vár alatt¹⁹ és Nagyenyedben, ahol 1800-ban még a város végén majorhelyek és szántóföldek közt találhatjuk a ma már megszűnt városrészt.²⁰ Cigánybéc (Vésztő, Békés m.),²¹ Cigányzug (Hajduhadház), Cigánygödör (Poroszló, Heves m.), Cigánylapos (Battonya, Csanád m.), Cigánytelep (Hajduböszörmény, Hajdu m.; Tiszalök, Szabolcs m.), Cigánysor (Debrecen; Sajószentpéter; Nagy-majlát, Csanád m.; utcánév gyanánt Kunszentmárton, Szolnok m.; Botpalád, Szatmár m.) stb. falurész elnevezéseket tömegével találunk, azonban előfordul például, hogy Nyírbátoron (Szabolcs m.) jellegzetesen Téglasszín, vagy Kunhegyesen (Jász-Nagykun-Szolnok m.) Hatház a cigány település neve. Előbbi foglalkozásukról, utóbbit településük nagyságáról kapták. (Utóbbiról ugyanis az a hagyomány, hogy eredetileg csak 6 ház volt ezen az utcán.)

Látjuk tehát, hogy a becsületes foglalkozásokat űző, protectionális levéllel rendelkező, főurak, városok oltalma alatt álló cigányok sem lettek állandóan letelepedett lakosai az országnak. Bizonyára szoros kapcsolatot tartottak fenn a másik résszel, amelyik minden korlátozott kikerülve kóborolt mindenfelé, főleg a biztos menedéket nyújtó erdőségek védelme alatt, ahol

¹⁴ Thaly Kálmán: *A cseszneki vár cigányai*. Történelmi Tár, 1884. 568—577. l.

¹⁵ Siklóssy László: *A régi Budapest erkölcsé*. Bp., 1922. III., 71. l.

¹⁶ József főherceg: i. m., 244. l.

¹⁷ V. ö. Szabó T. Attila: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*. Bp., 1934. 6. l.

¹⁸ Siklóssy: i. m. II., 15. 85. l.

¹⁹ József főherceg: i. m., 244. l.

²⁰ Szabó T. Attila: *Nagyenyed helynevei*. Erdélyi Múzeum, 1933. 223. l.

²¹ A következő példákat a Turul-Szövetség 1932. évi néprajzi pályázatára a debreceni kollégium tanítóképzőjének bajtársi egyesülete által beküldött, N. Bartha Károly irányítása alatt gyűjtött anyagból vettem.

az ellenőrzés minden lehetősége nélkül élhette a maga megszokott nomád életét. A cigányok kóborlás közben elkövetett rablásai nem voltak elég szembeszökő tünetek a magyarság életében egyrészt a károk kicsinyisége, másrészt az összeütközések csekély lehetősége miatt. Mivel kárvallott felek panaszai ritkán jutottak magasabb fórumokhoz, szigorú intézkedéseknek nem látták szükségességét.²² Hozzájárulhatott korlátlan szabadságuk engedélyezéséhez az a körülmény is, hogy a cigányok babonás bűvészkedéseikkel vagy mókáikkal elszórakoztatták a titokzatos szenzációkra éhes népet, amelynek a cigányok megjelenése idején még a nemzet minden tagja egyforma része volt.

A közvéleményben azonban mindjobban kialakult, hogy a cigány nem az, aminek hazudja magát. A *Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum* (Pest, 1866. 237. l.) a cigánykodik szót, amely különben Pázmány Péter egyik kedvenc szava,²³ így jellemzi: „Ciganum agit, idest more Tigani vel Cigani, fraudulenter agit.“ Matkó István világosan, magyarul megmondja: „Hazugul, cigányul irál.“ (*Bányászcsákány*. Sárospatak, 1668. 157. l.) Czeglédi István is többször mondja: „Nem hiszek efféle cigány remeknek“ (*Malach doktornak... szóbeszéde*. Sárospatak, 1659. 202. l.), mert „cigány módon s nem igazán citállyák a paterec irását“ (*Redivivus Japhetke*. Kassa, 1669. 86. l.). Comenius meg is jegyzi: „ne légy olyan mint a cigány“ (*Janua linguae Latinae*. 2. kiad. Kolozsvár, 1673. 300. l.), „soc színű, ravasz“ (u. o. 203. l.). Bármennyire a gonoszé a világ, azért „ne niargalliatok a ciganok louan, a szerencze kereken, mert eldültök“ (u. o.). A jó ember „abban dítelkedik, hogy ő eltekéltett szándékja szerint a jóban változhatatlan; és másokra bizza a tzigán-ülönköltt, esze-furt practicákat“ (Faludi: *Udvari ember*. Nagyszombat és Pozsony, 1750–71. 381. l.). „Cigan ut cigani in capitis serpenti esse“ — írja már Temesvári Pelbárt is (S. *Quadragesimales II. XLIII.*).²⁴ Ők atyafiasok az cigánokkal, Orczajok temérdek nagy álnoksággal — írja Tinódi az udvarbírákról és a kulcsárokról (RMKT. III.). Még Gvadányi József is, aki a cigányok első alaposabb megfigyelője, amikor Attila bölcs elméjűen elrendezett diétáiról elmélkedik, a cigányokhoz való hasonlítást túlerősnek, mondhatnám illetlennek találja és nevüket nem írja ki egészen.²⁵

Régi íróink igen megvetően nyilatkoznak a cigányok lelki tulajdonságairól. Ebből következtethetünk arra, hogy az általános felfogás régtől fogva az volt, hogy a cigány alattomos, tolvaj nép, amelyik körmönfont hazugságaival keresztülviszi azt, hogy a nagyurak védelme alatt a másébol szab-

²² Pest város legrégibb jegyzőkönyvében (Fővárosi Levéltár) a pesti cigányokról a legrégibb adatok a következők: „Colmar Janos Zigeuner Weýda klagt wieder H. Moritz Brean Michel Sambhanner, wie er ihm wegen 13 Fasz, mit Saltzfisch gegebener vor disze 13 Thaller schuldig. Michel sagt er habe in denen Fischen gegen 30 Rf. schaden...“ Weýda: „wann er bezeugt, dan er schaden gehabt, so will er weiter nichts praetendiren...“ (1694, 182. l.). „Heut dato alsz den 2. Juný wirdt den Zigeinern auferlegt von dasz, dasz sie dahier bey der Stadt wohnen und die Waydt auf dem Feldt genieszen, dasz jede Zelt 1 Duggaten geben solle, undt bisz sie sich darzu bequemen soll der Arrestierte solang ein Arrest bleiben“ (1694, 187. l.) „den Zigeunern wirdt von Rath ausz dasz weitere aufhalten über die 3 tag wider abgeschafft“ (1695, 10. VI., 289. l.). Palóczi Edgár szíves közlése.

²³ „Az emberek lelke üdvösségéért sem kell cigánykodni.“ (Kalauz. Pozsony, 1615. 226.) „Képtelen cigányságokat írnak és kiáltnak ránk.“ (U. o. 226.) „Tagadhatatlan cigánysággal az szt. irást megvesztegeté.“ (U. o. 755.) „Nem tudom, minck nevezem a Balduinus szemtelen cigányságát.“ (Lutheristák Vezetője. Bécs, 1627. 396.)

²⁴ Szilády Áron: *Temesvári Pelbárt* c. műből idézem, 67. l.

²⁵ A' *mostan folyó ország gyűlésének Satyrico criticé való leirása*. Lipsiában, 1791. 18. l.

don élösködhetik. Ebből a felfogásból eredt az, hogy ha valakiről megvetően akartak nyilatkozni, a cigánnyal hasonlították össze. Valószínű, hogy a cigánnyal kapcsolatos közmondásaink ennek a kornak a felfogására vezethetők vissza: a nép a mai napig megőrizte ezt az idegenkedést a cigánnyal szemben. A művelődéstörténeti értékelésnél a nép ajkáról lejegyzett közmondásaink a régi emlékekkel bátran párhuzamba állíthatók.²⁶

A cigányok életmódjára és a magyar népnek a cigányról alkotott véleményére igen nagy hatással voltak a cigány nép letelepítésére irányuló kísérletek.²⁷ Mária Terézia 1761-ben, majd 1767-ben rendeletet adott ki, hogy minden cigány állandó lakást válasszon s bizonyos mesterséget gyakoroljon, gyermekeiket ruházzák és iskolába járassák, lovakkal ne üzérkedjenek, döghússal ne éljenek, a cigány nyelvet hagyják el és beszéljenek a nép nyelvén, ne nevezzék magukat cigányoknak, hanem új parasztnak és öltözködjének úgy, mint a föld népe.

Ezeknek a reformoknak az életbeléptetésére rövid időt szabott a kormány, azonban az eredmény a semmivel volt egyenlő. Egyedül Pozsony megyében szedték össze 1773 december 21-én, majd 1774 április 24-én az öt éven felüli cigánygyerekeket és szekereken távoli helységekre vitték, hogy dologhoz szokjanak. Minden paraszt, aki egy ilyen cigánygyerek nevelésére vállalkozott, 18 forintot kapott. Vége-hossza nem volt a botrányos jeleneteknek.²⁸ Acs Gedeon meséli, hogy „a szolgabírák begyűjtetvén a vajdákat, előttük a rendeletet fölolvasták. Egy járásban történt, hogy a vajdák a parancs végighallgatása után sem mozdultak s botjaikra támaszkodva várakoztak. — «Takarodjatok semmirekellők — kiáltott rájuk a főbíró —, mit vártok?» — «Semmi egyebet, Teins Nagyságos főbíró uram — felelt egyik vajda —, csupán mivel hallottuk, hogy ezután kabáthban és nadrágban kell járatnunk a purdékat is, és ezt a császári ő fels. parancsolja, s mi örömet engedelmeskednénk, azt gondoltuk, egyúttal a kiküldött nadrágokat is majd csak haza visszük.» A parancs hirdetve lőn, de végrehajtva soha”.²⁹ A sorozatosan felmerülő nehézségek láttára mindenhol abbahagyták ennek a jószándékú, de a viszonyokat nem ismerő rendeletnek a végrehajtását.

A koldusok rendszabályozásával kapcsolatban a Magyar Hirmondó (1780. 66. sz.) egyik olvasójának az a véleménye a cigányokról, hogy „ezt a népet munkába tenni 's ő nékie bérét megadni, az volna leg-jobb zabola, 's jóra való ösztön“, mert „öket a' szükség viszi arra“ (tudniillik a lopásra). „Hogy ha tesznek-is munkát, kevés hasznát veszik... bizonyos, hogy sok helyütt a nyúzásért sem adnak nékiek valamit, hanem azt mondják: elég húsa vagyon...“ Mindenki jól tudja, hogy Magyarországon a sok lopás és rablás elkövetői „eggy felől a' rossz szomszédságból, a' török birtokából által jövő Haramiák; más felől az erdőkönn és pusztákon már régóta lappangó gyűlevész kondások, juhászok, gulyások s egyéb paraszt jobbágyok;”³⁰ harmad rendbenn pedig ama mindeneknél leg-alább-való Tzigányok“ (M. Hirmondó, 1782. 67. sz.), azonban „a' mi a' Tzigányokat illeti ezeket valóban a' szükség viszi efféle gonoszságra“ (u. o. 65. sz.).

Ebben a romantikusan engedékeny hangban könnyen ráismerhetünk a felvilágosodás eszméinek a működésére, azonban ez a megértés alaposan

²⁶ Margalits Ede: *Magyar közmondások*. Bp., 1897. 95—98. l.

²⁷ Ifj. dr. Fáy Albert: *A vándor- vagy oláh-cigány kérdés*. Különlenyomat a „Nógrádi Lapok és Honti Híradó“ 1904 febr. havi számaiból. (Helyes kritikával ismerteti a telepítési kísérleteket és hibáit.)

²⁸ Bartalus: i. m., 304—306. l.

²⁹ Lásd az 50. sz. jegyzetet!

³⁰ V. ö. Ethnographia, 1930. 7. l.

megváltozott, amikor híre futott annak, hogy Hont megyében (Bát, Kementze, Csáb) emberevő cigányokat tömegesen ítélték halálra (u. o. 68. sz.). „Bóldog Isten! ha még ilyen emberek is vagynak a világon!” — szörnyűködik az egykorú újságíró (u. o. 78. sz.). Ma már jól tudjuk, hogy ez a nagy port felkavart eset néhány tisztviselő túlbuzgóságából támadt szerencsétlen félreértés volt, azonban tény, hogy nagyon elősegítette az úgynevezett *cigányregulatio*ra való újabb felkészülést.³¹

II. József császár 1782 szeptember 12-én (6525. sz. alatt) Erdélyre is kihatóan még szigorúbban rendelkezett a cigányok letelepítéséről, mint Mária Terézia, azonban rendelkezéseinek az volt a hibája, hogy teljesen az előző rendelkezésekhez szabta. Célja az volt, hogy „a bujdosó és ezenn egész Fejedelemségben elszéledett Tzigány nemzet bizonyos és maradó lakó helyekre köteleztessék, s lakása által mind illendőbb öltözetre, mind pedig főképpen díszesebb élet nemére és tisztességes erkölcsökre szoktattassék, és a Vallás ágazatira megtanítottassék”. Pontosan megszabja a teendőket, amiket a cél elérése érdekében szükségeseknek tart.³²

Intézkedéseinek meg is van a hatása, mert az „új magyarok” — ahogyan ekkor a cigányokat nevezték — tömegesen választanak maguknak állandó lakhelyet. Legtöbb cigány Erdélyben és Gömörben telepedett meg, azonban mindenhol voltak sűrűlődasok a letelepülő „új lakosok” és a régebbi magyar lakosok között.³³ A magyar nép komolyabban csak akkor kezdett velük foglalkozni, amikor a törvény vele sok tekintetben egyenlő emberré tette.

Nem nézhette le úgy, mint azelőtt „a főurak és udvarházak tányérnyalói”, nem tanúsíthatott irántuk előkelően megvető nemtörődömséget, hanem megfigyelte és így felfedezte mindazt a sok furcsaságot, amit a cigány különös világfelfogása, tulajdonságai és az új életmód között levő különbség élesen meghatározott.

Az első, cigányokról szóló irodalmi termékek a letelepítés tényéből indulnak ki, amely a „*Tzigányok végső veszedelme*”,³⁴ amely miatt gyakran felhangzanak „*Fárahó maradékinak keserves panasza*”.³⁵ Siratják a régi szép idöket, amikor nem kellett ásni, kapálni, hanem vörös nadrágban, paszomántos mentében feszíthettek a vigalmakon, sokadalmakon, pengetve a húrokat. Ezek a „költemények” többnyire falusi kántorok, költői lelkű szolgabírák, nekigyürkőző diákok gyötrelmek között összefaragott verselmenyei, amelyek addig keringtek kéziratban az ismerősök között, míg egy élelmes tipográfus keze közé nem kaparintotta. Ha eléggé kifejezője volt az ily módon nyomdafesték alá kerülő munka a közhangulatnak, igen nagy

³¹ Bartalus: i. m., 300—303. l. Trócsányi Zoltán: *A régi falu. Bp.*, 1933. III., 144—145. l. Különösen külföldön (az osztrák-német sajtó hatása alatt) foglalkoztatta a közvéleményt. Spanyolországban már 1682-ben emberevéssel vádolta a cigányokat Don Juan de Quiñones: *Gitanos* c. munkája.

³² Magyar Hirmondó, 1782. 95. sz., 757—759. l., József főherceg: i. m., 291. l.

³³ Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában. Bp.*, 1888. III., 220—221. l. V. ö. Szirmay Antal: *Hungaria in parabolis. Budae*, 1807. 169. l.

³⁴ *Tzigányok végső veszedelme rövid históriája versekben. Nyomatattott ebben az esztendőben.* (Nemzeti Múzeum könyvtárában: Póna c. collig.) A nyomtatvány végén egy vers *A' Térlől.* — Ismerteti Háhn Adolf: *Egy múlt századbéli éneker gyűjtemény.* Abafi-féle Figyelő, 1877. II., 363—364. l.

³⁵ *A' Fárahó maradékinak keserves panasza és más egynehány dallok.* 1. Katczának a' Temploma a' pintze. 2. Tsendes patak fujdogál, Az én szívem. 3. Torna vármegyében születtem. *Nyomatattott ebben az Esztendőben.* Megtalálható id. collig.-ban. A 39. verszakkból álló vers végén a következő megjegyzés: „Éz a' Dall íródott, mikor Mária Terézia meg halt és a' muzsikálás meg vólt tiltva.” — Nagy János: *Nyájas Muzsa.* Győrött, 1790. 243. l.-on a regulatio miatt kesergő cigányról vers.

sikere lett a ponyván: az egész ország kacagott a szerző neve nélkül megjelenő aktuális alkotáson.³⁶

Ezeknek a cigányokról szóló versezeteknek a hatása igen nagy volt. A Bernáth Lajos által *Poétacenzurára* keresztelt debreceni iskolajáték (előadták 1796 december 9-én Turkevíben) kezdetén gunyoros hangot hallunk róluk. Egy Gál nevű játész személy jelenti: „No Poéták bezzeg örülhettek, szépen szaporodtak, hozának közibetekbe két derék körmön font legényeket a kik a mint látszanak nem egyebbek ha nem valami nyulhistoriákat, Tzigányok romlását vagy Argirust dudáló bőr hangok.”³⁷ A köztudat újat követelő parancsa ez: az irodalom, különösen az alsóbbrendű ponyvairodalom behatóan foglalkozik már a cigánnyal. Az első termékekben, az említett „öreg bőrhangok”-ban csak a cigány furcsa jellemvonásai, a magyar előtt felszeg külsőségei foglalkoztatják az írók fantáziáját. A pontos megfigyelés következtében a cigány alakját hüen, bár szegényes eszközökkel rajzolják. Emiatt ezekben a termékekben kevés a fantázia, annál több a pontos realitás. A köztudat azonban nem elégszik meg a pontos megfigyeléssel, az érdekes jellemvonásokkal kapcsolatban érdekes irodalmi termékeket kér.

Az első komolyabb irodalmi próbálkozások ebből a szempontból igen zavarosak; a cigány felszégsegeit nem tudják az általuk teremtett helyzetekre elég biztonsággal alkalmazni. A Szigethi Mihálynak tulajdonított *Komédia és tragédiában* (1777) a cigány reálisan megfigyelt figurája klasszikus környezetben szerepel igen erőszakoltan,³⁸ s az 1797-ben Debrecenben játszott *Comœdia de Zingaro et Famulo* egyoldalu humorizálással túltömött cigánya is ennek a törekvésnek a hatása alatt készülhetett.³⁹ Cigányrészletek csíksomlyói közjátékokban is előfordulnak⁴⁰ és az *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragicæ expressa* című erdélyi oláh iskolai drámában,⁴¹ amelyet először valószínűleg 1778-ban adtak elő, a második és az ötödik intermediumban ezt a felszeg módon humoros cigányalakot találjuk. Erdélyi adatunk még régebbi is van. Várasfalvi Szolga Mihály 1760-ban megkezdett vegyes tartalmú diariumában egy bolondos tartalmú műnek címe: *Hetven hét Országra szőlő sárkánt meg fordítottó Házi és uti cigány kalendárium*.⁴² Csokonainak *Cigány* című verse már a lelki tulajdonságok keletkezését magyarázza meg az ókori istenek közreműködésével,⁴³ míg Sándor István cigányokra vonatkozó *eredetmondát* közöl.⁴⁴ Élénk érdeklődésről tesznek

³⁶ V. ö. Imre Sándor: *A néphumor a magyar irodalomban*. Bp., 1890. L. még *Tzigány Prédikáció és Tzigányoknak Furtsa Lakodalma*. Nyomtatottt ebben az *Eszkendőben*. (Id. collig.) — *Cigány prédikáció*. Győri kalendárium, 1809. — *Tsigány esküvő* (lakodalom). Váci kalendárium, 1797. — *Cigánylakodalomról* szóló párbeszéd próza a Jankovich-gyűjteményben. VIII., 144. — *Cigány requiem*. U. ott, IV., 96. vers. (Nemzeti Múzeum Quart. Hung., 173.) — Erdélyi János kéziratos gyűjteményében (M. Tud. Akadémia könyvtára: M. Népkölt., 8°) található; 184., 24. sz. Kreszmeries Ferenc gyűjtése. — 92. sz., 19—20. l. Kelecsényi Pál gyűjtése: *Czigányok éneke*. — Egyéb apróságok cigányokról Szvorényi J. (167c., 101.) és Rummy Károly (172a., 56. és 172c., 24.) kéziratái közt (i. h.).

³⁷ RMKt., XXI., 265. l.

³⁸ Ugyanott, 311—313. l.

³⁹ Ugyanott, 293—299. l.

⁴⁰ Szilávik F.: Erdélyi Múzeum, 1912. 88—89. l.

⁴¹ Göbl László: *A legrégibb oláh iskolai dráma*. Debreceni Szemle, 1933. 204—208. l.

⁴² Baros Gyula: Erdélyi Múzeum, 1905. 39. l.

⁴³ Összes M. Kiadták Harsányi I. és Gulyás J. II., 16—17. l.

⁴⁴ *Sokféle*. Irá Sándor István. Hetedik darab, 1801, 128. l. V. ö. *Az új lakosok eredete*. Győri kalendárium, 1768. (József főherceg: i. m., 231., 345. l.) Népi változatai és külföldi megfelelői: Népmű és Nyelvünk. 1929. 286. l.

tanubizonyságot azok a párbeszédes formában, néha versben megírt jelenségek a cigány nép életének nevezetesebb mozzanatiról, amelyeket 1800 körül különböző variációkban már tömegével találunk. Legtöbb leleményt a *Czigán Temetés Czeremoniája*⁴⁵ mutat, azonban nagyon sikerült a *Cigány Ekszámen a Tekintetes, is Nemis Vármigye Terviny sziki elitte* (Váci kalendárium, 1797), amelyben az Arany által megénekelt adomát, amely a *p* betűt *q*-nak metsző cigányról szól (*Nagyidai cigányok*), első feljegyzésében találhatjuk. Katona József *Lucza széke* című színdarabjában, amelyet 1812-ben adtak elő,⁴⁶ humoros cigány szerepel és Mátyási József, az alföldi népelet nagy verselője is megénekelte a cigányt (1821).⁴⁷ A későbbi termékek már nagyjából jólesően humoros illusztrációi annak a sok furcsaságnak, amelyet a cigány különös világfelfogása, tulajdonságai és a magyar társadalom élete között levő differencia határozhat meg a legélesebben. Ennek a felfogásnak köszönhetik létüket az egykor olyan kedvelt cigányadomák is.⁴⁸

A cigány népszerűségét a magyar köztudatban elősegítette az a körülmény is, hogy letelepítésük a császár parancsára történt. A magyar középosztályt kitevő társadalmi rétegek rokonszenve ekkor fordult egészen a cigány felé: ezen a népen is az a hatalom akart uralkodni, amelyik a magyart akarta megtörni minden eszközzel. *A magyar népnek a cigány iránt érzett rokonszenvét tehát politikai érzelmei is befolyásolták.*

II.

A cigány mint ethnikum a szabadságharc körüli magyarság tudatában.

A Charivari (Dongó) 1848 július 5-i számában aláírás nélkül egy kis cikket találunk, melynek címe: „*Ki a' cigány?*” Eszerint kétféle cigány van: fekete és fehér, rendes és rendkívüli. A rendkívüli cigányok abban különböznek a rendes cigányoktól, hogy nem falun, hanem a fővárosban kóborolnak. „Tanulmányuk — *hazugság*, mellybe foglaltatik az *álom és pénzfejtés*. Életmódjuk: *kártyavetés*. Hajlamuk: a *csalás*” stb. A cigány jellegzetes tulajdonságait a városi ingyenélőkre vetíti ez a kis cikk, amelynél csak Borsodi „*Mit kíván a' cigány nemzet?*” című elmefuttatásában (u. o.) találunk érdekesebb vonatkozásokat, amennyiben a cigányt a magyarság hibáinak jellemzésére használja fel a nemzetiségi mozgalmakkal kapcsolatban. Ha mindezekhez hozzávesszük Pesty Frigyesnek azt a megjegyzését, hogy „ha akadna ügyes humoristicus íróink közül egy, ki nem sajnálná az egyes (cigányokról szájonforgó) meséket egészzé olvasztani, bizony oly hazai regényünk lenne, mely — ha kivált az adatokat ügyes korszerű célzásra tudja használni — a spanyol manchai hős mellett kudarcot nem vallana”,⁴⁹ világosan láthatjuk, hogy Arany hatalmas eposzának nem véletlenül lettek a cigányok hősei. „*A nagyidai cigányok*” volt a *betetőzése annak a rokonszenvnek, amelyet a cigány évszázadok után végre kivivott magának.*

Noha a cigány faji vonásaival, szokásaival, életének körülményeivel igen sok modern monográfia foglalkozik, szeretnénk ezt a különös népfajt úgy bemutatni, ahogyan a szabadságharc körüli magyarság látta. A cigányoknak Magyarországon ez volt a „grand siècle”, ekkor szerepeltek leg-

⁴⁵ Lásd a 36. sz. jegyzetben említett Erdélyi-féle kéziratokban, valamint Vadadi Hegedüs-kódexben Erdélyi Múzeum 1931. 149., Balás-kódex 67b—73a. (Utalt rá Kanyaró Erdélyi Múz. 1903. 497.) — Cigánytemetés leírása: Ethnographia, 1906. 125.

⁴⁶ Bayer: *Nemzeti játékszin tört.* II., 105., 402., 436. l.

⁴⁷ Közli Mészöly Gedeon: *Népünk és Nyelvünk.* 1931. 186. l.

⁴⁸ Ethnographia. 1929. 82. sk. l.

⁴⁹ Ethnographia. 1930. 119. l.

rokonszenvesebben a magyarság tudatában. A bennünk kialakult kép a cigányokról talán már egészen más, elvontabb, hagyományos képekből, adalékokból táplálkozó, ezért olvassuk el a kiváló műveltségű Ács Gedeon kéziratban fennmaradt megfigyeléseit a cigányokról.⁵⁰

Ács Gedeon laskói ref. lelkész, mint nemzetőrkapitány vett részt a szabadságharcban. A szabadságharc után Amerikába emigrált. Bujdosása alatt naplót vezetett.⁵¹ „Ha valaha e lapok öcsém vagy egyéb otthoni rokonom kezébe kerülnének — olvashatjuk 1856 október 30-i feljegyzéseiben —, azok hihetőleg csodálkoznának, hogy otthoni tárgyakról firkálok. De ez igen természetes. Nappal egyéb tárgy foglal el, de midőn estve hazajövök, rendesen hazám jut eszembe s elgondolkodom a régi kellemes napokról. Illyenkor leülök íróasztalomhoz s írok azon honi tárgyakról, melyek eszembe jutottak... Ma elmentem az Atheneum könyvtárába... A könyvek között nézdelődvén, egy, a cigányokról szóló akadt kezembe⁵² s mivel abban a magyarhoni cigányokról sok érdekes adatot pillantottam meg, sebesen végigfutottam s tán nem árt idejegyezni, mi ez alkalmammal jutott eszembe.”⁵³

„Nekem úgy tetszett — írja tovább —, mintha köztők két különböző fajt vennék észre. Egyiknek vastag fekete kondor haja, húsos orra, pittyedt ajaka fekete barna színe, s a koponya alkotása négeres, másik olajbarna, fekete, de vékonyabb, s kevésbé kondor hajjal vékonyabb horgas orral, finomabb ajakkal, s ezek inkább hasonlítanak az indiánokhoz. Különös azonban, hogy — tudtommal legalább — nincs közöttük hagyomány indiai eredetről, de magokat szeretik Fáraó népének mondani. — Testök hajlékony, s könnyen mozgó és rugalmas. Rendesen restek ugyan, de ha veszély vagy egyéb rendkívüli ok ingerli őket, rendkívüli gyorsaságra is képesek. A megugratott cigányt lóháton is bajos utólni, még síkon is: ott pedig, hol könnyebb menekülni, ritka ember mérkőzhetik gyors ügyességre a cigánnyal. Dacára rossz életmódjuknak, egészségök erős. Hideget inkább kiállnak, mint más fajok. Asszonyaik között míg igen ifjak sok feltűnően szép, de mikép gyorsan fejlenek s tizenkét éves, sőt néha ifjabb korukban is férjhez mehetők, úgy hamar is hervadnak s 24 éven fölül rendesen igen rútak. Mellök iszonyú nagyságú s lefittyenő. A férfiak között láttam roppant erejűeket s hatalmas birkózókat és a gyermekek pár fillért félmér földnyire is képesek versenyt futni a kocsikkal. — Mi eledelt illet, a cigány nem igen válogat, s varjúként pusztítja a természetes halállal kimúlt állatok húsát is, és a tiszta s tisztátalan állatok között különbséget nem tesz, sőt alig van állat, melyet meg nem enne. A malacocska azonban tán legkedvesebb falatja s a sárkedvelő epicuri állatból rendesen láthatni néhány nagyreményű növendéket sátraik körül. Hogy a baromfit sem vetik-meg, mindenki észrevehette, ha lakhelyéhez közel vándor cigánybanda ütötte fel sátorát. Köztők s a hízott lúd között tagadhatatlan sympathia létezik.”

„A cigány öltözete gyakran igen ősszerű s ázsiai eredetre mutató. A nő szereti a cifraságokat s nyakára ha lehet, arany s ezüst pénzeket fűz s ha van, igazgyöngyöt is. Ruhája kelméjét piros tarkából választja, s fejére piros kendőt köt, kötője ráncosan cifra, s lábain piros csizma, vagy tarka harisnya, vagy semmi. Néha tarka lepelbe takarózik mint az ázsiai nők. De bármint örüljön is cifra ruhának és ékszernek, leggyakrabban jár félmeztelenül, s

⁵⁰ „*Bostoni jegyzetek*.” 1856-tól. M. Nemzeti Múzeum kéziratára: Quart. Hung., 2340. szám. (Csak a jellemző részleteket közlöm!)

⁵¹ Rédeyné Hoffmann Mária: *Egy bujdosó naplójából*. Ethn., 1926. 20. 1.

⁵² G. Borrow: *The Zincali; or, an account of the Gypsies of Spain*. London, 1841.

⁵³ Bostoni jegyz. I., 177—178. 1.

szertelen melle idomos lábszárai sokszor combig láthatók s körülé a purdék serege paradicsomi öltözetlenségben futos, még figefalevelet sem használva takaróul. Nő s gyermek, még a parányi szopós szájában is kurta szárú pipa, melyből veszedelmes szagú dohány, s ha az nincs, szárított szőlőlevelet füstölnek. A férfi fején szőrös, magos oláh süveget szeret viselni, vagy tasla kalapot, Magyaros mentét és zsinóros nadrágot s ez utóbbinak piros színeért él s hal. Mentéjükön néha ökölnyi öreg ezüst gombokat láthatni s a vajdák illy ruhában mondhatom méltósággal járnak. A bunda is kedvenc öltözetük s a legtöbb cigány a magyar vagy oláh paraszthoz hasonlóan öltözködik. Láttam azonban Debrecenben s egyebütt zenész cigányokat, kik egészen úgy öltöztek, mint európai uracs szokott; bár sok a frakk és a fekete kürtő kalap mellé is piros mellényt viselt. Ujjokon arany, legalább rézgyűrű csillog.

„A magyar cigányok legnagyobb része a faluk végén lakik, igen szegényes házakban, kunyhókban, gyakrabban putrikban. A magyar paraszt tréfásan szokta kérdezni: „Mi végre teremtetted Isten a cigányt?” s a másik felel: a falu végre! — Az oláhok közt lakó vándorol és sátrait magával hordja. Ha valamelly falu végén táborot ütnek, lovakat cserélni, kanalat faktekőt, lakatokat árulni, vas edényeket kiigazítani szoktak. Nejeik pedig jóslanak a könnyen hívó népnek, míg a purdék hintókra lesnek az országút mellett, s ha úri fogatot vesznek észre, mérföldnyire kísérik azt, hányva a cigánykerekét mindaddig, míg a közékük dobott pénz felszedésére gombolyagba nem hempelyednek. A vidékről ilyenkor minden vigyázat dacára is számtalan malac, liba, vetemény, sőt eb és macska is tűnik el, sőt hajdan, ha a hagyomány igaz, gyermekeket is loptak. — Kecskeméten — mint több más magyar városban is — a cigányok egy elkülönített városban laknak, mellynek neve Cigányváros; melly saját cigánybírót választ, ki azonban alatta van a város főbírájának.”

„Foglalkozása a cigánynak nem sokféle. Lócsiszár, félig tolvaj, félig kupec. Eladó lovát mennyre-földre dícséri, s az „ha akarom vemhes, ha akarom, nem vemhes”. Azt futtatásra ajánlja s olyankor annak fülébe tüzes taplót tesz, vagy egyéb fortélyt használ. A vándor csapatok erdőkben tanyáznak, fateknőket s kanalakat faragva. Faluk végén kovács műhelyeket ütnek föl. A rendes lakos cigány nemcsak Vulcan fia, de egyszersmind Apollóé is, és ő a helység zenésze s köztők elég van, kit bátran lehet virtuosónak mondani. — A zsellér cigányt egykori földes uraink és a helységek előjárósága leginkább levélhordásra használták, egyéb közmunkára nem szorítván őket, annyiival inkább, mert nemcsak ők magok restek, de bohó tréfaikkal másokat is visszatartottak a dolgozástól. Cigány nem szeret földművessé lenni, s magyar példaszó: „nem kedveli, mint cigány a szántást”. Tudós cigányt sohasem láttam, de atyámmal együtt tanult teológiát egy nagyreményű cigány-ifjú Debrecenbe s dícséretesen végezvén a legfelsőbb cursust is, már csak jó jövedelmű tanítóságot várt, hogy pár évig rektorokodván párszáz pengővel indulhasson a papi pályára. A biharmegyei cigányság büszke volt rá s belőle Farahó nemzetsége profétát várt. Az utolsó ünnepen, mellyet mint legatus, egy nagy mezővárosban volt töltendő, megjárta. Gyalog utazott, hátán vivén a papjelölt fekete köntöst s a pusztán egy szép csikót pillantott meg. A cigány természet kitört a legatusból, hátára pattant a fakónak s nyargalt, mint a szél. Ő állította, hogy csak a mezővárosig akarta használni a fakót: de szerencsétlenségére elcsípték, tömlőbe csukták, az iskolából kicsapták, s ő — pap helyett lócsiszár lón és hegedőssé, mint apja s annak hetvenhetedik öregapja. — De bármi foglalkozása lenne is a cigánynak, a restség véreben van, s ha lehet, könnyebb végét választja a dolognak. Számtalan anecdotát beszél a magyar a cigány jellemének ezen oldaláról.”

„A cigányt a magyar igen gyávának tartja, de alighanem csalódik. Igaz, hogy a magyar egész csapat cigányt megfuttathat gyakran, mert a bandát lelkiismerete sok aprósággal vádolja s nem örömet kerülné bíróság elé. Azonban igaz az is, hogy a cigány miután több csint tett, mint hogy szabadon járhatna becsületet kereset színe alatt, belőle igen bátor s vállalkozó zsvány válik. Ha katonává sorozzák-be, a cigány, gyűlölvén a rabéletet, rendszerint megszökik s miután párszor elveszőzték, kötélre jut.“

„A cigány vallása az, melly a falué, mellynek végén ütötte föl sátorát, s ha gyermeke születik, azt legalább tízszer megkeresztelteti, catholicus, görög s prot. papok által, különböző helyeken s mindannyiszor úri keresztanyákat szerezvén, hogy ajándékot kapjon. Debrecenben s több helyen a települt cigány állandó tagja a ref. egyháznak; máshol catholicus vagy görög. A vándorcigány vallástalan vagy sokvallású, s az oláh példabeszéd szerint »a cigányok temploma szalonnából épült s azt az ebek megették.«“

„Úgy veszem észre több jelből, hogy Borrow, bár úgy beszél, mintha látta volna a Magyarországi cigányokat, azokról csak német írók után tud valamit. Hogy olly nyomorultak lennének, mint Borrow állítja, soha sem tapasztaltam, sőt Debrecenben, Kecskeméten s egyebütt, nemcsak tisztességesen, de úriasan öltözött cigányokat is ismertem. Debrecenben a cigány bál tanulókoromban a legelegansabb volt, s Boka Károllyal, Martinovicssal úgy bántak mindenütt, hogy hasonlóra példát Borrow Angliában és Spanyolországban nem tapasztalt soha. Ismertem földműves cigányt, kinek öltözete, háza, bútorai egészen olyanok voltak, mint a magyarokéi s én magam láttam elég vándoroló oláh cigányt finom magyar mentében, ökölnyi ezüst gombokkal. Hogy Borrow Magyarországot nem ismerte, mutatja világosan az, hogy általános rendőrségi felügyeletről mesél, a paraszt reszkető alázatosságáról stb.“ —

„Ismeritek-e az embert, édes atyámfiai, kinek bőre fekete, foga fehér, haja göndör, szeme csillogó, arcza nemes, esze éles, szíve érzékeny, keze enyves, lába vándoros, teste meztelen, egész maga mindenre használható, és semmire sem használatik? Hogyne ismernétek őt, ez ország nemzetiségei közt a rég létezőt, de még fel nem fedezettet, a magyarnak búban és örömben egyaránt hú követőjét, a cigányt?“ Ezek a szavak még ma is találóan jellemzik ezt a különös népfajt és szerepét a magyar köztudatban, pedig 1851-ben írt így róluk Vas Gereben (Népszerű Naptár). A cigányról való felfogásunk tehát a szabadságharc körüli időkben állandósult.

Ács Gedeon és Vas Gereben szavaiból láthatjuk, hogy a magyar a cigányt jól megfigyelte, azonban közeledni nem próbált. A cigány jóakarátú fensőbbiséggel kezelt, külön ethnikumú, különleges nép volt és az is maradt. Különösen a cigányok jólétére vonatkozó megjegyzések világítanak rá élesen, hogy a cigány nem mindig szükségből, hanem önként élte ezt a különös, nomád, hányatott, „bohém“ életet, amelynek a zenélés csak igen csekély része volt. Nem valószínű, hogy egy ilyen életet élő nép az ismertetett körülmények között azonnal átvette a zenei élet irányítását, hogy észrevétlenül tudott beilleszkedni a magyar nép mindennapi életébe: a megszokásnak ehhez a magasabbrendű fokához mindkét fél részéről sok-sok időre volt szükség.

III.

Az énekmondóktól a cigánybandákig.

A cigányok régi zenei műveltségéről még kevesebbet árulnak el forrásaink, mint az eddig tárgyaltakról, annyit azonban bizonyosan tudunk, hogy a cigány minden népnél, ahol huzamosabb együttéléstől van szó, elég jelentős szerepet tölt be a zene művelésében, bár önálló cigány népzeneről nem

beszélhetünk. „A cigányság önállóan karakterű, környezetéhez szolgáian alkalmazkodó mimikri-nép, amely mint előadó mindenhol és mindig azok dalát játssza, kik őt befogadják és támogatják.”⁵⁴ Azt kell tehát kérdeznünk, hogy mióta van nálunk olyan zenei műveltség, amelybe a cigányok minden zökkenő nélkül bekapcsolódhattak és résztvehettek.⁵⁵

Bizonyos, hogy a cigányok nem teremtettek nálunk zenei kultúrát. A XV. század magyarságának irodalmi és zenei műveltsége egy szoros belső egységet dokumentál és „bárhon bukkan fel a magyar életben a magyar psziché: nemzeti királyaink udvarában, a későbbi deákös műveltségű hegedőseinknél, a felekezeti, különösen a kálvinista kollégiumokban, a kuruc költészetben: mindig és mindenütt az ősi (népi) zene és dal előtörését jelenti”.⁵⁶ A népi műveltség világában a közös, vagy a közösen elfogadott természetes előadásában is közös tulajdon. A mű és életrekeltése között nincs akkora távolság, mint a differenciálódott városi műveltségben. A középkor zenekultúrájában az irányító szerepet mindenhol a népi énekek vitték.

A daloknak nagyobb területen való elterjedését kóbor természetű dalos emberek segítették elő, akik bejárták néha az egész ismert világot. Repertoirejuk javarészt a néptől tanulták el kóborlásaik közben és mindenütt énekelték, amerre megfordultak. Ott ütötték fel sátorfájukat, ahol sokadalom volt: vásárokon, búcsúkon, hadi táborokban, nemesek, fejedelmek udvarában és az éneklésen kívül szemfényvesztéssel, varázslással, zsebmetszéssel és egyebekkel ügyeskedtek. Gyakori piszkos üzemeik miatt jogvédelemben nem részesültek, papi személy előadásait nem hallgathatta, az oltári szentséget is csak súlyosabb vezeklési feltételek teljesítése után vehették fel. A nép szerette, a polgárság eltűrte őket, az előkelők szemet hunytak üzemeik felett azokért az élményekért, amelyeket kóklerkedésük eredményezett az összesség életében. A társadalmi élet differenciálódása volt az oka, hogy a világi zene művelése lett specialitásuk, noha nem voltak újat feltaláló szerzők. A nép egészétől átvett dalok őrzői voltak.⁵⁷

Ez a leírás akár a cigányra is ráillik; ilyen népelemekkel könnyen keveredhetett a cigány. A XIII–XIV. század magyar énekesnépei azotiban sokkal nagyobb zártságot mutatnak, mint a nyugatiak: nem tételezhetjük fel, hogy olyan kósza horda, mint amilyen a cigány volt, beférkőzhetett volna soraik közé. Az egyház idegenkedését sem annyira kimondottan erkölcstelen életmódjuk, mint énekeiknek talán a nép szórakoztatására, vagy talán pogány elemek konzerválására irányuló világi jellege magyarázza. A XV. században lett egészen általános az idegen művészek vendégjárása, vagy hosszabb magyarországi szereplése. Noha ezeknek a hatása a nép egész tömegére nem terjedt ki, a differenciálódás a zenei kultúra népi egységét is megbontotta. A világi énekek műsora egész biztosan gyarapodott újkeletű dallamokkal, azonban a nagyobb tömeg hagyományos kultúrája a mulattatók

⁵⁴ Réthei Prikel Marián: *A magyarság táncai*. Bp., 1924. 49–50. sk. 1.

⁵⁵ Zenetörténeti vázlatunk főképpen Szabolcsi Bence művei nyomán készült: Felsorolásuk és igen könnyen áttekinthető irodalom Szabolcsi Bence: *A magyar zene története népszerű összefoglalásban*. Bp., 1934. (Népszerű Zenefüzetek, 2. szám.) Cigányzenészekről igen sok adat olvasható: Brassai Sámuel: *Magyar vagy cigány zene?* Kolozsvár, 1860, Abrányi Kornél: *A magyar zene a XIX. században*. Bp., 1900, Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése*. Bp., 1908.

⁵⁶ Szabó Dezső: *A magyar zenekultúra az egységes magyar szellemi életben*. Zenei Szemle, 1928. 59. 1. — Vannay János: *Muzikálisse a magyar nép?* Zenei Szemle, 1925. 122–124. 1.

⁵⁷ Szent-Gály Gyula: *A világi zene kialakulása és művelői a középkorban*. A Zene, 1911. III., 233–234., 238. 1. — Szabolcsi: *Magyar zene tört.* 10., 40. 1., J. Faras: *Zur Frage der ung. Spielleute*. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 1933. évf., 3–4. szám.

nagyobb részét még magához vonta. A cigány ekkor még nem tudta, nem sajátíthatta el, hogy mit akar, mit kíván a magyar közönség.

A cigányok életmódjának lehetőségei különben sem voltak olyanok, amelyek elősegítették volna, hogy a cigány népzene legyen Magyarországon egy újabb művészi fejlődés kiindulópontja. A cigányok — mint láttuk — nem éltek önálló polgári életet, amelyben szabadon fejlődhetett volna ősi örökségük. Egy idegen nép életének keretei közé kellett illeszkedniök, hogy megélhessenek. Át kellett először venniök, meg kellett tanulniök az öket befogadó népnek hagyományokon fejlődött népi zenéjét, hogy annak interpretálói lehessenek. Ez pedig nem ment egyszerre. Adataink szerint a cigányok Magyarországon való megjelenésük idején a zenéléstől igen elütő foglalkozásokat üztek. Csak idővel jelentkezett elvétve egy-egy ügyesebb cigánycsoport, amelyik muzsikált. Levéltöredékekben, régi királyaink számadáskönyveiben, ahol fel vannak tüntetve az udvarban foglalkoztatott énekeseknek, zenészeknek adott fizetések, elvétve a cigánnyal is találkozunk. 1489-ben Beatrix királyné kobzos cigányairól,⁵⁸ 1525-ben II. Lajos hegedülő cigányairól,⁵⁹ majd 1543-ban Izabella királyné cigányzenészeiről⁶⁰ olvasunk töredékes utalásokat. Úgy látszik, hogy a cigány veleszületett finom hallása, ritka előadóképessége és alkalmazkodni akarása előbb érvényesült a királyi udvarokban, ahol a zene művelése nem volt olyan zárt, hagyományokból élő, mint a népnél. Csak itt érvényesülhettek először a cigány muzsikájának nemzetközivé vált, idegen motívumai. Ez a néhány adat tehát nem jelenti azt, hogy a cigányok ekkor már a népi zene művelői voltak. Valószínűbb, hogy az az etnológiai folyamat kezdődött meg szereplésükkel, amit Pray György, a tudós jezsuita szavaival így jellemezhetünk: „Nincs kétség az iránt, hogy a királyt követve, előbb a főuraknál s a nemességnél, azután a népnél is, mely a nagyokat szereti utánózni, a zene nagyon elterjedt.” (1779).⁶¹ Bátrán mondhatjuk, hogy a cigánymuzsikás is így terjedt el.

Az elkövetkező korszakok zenei fejlődésébe a magyar népi muzsikát reprezentáló cigány alakja nehezen illeszthető be. A XVI. század nem kedvezett a cigánymuzsika kifejlődésének. A magyar műveltség formái ekkor már kelet és nyugat kibogozhatatlan szövevényéből alakultak. A nemzeti sajátságokban és szokásokban való megegyezés, amely régente gazdag és szegény magyaroknak biztos egybekötő kapcsa volt, észrevehetően meglazult, mert a jómódban élő úri sorbeliek a kétségtelenül kifinomultabb idegen minták után kezdték berendezni életüket és viselkedéseket. Udvari mulattató szerepét levétve, a lantos és a hegedős a magyar tömegek szellemi vezetője lett. A muzsikás ekkor tanult, intelligens ember volt. Azok a klerikusok (egyházi emberek), akik állást nem kaptak, vagy akiket az egyház távolított el, mert hajlottak a könnyelmű életre, muzsikuskoknak csaptak fel.

⁵⁸ 1849. eszt. érs. kiad. szám. B. Nyáry Albert: *A modenai Hyppolit-codexek. Századok*, 1874. 81. l., 70. jegyzet. V. ö. Csánki Dezső: *Mátyás király udvara. Századok*, 1883. 569—573. sk. l., Gombosi Ottó: *Zenei élet Mátyás király udvarában. Muzsika*, 1929. IV. sz., 27—39. l.

⁵⁹ Fraknói Vilmos: *II. Lajos király számadási könyve*. M. Tört. Tár, XXII. Bp., 1877. 234. l., Fögel József: *II. Lajos udvara*. Bp., 1917. 87. l., Major Ervin: *Fusz János és kora. A Zene*, 1925. 54. l. — Nyáry Albert (i. h.) idézi Schwartzner Márton sorait: „In Ungern finde ich sie als Spielleute zuerst bemerkt auf dem Rakosch im Jahre 1525.” (*Statistik des Königreichs Ungern*. Ofen, 1819. I., 155. l.) V. ö. „1525. A hatvani országgyűlésen cigányzenészek voltak hivatalosan befogadva.” József főherceg—Wliskocki: *A cigányokról*. Bp., 1894. 9. l.

⁶⁰ Kerényi György cikke is utal ezekre a *Zenei Lexikonban*. (Szerk. Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Bp., 1930.) I., 170—172. l.

⁶¹ Isoz Kálmán: *Pray György értekezése a magyarok zenéjéről. Zenei Szemle*, 1926. X., 208—212. l.; 1926—27. XI., 18—20. l. V. ö. *Zenei Szemle*, 1928. 69—78. l.

Ezeknek alaposabb zenei tudása kedvezően befolyásolta a hegedősök zenei műveltségét és így ez a körülmény a népies világi zenét új fejlődési irányba terelte. A népének ekkor gazdagodott a literatúsműveltség első elemeivel. A XVI. század társadalmában jelentkezik először az egyéni termés és az egyéni előadás fontossága. Ének és zene ebben a korban a nemzet legmélyebb problémáinak megszólaltatója, a hegedősök feladata a szétmarcangolt nemzettest lelki épségben tartásának roppant munkája. Az „idegen” cigánynak ebben még semmi része nem volt.

Cigányokról csak elvétve hallunk ebben a korban, leginkább a török seregekkel kapcsolatban. 1584-ben Lichtensteinnek, Rudolf császár követének kíséretében három török-cigány zenész énekelt hangos zenélés közben egy díszmenet élén.⁶² 1596-ban Zrínyi György részletesen leírja Batthyány Boldizsárnak a pécsi bég foglyul ejtett cigányhegedősét, akik közül az egyiknek „czimbaliomja vagyon, de nem fával veri, hanem az ujjaiával kapdozza”.⁶³ 1669-ben az anatóliai török seregek trombitásai és dobosai cigányok voltak.⁶⁴ Úgy látszik, hogy a törökök hadi muzsikáját legalább részben cigányok szolgáltatták.

A XVII. században foglalhatta el a cigány azt a helyet, amely biztosította szerepét és fennmaradását a magyar zene művelésében. 1636-ban olvashatjuk a következő kifejezést: „Más ember soltárt énekelt, ő pedig cigán nótát énekelt.”⁶⁵ A világi zene művelésében való jellegzetes szereplésüket már néhány irodalmi adat is igazolja.⁶⁶ Ebben a korban gazdagon gyarapodott a magyar zenei élet idegen minták, idegen művek, idegen meseterek tömegével. Dívat volt az idegen, hódítottak a nyugati minták. A muzsikások a legtöbb esetben függő helyzetű, alárendelt személyek, cselédek, udvari szolgák voltak, akiket a muzsikálás mellett különféle teendők elvégzésére használtak fel. Balási Ferenc erdélyi főlovászmester (1626) hegedőse egyben udvari bolond is volt,⁶⁷ I. Rákóczi Ferenc udvartartásának zenészei közt van felsorolva Balog Jancsi „udvari tréfás” neve.⁶⁸ Gvadányi említi a cigányokról (*Falusi nótárius elmélkedése*), hogy „Vendéget mulattyák nem csak musikával, De beszédgyekkel is, sok nyájas tréfával”. Ezt megerősíti a *Nagyenyei Heraklitusban* egy feljegyzés a nagyorrú cimbalmosról és a hegedősről, akik „szörnyű kacajjokat indító mókákat tesznek” mulatság alkalmával.⁶⁹ Ezek olyan teendők, amelyet mulatozás alkalmával velejáróként adhat a muzsikus, azonban Lipóczi Keczer Ambrus naplója (1663—69) hat muzsikást is említ Thököly udvarában, de egyetlen egyszer

⁶² Leonclav: *Neue chronica Türkischer Nation*. Frankfurt, 1595. 118. l., Bartalus: i. m., 50. l.

⁶³ Takáts Sándor: *Rajzok a törökvilágból*. 1915, 429—30. l., 422. l. (*A török-magyar énekesek és muzsikások.*) — Szabolcsi Bence: *A XVI. sz. magyar históriás zenéje*. 15. l.

⁶⁴ Ricaut: *History of the present state of the ottoman Empire*. 1862. V. ö. Bartalus: i. h.

⁶⁵ Okl. Sz.: DebrJk., l. NyK. XXVI., 340. „izgága” a.

⁶⁶ *Generalis insurrectio c. versben 1740. csárdában muzsikáló cigány.* Fleischmann Gyula: *A cigány a magyar irodalomban*. Bp., 1912. (Chronológikus összeállítás; a fejlődést nem érzékelteti. V. ö. Dobóczki Pál: *Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt*. Bp., 1912.) — *A bor és a víz dicsérete c. XVII. sz.-i dialógusban* Thaly: *Régi magyar vitézi énekek*. Pest, 1864, II.

⁶⁷ Tudom. Gyűjt. 1832. VII., 23. l. V. ö. Romy: *Mon. Hung.* II., 84. l.

⁶⁸ Isoz Kálmán: *I. Rákóczi Ferenc udvartartásának zenészei*. Zenei Szemle. 1929. 53—59. l.

⁶⁹ Kelemen Lajos: *Adatok a régi Erdély kultúrtörténetéhez*. Zenei Szemle. XI., 1926—7. 242. l. V. ö. a XIV. századbeli alakokról Solymossy Sándor, *Egyet. Phil. Közlöny*, 1888. 647., udvari bolondokról Magyar Szemle, 1901. 52. l.

sem zenével, hanem mindig küldözgetéssel, hírhordással kapcsolatban. Hasonló szerepe van Verdugo trombitásnak Bethlen udvarában, Ritter György János soproni polgár krónikája pedig egy trombitás követségéről emlékezik meg (1706).⁷⁰ Szegeden a városi zenekar egyik tagja postai szolgálatot is teljesített, amiről feljegyzés („a levél hordozó városi muzsikusknak kvartélypénze fejében”) tanuskodik.⁷¹ Eszterházy Miklós muzsikásai nemcsak zenéltek, hanem egyéb szolgálatokat is teljesítettek az udvarban. Étekfogók is ők voltak, ők látták el a postai szolgálatot. Ott alkalmazták őket, ahol lehetett. A szolgálattétel különbözőségére jellemző az a kötelezettség, amelyet 1633-ban az udvari hegedűstől megkívántak: „Tartozik bennünket híven szolgálni borbély mesterségekkel is ha kíváztatik.”⁷²

Emiatt később a zenei pályán való működést még a polgárság sem tekintette rendes foglalkozásnak. Pest város tanácsa nem számította a cigányzenészeket egyenlő értékű polgárnak a többi lakossal: „Zingaros in statu civili minus necessarios, ultra in statu militari relinqui humillime ore-mus” — mint Bihari fia ügyében olvashatjuk.⁷³ 1785-ben a lőcsei köfaragó és kőművescéh illetlenségnek tartotta, ha tagjai muzsikálnak. Céhtörvényeiben elrendelte, hogy kivált télen egy mesterember se foglalatoskodjék illetlen munkával, „kivált a menyegzők s más alkalmaknál a hegedüléssel”.⁷⁴ A gyulafehérvári szabócéh szabályzata meghatározza, hogy a céhbe való beállásnál adandó lakomán „tisztességes Hegedűsök és Cimbalmosok legyenek”.⁷⁵ Az élet egyéb megnyilvánulásaiban is jelentkezik ez a tilalom, különösen az iskoláknál. A művészetek igaz pártolása igen messze állott ettől a felfogástól. Zenészeket, írókat „holmi játékos emberek”-nek tartottak, akik lassankint majd minden nemesi udvarháznál az úri élet kellékeképpen mint házi mulattatók szerepeltek.⁷⁶

A zenészeket nemcsak adott esetekben, hanem állandóan alkalmazták, s szükség esetén kölcsön is adták egymásnak a nemesurak. A cigány résztvevett ugyan a legelőkelőbb mulatságokban is, de a kor szellemének megfelelően nem a legfinomabban bántak vele. Kónyi egyik históriájának hőse szétveri a kéregető muzsikusokat. A szétvert muzsikuskok Kónyi „Ártatlan multság”-ában (1785) így panaszkodnak: „Mond az egyik: Aha, hogy azs isten vegye el a sája ízsit annak a vén csicsónak, íme a hegedímet össeszúzsza. A másik: ejnye hogy azs erdeg vessen porcsiót arra a pinisles sakállú Miklóstra, íme a kezsemmel alig foghatok, úgy reám ütött azzsal a furkóval” stb.⁷⁷ A cigányzenészek azonban ott telepedtek le és leginkább azokat a helyeket keresték fel, ahol nagyobb kereseti lehetőség kínálkozott számukra. Szegeden már 1766-ban vannak muzsikusk cigányok, 1777-ben több mint 30 cigányzenész muzsikál, s ez a szám csak néhány emberrel csökkenik vagy növekedik a következő években.⁷⁸ Apor említi a régi urak-

⁷⁰ Szabolcsi Bence adatai: *A XVII. sz. m. főúri zenéje*. 10—11. l.

⁷¹ Lugosi Döme közli: *Muzsika*, 1929. X. sz., 27. l.

⁷² Hárlich János: *Eszterházy Miklós nádor udvari zenekara*. *Muzsika*, 1929. IV. sz., 56. l.

⁷³ Isoz Kálmán: *Bihari és a katonafogdosás*. *Zenei Szemle*, 1928. 122—123. l.

⁷⁴ Tudom. Gyűjt. 1830. IV., 35. l.

⁷⁵ H. A.: *Magyar zenetörténeti adatok*. A Zene, 1912. 24. l.

⁷⁶ Zenetörténeti adalékokat bőven közöl Szabolcsi Bence: *A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje*. Bp., 1930. 95—98. l., Major Ervin: *Bihari János*. *Zenei Szemle*, 1928, Lajtha László: *Magyar hangszerábrázolásokról*. *Muzsika*, 1929. X. sz., 34—35. l., Tóth Dénes: *A magyar népszínmű zenei kialakulása*. Bp., 1930.

⁷⁷ Beöthy Zsolt: *Szépprózai elb.* II., 119—120. l. V. ö. I., 158. l.

⁷⁸ Lugosi Döme: *A szegedi zenekultúra története*. *Muzsika*, 1929. X. sz.

ról (Metamorphosis), hogy farsang idején „úgy jártak egymáshoz, csuklyát vontak az nyakokban, botot az kezekben, feles cigány hegedűsök, dudások az szánban, kiáltozásokkal, muzsika-szóval, úgy jártak az tartományt.”⁷⁹ Csaknem minden valamirevaló háznak volt udvari muzsikusa, ha az csak egy szál cigány volt is. Gerando előtt Kolozsvárott tartózkodása alatt feltűnt egyik napon, hogy egy fiatal arisztokratával való mulatozása közben kinyílt az egyik ajtó, s egy cigány lépett be, hegedűt tartva hóna alatt, otthonosan, mint a ház mindennapi vendége.⁸⁰

A cigány nép tulajdonságaihoz nagyon illett ez az állapot. Hiába lett később a romantikus szabadság megtestesítője a cigány, mindig „szolgalék” lakozott bennük. Önállóan alkotni sohasem tudtak, az alkalmazkodás azonban, amint megfelelő formák kínálkoztak számára, hamarosan megtörtént.

Régi íróink szerint a cigány rendkívül büszke volt cifra veres nadrágjára, sárga csizmájára, prémes mentéjére.⁸¹ A békési községi levéltárban őrzött 1766-i kurrentális levél szerint egy borsodmegyei cigány hegedűs ruházata a következő volt: „hamuszín pulideres nadrágja; zöld mentéje, selyem munkára nyesttel prémezett veres bélésre; kalapja; csizmája magas patkóra fekete; nyakra valója is ilyen.”⁸² Thököly tábori zenekara ruházatról a következőképen gondoskodik: „A zászlótartónak, dobosnak sípósoknak és tizedeseknek veres kiszmiczir posztóból adódik; de köz-sípósoknak mind mentéjek, dolmányok veres kiszmiczir posztóból, — külömb a fősípósnak: minden köntöse széles remek posztóból; mentéjeknek pedig mindkét eleje sárga posztóval béelve.”⁸³ Thököly muzsikusai között már cigányhegedűsöket is találunk.⁸⁴ Az Eszterházy-zenekar muzsikusai a harcban elesettek temetése alkalmával piros ruhába öltöztek, más alkalommal az Eszterházy kék gránátosok egyenruháját hordták.⁸⁵ Az a körülmény, hogy a cigány népszerűsége tetőpontján is, amikor már túlnőtt az udvari zenekarokban elért szerepén, ragaszkodott az efajta egyenruhákhoz, bizonyítja, hogy a cigány első előretörésének helye a nemesi udvarokban keresendő.

Befurakodásuknak nagyon kedvezett egyrészt az a nemtörődömség, amellyel ebben az időben a zenélést kezelték, másrészt a főúri és nemesi

⁷⁹ Mon. Hung. Hist. Script. XI., 358. l.; Szabolcsi: *A XVII. század magyar főúri zenéje*. 20. l.

⁸⁰ A. de Gerando: *La Transylvanie et ses habitant*. Párizs, 1845 I., 179—196. l.

⁸¹ Gvadányi megemlíti már (Falusi nót. elmékl.), hogy a muzsikus cigányok Szeretik leginkább a' ízfira ruhákat,
A' veres nadrágot és sárga tsizmákat.
Azért is aranyos, ezüstös gúnyájok,
Leginkább a vörös köntös illik rájuk.

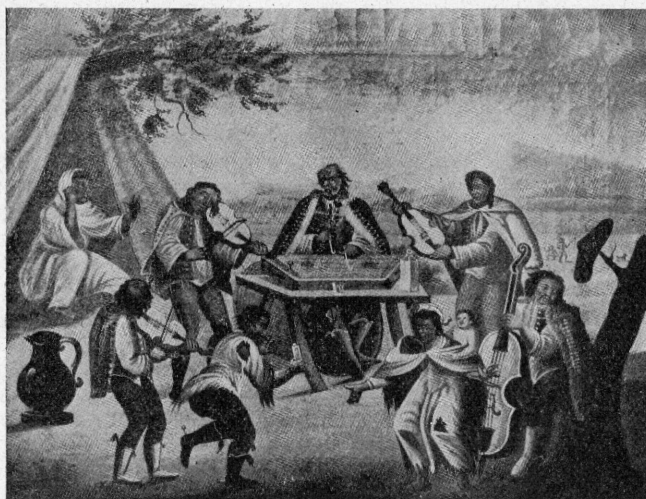
⁸² Közli Banner János: *Népünk és Nyelvünk*, 1933. 86—87. l. V. ö. 1785—1790. „Szege di cigány, paraszt suba, kék rongyos nadrág, csizma, kalap. — *Jászapáti cigány*, szüts suba, avagy bunda fekete gallérral, ing, gatyá, kalap.” (U. o., 141. l.) Acs Gedeon leírásában nem tesz különbséget a cigányok foglalkozás szerinti ruházata között és ezért érthetetlen előtte, hogy miért él-hal a cigány a vörös nadrágért. — „Hogy szokták az emberek betsülni Barátjaikat? — kér di Bod Péter (*Szent Hilarius*. 89. l., 319. sz.) — Mint köntöseiket, melyek amig megkopnak, gondviselés alatt vagynak, azután a Tzigányoknak adatnak...”

⁸³ Mon. Hung. Hist. Script. XXIV., 122. l.

⁸⁴ Ugyanott, 90—94. l.

⁸⁵ Hár ich János: i. m., 55. l.

házakban élvezett oltalom,⁸⁶ főképen pedig gazdag műsoruk, amelyben a speciálisan magyar vagy idegen zenészekkel ellentétben magyar nóta, német ária és egyházi dallam békésen megért egymás mellett, sőt valami kellemes cikornyázással össze is olvadt.⁸⁷ 1814-ben írja S. F. Stock erdélyi revizor: „Megeshetik, hogy a gyulafehérvári székesegyházban is bekövetkezik az, ami Kolozsvárott történt, hogy a cigányok szemérmetlen muzsikájukkal megbotránkozást keltenek az egyház szolgálai előtt.”⁸⁸ A cigány térhódítása bámulatos.⁸⁹ 1790 június 10-én a budai diéta ünnepélyes megnyitását „a biharvármegyei cigánytrombitások a templomajtóban sok ízben jelesül trombitálták ezen nótát: Hol lakik kend, húgom asszony? Kereszturban?” A magyar színtársulat 1790. évi legelső előadásán a nógrádi cigányzenekar játszotta a nyitányt és a felvonásközi zenét.⁹⁰ Bihariról nem beszélve,⁹¹

3. ábra. Cigánybanda (3 hegedű, cselló és cimbalom). Ismeretlen műkedvelő olajfestménye 1800 körül a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában.

⁸⁶ Erre a körülményre kutatásaim közben Madarassy László több ízben is felhívta figyelmemet. Érdekesen utal rá Sárközy Kálmán: „A régi cigánysor eltűnt. Valamikor lármás élet uralkodott a falak között. A *Prekop*-cigányfamilia híres muzsikussal látta el Tasst és környékét. Ezek muzsikáltak végig sok szolgabírónak, megyei esküdtnak installációját, az úri kisasszonyok lakodalmát, a teméntelen névnapot. Szüretet, agarászatot félmegegye úrinépét hozták Tassra. *Prekop* nagy becsben állott. *De akkor Tass még nemes Tass volt.*” (*Tass község monográfiája. Kúnszentmiklós, 1922. 26. l.*)

⁸⁷ Tóth Aladár: *Zenekultúránk alapja: a népzene!* Zenei Szemle, 1929. 2—7. l.

⁸⁸ Major Ervin: *Erdély zenéjének ismertetése 1814-ből.* Muzsika, 1929, III. sz. V. ö. Szabolcsi: *A magyar zene története.* 38. l. — Cigányok játszottak népszínművek előadásánál a színházban, sőt operával is próbálkoztak. *Színművészeti Lapok*, 1893, I. 9. sz., 74. l.; H. A.: *A cigánybandák vezetése és Magyar zenészsztály* című cikkei Magyar Zenetudomány, 1907, I., 20., 31. l.

⁸⁹ Már Csaplovics azt írja, hogy „a valódi nemzeti zene a cigányokon nyugszik, akik a legszenvedélyesebben vetik rá magukat”. Major Ervin: *Csaplovics János feljegyzései a magyar zenéről.* Muzsika, 1929. V. ö. Csaplovics: *Gemaelde von Ungarn.* Pest, 1829. I., 319—322. l.

⁹⁰ Major Ervin közlései és megjegyzései. Zenei Szemle, 1926—27, XI., 62. l. — V. ö. Papp Viktor: *Az Eszterházy-hercegek kismartoni zenekara.* U. ott, 106—108. l.; Lugosi Döme: *Szeged zenészei a XVIII. században.* U. ott, 162—165. l.

⁹¹ Major Ervin: *Bihari János.* Bp., 1928.

1829-ben Bécsben hónapokig a legnagyobb tetszés közepette magyar, oláh és német táncnótákat játszik Polturás Jancsi és bandája.⁹² A szabadságharc előtt már vannak európai turnéra induló magyar cigánybandák.⁹³

A cigánymuzsika tehát az úri osztály által megkedvelt előadóművészet volt. A cigány sohasem önmagának muzsikált, mint a nép, hanem valakinek a „fülébe” vagy a „talpa alá” húzta. Mindenféle zenét átvett annak az ízlése szerint, akinek muzsikált. Szabolcsi Bence szerint „ha a XVII. századi nemesi udvarok zenekarának összetételét és funkcióit szemügyre vesszük és melléjük állítjuk a cigányzenekart, főként a XVIII–XIX. századi formájában, szinte önként felvetődik a gondolat, hogy az újabb cigányegyüttes régi főúri zenekaraink, sőt általában a XVI–XVII. századi zenekar elparlagiasodott utóda”.⁹⁴

A cigányos modorról Versegly már 1791-ben (*Rövid értekezés a muzsikáról*) ezt írja: „Az olyan muzsikális darabokat, melyeket a mi Tzigányaink majmozni szoktak, semmihez jobban nem hasonlítom, mint egy kőtyagosnak járásához, aki minden rend nélkül ide s tova tántorog.”⁹⁵ Ez a tiltakozás azoknak a cigányoknak szólt, akik modorosságukkal teljesen megváltoztatták nemzeti zenénket. Kölcsey a Mondolatra adott feleletben a maradi magyarság szimbólumának látja a cigányzenét, úgy hisszük azonban, hogy Kölcsey rosszallása nem a magyar zenére vonatkozott, hanem arra, hogy a magyar nótát a cigány reprezentálja.⁹⁶ A maradi magyar el van ragadtatva a cigányzenétől („Észemadta Biharija be angyali módra húzza. Megérdemelné, hogy a kezét aranyozná”), azonban Zafir Cenci férje, aki a németes kultúrának a képviselője, bizonyos keserőséggel mondja: „Micsoda gondolkodások ezek? a cigány hegedülésében áll a Magyar eredeti Muzsika, s a Deákok cantizálása, a szép eredeti Magyar éneklés, s a Mozart és Hayden compositiója semmi.”⁹⁷ Stock 1814-ben igyekszik megcáfolni azt a hitet, hogy csak cigányok tudják igazán interpretálni a magyar zenét. „Az elrontott zenei hallás és érzés mindaddig akadály lesz a magyar opera térfoglalásának — írja —, amíg a cigányokat nem szorítják a pórnép és az alsóbb rendű kocsmák területére.”⁹⁸ Látjuk tehát, hogy a cigány felülről szivárgott lefelé és hogy mint népi muzsikuskor még nem volt általános.⁹⁹

⁹² Tudom. Gyűjt. 1830. IV., 37., 46. l. — 1832-ben általános Bécsben a magyarországi cigányzenész. Tud. Gyűjt. 1832. VII., 12. l. Talán erre utal Lavotta Rudolf, amikor azt írja, hogy „a XVIII. században különösen német befolyás alatt a magyar zene teljesen a cigányok kezébe került”. (*Ált. zenetörténet*. Bp., 1923. 157. l.)

⁹³ Dobozy Károly saját pénzén szervezett cigánybandájával valóságos diadalutat tett Európában. *Vossische Zeitung*, 1846. 143. sz.; *Magyar Zenész Lapok*, 78. l.; József főherceg: i. m., 326. l.

⁹⁴ I. m., 17. l.

⁹⁵ Szita Oszkár: *Kisfaludy Károly és kora*. A Zene, 1930. XII., 2. sz. V. ö. Ethnographia, 1920. 29. l.

⁹⁶ Major: *Bihari J.* 15. l.

⁹⁷ *Felelet a Mondolatra*. Pesten, 1815. RMKt., XI.

⁹⁸ L. a 88. sz. jegyzetet. — Garázdálkodó cigánymuzsikusról (1818), *Zenei Szemle*, 1926. X., 251–2. l.

⁹⁹ A cigánybandákról, hangszereikről, zenei különlegességeikről, az egyes zenekarok sikereiről nem írtam, minthogy ezek már semmiképpen sem néprajzi, hanem zenetörténeti feladatok: Markó Miklós: *Cigányzenészek albuma*. Bp., 1896. (Új kiadásának címe: *A régi mulató Magyarország*. 1927.) 45 elhalt 65 fővárosi és vidéki élő primás arcképével és életrajzával, 13 zenekari képpel és 280 segédzenész arcképével az adalékok bő tárháza, bár adatai nem mindig megbízhatóak. Az általam idézett zenetörténeti művekben is sok cigányokra vonatkozó zenetörténeti adat van, amelyeket munkám természetéből kifolyólag nem használtam fel teljesen.

Mindezeknek összefoglalásaképen megállapítható tehát az, hogy a cigány körülbelül a XV. század eleje óta muzsikál Magyarországon, azonban a magyar zene művelésében intenzív szerepet csak körülbelül 200 éve tölt be. A cigányzenélés nem a magyar nép zenéjét, hanem csak a magyar miljót idézi, tehát csak közvetve magyar. A cigány nagytehetségű zenei interpretátor nemzetünk és népünk multjában. A cigányzenélésnek szép multja van, azonban hogy milyten lesz a jövője, az élet fogja eldönteni. Az élet, amelynek divatos szeszélyeit előre nem lehet kiszámítani.

(*Deutscher Auszug.*) Die Autorität Franz Liszts hat es bewirkt, dass die Anschauung, die Zigeunermusik sei mit der ungarischen Volksmusik identisch, allgemein geworden ist. Wenn wir untersuchen, unter war für Geistesströmungen, Umständen und Einfüssen das Ungarntum die Zigeuner und die Zigeunermusik als ihm zugehörend anerkannte, so werden wir sehen, dass diese Auffassung irrig ist. In Ungarn erschienen die Zigeuner in grösseren Truppen im XV. Jahrhundert. Sie wurden freundlich empfangen, erhielten ein Privileg der Selbstverwaltung. Doch bedeutete das keine besondere Sympathie, da es sich bald herausstellte, dass sie ein gleissnerisches, betrügerisches, falsches, diebisches Volk sind, das gerne an anderen schmarotzt. Die Ansiedlungsversuche der Maria Theresia und Josefs II. lenkten erst die Aufmerksamkeit des Ungarntums auf die Zigeuner. Daten aus der zeitgenössischen Literatur beleuchten lebhaft die sich entwickelnde Volkstümlichkeit der Zigeuner. Die Sympathie des ungarischen Mittelstandes für die Zigeuner wurde auch durch politische Gefühle beeinflusst: es war dieselbe Macht, die dieses Volk knechten wollte, die auch über die Ungarn mit ungesetzlichen Mitteln herrschen wollten. Diese Tendenz der Sympathie erreichte ihren Höhepunkt zur Zeit des Freiheitskrieges 1848. Über eine alte musikalische Kultur der Zigeuner verraten die alten Quellen wenig, doch so viel ist sicher, dass die Zigeuner bei jedem Volk, mit dem sie längere Zeit zusammen lebten, im musikalischen Leben immer eine ziemlich bedeutende Rolle spielten, obgleich man von selbständiger Zigeuner-Volksmusik nicht sprechen kann. Die Zigeuner schufen auch in Ungarn keine musikalische Kultur. Das Ungarntum hatte seine musikalische Kultur, deren volkshafte Einheit durch das Auftreten der Zigeuner nicht zerstört wurde. Unser nennenswertester Beweis dafür ist der Umstand, dass wir Zigeuner-Musiker zuerst in Königshöfen antreffen. Aus d. J. 1489 haben wir bruchstückhafte Daten über die geigenden Zigeuner der Königin Beatrix, aus d. J. 1525 von den Zigeunern Ludwigs II., aus d. J. 1543 von den Zigeuner-Musikanten der Königin Isabella. Das feine Gehör, die seltene Vortragskunst und das Anpassungswollen des Zigeuners hatte am Königshof früher Erfolg, als beim Volk. Nur der Königshof, der fremde Künstler gerne zu Gäste hatte, genoss in dieser Zeit die fremden Motive und das wahrscheinlich fremde Repertoire der Zigeunermusik. Diese paar Daten deuten nicht darauf, dass sie schon dann die Pfleger der Volksmusik, der eigentümlich „ungarischen“ Musik gewesen wären.

Die Stimmung des ungarischen Volkes wurde ihnen im XVIII. Jahrhundert zugeneigt. In dieser Zeit bereicherte sich, zusammen mit dem gesellschaftlichen Leben, auch die Musikkultur mit dem Einströmen fremder Muster, fremder Formen, fremder Meister. Die Musikanten waren keine nur manchmal auftretende, geachtete Leute, sondern Dienstleute untergeordneter Stellung, „gaukelndes Volk“, die sich neben dem Musizieren auch mit Hausarbeiten, Briefträgerei befassen. Der Zigeuner war auch schon früher hauptsächlich mit solchen Hilfsarbeiten beschäftigt, und so war diese Auffassung sehr günstig für sie. In dieser Zeit verwandelten sie sich gänzlich zu ungarischen Musikern. Ihr Eindringen wurde einestheils durch die Fahrlässigkeit begünstigt, mit der man damals die Musik behandelte, andererseits der Schutz, den man ihnen in aristokratischen und adeligen Häusern angedeihen liess, hauptsächlich aber ihr reiches Repertoire, in welchem, im Gegensatz zu eigentümlich ungarischen oder fremden Musikern, das ungarische Lied, die deutsche Arie und die geistliche Melodie friedlich nebeneinander bestehen konnte, und sogar in einer angenehm wirkenden Verschnörkelung zusammenflossen. Um das Jahr 1800 war die Zigeunermusik so sehr in Mode, dass manche sich gegen die Begünstigung der „blöde Nachahfenden“ Zigeunermusik verwahrten, da der Zigeuner selbst in Kirchen spielte. Man verlangte, dass man den Zigeuner dorthin zurückdränge, wohin er gehört, zu den Öfen „der niedrigen Kneipen“... Die grosse Popularität der Zigeuner war Mode, der Melodiestil, zu dessen bezeichnen-

dem Vertreter der Zigeuner wurde, ist höchstens 200 Jahre alt. Der Zigeuner hatte vor dem keine bedeutende Rolle, konnte also die Rolle, die er heute einnimmt, nicht früher vor den wahren volkshaften Trägern der ungarischen Musik übernommen haben. Nach ein paar Jahrzehnten wusste selbst Franz Liszt nicht mehr bestimmt, ob die Zigeunermusik ungarisch sei oder nicht: das zeigt ihre grosse Beliebtheit. Man darf die Verdienste der Zigeuner in der Geschichte der ungarischen Unterhaltungsmusik nicht leugnen, aber man darf sie — nach der volkshkundlichen Abwägung der geschichtlichen Daten — auch nicht zu hoch einschätzen.

Dömötör Sándor.

A GYERMEKNEVELÉSSSEL JÁRÓ SZOKÁSOK ÉS BABONÁK RÁBAGYARMATON.*

A kisgyermek gondozásához több babonás szokás kapcsolódik: így keznek álmát, növekedését biztosítani és egészségét megtartani azzal, hogy kínos gonddal óvják az igézéstől. Ezek a babonák, ha nem is használnak a gyermeknek, többnyire nem is ártanak neki. Nagyobb baj az, hogy a parasztasszonyoknak még csak fogalmuk sincs arról, miként kell a csecsemőt ésszerűen táplálni és gondozni. Korán kezdik el tömni mindenféle étellel, gyümölccsel, hogy „erősödjék” a kicsike; sőt ha úgy jön, a legforróbb nyáron választják el. Ennek természetesen az a következménye, hogy az anya és a hozzátartozók minden féltő gondja ellenére is aránylag sok csecsemő pusztul el — bélhurutban.

Ezek az állapotok, sajnos, hamarosan segíteni nem lehet. Szoktak ugyan a faluban évenként előadásokat is tartani a csecsemőgondozásról, amelyeknek meghallgatására a nagyobb leányokat és a fiatal anyákat hatósággal kirendelik. A boltban is ott lóg ugyan a Stefánia-szövetségnek a plakátja a csecsemőgondozás tízparancsolatával, de azt persze még senki sem olvasta el, amint a boltosné mondotta. Szombathelyi csecsemőgondozó hölgyek is felkeresik hébe-hóba a falut. Mindennek azonban alig-alig van eredménye. Ennek az a magyarázata, hogy a fiatal anyák a csecsemő gondozását illetően inkább hallgatnak anyjuk, nagymamájuk vagy valami vénasszony szavára, mint egy városi dámára, akinek az előadását tulajdonképpen nem is értették meg. A sikertelenség egy másik oka az, hogy azok, akik a falusi csecsemőgondozással törődnek, nem igen ismerik a falut és különösen nem tudnak a falusiak nyelvén beszélni. Ezenkívül olyan tanácsokat is kapnak a fiatal anyák tőlük, amiket falun követni nem lehet; így aztán nem csodálni való, hogy maguk között a bölcs tanácsokat kinevetik.

A kisgyermek gondozására vonatkozólag a következő szokásokat és hiedelmeket hallottam: A csecsemőt minden fürdetésnél háromszor körüllocsolják azzal a vízzel, amit a gyermek lábától merítenek, sőt kézzel a szájába is cseppentenek ebből a vízből. A csecsemő fejét nem mossák meg, különösen, ha az *tömgvényes* (varros). — A fürdő-, mosdóvizet mindig gyepeöntik ki, vagy pedig a kerítésen keresztül; és pedig háttal visszának öntik ki anélkül, hogy megfordulva utána pillantanának; azért, hogyha igézés van a gyermekben, az vissza ne jöjjön. Napnyugta után azonban a fürdővizet nem szabad kiönteni, mert akkor a gyermek nem tudna *elaludni*. Ez okból napnyugta után a pelenkáját sem hagyják kinn. — Az is elvinné az álmát, ha valaki a bölcsőjére ülne, vagy ha más gyermeket fektetnének oda. Hogy a kisgyerek jól aludjon, lehetőleg napnyugtakor fektetik le; bölcsőjébe pedig ezen célból fodormentát is tesznek. — Ha a kisgyerek nyűgös-kodik, nem tud aludni, akkor kiviszik a disznóólba — fiúgyermeket a kan-

* E cikkre vonatkozólag is l. a szerkesztői jegyzetet az 1932. évf. 158. lapján.

leánygyermeket a göbedisznó óljába —, ott háromszor meghömpölygetik a frissen beágyazott szalmában (a disznó a procedura alatt természetesen nincsen az ólban).

Tükörbe kisgyereket nem szabad nézetni, mert akkor az őrzőangyala nem látja meg. — Ha a gyermek *ijedős*, kis darab szentelt gyertyát ragasztanak a hajába.

A szülőknek legfőbb gondja, hogy megóvják gyermeküket az *igézés*-től, amint a vízzel való óvó eljárást már alkalmunk volt fentebb megismerni.

Igézésnek tulajdonítják, ha a növendékkorban lévő ember vagy állat a fejlődésben elmarad, betegeskedő; sőt még a fiatal növényt is meg lehet szemmel verni. Idősebb embernek, állatnak — azt tartják — a szem már nem igen szokott megártani. Ezért az igézést elhárító preventív és a bajt gyógyító eljárások embernél, állatnál egyformán használatosak. — Különösen annak a szeme veszedelmes, akinek a szemöldöke összenőtt; az ilyen összenőtt szemöldökű nőt boszorkánynak tartják. — Az is veszedelmes, ha az igéző a rápillantás után lefelé nézett: ez ellen nincs orvosság, amint mondják.

A *preventív óvó eljárások* közül a legelterjedtebb megóvandónak leköpdösése. Leköpdösik a gyereket, amikor a bölcsőbe teszik, vagy amikor fokótót tesznek a fejébe. Ezt teszi az idegen is, amikor elhagyja a helyiséget, ahol gyerek van: „Phü, phü, tē csunya!” — Ha dicsérik a gyereket vagy az állatot, a hozzátartozók vagy az állat gazdája ki szokott köpni. — De nemcsak a nyálnak tulajdonítanak ilyen óvó hatást, hanem a húgnak és a menstruációs vérnek is; ezért a csecsemőt húgyos pelenkával és menstruációs vérrrel is le szokták törölgetni. — Óvási jelentősége van annak is, hogy kisgyerek karjára, csikó, borjú nyakába piros szalagon csengőt kötnek. Az emberek pillantása ugyanis először a csengőre esik — mondják — és azon csodálkoznak el, nem pedig a gyereken vagy a fiatal állaton. Ugyanezért hordattak régebben cifra gyöngyös főkötőt is a gyerekekkel.

Hasznos az igézés ellen az is, ha az ember magában háromszor elmondja, amikor idegen lép be a szobába vagy az istállóba: „S... ible a szem!”

Azt a gyereket vagy fiatal állatot, amelynek feltevések szerint valakinek a szeme megártott, a legáltalánosabban *mozsdúval*, vagyis *szenes vízzel* gyógyítják. A mosdót házilag is szokták csinálni, de különösen akkor hatásos, ha azt ebben tudós ember: a mosdócsináló készíti. A receptje ez: Pohárba langyos vizet öntenek; ebbe a mosdócsináló háromszor három izzó parazsat dob (férfira, asszonyra és leányra). Amelyiknél a parázs susterogva eszáll le a vízbe, az mutatja meg, hogy férfi, asszony vagy leány idézte-e elő a bajt. Ezután a mosdócsináló megkérdezi, hogy ki járt a háznál, kire gyanakszanak. Az ilyenről aztán lehetőleg óvakodnak: nem keresztelik be a házba vagy az istállóba, nem mutatják meg neki a marhát. — Ha ez megvan, akkor a mosdócsináló elővesz egy seprőt; felülről, alulról és keresztbe beleszúr a seprőbe egy-egy asztali villát. Ezután a szenes vizet lecsurgatja a seprőn egy pohárba, majd megfordítja a villák sorrendjét és más irányban csorgatja le a mosdót. Összesen háromszor végzi ezt a műveletet. — A mosdóra azonban készítés előtt keresztet is vetnek, a mosdócsináló pedig a mosdó készítése közben hátrafelé elmondja a miatyánkot is. — Mikor a víz így elkészült, a mosdócsináló a vizet a megigézettnek (embernek, állatnak) feje felett háromszor megforgatja; azután megitatja belőle, végül pedig a szeméin kezdve megmosdatja, vagyis megkeni vele egész testét.

A *szemverés gyógyítására* használatos a környéken még néhány más eljárás is: Iváncan annak a ruhájából szereznek egy darabot, akinek a

szeme feltevések szerint megártott az állatnak és azzal megfüstölik a megigézett állatot. (Nekem ezt az eljárást borjú gyógyítására mondták, azonban bizonyára embernél is alkalmazzák.) — Viszákon az *alamármadár* („aranymáringó”) fészket főzik meg (t. i. sokféle fűből készíti a fészket az aranymáringó) és a főzettel a megigézett gyereket lemossák és megitatják.

A gyermek növekedését is többféle szokás és hiedelem kíséri; legfontosabb életnyilvánulásaiból következtetnek a jövőre; igyekeznek előmozdítani, hogy hamarosan megtanuljon járni, beszélni és hogy majd becsületes, munkás ember váljék belőle.

Azt tartják, hogy nem nő a kisgyerek, ha valaki átlépi; ha ez esetleg mégis megtörténik, akkor az illetőnek vissza kell lépnie. Azon a napon sem nő, amikor „kis öreg”-nek mondják.

Ha a csecsemőnek hamar jön meg a foga, úgy ez azt jelenti, hogy hamarosan másik gyerek is fogja követni.

Hogy könnyen és hamar tanuljon meg járni, újvasárnap („újhold vasárnapján”), napkolte előtt, keresztúton húzzák át. — Annak a gyereknek, amelyik nehezen tanult meg járni, régebben ópiumot hoztak a patikából és azzal kenték meg az inait.

Ha a gyerek nehezen tanul meg beszélni — amit annak tulajdonítanak, hogy anyja eltagadta viselős voltát —, akkor olyankor méltóan neki az ételből, amikor az legjobban forr (de természetesen, mielőtt a gyerekek adják, kihűtik). — Ha a kisgyerek először a papa szót ejti ki, akkor a legközelebbi gyerek fiú lesz; ha azt, hogy „nyanya”: leány.

Első húsételként a kisgyerek lehetőleg halat kap, hogy sohase legyen majd férges.

Ha a kis leánygyereket olyan helyre viszik, ahol még nem volt, akkor ott tűt adnak a kezébe, hogy majd jó varró legyen; fiúgyerekek fejét. — Hogy a gyerekből majd tolvaj ne legyen, egy éves kora előtt nem metszik le a körmét (az anya szokta leharapdálni) és a haját sem vágják le.

Mikor a leánygyerek első haját lenyírják, ebből a hajból egy csomót kerécsapába tesznek, hogy majd hosszú haja legyen.

A gyerek első ingét nem szabad megfoltozni, mert akkor majd mindig rongyos lenne.

Az első kiesett fogukat a gyerekek fel szokták dobni a kemence hátára és háromszor elmondják: „Egér (vagy *cicicica* „denevér”), adjá vasfogat, én is adok csontfogat!”

*

(*Deutscher Auszug.*) Verfasser bietet Bräuche und Aberglauben, die in Rábagyarmat mit der Erziehung und Körperpflege des Kindes verbunden sind, darunter abergläubische Schutzmassnahmen gegen Zauber, bösen Blick. Moór Elemér.

.....

NÉPI SZÖVEGEK.

A pásztör és a kégyó.*

Vót éccer egygy pásztör. Legéltetté nyáját az érdő szélén. Valami füstöt látott, Menyén, hogy nezzé meg, hogy miféle. És meglátta egygy fa alatt tűz van, egygy kégyó a fán. A kégyó asz mőnta neki: „Mēncs meg, te pásztör, a veszéjtől, mert örökös böldoggá teszlék.” A pásztör ekkör asz mőnta: „Hogy mēncselék meg téged? Te engem megeszél.”

* Elmondta *Timár Károly* 10 éves csángó-fiú Gyimesfelsőlokon; Ugra-patakában, 1932 nyarán.

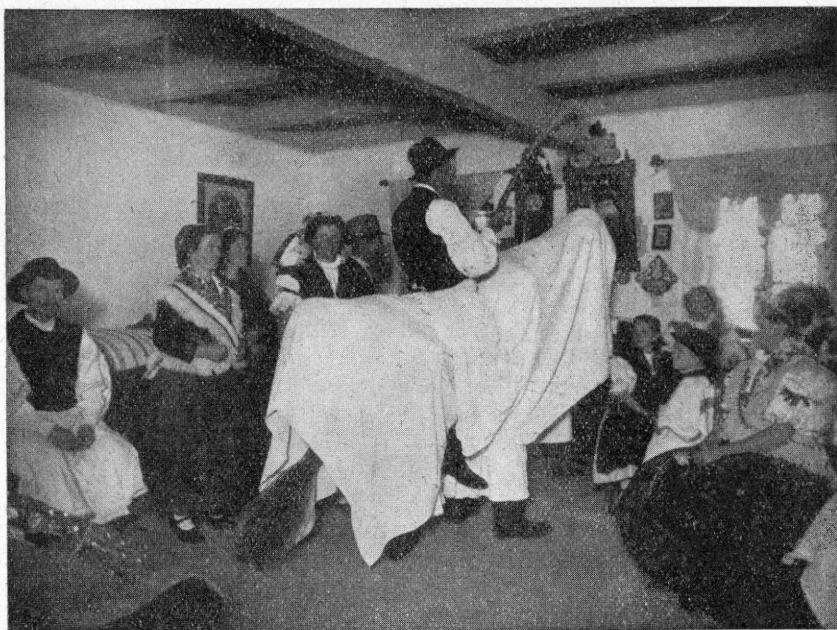
A kégyó asz mōnta: „Ne fēj semmit, nem nyōlok hēzzád, csak hozz egy karót, nyúccs fél a fára, azon én lemenyék.“ A pásztör ugy es tett. Karót hozott. Mikor odanyútotta a kégyó lemászott és akkor rējákandarodott. A pásztör jājgatni kezdett és asz mōnta a kégyó: „Ne fēj semmit, csak vigyél, ahová én mōndom.“ Mēnték. Mikor egy kōsziklához érték, egy lik vót bé a kōsziklába. Akkora kégyók vótak a likba, mind egy tōke. Asz mōnta a pásztör: „En idē nem menyek bé, mērt ezek megesznek.“ A kégyó nekik szōlott a többi társainak és min fēreálottak. Mikor beérték a kōszikla fenekébe, ot vót a tizenkétfejű sárkán. Asz mōnta a pásztörnek: „Honnan hozod, te pásztör, az én fījamat?“ A kégyó asz mōnta: „A veszéjtől mēntett meg.“ A sárkán kínálta arannyal, ezüstel. gyémántal, amennyét él tud vinni, de neki nem kellett, hanem asz mōnta: „Nekem egyeb nem kēl. Egy kicsi furujaszót engegy bé a szájomba“ (= fűjj be a számba). A sárkán nem akarta. De asztán még es beléfűjt a szájába és akkor asz mōnta neki a pásztörnek: „No, te pásztör, te fűvel, fával, mi van, mindennél tucc beszélgetni.“ És akkor adott aranyat, ezüstet, gyémántot, mennyit él tudott vinni. A kégyó kikéserte a kōszikla likon és akkor asz mōnta a pásztörnek: „No, te pásztör, ha valakinek megmōndod, akkor a kopōrsót csináltazsd meg, tedd belé a fél lábodot; akkor meg leszél hālva.“ A pásztör elmēnt a nyájaihoz. Nyájai mint fekűtték. Vót három kutýája. Egy nagy kutya két kējkiwēl. Az egyik kutýakōjök mekhammantotta magát (= ugatni kezdett) és asz mōnta a naty kutýának: „Vigyázni kēl, mēr jön a farkas.“ A nagykutya asz mōnta: „No csak jōjön, két csonka fogam van, többikēt mint farkasbōrbē hattam, de eszt es az övėbē hagyom.“ De esz már értettē a pásztör. Pásztör elmēnt a gazdájához és asz mōnta neki: Már elégēt pásztōrkottam, fizessen ki, házasodom meg.“ Gazdája adott egy kancát csitkájával és egy lovat. A pásztör mekházasodott. Amint mekházasodott, azután eszibe jutott a feleséginek, hogy rég nem jártak az apjáéknál. Kellenē süssenēk valami sütemēnyt, elmennyenēk az apjáékhoz. Az a pásztör, amējik pásztör vót, felűlt a kancájára, mēr gyilkos (= hamis) vót és a feleségē nēm mekhammantotta magát. A felesége felűlt a lóra. Amind mēnték, csitkō elmaratt. Nyerített az annyának, hogy várja meg. Az annya asz nyerítettē vissza: „Há én hogy várjalak meg, mikor én a gazdámot es viszem, még a pakkot es; te nem tucc lábon járnī, ahogy én?“ A pásztör mekkacakta magát. A felesége kesztē mondani, hogy mit kacagott. A pásztör nem akarta megmōndani, de osztán még es asz mōnta a feleséginek: „Akkor én mekhalok.“ Feleségē meg es csináltatta a kopōrsót, ahogy haza mēnték. De akkor még nem mōnta vót meg. Amint hazamēnték, belélépēt a fel-lábával a kopōrsóba és a kōkis felszōkött a küszėb tetejire és asz kuku-rigōlta: Hēj, te be bolond vagy. Nekēm kilēnc feleségem vagyon, mind a kilēncnek tudok parancsolni. Te annak az eggynek nem tucc parancsolni? Végy elē ēty kōtelēt, vizēzd meg, kējzēd ütni és mōnygyad: En asz tanultam s esz tudom. Még eccār kējzēd: En asz tanultam s esz tudom.“ Ugy is tett a pásztör. Megvizesztē a kōtelēt, kesztē ütni s eszt mekkesztē mōndani: „En asz tanultam s esz tudom.“ Csak úgy maradott meg a pásztör.

Lejegyezte: *Balogh Ődön.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tréfás lakodalmi játékok Csurgónagymartonban. A lakodalmak ma is eltartanak néhány napig, régen még egy hétig is. Így aztán alkalom kínálkozik unaloműző szórakozások kitalálására, de ez annál is inkább szükséges, mert a muzsikusokat

mélyüket nem árulják el. Csak a játék végén leplezik le magukat a szó szoros értelmében, mert a játékosok nagy lepedőbe burkolóznak. A leghatásosabb játékok a lóvásár, melyben négyen szerepelnek. Két jól megtermett csizmás legényt egymásnak

Tréfás lakodalmi játék: lóvásár. Csurgónagymarton. Gönyey (Ébner) Sándor felvétele.

csak az első két napra fogadják s a lakodalom harmadik napján maga a találékony népi szellem nyilatkozik meg a kiesztelt játékokban. A Kiskúnságban ilyenkor járják a legtöbb tréfás táncot, melyek között régi mestertáncokra (tákcástánc, seprűtánc, tűtánc, susztertánc, gyalogszéktañc stb.) is akadunk.

Csurgónagymartonban eredeti tréfás játékokkal mulattatják a lakodalmas népet, akik vagy a lakodalmasházban maradtak, vagy közben ki-pihenve magukat, visszashállingóztak. A játékot rendezők azáltal is érdekessé teszik magukat, hogy sze-

hátal fordítva összeesavart vászonkendőkkel összekötöznék. Az elöl állónak kezébe rudat adnak s annak végére cserépköcsögöt tesznek, ami a ló fejét formázza; a hátul álló kezében vesszőseprűt tart. Ez a ló farka. Ezután mindkettőt betakarják egy nagy lepedővel s amint lehajolnak, rájuk ül a harmadik legény, aki vásárra viszi az alatta ugráló eladó lovat. Amint a lakodalmasházba bemennek, egy negyedik legény eléjük áll és kezd alkudozni a lóra. Egy más markába csapkodva alkudoznak, az árral mindig lefelé haladva, végül olyan keveset ígér a vevő, hogy a ló gazdája felingerelve, mérgesen fel-

kapja bunkós botját s a ló fejét képező köcsőgre akkorát vág, hogy az összetörik s a ló alatta összerogyik, a lakodalmas nép nagy hahotázására. Erre megjelenik a gólya. Ezt hosszú rúdból készítik, melynek végén a gólya csőrét egy kihegyezett, pirosra festett pálcából alakítják. A fejet rongyokból összepólyázzák és sze-

játszák. Két legény szétterpesztett lábbal közrefogja a harmadikat. A két szélső legény arcát kifelé fordított tenyerével védi, miközben a középső is terpeszállásban, bal kezének mutatóujjával az orra cimpáját ütögeti és dünnögő hangot adva, jobbról balra hajladozik. Ezalatt belebelecsapkod a szélről álló tenyerébe.

Tréfás lakodalmi játék: *gólyajárás*. Csurgónagymarton. Gőnyey (Ebner) Sándor felvétele.

met festenek rá. A rúdra, melyet a gólyázó legény kezében tart, vállkendővel bevarrott lepedőt borítanak. Ez alkotja a gólya testét és szárnyát. A gólya lassan sétálva járja végig a lakodalmasházat; csőrét oda-fenegeti a földhöz, küszöbhez, ajtófélfához, majd a menyecskék hátához, lábához, mire azok tréfálkozva fogdossák hosszú csőrét, arra almát, ugorkát, paradicsomot, paprikát, kenyérdarabot szurkálva.

Harmadik játékuk a dongózás, amit országszerte ismernek, de különösen a Kunságban kedvelik. Ezt hárman

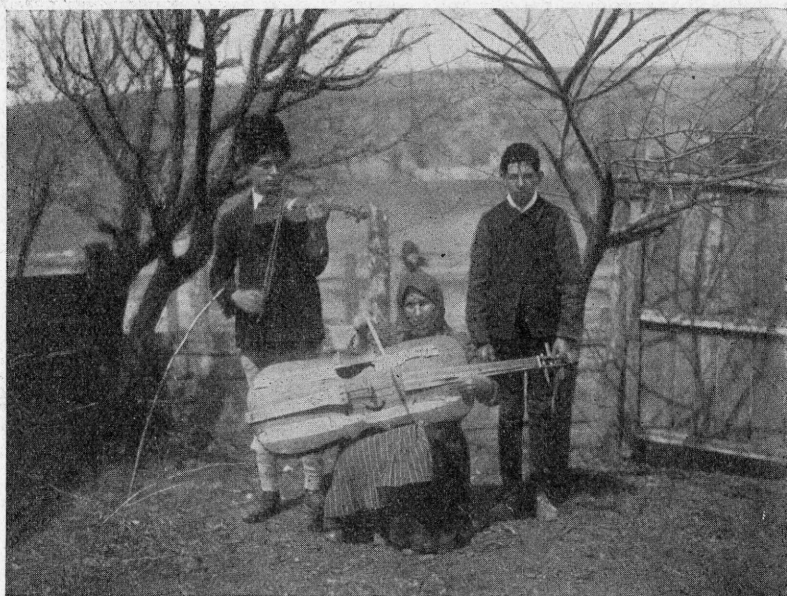
Ezeknek nem szabad előrehajolniuk, csak kinyújtott kezekkel próbálhatják meg a középsőnek bárányszerű süvegét lecsapni, ami igen nehezen sikerül, ha a dongózó ügyesen kapkodja előre a fejét. Amelyiknek sikerül a süveget levágni a dongózó fejéről, az kerül középre dongózni s így folytatódik a játék, míg meg nem unják.

Gőnyey (Ebner) Sándor.

Pótló adatok a Királyfia Kis Miklós meséjéhez. Ez a népmese, melyet Bornemisza 1578-ban, Bercsényi pedig 1709-ben és 1712-ben említ (v. ö.

Ethnogr., 44:160.),¹ nagyon ismerős lehetett a maga korában, mert régi közmondásaink között is szerepel. Így már Baronyai Decsi János 1598-ban, Bártfán megjelent Adagiáiban közli: *Fabula Milesia, Király fia Kis Miklós beszéde* (344). Innen került Molnár Albert szótárának 1611-es kiadásába (az 1604-ben megjelent 1. kiadásban még nincs meg), s tőle vette át Pápai Páriz Ferenc (1708).

nos Bogaton, 1591. böjtelő havának utolsó napján Tatai Istvánhoz írt levele nének egy részletét, melyet Lukcsics Pál talált a Zichy grófi család zseli nemzetségi levéltárában, s a Magyar Nyelv XXVI. évfolyamában (78. l.) közölt. Az idevonatkozó részlet, melynek becsét emeli az a körülmény, hogy időrendben megelőzi Decsi Adagiáit, így hangzik: „Vram megboghjas hogj biptomban

Gróncsa Rózsi zenekara, Csíksomortán. (Domokos P. P. felvétele.)

De népszerűségére még talán ennél is jellemzőbb, hogy misszilis levelekbe is beleszövik. Idézhetem erre Kerekj János

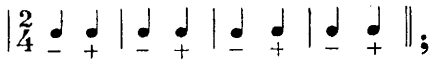
¹ Meg kell jegyezni, hogy előző cikkem beküldése után Solymossy professzor úrhoz kérdést intéztem, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján meg lehet-e állapítani, hogy melyik mesetípusról lehet szó a Királyfia Kis Miklós meséjében. Solymossy professzor úr lekötelező szívességgel azonnal közölte velem, hogy mesénk a „Táltospárba és kanca tejfürdő”-típusba tartozik. Mikorra azonban a nagybecsű cikket elolvashattam, az Ethnographia közvetlen a megjelenés előtt állott, úgyhogy a megjegyzést nem tudtam közölni. E helyet azonban fel kell használnom, hogy Solymossy professzor úrnak előzékenységéért hálás köszönetet mondjak.

kgnek kelletek nagj bozsfagomról es haborufagjmról panaszkodnom, Mert tudom ha akarod Vrunknal könjorges femben nagj fejtsseegben lehecj kjt ha Vram chjelekedel welem, wdeo iartaban *kjraljia kjs Miklojkenth, az mynt gjermekek koromban hallottam bezedben,* megh Igjkezem foglalom, es nem lezek halaadatlan fogla barattja kgnek io töröskedefert...”

Beke Ödön.

A „tekenyögordon”. Nagybőgőhöz hasonló, kezdetleges zeneszerszám, deszkadarabokból összeszegezve. Három húr van rája kifeszítve, gre, dre és ara hangolva. A pallót a húrtartóból növekvő fa tartja, merőlegesen. A húrokat az „ütőfával” ütik és a balkézzel pengetik. Ha az ütött hangot — jellel, a pengetett

+ jellel jelöljük, akkor a csárdásnak ez a kísérete:

a bosztonnak ez:

a polkának ez:

A keserveset nem lehet kísérni, ezért ezt énekkel pótolják. *Grónca Rózi*, 59 éves csiksomortáni asszony monddta, hogy „zenekarával” és ilyen „te-kenyőgordonnal” negyvenöt esztendőn át muzsikálta össze négy falu fiatalságát.

Domokos Pál Péter.

**A „májusfa” megünneplésének leg-
régibb magyar följegyzése.** *Szendrey Zsigmond* „Májfa” c. dolgozatában („Debreceni Szemle” 1932. évf.), amelyre később „A magyar nép-
szokások osztályozása” c. tanulmányában („Ethnographia — Népelet” 1933. évf.) is hivatkozik, azt mondja, hogy a májfaállítás legrégebb magyar följegyzését eddig a kézdivásár-
helyi 1753. évi statútumból ismer-
jük. Engedtessek meg nekem, hogy
fölvívjam a figyelmet egy régebbi
közleményemre („A szabad királyi
városi rangra emelt Debrecen életé-
nek első esztendei”, a „Régi Okira-
tok és Levelek Tára” c. debreceni
havi folyóirat 1906. évf. 1. füzeté-
ben), amelyben egy névtelen, egy-
korú naplóíró följegyzését ismerte-
tem a Debrecenben, 1699-ben meg-
tartott májusfaünnepélyről. A föl-
jegyzésnek ugyan magyar néprajzi
szempontból kevés értéke van, mert
a májusfa debreceni ünnepélyének
szereplői nem magyarok, hanem kül-
földi származású császári katonák,
franciayelvű vallonok, akik akkor
Debrecenben és vidékén voltak el-
szállásolva, mégis érdemesnek tar-
tom újabb ismertetésére, mert két-
ségtelen, hogy addig is, amíg régebbi
adalék nem jelentkezik, a májusfák-

ról szóló magyarországi följegyzések
sorában ma ezé az első. A föl-
jegyzés egyébként így hangzik:

„Die 5. Maji Ao 1699. Szoboszlai
quartélyosok Marsigli Regimentjéből va-
lók, többnyire mind *franciák*, a májusi
zöldfák alkalmatosságával nagy mester-
ségesen *táncoltanak*. Sokan egymásután,
edgyik a másiknak kardgya vagy spa-
déja végét fogván, hol magokat, mintt
mikor a *sövént* fonnyák, a megfogott
kardokkal által meg által fonván, hol a
kardok alatt által fordulván, hol a kar-
dokat földig letévén és azokon egymás
után által lépdesvén, hol a legelsőkjre,
aki középben megállott köröslén körül
a kardokat a nyaka táján egymásra rak-
ván és azt a földig lebecsátván, a azon
középsőt, akit Capitánnak neveztek, a
kardokon felvén és véle kerülve, egy
kevéssé táncolván, ismét a földre le-
becsátottak, ismét magokat róla, mint
egy oszloprul a kötelet letekervén, uj-
jabban járták a táncot; de a kardok vé-
git senki el nem bocsátotta; hanem
nagy csuda módon által meg által fo-
rogván, sokáig jádzottanak. Egy tarka
ruhás bolond, akit Cortisánnak szoktak
hívni, igen hamis tüzrül pattant fi volt
közöttök. Magyarul is tudott egy keve-
set. A Capitánnak minden jeladása csak
ez volt: ha!”

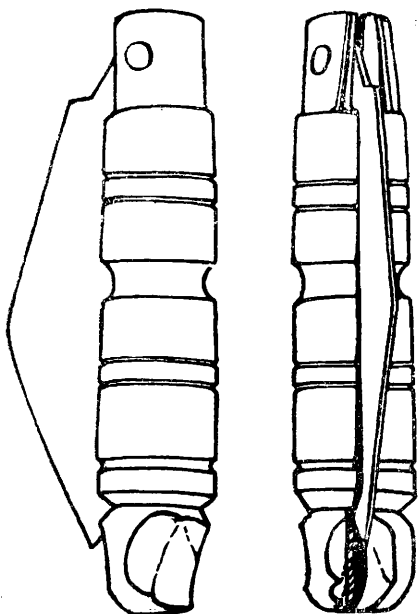
Ez eddig van. Harminc évvel kés-
őbb Debrecenben kvártélyozó *német*
katonák is tartottak májusfaünnepet.
A város házi pénztárának 1728. évi
számadásában találtam ugyanis ezt
a kurta, szűkszavú följegyzést:

„Die 2. May. A *majálsif*knak felásá-
sáért discretio 7:20 frt.”

Zoltai Lajos.

A bugylibicska castratiója. Ami-
kor a bugylibicska még divatban volt, fa-
lusi, tanyasi fiúgyereknek „krajcáros
bugylit” hoztak a vásárból „vásárfiának”.
Az ajándéknak azonban a gyerek nem
sokáig örülhetett, mert voltak vidékek,
ahol erővel is elvették tőle és „kiherél-
ték”. Ez a művelet abban állott, hogy a
bugyli fanyelének gombos végét lefarag-
ták. Mindenki, aki részes volt a „heré-
lésben”, vágott rajta egyet. Néha a gom-
bot egészen hegyesre faragták, mint a
kappan taréját. Az ide mellékelt rajzon
ilyen „herélt bugyli” kétoldali képe lát-
ható.

A szokásnak utánakérdezve, Kiss Lajos t. Barátom, a Szabolcsvármegyei Múzeum igazgatója, a következő érdekes adalékokat küldötte: Hódmezővásárhelyen leginkább tréfából és akkor „hőgyőzték meg” a bugylit, ha gazdája valahol otfelejtette. Ezzel mintegy figyelmeztették, szoktatták, hogy kinek miye van, arra jobban vigyázzon. Nyiregyházán úgy „herülték” a bugylit, hogy maga a tulajdonosa vágott a nyél vé-

gére, talpába valamely ismertető jelet. Paszabon nagy sértés volt a herülés. Mégis, számtalan esetben megtörtént, hogy az új bugylit valamely ürüggyel tulajdonosától elkérték és a fogóvégéből egy darabkát lenyisszantottak. Nyírszállásön azért herültek, hogy a bugyli el ne vesszen, vagy mint mondták, *kilökték a t...t, hogy el ne csavarogjon.*

Nagyon leköteleznének a t. Olvasók, ha ennek a szokásnak előfordulására, gyakorlására és értelmére vonatkozó adalékaikat hozzám beküldenék.

Madarassy László.

Az „agos” (szőrösen született) gyermek megfőzése. Gyakori eset, hogy a csecsemő két hónapjának betöltése után hirtelen „visszaesik”, nem fejlődik, sápadt, sovány lesz, mindent jól eszik, de látszatja nincs, testét szőrök borítják. A szé-

kelyszáldobosi néphit szerint az ilyen gyermekben „gonosz” van, mert az anyja terhes állapotában disznóhoz vagy kutya-hoz, vagy valami más szőrös állathoz hozzárugott s ezért kötött magzatába a gonosz, amit ha ki nem űznek belőle, akkor az ilyen gyermek bélpoklos lesz. Mert az ilyen gyermeknek nemcsak testfel-színe, külső bőre szőrös, de belseje is (bele) tele van apró szőrökkel, amelyek a bevett táplálékot mind elvonják a testtől s felemésztik; ez az oka, hogy a gyermek csak senyved, sínylődik, de nem fejlődik semmit. Az ilyen „ag”-gyermeket 6 hónapos kora előtt meg kell gyógyítani, vagyis „meg kell főzni”, mert később már nem lehet rajta segíteni és elpusztul.

Az „ag”-gyermek megfőzése a következőképen történik: Az anya 9 különböző ismerősétől — anélkül, hogy annak célját elárulná — kér 9 orsót, de az adományt nem köszöni meg. A szobába visz egy szitát és egy fejszét, s elhívja a „tudós asszonyt”. Tehát csak hárman vannak a szobában: az anya, a tudós asszony és az „ag” csecsemő. Tűzet rak a tudós asszony, a tűz fölé üstben vizet tesz. A tűzre rakja egyenkint a 9 orsót és azokat elégeti. Az üstben megmelegedett víznek egyik részéből fürösztővizet készít a fürösztőteknőben. Előveszi a szitát, abba jobb keze három ujjával az elégett 9 orsó hamujából háromszor egy-egy csomó hamut dob és a szitát két keze hátával (tehát kifordított kézzel) fogva, beleszitalja a hamut a fürösztővízbe. Az így teljesen elkészített fürösztővízben füröszt meg a tudós asszony a gyermeket ilyenképen: Az anya kezébe veszi a fejszét, azt felemelve, a ház (szoba) egyik sarkával szembeáll, — tehát háttal a fürösztésnek. A tudós asszony felveszi a meztelen csecsemőt, azt az üstben párolgó víz fölé tartja, ott forgatja, „főzi”. Ekkor azt kérdi az anya: „Mit főzsz asszony?” Feleli a tudós asszony: „Agot agból, agból éfiját.” Erre az anya fejszétét teljes erejével belevágja a szoba szögletének földjébe (vagy padlójába). Ek-

kor a tudós asszony a gyermeket a fürösztővízhez viszi, egymásután háromszor gyorsan megfürösztözi. Most az anya a szoba második sarkába megy és ismét felemeli a fejszét (mint előbb), a tudós asszony a csecsemőt a párolgó üst fölött újból (mint előbb) megfőzi, az anya pedig ismétli az első szövegetben elmondott mondást és fejszecsapást, a tudós asszony szintén az ő eljárását. Ezt az eljárást háromszor ismétlik meg, ugyanolyan módon, mint legelőször, tehát a gyermeket kilenceszer fürösztözi meg a tudós asszony, de kilencedszer nem vízben, hanem édes tej-

ben. Ha a kilencedik fürösztésnek is vége és a gyermeket jól megtörölve, felöltöztették, meg lehet győződni arról, hogy a kúra használt, azáltal, hogy a fürdővizet tiszta rongyon átszűrjük s a rongyban rengeteg menyiségű apró szőröcske marad vissza, amelyek a gyermek testéről és testéből távolodtak el. Ha ez nem volna tapasztalható, úgy a kúra nem sikerült, de kilenc nap múlva megismételhető a „főzés”.

(Elmondotta: Nyáguj Györgyné Eröss Zsuzsa 70 éves tudós asszony Székelyszáldoboson, 1934 augusztus 13-án.)

Lejegyezte: László Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

Testi e documenti per la Storia delle Religioni (5. sz.: Val. Papesso: *Inni dell' Atharva-Veda*, 1933, XV + 205 l.; 6. sz.: Giuseppe Furlani: *Il poema della Creazione Enuma eliš*, 1934, 126 l. Mindkettő fordítás bevezetéssel és jegyzetekkel; Bologna, N. Zanichelli.) Raff. Pettazzoni, a római egyetem világhírű vallástörténésze, 1921-ben (akkor még mint bolognai professzor) indította meg *Storia delle Religioni* c. nagyfontosságú könyvsorozatát. Ebben a hatalmas vállalkozásban, melynek legszorgalmasabb munkatársa mindenesetre maga volt a páratlan munkabírási, kitűnő szerkesztő (1. köt.: Zarathustra-vallás; 3. k. Ógörög vallástörténet; 7. k. IMisteri; 8. k. Gyónás I. k.: a primitíveknél), a 6. és 9. kötet G. Furlani, firenzei professzor babylon-asszír vallástörténetének két részét (1928—1930), míg az 5. k. Carlo Formichi professzor tollából egy *Il pensiero religioso nell'India prima del Buddhismo* című összefoglalást (1925) adott. Magát a vállalkozást 1925-ben mint első szerencsés kiegészítés a *Studi e Materiali di Storia delle Religioni* címen megindított nemzetközi folyóirat követte, amely most (már 10. évfolyamában) nemcsak utolérte, de sokban túl is szárnyalta két idősebb európai riválisát: a *Revue de l'Histoire des Religions*-t és az *Archiv für Religionswissenschaft*-ot. De Pettazzoni genialitása 1929-ben még egy további, t. i. a fentírt címmel jegyzett „Lese-

buch“-sorozatot is szükségesnek látott inaugurálni s azóta a kritika, szinte osztatlan tetszéssel, ennek is már 6 kötetét üdvözölhette.

Mindezt talán, mint az olasz tudományosság tüneményes előretörésének fényes tanujelét, annál kevésbé volt felesleges *általánosságban* is a vallástörténeti kérdések iránt érdeklődő magyar közönség figyelmébe ajánlunk, minél jobban belénkidegződött a német tudományon való orientálódás szokása. Akiknek a nyelv nem jelent akadályt (és azok száma újabban örömdetesen megnőtt), valóban: az említett sorozatok bármelyik kötetét bátran használhatják fel, mint kitűnően megírt, up to date tájékoztató és (nem utolsó sorban, mint) feltűnően olcsó összefoglalásokat. Ami különösen a címben írt legutóbbi munkát illeti: Papesso kötete — a két legfontosabb szanhitá ellentéttségnek megfelelően — pendantja az *Inni del Ríg-Veda* címen ugyanitt (2. és 4. sz.), ugyantőle kiadott két füzetének és a három együtt képezi (egyelőre) a fő sorozat vedisztikus-brahmanisztikus vallástörténetéhez kiadott dokumentumokat, Furlani a saját babylon-asszír vallástörténelméhez adta ki a legnevezetesebb mezopotámiai teremtési eposzt. Míg azonban Papesso csak (mintaszerűen csoportosított és feldolgozott) szemelvényeket nyújt a varázsigék védájából (amint a vallásos himnuszokéból is adott), ad-

dig Furlani egészében fordítja és magyarázza a Marduk felemelkedéséről szóló héttáblás eposzt, amelynek a világ- és emberteremtés tulajdonképp csak másodlagos epizódja, ami természetesen eredendő értékkülönbséget jelent a két kiadvány közt (a Furlani-féle mintha másban is felülmúlná a különben szintén nagyon gondos társát). Abban meg egyeznek, hogy mint fordítás, egyik sem úttörő: az Atharva-Védának a régibb R. Griffith-féle (1916^a) és az újabb W. D. Whitney-C. R. Lanman-féle teljes fordítások mellett több részfordítása és kivonata, az Enuma eliš-nek pedig egyenesen sok francia, angol, német fordítása van (legismertebbek az Ungnad, Landsberger, Ebeling, EA. Wallis Budge-félék stb.). Mindemellett mintaszerű tájékoztatás, avatott jegyzetek, kiváló áttekinthetőség, elsőrangú tipográfia nemcsak az olasz, hanem az idegen és nemcsak a nagyközönség, hanem a másszakbeli kutató számára is határozott értékpluszt jelentenek az eddigi feldolgozások mellett. S ezért ajánljuk őket bátran azoknak a népkutató szak társainknak figyelmébe, akik általában teremtésmítoszokkal, primitív elbeszélő költséssel, illetőleg egyes varázsigék historikumával, a varázsos és vallásos formulák átmenetével (határesetek) stb. foglalkoznak.

Marót Károly.

A finn-ugor társaság könyvkiadási tervszete. (Artturi Kannisto, Das Publikationsprogramm der Finnisch-ugrischen Gesellschaft. Különlenyomat a Mémoires de la Société Finno-ougrienne LXVII. kötetéből.) A szerző a finn-ugor s vele rokonnépek nyelvészeti és néprajzi anyaggyűjtésének történetét s egyben a jövőd munkálkodás tervszetét írja le. Mindkét esetben csak a finnországi munkálkodásra terjeszkedik ki. Az elején, anyagiak s emberek hiányában, inkább csak a véletlen játszott szerepet. Lényegesen változott a helyzet az 1883-ban megalakult finn-ugor társaság működése nyomán. Sajnálattal jegyzi meg azonban a szerző, hogy az így gyűjtött anyag jó része máig publikálatlan s igen gyakran maga a gyűjtő sem érte meg anyaga közzétételét. Ez természetesen megnehezítette a munkát, mert másnak kellett magát az anyagba beledolgozni, mint ez nálunk is történt a Reguly hagyatéka

esetében. Ezért a társaság minden alkalommal arra törekedett, hogy az erősen felgyülekezett anyagot azonnal kiadhasssa. 1930-ban változott a helyzet s a nagyobb állami támogatás lehetővé tette, hogy több munka napvilágot láthasson, s hogy ez a munka most már rendszeresen tovább folyhasson. Ezekre a munkákra nekünk, magyar néprajzzal foglalkozóknak is igen nagy szükségünk van, mert a velünk rokon népek néprajzának gazdag kincsesházát tárják fel s lehetővé teszik az összehasonlító munkálkodást és ezzel a szellemtörténeti kutatás kimélyülését. Szendrey Akos.

Arany János ritmustana. (Lányi Ernő tanulmánya a budapesti m. k. áll. Bolyai-reáliskola 1933/34. évi Értesítőjében.) Arany Jánosnak a magyar versidomról intuítióval megállapított tételeit igazolja a mai tudomány módszerével. A teljes szakirodalom ismertetése után bő példatárral kimutatja, hogy a magyar versritmus keletkezése teljesen független a dallamtól; a szótagszámlálás, hangsúly és szünet mind későbbi fejlemények. S beszédünk akkor ritmikus, ha az egy mással páronként összetartozó és logikailag összefüggő részekre tagolódik. Ez a magyar versritmus. S ezzel megadja a ritmus definícióját is: a művészi anyagnak olyan elrendezése, amelyben alkotó elemei szabályos változatossággal ismétlődnek. Mintája a minden elfogultság nélkül dolgozó és minden tudományos forrást felhasználó kritikai munkának. Szendrey Akos.

A bécsi Képes Krónika, mint viselettörténeti forrásmunka. (Gróf Zichy István: A Képes Krónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból. Budapest, 1934. 19 old. Kny. a Petrovics Elek Emlékkönyvből.) Szerző a XIV. században készült Képes Krónika miniatűrjeit viselettörténeti szempontból veszi vizsgálat alá s arra az eredményre jut, hogy Magyarországon Nagy Lajos korában kétféle viselet között tehetünk különbséget. El lehetett terjedve a kor olaszos viselete, de emellett viseltek „keleties jellegű ruhákat s ezeket legalább is a nemzet előkelő osztálya nemzeti viseletnek tartotta”. Minket elsősorban az utóbbi érdekel. Szerző keleti viselet elemnek tartja az ábrázolt kaftánszerű, egybeszabott, áthajtos, elől vagy oldalt

záródó felsőruhát, amelyek szabásához a XVII. századi dolmányok is hasonlítottak és a prémes süvegeket. Fontos még az a megállapítása, hogy a keleti viseletben ábrázolt alakoknak „bő és masszáru lábbelijük” van (bizonyosan ráncostorkú, vagy ráncosszáru csizma!), nem olyan, mint amelyet a korabeli olaszos öltözékekkel viselni szoktak. Az a gyanunk, hogy az ábrázolt, derékon alul ráncokba szedett felsőruhák a mai földrosalj zekékhez (*Magy. Népr.*, I. 408.) és ködmönökhöz hasonló ruhadarabok voltak, mely utóbbit a XVIII. század derekán a moldvai és prútmenti csángók még bokáig erőn viseltek (*Magy. Népr.*, I. 419.). Ha ez így van, akkor valószínű az is, hogy a ködmönök és zekék, amelyekkel minden valószínűség szerint a bolgár-törökség révén ismerkedtünk meg, ezekkel a XIV. századi ruhadarabokkal szoros összefüggésben vannak. A prémes süvegeknek is megvannak a nép között az analógiái. Szerző megállapításaiból kiindulva felvetjük még azt a kérdést, hogy a tárgyalt XIV. századi viseletet mennyire lehet csak az előkelő osztályokhoz kötni. Nagy Lajos korának nyugati olaszos viselete a nép között semmiesetre sem lehetett meg. A délorosz sztyeppékről magunkkal hozott ruházatunkat pedig ebben a korban még nyomatékosan viselhették, amit bizonyára a kúnok fel is frissítettek. Ke-

leti ruhadarabokat viselt a nép, ez pedig formában alig különbözhetett a nemesi viselettől, csak kivitelben, színben, ki-dolgozásban (például selyem helyett bőr stb.). Így a miniátor által ábrázolt főurak viseletét durvább formában joggal vonatkoztathatjuk a népre is.

Gunda Béla.

A csökmői sárkány históriája. (Írta: Dömötör Sándor. Különlenyomat a Debreceni Szemle 1934. évfolyamából.) Alapos forrásismerettel készült eredetkereső mondatanulmány. Célja, hogy egy valóban megtörtént esemény mondává alakulását bemutassa. A valódi mag felkutatása után tehát a közlések időrendben való felsorolásával pontosan megállapítja a megtörtént eseményhez tapadó fejlődéseket, s ezzel nemcsak hasonló tanulmányok megírásához nyújt követendő módszert, de rámutathat a magyar nép játékos kedvének lelki irányítására is.

Szendrey Akos.

Balog István egykorú Karagorgye-drámája. (Írta: Waldapfel József. Különlenyomat az Egyetemes Philológiai Közlöny 46—48. évfolyamából.) Érdekes adalékot közöl a kánai megnyezőhöz. Egyéb részeiben a magyar színjátszás történetét s a szerb folklort érdeklő összehasonlító irodalomtörténeti tanulmány. Szendrey Akos.

NÉPRAJZI HÍREK.

Néprajzi tanszék a budapesti egyetemen. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter a hazai néprajzi körök régi óhajtatásának tett eleget akkor, mikor a Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen a nyár folyamán a magyar néprajznak tanszéket állított. A tanszékre Magyarország kormányzója júliusban kelt kéziratával nyilvános rendes tanárrá szigethi Györfy István dr.-t, nemzeti múzeumi igazgatót, tudományegyetemi magántanárt, a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagját, választmányi tagtársunkat és kiváló munkatársunkat nevezte ki.

A néprajz új egyetemi magántanára. A vallás- és közoktatásügyi mi-

niszter Bálint Sándor dr. egyetemi tanársegédnek a szegedi Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti, nyelv- és történelemtudományi karán *Az alföldi magyarság néprajza, különös tekintettel Szeged népére* című tárgykörből egyetemi magántanárrá történt kiegészítését jóváhagyóan tudomásul vette s őt ebben a minőségében megerősítette.

A néprajz a pécsi egyetemen. A néprajzi tudomány végre a pécsi egyetemen is szóhoz jutott. *Lam-brecht Kálmán dr.* nemzeti múzeumi könyvtárnok, c. egyetemi nyilvános rendkívüli tanár, választmányi tagtársunk és munkatársunk, mint megbízott egyetemi előadó a pécsi tudományegye-

temen ősz óta tárgyi néprajzi előadásokat tart, egyidejűleg az ottani egyetemi néprajzi intézet megszervezésén is fáradozik.

A szegedi néprajzi tanszék és néprajzi intézet sorsa. A szegedi tudományegyetem néprajzi tanszékénck nyilvános rendes tanára, *Solymossy Sándor dr.* korhatárának elérése következtében, június végével nyugalmába vonult. Úgy értesülünk, hogy helyét a kormány nem óhajtja betölteni és számolni kell a tanszék megszüntetésével. Tovább működik azonban, legalább egyelőre a tanszék mellé szervezett Néprajzi Intézet, hogy a körülbelül 500-kötetes szakkönyvtár, a kutatóhelyiséggel együtt a tudományos érdeklődés számára hozzáférhető legyen. A Bölcsészeti Kar, mely az Intézet további fönntartása mellett döntött, az Intézet igazgatásával *Sik Sándor dr.* nyilvános rendes tanárt, vezetésével pedig cs. *Sebestyén Károly dr.* és *Bálint Sándor dr.* magántanárokat bízta meg.

A néprajz a magyar egyetemeken. Egyetemeken a néprajzból és segédtudományaiból az 1934—35. tanév első felére a következő előadásokat hirdették: Budapesten, a tudományegyetemen *Györffy István dr.* nyilvános rendes tanár „Bevezetés a néprajzba“, heti 3 órában, „A táplálkozás“, heti 2 órában, „Magyar néprajzi gyakorlatok“ (kezdőknek!), heti 2 órában, „Magyar néprajzi gyakorlatok“ (haladóknak!), heti 2 órában; *Solymossy Sándor dr.* nyug. nyilvános rendes tanár „A magyar népbalada“, heti 2 órában; gróf *Zichy István dr.* magántanár „A magyarság eredete és kialakulása“, heti 1 órában; *Hézszer Aurél dr.* magántanár „Népeségföldrajz“, heti 2 órában; *Bartucz Lajos dr.* magántanár, megbízott egyetemi előadó „Általános embertan“, heti 3 órában, „A föld népei és emberfajtái“, heti 1 órában, „Magyarország antropológiája“, heti 1 órában, „Az antropológia története hazánkban“, heti 1 órában, „Embertani gyakorlatok kezdők részére“, heti 2 órában, „Embertani gyakorlatok haladók részére“, heti 3 órában. — Debrecenben *Ecsedi István dr.* magántanár „Magyarország Dráva—Száva-közének és

a magyar tengerpartnak földrajza és néprajza“, heti 2 órában. — Szegeden cs. *Sebestyén Károly dr.* magántanár „Néprajzi vázlat az európai népekről“, heti 2 órában; *Bálint Sándor dr.* magántanár „Szegedvidéki folklore“, heti 2 órában. — Pécsen *Lambrecht Kálmán dr.* c. egyetemi rendkívüli tanár, megbízott egyetemi előadó „Tárgyi néprajz“, heti 5 órában.

Változások a Néprajzi Múzeumban. Az új múzeumi törvény — az 1934. évi VIII. törvénycikk — a „Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára“ elnevezést megszüntette és helyette a „Néprajzi Múzeum“ elnevezést iktatta törvénybe. Egyúttal a Néprajzi Múzeumot a „Magyar Történeti Múzeum“ keretébe osztotta, illetve annak főigazgatósága alá helyezte. — *Bátky Zsigmond dr.* nemzeti múzeumi igazgató, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának igazgatója, miután szolgálati idejét kitöltötte, június végén saját kérelmére nyugalmába vonult, mely alkalommal, rendkívüli érdemeinek elismerésül Magyarország kormányzója őt a nemzeti múzeumi főigazgatói címmel tüntette ki. Ugyanekkor a kormányzó *Madarassy László dr.* nemzeti múzeumi igazgatót a Néprajzi Múzeumhoz osztályigazgatóvá kinevezte. A Néprajzi Múzeum tisztviselői létszámában a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter *Viski Károly dr.* múzeumőr I. osztályú múzeumőrré a VII. fizetési osztályba, *Gönyey Sándor dr.* múzeumi főtisztet I. osztályú múzeumi főtiszté a VII. fizetési osztályba, *Szendrey Ákos dr.* napidíjas gyakornokot pedig múzeumi segédőrré a X. fizetési osztályba kinevezte.

Néprajzi társulat alakult Hódmezővásárhelyen. Mint *Wiener Tibor dr.* tagtársunk értesít, a nyár folyamán, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének kötelékében, mint annak egyik alosztálya, megalakult a „Hódmezővásárhelyi Néprajzi Társaság“. A *Wiener Tibor dr.* elnöklésével működő társulat az ősz folyamán már élénk tevékenységet folytatott, a városháza közgyűlési termében ismeretterjesztő előadásokat tartott, helyi népdalokat és kerámiai emlékeket gyűjtött, továbbá tanfolyamot szervezett az egykor híres, nevezetes

hódmezővásárhelyi himnuszok föltámasztására. A társulat legközelebbi programján szerepelnek: mindenfajta hódmezővásárhelyi vonatkozású néprajzi emlékek gyűjtése, jegyzése, rajzolása, fényképezése, pünkösdi hetében nagy néprajzi kiállítás és népdal-estély rendezése. *Plóhn József* háromezer darabból álló hódmezővásárhelyi tárgyú néprajzi fényképgyűjteményének fokozatos kiadása, *Wiener Tibor dr.* ezerhatszáz darabból álló hódmezővásárhelyi cserépedénygyűjteményének tudományos leírása, *Péczelly Attila dr.* ötszáz darabból álló hódmezővásárhelyi népdalgyűjtésének kiadása.

„**Magyar Bokréta Szövetség**”. A budapesti „Gyöngyös Bokréta” elhatározó, nagy sikere nyomán alakult a magyar népművészet minden ágának országosan való ápolására. A Magyar Bokréta Szövetség az ország területén működő helyi bokréta alapszabályszerűen is megalakult országos szövetsége, vagy mint a beköszöntő mondja: *az ország bokrétaja*, mely hivatva van a népművészeti irányú népi tevékenység, szokások, játékok, táncok rendezése terén irányt mutatni, összhangot teremteni, fegyelmet gyakorolni, az ezen a téren már is mutatkozó túltengést, zűrzavart megakadályozni. Miután a Szövetség a vallás- és közoktatásügyi miniszter erkölcsi támogatását is megnyerte — egyik hőles és határozott hangú rendelete például a tanfelügyelőségek útján utasítja a tanítókat, hogy a népi csoportok népművészeti irányú foglalkoztatását csakis a

Magyar Bokréta Szövetség munkaterve alapján tegyék —, legutóbb a Magyar Néprajzi Társaságot, mint a néprajzi tudománnyal foglalkozó szakemberek leghivatottabb testületét kereste meg, hogy a Szövetséget, fennebb vázolt működésében szakszerű tanácsaival intezményesen támogassa. A Magyar Néprajzi Társaság választmánya a Szövetség megkeresését megtárgyalva, mindezelőtt üdvözölte a Szövetség azon elhatározását, hogy a magyar néprajzi értékek gondosabb megóvása céljából a Társasággal, illetve a Társaságon keresztül a magyar néprajzi tudomány szakembereivel keres szorosabb kapcsolatot. Határozatában pedig kimondotta, hogy a kapcsolatok formáinak megtárgyalása, illetve megállapítása céljából a Szövetségbe *Madarassy László dr.* főtitkárt kiküldi. Együttal ajánlotta egyelőre *Györffy István dr.* egyetemi nyilvános tanárnak, *Viski Károly dr.* nemzeti múzeumi örnek, *Gönyey Sándor dr.* nemzeti múzeumi főtitkárnak, *Szendrey Zsigmond dr.* reál gimnáziumi tanárnak, *Lajtha László dr.* nyug. nemzeti múzeumi igazgatóörnek és *Szendrey Ákos dr.* nemzeti múzeumi segédörnek a szakértőbizottságba való meghívását.

A Magyar Bokréta Szövetség egyébként havonként megjelenő képeslapot — „Bokréta Lapja” — is ad ki, mely érdekes néprajzi közlemények mellett bőséges kivonatokat ad az „Ethnographia — Népélet” cikkeiből is. A Szövetség munkájának mozgatója és folyóiratának szerkesztője *Paulini Béla* (Budapest, VIII, Szentkirályi-utca 49).

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Nyilvános felolvasóülések 1934. év II—IV. negyedében. Április hó 25-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. (Közyűlés!) Elnökölt: *Czakó Elemér dr.* társelnök. Előadott: *Bartucz Lajos dr.*: A magyarországi avarok fajösszetétele és etnikai jelentősége. (Bemutatókkal.) — Október hó 24-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Solymossy Sándor dr.* alelnök. Előadott: 1. *Heller Bernát dr.*: Góg-Magóg. 2. *Gombosi Ottó dr.*: Műzene és népzene a késő középkorban. — November hó 21-én, délután 6 órakor az Országos Természettudományi Múzeum Allattárának előadótermében. Előadott: 1. *Szendrey Zsigmond*: Népszokásaink eredete és fejlődése. 2. *Kallós Zsigmond dr.*: A székelyek eredete a regősénekekben. — December hó 19-én, délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: *Bátky Zsigmond dr.* Előadott: 1. *Madarassy László dr.*: Hogyan készül a palóc dudu?

(Vetített képekkel.) 2. *Veress Sándor*: A duda, mint hangszer. (*Kukucska János* magyargéci majorgazda, palóc dudás közreműködésével.)

Tagfelvétel 1934. év II—IV. negyedében. Évdíjas tagul: 1. *Aczél Dezsőné dr.*, orvos, Budapest. — 2. *Szóják Róbert*, apátsági gazdatiszt, Szentgotthárd. — 3. *Sztrókay Mária*, gyakorló polgári iskolai tanár, Szeged. — 4. *Pákay Zsolt dr.*, középiskolai tanár, Budapest. — 5. *Szöllősy Géza*, r. t. tisztviselő, Pestszenterzsébet. — 6. *Baross Gábor*, országgyűlési képviselő, Budapest. — 7. *Dostler Gábor*, zene-tanár, Budapest. — 8. *Takács Gyula*, áll. polgári iskolai tanár, Hajdudorog. — 9. *Wiener Tibor dr.*, gör. kel. lelkész, Hódmezővásárhely. — 10. *Csaba József*, jegyző, Nagysákány. — 11. *Hangai Szabó Miklós*, tanár, festőművész, Budapest. — 12. *Brandt Gyula*, áll. gépgyári tisztviselő, Budapest. — 13. *Tóth Sándor* rajz-tanár, Pápa. — 14. *Molnár József*, ref. reálgimnáziumi tanár, Hajdunánás. — 15. *Zsidó Péter*, közs. irodatiszt, Kiskunmajsa. — 16. *Kund Elemér*, miniszteri osztály-tanácsos, Budapest. — 17. *Kelety Gézané*, magánzó, Budapest. — 18. *Koncsok Rózsi*, iparművész, Budapest. — 19. *Körmöczy Mária Alice*, tanítóképző-intézeti tanár, Baja. — 20. *des Echerolles Kruspér Giebertné*, földbirtokos, Füstpuszta. — 21. *Bertalan István dr.*, a budapesti kereskedelmi és iparkamara titkára, Budapest. — 22. *vitéz Kiss Pál*, festőművész, Sárospatak. — 23. *Szabó Kálmán*, magánzó, Budafok. — 24. *Weiss J. Rikárd*, reálgimnáziumi igazgató, Esztergom. — 25. *Karácsonyi József*, káplán, Diósgyőr-Vasgyár. — 26. *Lossonczy István*, nyugalmazott huszárorrnagy, földbirtokos, Tiszaderzs. — 27. *Matolay György dr.*, egyetemi rk. tanár, Budapest. — 28. *Szabó Ferenc*, községi jegyző, Balatonboglár. — 29. *Dózsa Dezső*, tűzészázados, Budapest. — 30. *Engelmann Jenőné*, magánzó, Újpest. — 31. *Rajeczky Benjamin dr.*, gimnáziumi tanár, Budapest. — 32. *Paczolay György*, református lelkész, Tápiószéle. — 33. *Zsindely Ferenc dr.*, magy. királyi kincstári főtanácsos, országgyűlési képviselő, Budapest. — 34. *Ravasz László*, ref. püspök, felsőházi tag. — 35. *Mares Gézané*, középisk. tanár, Kecskemét. — 36. *Unghváry Irén*, tanítónő, Tatabánya. — 37. *Breuer Miklós*, gépészmérnök, Nyirbátor. — 38. *Korpás Emil dr.* tanár, Wien. — 39. *Kiss Árpád*, banktisztviselő, Berettyóújfalú. — 40. *Weinbrenner Rudolf*, mérnök, Budapest. — 41. *Gyulay Mihály*, középisk. tanár, Hatvan. — 42. *Nagy Sándorné*, női pariskolai igazgató, Miskolc. — 43. *Augustin Vince*, orvos, Budapest. — 44. *Varga Sándor Frigyes*, tanár, Szolnok. — 45. *Kerkay József dr.*, leányliceumi igazgató, Nagykánizsa. — 46. *Vándory Dezső*, szfőv. gyógy-pedagógiai igazgató, Budapest. — 47. *Gállos Ferenc*, egyetemi hallgató, Budapest. — 48. *Ifj. Fáy Aladár*, szfőv. ipar-rajziskolai tanár, Budapest. — 49. *Ambrus Béla*, áll. tanító, Kisterenye. — 50. *Féja Géza*, tanár, Budapest. — 51. *Faller Jenő*, bányamérnök, Várpalota. — 52. *Guba Pál*, kegyesrendi tanár, Gyöngyös. — 53. *Csüry Bálint dr.*, egyetemi nyilv. rk. tanár, Debrecen. — 54. *Forgó Akos*, banktisztviselő, Budapest. — 55. *Urbányi Jenő dr.*, főorvos, Szeged. — 56. *Székely Géza dr.*, orvos, Derecske. — 57. *Bige Gyula dr.*, ügyvéd, Derecske. — 58. *Becker Adám*, nyug. min. tanácsos, Budapest. — 59. *Kiss Gábor*, árvaszéki ülnök, Szolnok. — 60. *Fekete Pál*, építőművész, tanár, ipariskolai igazgató, Nyiregyháza. — 61. *baráthi Huszár Károly*, földbirtokos, Vámosmikola. — 62. *Farkas Károly*, ref. lelkész, Welland, Ont. Canada.

Adomány, alapítvány (segély, felülfizetés) 1934. év II—IV. negyedében. *Papp Károly dr.* 1 P. — *Ballai Károly* 50 P. — *Kiss Gyula dr.* 6 P. — *Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete* 100 P. — *Gyula megyei város* 10 P. — *Varga Bálint dr.* 6 P. — *Little Aurél dr.* 50 P. (alapítványkiegészítés!). — *Goszthony László* 4 P. — *Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter* 1650 P. — *Magyar Tudományos Akadémia* 600 P. — *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* 100 P. — *Szőnyi Ödön* 10 P.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: Dr. Madarassy László.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1934. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (F.: Thiering Richárd)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

ÉRTESÍTŐJE

AZ „ETHNOGRAPHIA” MELLÉKLETE

SZERKESZTI
BÁTKY ZSIGMOND

XXVI. ÉVFOLYAM. 1934
(ÚJ ÉVFOLYAM XXI.)

3 TÁBLÁVAL ÉS 128 ÁBRÁVAL

BUDAPEST, 1934
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA

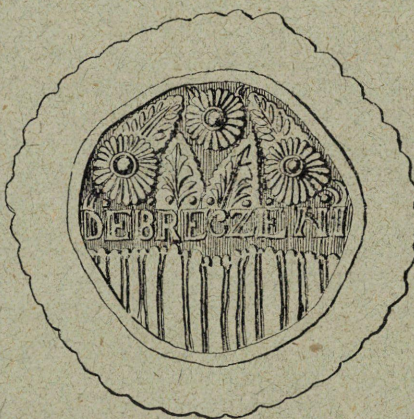
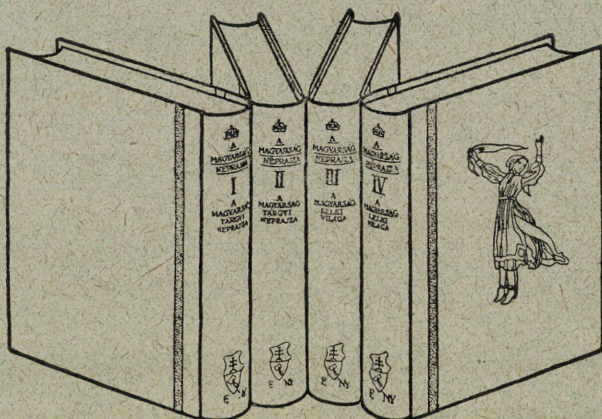
TARTALOM.

<i>Bátky Zsigmond: Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet Közép-Európában</i>	17—26
<i>Bátky Zsigmond: Tiszaháti tőkéskapu (2 á.)</i>	45—47
<i>Bátky Zsigmond: A „kucik” és „pocik” eredetéhez</i>	53—56
<i>Bátky Zsigmond: Három tárgynévmagyarázat (Buglyi-bicska. Cikó. Kunyhó)</i>	108—111
<i>Fekete Béla: Bogárhátú házak Biharban. Boglyás verem Derecskén. A kolompérkerti szőlő csőszháza Derecskén. (4 á.)</i>	101—104
<i>Fényes Dezső: Méhekereső. (1 á.)</i>	104—105
<i>Gönyey (Ébner) Sándor: Ősi fonalvetőeszköz a somogymegyei Szennán. (4 á.)</i>	40—43
<i>Gönyey (Ébner) Sándor: Nagyabajomi kapcások ősi gyapjúkallója. (2 á.)</i>	43—45
<i>Gunda Béla: Tárgyi néprajzi adatok Felső-Borsodból. (31 á.)</i> ..	1—16
<i>Gunda Béla: Teknővájóigány és munkája. (6 á.)</i>	57—60
<i>Gunda Béla: Kaparós és merítőháló. (4 á.)</i>	62—63
<i>Gunda Béla: A magyar kétrúdú szekér eredete és a régi magyar ajoncaszekér. (2 á.)</i>	93—96
<i>Györffy István: Juhtartás és tejgazdaság Kalotaszegen</i>	48—50
<i>Gyutay István: Cséplés Magyarszerdahelyen (Zala m., 2 á.)</i>	35—40
<i>Lükő Gábor: Régimódi méhészet Moldvában. (4 á.)</i>	47—48
<i>Lükő Gábor: Moldvai csángók kendermunkája (1 t.)</i>	96—101
<i>Madarassy László: A szárazmalom „keringő”-je. (5 á.)</i>	51—53
<i>Madarassy László: Palóc duda. (15 á.)</i>	81—88
<i>Seemayer Vilmos: Szemestermények eltartása a Mura mentén. (1 t., 9 á.)</i>	27—35
<i>Seemayer Vilmos: A régi zalai pásztorok dohányzókészsége</i>	61—62
<i>Seemayer Vilmos: Pajtáskertek Nemespátrón (Somogy m., 31 á.)</i> ..	65—81
<i>Seemayer Vilmos: Pajtáskertek Nemespátrón (Somogy m., 31 á.) (1 t., 2 á.)</i>	65—81 89—92
<i>Tagán, Galimdzsán: Baskír gyapjúmunka</i>	105—108
<i>Viski Károly: Szentesi fazár. (4 á.)</i>	60—61
<i>Anzeiger (Deutscher Auszug)</i>	64, 112

A MAGYARSÁG NÉPRAJZA

négy hatalmas kötetét *Bátky Zsigmond, Györffy István, Viski Károly, Solymossy Sándor, Kodály Zoltán, Tolnai Vilmos, Lajtha László, Madarassy László, Szendrey Zsigmond, Bartha Károly, Gőnyey Sándor, Horger Antal, Schwartz Elemér, Zlinszky Aladár* írják.

Mézeskalács u. n. Debreceni.

A teljes mű ára maroquin félbőr-kötésben 80 pengő, megrendelhető havi 4 pengős részletfizetésre is a

K. M. EGYETEMI NYOMDA KIADÓHIVATALÁBAN

BUDAPEST VIII. KER., MŰZEUM-KÖRÜT 6. (GÓLYAVÁR)

KÉRJEN RÉSZZLETES ISMERTETŐT!

A TÁRGYI NÉPRAJZ (I—II. KÖTET) összesen körülbelül 900 oldal és 2000 illusztráció. Írja: *Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly*. Tartalmazza a magyar népviselet, település, építkezés, lakóház, tűzhely, bútortzat, világítás, táplálkozás, konyha, háziipar, halászat, vadászat, pásztorkodás, szállítóeszközök és népművészet gazdag kincstárának ismertetését. A tudományos anyag könnyen olvasható és mindenki által érthető formában tárul elénk. A képek gondos és művészi ábrázolással kísérik a tartalmas és érdekes szöveget. Az egyes részek iránt tovább érdeklődők számára minden fejezet végén bőszéges bibliográfia szolgál.

A MAGYARSÁG LELKI VILÁGA (III—IV. KÖTET) hasonló terjedelemben, kevesebb képpel, de kellő szövegillusztrációkkal, szemelvényekkel, felöleli a társadalom, szokáserkölc, jogszokások és egyéb közösségi hagyományok, a mindennapi élet, a család, a gazdasági évkör és az ünnepek szokásait; a néphit, babona, rontás és varázslás adatait, a táltosok, javasok, nézők, boszorkányok, bájosok, mítikus lények ismertetését; a népköltészet, nevezetesen az epikai, lírai, drámai hagyományok körét, a szó-készletbeli s szólásbeli hagyományokat, közmondások, nyelvjárások, zene, tánc, játék anyagát. Mindezt a legkiválóbb tudósok, zeneművészek és írók feldolgozásában. Az első és második kötet; a magyarság tárgyi néprajza már megjelent, a további kötetek kb. félévénként következnek.

A KIRÁLYI MAGYAR PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM

alapításának 300-ik évfordulója alkalmával jelenik
meg a két leghivatottabb magyar történettudós

HÓMAN BÁLINT és SZEKFŰ GYULA MAGYAR TÖRTÉNET

című hatalmas művének **második bővített
teljes kiadása.**

A magyar sors minden titka feltárul előttünk a
MAGYAR TÖRTÉNET köteteiben, melyeknél
nincs tökéletesebb összefoglalása a magyar nem-
zet dicső multjának.

Az új MAGYAR TÖRTÉNET az első kiadás
megjelenése óta folytatott tudományos kutatások
eredményeivel kiegészítve, gyönyörű tipográfiai
kivitelben, finom famentes, pehelykönnyű pa-
píron, félbőrkötésben, 5 hatalmas kötetben jelenik
meg. Az első kötet 1935. év húsvétján hagyja el
a sajtót, a további négy kötet pedig negyedévi
időközökben követi egymást.

A Hóman—Szekfű MAGYAR TÖRTÉNET
kötetei a magyar értelmiség egyetlen számottevő
tagjának könyvespolcáról sem hiányozhatnak,
megszerzésüket éppen ezért rendkívül előnyös
feltételek mellett tesszük lehetővé.

Az egész mű ára — az I. kiadás 140 pengős ára helyett — mindössze
78 pengő, mely összeget az „Ethnographia“ előfizetői havi
4 pengős részletekben törleszthetik.

Ismertetést kívánatra ingyen és bérmentve küld a

KIRÁLYI MAGYAR
EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÜT 6. SZ.

Tudnivalók a Magyar Néprajzi Társaságról.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult. Célja: a néprajzi tudományt általában, különösbbeben pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult *Ethnographia* (*Népelet*) című évnegyedes folyóirat, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának *Értesítője* című gazdagon illusztrált állandó melléklettel. A Társaság tagdíja évi 4 pengő, melyért a folyóirat jár. Egyébként a folyóirat előfizetési díja 8 pengő. A tag- és előfizetési díj két részletben is fizethető. (Csekk száma: 3019.) A tagság legalább három évre kötelező. Tagajánlások, jelentkezések, tudakozódások küldendők: Magyar Néprajzi Társaság Budapest, X, Tisztviselőtelep. Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadványaiból még kaphatók:

Ethnographia 1905—1922. (XVI—XXXIII.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Népelet (*Ethnographia*) 1923—1925. (XXXIV—XXXVI.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Ethnographia (*Népelet*) 1926—1934. (XXXVII—XLV.) évfolyama. Évfolyamonként 12 pengő.

Néprajzi Könyvtár Új folyam. 1. *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ára 2 pengő.

Az összes kiadványok árából a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 százalék kedvezményben részesülnek. Postai kézbesítés esetében a csomagolást, valamint a szállítást külön felszámítjuk.

A Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala. Budapest X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum. (Hivatalos órák: Hétköznapokon 9—14 ig.)

A „Palóc-Könyvtár” 1. számaként megjelent

Madarassy László: Barna János a feszületfaragó.

Horváth Jenő 16 rajzával.

(A könyvecskét 1 pengő beküldése ellenében bérmentve küldi a szerző: dr. Madarassy László nemzeti múzeumi osztályigazgató, Budapest X, Elnök-utca 13. Néprajzi Múzeum.)

Most jelent meg! MADARASSY LÁSZLÓ: MŰVÉSZKEDŐ MAGYAR PÁSZTOROK

című munkája Horváth Jenő rajzaival. A csonka ország területén még felkutatható magyar pásztorművészet ragyogó tollal, ízes, szép magyarsággal megírt bemutatója. Ugyanaz az elgondolás sugallta, mely a „*Mesélő falu*” megjelenését is elengedhetetlennek érezte. A jövő magyarságát van hivatva bekapcsolni ez a könyv is a magyar nép teremtőerejének felfrissítő áramforrásaiba.

A könyvet a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda a Könybarátok Kis Könyvei sorozatában jelentette meg ízléses egészvászonkötésben. Ára 3.80 pengő.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST, VIII. KERÜLET, MÚZEUM-KÖRÚT 6. SZÁM

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Unter Mitwirkung von *Sándor Solymossy* redigiert von *László Madarassy*

INHALT VON HEFT 3—4. JAHRGANG XLV.:

Seite

<i>D. S.: Sándor Solymossy.</i> (Zum 70. Geburtstag)	97—100
<i>Bartucz, Lajos:</i> Die rassische Zusammensetzung und ethnische Bedeutung der ungarländischen Avaren	101—110
<i>Holló, Domokos:</i> Die Gestalt des „Garabonciás diák“ (Schwarz-künstler) in der ungarischen Volksüberlieferung. (Schluss) ..	110—126
<i>Bartha, Dénes:</i> Neue Ziele der vergleichenden Musikwissenschaft 127—138	
<i>Szabolcsi, Bence:</i> Elemente der Völkerwanderungszeit in der ungarischen Volksmusik	138—156
<i>Dömötör, Sándor:</i> Seit wann sind die Zigeuner Musikanten in Ungarn?	156—178
<i>Moór, Elemér:</i> Auf die Kindererziehung bezüglichen Bräuche und Aberglauben in Rábagyarmat	178—180
VOLKSTÜMLICHE TEXTE	180—181
KLEINERE MITTEILUNGEN	182—189

Gönyey (Ebner) S.: Scherzhafte Hochzeitsspiele in Csurgónagymarton. S. 182. — *Beke, Ö.:* Nachtrag zu den Daten zum Märchen von Királyfia Kis Miklós. S. 183. — *Domokos, P. P.:* Ein primitives Streichinstrument. S. 184. — *Zoltai, L.:* Die älteste ungarische Aufzeichnung über die Feier des Maibaumes. S. 185. — *Madarassy, L.:* Castration des Taschenmessers. S. 185. — *László, Gy.:* Das Heilen des haarig geborenen Kindes. S. 186.

BUCHERSCHAU	187—189
--------------------------	---------

VOLKSKUNDLICHE NACHRICHTEN	189—191
---	---------

GESELLSCHAFTSANGELEGENHEITEN	191—192
---	---------

ZUR BEACHTUNG. „Ethnographia—Népélet“ ist die offizielle Zeitschrift der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft. Erscheint in gemeinsamer Einbanddecke mit „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője“ vierteljährlich und zwar Ende März, Juni, September und Dezember. Anfragen bezüglich Beschaffung der Zeitschrift, sowie Tauschexemplare und zur Besprechung bestimmte Bücher sind an die Adresse der *Magyar Néprajzi Társaság* (Budapest, X. Hungária-alsókörút 40.) zu senden. (Postcheckkonto bei der kgl. ung. Postsparkassa Nr. 3019.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK ÉRTEŚÍTŐJE ANZEIGER DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGARISCHEN NATIONALMUSEUMS

Redigiert von *ZSIGMOND BATKY*

INHALT VON HEFT 3—4. JAHRGANG XXVI.:

Seite

<i>Seemayer, V.:</i> Scheuergarten in Nemespátró (Kom. Somogy) ..	65—81
<i>Madarassy, L.:</i> Palowzischer Dudelsack	81—88
<i>Seemayer, V.:</i> Das Pflügen mit Holzpflug in den Komitaten Zala und Somogy	89—92
<i>Gunda, B.:</i> Ursprung der ung. Wagen mit zwei Femerstangen u. der alte ung. Ajonca-Wagen	93—96
<i>Lükő, G.:</i> Die Hanfbearbeitung d. Moldauer Tschango-Magyaren ..	96—101
<i>Fekete, B.:</i> Primitive Gebäude im Kom. Bihar	101—104
<i>Fényes, D.:</i> Bienensucher	104—105
<i>Tagán, G.:</i> Bearbeitung der Schafwolle bei den Baschkiren	105—108
<i>Bátky, Zs.:</i> Sprachlich-sachliche Erörterung drei Gegenstände ..	108—111
Anzeiger (Deutscher Auszug)	112